Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу `http://books.google.com`.

A 989,995

Digitized by Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ն Ո Ւ Մ Ա

Պ Ո Մ Պ Ի Լ Ի Ո Ս

Digitized by Google

Digitized by Google

Florian

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՔԱՅ ՀՌՈՎՄԱՅ

ՎԻՊԱՍԱՆԵԱԼ

Ի ՖԼՈՐԻԱՆԷ

ԿԱՃԱՌՈՐԴԷ ՃԵՄԱՐԱՆԱՑ ԲԱԶՄԱՑ

Numa Pompilius

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

ԱՐՀԻԱՊԱՏԻՒ

ՏԷՐ ԵԴՈՒԱՐԴ Վ. ՀՈՒՐՄՈՒԶԵԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՇԻՐԱԿԱՅ

363 p.

Վենետիկ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1853

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Digitized by Google

6PAO
EPEN
3145
Buhr

Digitized by Google

ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

ԱՌ

ՄԵԾԱՊԱՏԻՒ

ՊԱՐՈՆ ԱՂԱՆՈՒՐ

Digitized by Google

Digitized by Google

Ողջերձ

Նուիրելումս 'ի սպաս օգտի համազգեաց, 'ի բարգաւաճանս հայրենախօս մերոյս պերճ բարբառոյ և ազգայնոց գեղեցիկ դպրութեանց, զի՞նչ առաւել ցանկալի քան որ 'ի նմանեաց քոց ազգասէր առաքինեաց քաջալեր հրամանք: Օրինակ իմն որպէս 'ի ճգնողական ասպարիզի անձնամարտոյց նահատակ' 'ի ձայն բարբառոյ հանդիսադրիդ յառաջարկեալն ինձ 'ի քումմէ հրամանէդ խրախուսեալ 'ի վաստակ, ընծայաբերեմ քեզ ահա զՖլորիանի զաղդիացւոյ զվիպասանութիւնն քերթողական' նորոգ թարգմանութեամբ 'ի հաճոյս ազգայնոց ընտիր ախորժակացդ: Իցի՛ւ ըստ ա-

մենայն ցանկութեան սրտիդ յաջողել ինձ 'ի վաստակս, և քեզ անխորժելեացդ հայկեան բարբառով զսիրելիսն քո վերծանել այսպէս զՆուշմայի Պոմպիլեայ զվէպսն. որ առաւել յոյժ քան անդ ուշերմն 'ի տիս երիտասարդու-թեանդ քաղցրացին քեզ, զքոյոցդ վերբերե-լով արդ զպատկեր: Նկատեսցես աստանօր զցանկալի թոռնեակն քո զԱղեքսանդրեան զտարաժամ որբացեալն 'ի մօրէ 'ի մանկին որբ 'ի Նուշմա. և զքո առ նա ծնելասէր զուշ սրտիդ 'ի հայրագորով խնամսն Տուլլոսի առ նոյն ինքն. իսկ յողջախոհն Պոմպիլիա զքաղ-ցըր ամուսին քո զպարկեշտուհին Մանլի, զոր

ազգասէր բարերարութեամբդ ընդ նախընծայ տպագրութեան մատենիս վիճակեցար ։ Զի՞նչ ևս վեհ քան զդա ընդ երկրորդիս տպագրութեան ցանկացայց քեզ տրիտուր . բայց յոգնաբուն ամաց բարօրութեամբ վայելել 'ի նոյն ինքն աստ, և անմեկին 'ի նմանէ յանզրաւ յաւիտենին զազգասէր առաքինութեանդ տանել յաղթանակ ։

Digitized by Google

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

Փլորիան գաղղիացի ազնուատոհմ եկաց 'ի վերջկոյս անցեալ դարու ։ Այլ թէպէտ յաղմուկս խռովութեան Հայրենեացն բազում վշտակրեալ՝ եղև վաղամեռիկ ամաց երեսուն և ութից , սակայն ոչ սակաւ երկս քերթողականս եթող , յորս օգտակարագոյն առաջիկայս է վիպասանութիւն , ցանկալի 'ի սմա ընծայեցուցանելով զկրօնս և զազգի ազգի առաքինութիւնս ։ Յայսպիսի օգտակարութիւն մատենիս հայեցեալ ազգասէրն և քաջածանօթ յազգիս այլովք բարերարութեամբքն Պարոն Աբրահամ Աջանուր , անդ ուրեմն յամին 1812 ետ թարգմանել զայն և տպագրել 'ի Մադրաս ։ Որով զբանասիրական և զազգասէր ըղձիցն իւրոց անդստին տուեալ զերախայրիս , հաճոյ գտաւ յոյժ և սիրելի յաչս մեծափարթամ բարե-

րարի ազգիս Պարոն Սամուէլի Մուրատայ, որ փե-
սայացոյց զնա ինքեան՝ խնամեկան անձուկ յօժիւն զազգասէր առաքինութիւնն պատուասիրեալ:

Բայց լիցի ինձ օրէն զքերթողահօրն մերոյ 'ի դէպ ևս երկրորդել աստանօր, զի թարգման-չին անգէտ մերումս գոլով արուեստի՝ 'ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր: Վասն որոյ բարերարին ոչ խնայեալ 'ի ծախս, դարձեալ վերստին զայն արդ նորոգ թարգմանութեամբ 'ի լոյս ընծայեցուցանէ՝ օրինակ բարի 'ի յորդոր ազ-գասիրութեան տուեալ հանճազգեաց:

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

Տուլլոսի քրմապետին Դեմետրեայ դաստիարակել զՆուման, որ կարծէրն որդի նորա ։ Տօնախմբութիւն Դեմետրեայ ։ Տուլլոս յայտնէ Նումայ, զի էր նա որդի Պոմպիլլիոսի իշխանին 'ի զարմէ Թագաւորացն սաբինացւոց ․ և պատմէ նմա զանցս Պոմպիլեայ մօր նորա, զյափշտակութիւն սաբինուհեացն, զմահ ծնողաց նորա, զպատերազմ հռոմայեցւոց ընդ սաբինացիս, զնիզակակցութիւն երկոցունց ազգացն, զսնունդ Նումայ 'ի մեհենին Դեմետրեայ, և զպատգամ դիցուհւոյն արձակելոյ զնա 'ի Հռոմ ։ Իջանել Նումայ 'ի շիրիմ մօրն, և ապա կազմել 'ի չու ։ Խրատք քրմապետին առ նա, և հրաժարել նոցա 'ի միմեանց ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Ա.

Ոչ ինչ հեռի 'ի Կորայ քաղաքէ, յերկրին Սաբինաց, 'ի վաղեմի ուրեք անտառի կանգնեալ կայր մեհեան Դեմետրեայ ։ Հովանացեալ զգմբեթաւ նորա սաւառնէին ժամանակակիցք երկրի սարոյք և կաղամախք. և գետն Կորէս թանայր ալեօքն զպատուարս նորա, և սողոսկէր գնայր 'ի բուրաստանս տանց՝ որ աստ անդ շուրջ զմեհենաւն կառուցեալ կային ։ Ի բնակարանսն յայնոսիկ սրբազանս քուրմք դիցուհւոյն, իւրաքանչիւրոք կնաւն իւրով և որդւովք, հանապազորդէին յաղօթս և 'ի վաստակս և 'ի գութ ծնելոտէր ։ Նա պաշտպանեալք 'ի դիցուհւոյն՝ զոր պաշտէին, սնեալք յանդաստանացն՝ զորս մշակէին, սիրեցեալք 'ի հարսանցն՝ զորոց յարդարէին զբարեբաստութիւն, բարեբանեալք յորդւոցն, խաղաղաւէտք ընդ իրեարս, վայելէին քաղցրութեամբ 'ի կեանս՝ աներկիւղք 'ի մահուանէ և անտենչք նմին ։

Digitized by Google

Որդոյ ծերունին Տուլլոս իշխան էր քրմաց․ և յուլթոնամենի քրմապետելով զնախանձայուզութիւն երիտասարդական ընդ ծերունական ներողամիտ հեզութեան միալուծ բերէր յանձին։ Սիրելի ամենեցուն՝ որ կենակիցք էին նմա, պատկառելի բոլորեցունց, չարաց ևեթ ահաւոր, մտերիմ դից և բարեկամ մարդկան, դուն ուրեք խնդրէր ինչ վասն իւր, միշտ իսկ և ցանկ վասն որբոց և այրեաց։ Եթէ 'ի Սորացւոց ոք 'ի բնակչաց քաղաքին կամ 'ի դաշտայնոց անկանէր 'ի վիշտս, կամ հերձուած 'ի գերդաստանի ուրեք պատահէր, կամ խաղաղութիւն ընտանեաց խըռովէր, հայրն տառապեալ կամ այր կամ որդի դիմեալ ընդ ճանապարհ մեհենական անտառին՝ գնային առ Տուլլոս, և կամ եթէ սուղ ինչ նոքա յամէին, ինքն Տուլլոս 'ի խնդիր նոցա երթայր, լսէր զբազմաթախանձ բողոք նոցա, և ոչ երբէք 'ի լսելոյ տաղտկանայր․ քաջալերէր զնոսա և մխիթարէր, և առատ մատուցանէր նոցա նպաստս և խրատս։ Դառնային 'ի նմանէ թշուառք սփոփեալք 'ի տրտմութենէ կամ նուազ եղկելիք․ իսկ Տուլլոս, քանզի չհամարէր արարեալ ինչ նոցա, դիմէր անկանէր առաջի դիցուհւոյն, և պաղատէր վասն եղկելեացն։

Տուլլոսի վախճանեալ էր կին, և ամենայն գութ գորովոյ նորա ժողովէր 'ի Նումա միայն յորդեակն իւր։ Ունէր իմն զի և երկինք առաքինութեանց ծերունւոյն փոխարինէին, ճոխա-

ցուցեալ զմանուկն առատաձիր բարեմասնութեամբք ։ Դեռ այն ինչ պատանեկին՝ ի վեշտասան ամ հասակին թեւակոխէր, ոչ այլ ինչ զպատանեկան տիոցն բերելով բայց զշնորհս եւ զքաղցրութիւն. էր նա հնազանդ հօրն՝ զոր սակաւ ինչ ընդհատ ՚ի Դեմետրեայ մեծարէր. եւ վառեալ բորբոքեալ ըղձիւք նմանող լինելոյ նմա, զբարոյականին մասունս ՚ի կենաց նորա ուսանէր ։ Պարապեալ հանապազ ՚ի միտ առնուլ զհրամանս կրօնից, ցանկայր կրթել եւ յարարողութիւնս պաշտամանց. եւ զոհք եւ մաղթանք գրաւէին բովանդակ զպարապոյ ժամանակս նորա. սէր առ Տուլլոս եւ ջանք յուսումն՝ էին իղձք սրտի նորա. եւ միտք նորա մաքուր որպէս զկապուտակ եթերին՝ ոչ ինչ խառնէր զպարտս ՚ի զբօսանաց ։

Հասին տօնք Դեմետրեայ. այլ ոչ որպէս Աքիլեւսի կատարէին առ սաբինացիս տօնքս այս. քանզի Տուլլոսի խափանեալ էր զայն ամենայն խորհուրդս գաղտնածածուկս, անօգուտս ամենեւին ՚ի բարեկենդանութիւն մարդկան ։ Իւասէր իսկ. Աստուած, որ ամենայն ուրեք երեւի մեզ, որ հանապազ յայտնէ զանձն ՚ի գերահրաշ սքանչելիս բնութեան, զիա՞րդ այդքան պահանջիցէ գաղտնիս եւ այդքան փորձս առ ՚ի հաղորդել ընդ մարդկան. իցէ՞ իսկ մարթ՝ թէ դժուարաւ եւս գոհանալ կարիցեմք զնմանէ, քան ընդունել ՚ի նմանէ պարգեւս ։ Բա՛ւ լիցի. սիրէ Դեմետրէ զմարդիկ առ հասարակ, զի զամենեսեան

Digitized by Google

զնոսա մնուցանէ ։ Պաշտ, զոր ծածկէ նա հաւկօք, տաճար է միջակին . և ամենայն ուրեք ընդ տիեզերս պարտ է երկիր պագանել այնմ, որոյ պարգևք լնուն զերկիր ։

Ըստ սոցին իմաստից Տուլլոս միաբանութեամբ ընդ արքային իւրում պատուէր եւս կատարել զառնախմբութիւն Պոմետրեայ ։ Ըմի ամի մինչև ձեռնարկեալ՝ի հունձս միջակք առ հասարակ զգեղեցկագոյն զիւրեանց հանդերձս զգեցեալ՝ ժողովէին ՚ի քաղաքն Կոր, և անտի մեկնէին գնալ՝ի մեհեանն ։ Սրինգք առաջի գնային, և զհետ նոցա օրիորդք բերելով՝ի գլուխս իւրեանց նուէրս սուրբս դիցուհւոյն՝ի կողովս ծաղկազարդս ։ Մանկտին միջակաց հետևէր նոցա սպիտակազգեաց, ծաղկամբք ցորենոյ պսակեալ, զորկորայն ածեալ ձգելով զհետ զկառնաճարակ երէ ։ Պռունդս այս բազմահոյլ, խորոխտապանծ՝ զպահ ունելով զոհին, ձոխաձեմ գնացիւք ձգնէր բերել զհանդարտութիւն . այլ խռովէր զայն անդադար աղմուկ խնծղալից ։ Հարք նոցա դանդաղաքայլ զհետ գնային՝ յորդորելով զնոսա ՚ի լռութիւն, ներողամիտք անլսողութեան նոցա, իւրաքանչիւր ուրուք բերելով՝ի ձեռին որայ երախայրի՝ի հնձոց իւրեանց ։ Թագաւորք և զօրավարք և ատենակալք ոչ ևս զպատուականագոյն՝ի տօնս անդ ունէին զտեղի, այլ թողուին զայն մեծարանօք մնուցչաց իւրեանց ։

Տուլլոսի քրմօքն հանդերձ եկեալ էր նոցա

Digitized by Google

ընդ առաջ 'ի մուտս դիցանուէր անտառաւն. առըն-թեր նորա գնայր Նումա, պսակեալ նարկիսիւք, և զգեցեալ պճղնաւոր կտաւի: Եւ Հայեցեալ պատանւոյն ետես՝ զի արտասուէր ծերունին, բայց ծածկել հնարէր զարտասուսն. և տըրտ-մեալ ընդ վիշտս հօրն առաւել քան թէ ինքն վշտակրէր, ոչ իշխէր առաջի բազմութեանն 'ի վեհափառ պաշտամունս անդ դիմել 'ի գիրկս նո-րա, և զվասնէրն զարտասուաց նորա հարցանել. այլ լռութիւն ծերոյն և գորով և այլայլութիւն դիմաց նորա՝ շատ իսկ յայտնէին զսրտին աղմուկ: Նումա, որ միշտ մտադիրն էր և անզգօս 'ի կրօ-նական պաշտամունս, ոչ ևս ինչ տեսանէր անդ՝ բայց զՀայրն, ոչ ևս ինչ խորհէր՝ բայց 'ի Հայրն, 'ի մոռացօնս արկեալ զպաշտօն իւր. և աչք իսկ նորա, որք զպատճառս Հայրենի արտասուացն խնդրէին նկատել, նսեմացեալ էին յարտասուաց:

Հասին 'ի մեհեանն. և Տուլլոս անկեալ ա-ռաջի դիցուհւոյն՝ մատուցանելով նմա զերա-խայրիս հնձոց, այսպէս պաղատէր. Ո՜վ մայր մե-հացուաց, դու որայիցս այսոցիկ աճումն շնորհես, և հայր քոյին Պիկոս երկիւղածս զմեզ և շնորհա-կալուս յարդարէ: Դուք անմահք, զձերս 'ի ձերոց տուրս ընծայեմք պարգևս. մի՛ մերժէք զնուէրս մեր, այլ անբաւ բարերարութեամբդ ձերով շը-նորհեցէք անդաստանաց մերոց առատ պտղաբե-րութիւն, բազկաց մերոց զօրութիւն, և անձանց մերոց առաքինութիւն: Եւ յաւարտ մաղթա-

նացն էարկ Տուլլոս զձեռըն սուրբ տաճարի զա-հին. և շրջեալ զգլուխ նորա ընդ երկինս 'ի վեր, զեն զնա, և ետ զայն 'ի ճաշակ:

Այն 'ի վախճան լինել զոհին՝ մինչդեռ մնայէին միակք աւանդել զհունձս խրերանց, ասէ ցնոսա Տուլլոս. Եղբարք իմ, (քանզի և դուք իսկ քուրմք էք Դեմետրեայ), նուէրքդ այդոքիկ դի-ցուհւոյն են, այս ինքն է կարօտելոց. և քուրմք դից ոչ այլ ինչ են, բայց գանձապետք աղքատաց, իսկ դուք բարերարք նոցին: Մնորեցէք ապա զմի ոք յերիցագունիցդ 'ի ձէնջ, զի հսկեսցէ ընդ իս զայս ամ 'ի սփոփումն Թշուառաց. պարտ իսկ է զի տացձեզ համար զնուիրացդ, զորս աւանդէքդ ինձ վասն նոցա: Իսկ միակքն, քանզի գիտէին քաջ զառաքինութիւն Տուլլոսի, չառին յանձն տալ նմա ընկեր. բայց Տուլլոսի պահանջեալ զայն, ընտրութեամբ գործակցին եղև զբաւ պաշտա-մանն:

Բայց Նումա ոչ ունէր ժոյժ, փութայր տե-սանել միայնակ զհայրն. և այն ինչ Տուլլոս ել 'ի մեհենէն, դիմեաց 'ի գիրկս նորա խանդակաթ որդին, և ասէ. Հայր իմ, դու վշտագնիս, և ես զվիշտս քո անգիտանամ. ո՛հ, գիտեմ քաջ՝ զի մանկականի տիոցս իմոց ոչ է մարթ սփոփել զքեզ, այլ գէթ վշտակից եղէց քեզ. և երբ իցէ ինձ ժոյժ ունել արտասուաց, տեսանելով զար-տասուս որ իջանեն յաչաց քոց: Պատասխանի ետ նմա հայրն. Որդեակ իմ սիրելի, (քանզի ոչ եր-

Digitized by Google

բէք դադարեցին 'ի կոչելոյ զքեզ անուշակ անուանմբս), յոլովք են ինձ յոյժ արտասուաց պատճառք, քանզի առաջի կայ ինձ բաժանել յայնմանէ՝ որ սիրելին է ինձ քան զկեանս իմ: Յայնժամ Նումա դողդոջելով ասէ. կամիս արեամթողուլ լքանել զիս: Ներունին ասէ. քան լիցի, որդեակ իմ. ոչ ես, ոչ, սիրելի որդեակ, այլ դու.... Նա ոչ կարաց կատարել զբանսն, նուաղեալ ձայնի նորա 'ի հեծեծանաց. և առեալ զձեռանէ Նումայ, ձգեաց զնա 'ի ներքսագոյն կողմն անտառին. անդ բազմեցան 'ի դալարւոջ և սկսաւ ասել ցնա Ներունին.

Նումա, դու չես որդի իմ: Զայն իբրև լուապատանին, հատաւ գոյն երեսաց նորա, և եղև տժգոյն մահատիպ, և զդողանի հարկանէր ձեռն նորա 'ի ձեռին Ներունւոյն: Զգաց զայն քրմապետն, և թևապարփակ փարեալ զնովաւ, յաւել վաղվաղակի. հանդարտ լեր, ես եղէց միշտ քո հայր, սիրելի է ինձ անուն այս որպէս քեզ: Այլ դու լուր զանցս ծննդեան քո և ծանիր որպիսի բարձր քեզ նսեհ պատրաստեն երկինք: Յայնժամ Նումայ փարեալ զհայրն, և ոչ ինչ տուեալ նմա պատասխանի, լուռ ևեթ ունկնդիր լինէր, 'ի խոնարհ ունելով զաչս իւր. բայց 'ի տեսիլ կերպարանացն թուէր իմն ասել ցՏուլլոս. չիք և չիք ինձ և ոչ մի ինչ հաւասար բարեբաստութեան գոլոյ քեզ որդի:

Նա յառաջ ածեալ քրմապետին զբանսն, ասէ.

Պոմպիլիոս ած զքեզ 'ի լոյս, որդեակ իմ, Պոմպիլիոս իշխան Թագաւորացն, և գերաշխարհիկ առաքինութեամբքն սիրելի դից և մարդկան: Ընտանեացն Պոմպիլիա 'ի Նախնի զարմէ Հերակլիդեանց էր հարսնացեալ Նումա 'ի տասն ամաց հետէ. և ոչ այլ իմիք կարօտէին ամոլքն բարեբաստիկք, բայց տեսանելոյ զզուարական խանդակաթ սիրոյ ուրեանց ընդ միմեանս: Պոմպիլիոս ըղձիւք ցանկայր այնմ. իսկ գորովագութն Պոմպիլիա, որոյ Նպատակ ամենայն ըղձիցն էր այր իւր, զայր համապազօր 'ի տաճար այար, անկանէր առաջի Վեներեայ. Թանայր արտասուօք զաստիճանս բագնին, և զմի ինչ խնդրէր շնորհ 'ի բարեբաստութիւն իւր՝ ծնանել առն իւրում որդեակ մի: Մատեայ առ Նա 'ի միում աւուրց յանկարծ 'ի սրբարանին. այլ Նա այնու եռանդեամբ աղօթէր, զի ոչ եսես զիս. և լսէի զի աղօթէր այսպէս. բարերար Վեներայ, եթէ հօր քո Դիոսի երկայնաւուրս ինձ սահմանեալ իցէ, մաղթեա ինձ 'ի Նմանէ կորնչել մանաւանդ վաղամեռիկ 'ի ծաղկի հասակիս, բայց միայն թողուլ առն իմում արգասիս սուրբ սիրոյ մերոյ: Դա՛րձ յինէն հզօրդ և անմահ, բա՛րձ զամենայն պարգևս՝ զորս ընկալայ. մի տար ինձ զորս պատրաստեսն, այլ տուր ևեթ փոխարէն ուստրիկ մի: Լուայց զճիչ Նորա, տեսից զնա, բարձից 'ի գիրկս իմ, գգուեցից 'ի ծոց իմ, ծածկեցից զնա 'ի համբուրից բերանոյ իմոյ, մատուցից զնա առն իմում

ողողեալ յարտասուս ցնծութեան իմոյ, և մեռայց այնուհետև, բայց մեռայց մայր, շատ իցեն ինձ այնուհետև կեանք իմ։ Ո՛վ Դեմետորէ, եթէ լսելի լիցին քեզ աղօթք իմ և տացես ինձ որդի, երդնում 'ի բազկնս՝ նուիրել զնա քեզ, վարժեցից զնա յօրհնութիւնս քո ընդ պարզել շըրթանց նորա 'ի յօդել զանուն քո, տաց զնա դաստիարակել 'ի տաճարիս՝ ուր սպասաւորեացէ քեզ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, և ուր հաճեսցիս դու լինել նմա 'ի մայր, յորժամ ոչ ևս իցէ Պոմպիլ’իա։

Հոսէին արտասուք աչաց իմոց 'ի լսել զաղօթս զայս. և 'ի ծունր իջեալ աւրնթեր Պոմպի’լիայ՝ աղօթէի ընդ նմա, պաղատելով առ դիցուհին՝ լսել մաղթանաց երկրպագանչիւրոցս։ Նոյն աւուր, ծանրագնի եղեն պարգևք նորա։ Յետ ոչ բազում աւուրց եկն Պոմպի’լիա աւետել զյղութիւն իւր ինձ. և ո՞ կարիցէ բացատրել զցնծութիւն նորա. սակաւ ինչ ընդհատ 'ի ցնորից էր այն։ Ութ լուսնեակք դեռևս մնային հասանելոյ ցանկալի պահուն՝ որում սպասէր, և վաղ իսկ կազմ և պատրաստ կային սպասք մանկանն՝ որ ծնանելոցն էր։ Ցանկութիւն և պարծանք մայրութեան ետուն նմա անձամբ ձեռագործել որ ինչ 'ի պէտս էին մանկանն, չթողլով աղախնեայց իւրոց հաղորդս լինել բերկրանացն՝ որով վաստակէր վասն որդեկին։ Յոյս սնուցանելոյ զմանկիկն յաճախէր ըզխնդութիւն նորա, որով մնայր տեսանել զծնունդ

մանկանն. և արբեցեալ մայրենի սիրով գորովագութն Պոմպիլիա՝ յաճախէր ՚ի տաճարն գոհանալ դշխոյուհւոյն, առաւել ևս քան զոր յառաջին յընդունելութիւն ընծիւցն գայր :

Այն ինչ ինններորդն ժամանէր ամիս՝ որում յայնքան ժամանակաց հետէ ցանկայր, Հռոմուլոս՝ որոյ անուն ոչ անծանօթ է քեզ՝ հռչակ եհան ընդ Սաբինս, զի ՚ի նաւակատիս քաղաքին Հռովմայ՝ որ դեռ ևս կատարեալն էր՝ կամէր տօնս խաղուց ՚ի հանդէս ածել ՚ի պատիւ Կոնսեայ դից : Գիտես իսկ, որդեակ, քանի մեծարեալ պատուի աստուածս այս առ մեզ : Այր քո բարեպաշտ, որ ոչն ապախտ առնէր զպատեհ մեծարելոյ զդիս, կամեցաւ գնալ ՚ի տօնսն. և Պոմպիլիոս, դիւրալուր ՚ի հաճել զնա, ած զնա անդր : Բազմագոյնք ՚ի սաբինացւոց աստի մերոց չոգան զհետ Պոմպիլիոսի. կանայք և դստերք դիմեցին ՚ի Հռովմ զարդարեալ ՚ի հանդերձս վայելուչս տօնիցն : Այլ աւա՛ղ, քաջ որեարն մեր անկասկածք զդաւաճանացն՝ գնային անզէնք : Մտին աներկեան ՚ի կրկէսն, ուր Հռոմուլ թագմէր ՚ի հոյակապ բեմի. կանայք նոցա և դստերք առընթեր նոցա առին կայս. և անժոյժք ՚ի տեսիլ հանդիսին, շուրջ ածեալ զաչս՝ խնդրէին ըզզոհսն զենլիս որ ինքեանք իսկ էին :

Իբր յակնարկել թագաւորին՝ հանեալ Հռովմայեցւոց զսուսերս, կալան զելս կրկէսին : Սաբինուհիք զարհուրեալք դիմէին ՚ի դիրկս հարցն

իւրեանց և եղբարց և արանց. այլ զօրն Հռոմա-
յեայ ամեհիք յարձակեալք 'ի մէջ կրկէսին , սուր
'ի ձեռին , աչք արիւնառուշտ , սպառնալիցք ընդ-
դէմ արանց , և հրապուրիչք կանանց , յափշտա-
կէին զազգն ապիկար , որպէս գայլք սովեալք ըզ-
խաշինս անհաբեկս : Ի զուր էր հիգացն սրտա-
ռուչ ձիչ աղաղակի և խնդրել զմահ . 'ի զուր քա-
ղաքակիցք մեր զայրագինք , մոռացեալք զի էին
անզէնք , յարձակէին 'ի վերայ առևանգացն ,
հարկանէին ընդ նոսա , կռուէին , յափշտակէին ,
զսուսերս նոցա , և ներկանէին զերկիր 'ի նախ-
ձիրս արեանց հռովմայեցւոց : Այլ սոքա բազմա-
գոյնք լծուով՝ կոտորեալ զընդդիմակացս , զայլս
'ի փախուստ դարձուցեալ , ածեալ առիացուցին 'ի
Հռովմ զորս իւրեանց , մինչ սաբինացիքն մեր
տխուր արիւնաշաղաղ ծածկեալք վիրօք վշտա-
գին և կորակոր դարձ առնէին 'ի Կոր՝ գուժել
զահագին բօթն , և պատրաստել 'ի վրէժխնդ-
րութիւն :

Ընդէն 'ի սկզբան աղմկին Պոմպիլիոս հայր
քո 'ի վերայ բազկաց իւրոց բարձեալ բերելով
զմայր քոյին , խնդրէր բանալ իւր անցս ընդ ամ-
բոխ յելուզակացն : Եւ այն ինչ մերձ հասեալ
յելս կրկէսին , և ահա գումարտակ հռովմայեցի
զհետ մտեալ , 'ի վերայ հասեալ յափշտակէր 'ի
նմանէ զկինն : Պոմպիլեայ մռնչեալ զայրագին ,
և զմահ յաչս եդեալ եգիտ անդ սուսեր մի , և
տապաստ արկեալ որ շուրջ զիւրև պատեալ էին

հռովմայեցիք, զինեալ խայտաս, հար և հարաւ, եհաս առ Պոմպիլիոս, արկ սրախողխող զախղեխ նորին, և թափեալ զախոյեանն՝ ընդգրկէր զնա յարիւնաթաթաւ 'ի գիրկս իւր, քաջալերէր զնա և մխիթարէր: Այս թէպէտ հռովմայեցիք մոլեգին հետամուտք լինէին, և թէպէտ տարափ նետից զնովաւ տեղային, խայս տայր 'ի կրկնսէն՝ ողջագուրելով զհէք մայրքոյին, և ըսթափելով զնա, գոհ և զուարթ ընդ փրկութիւն նորին:

Այսպէս առիւծ 'ի Նումիդիա զյանդուգն տեսանելով 'ի բացէ զորսորդ յափշտակող կորեանց իւրոց, մոլեգին մռընչմամբ, արիւնռուշտ և հրացայտ աչօք յարձակի 'ի վերայ հիքին: Այս 'ի զուր 'ի բաց զորսն լքանէ. հասանէ տոխն ըզհետ, յօշ յօշ պատառէ զնա, շուրջ զջերաջերմ զդողդոջ անդամսն արկանէ: Կորով ապա ըզզայրոյթ 'ի նմա փոխանակեալ, դիմէ նա առ կորիւնս իւր, գգուէ զնոսա, կաղկանձէ առ ցնծութեան, լիզու և դարձեալ լիզու զնոսա դեռ ևս արիւնաշաղախ լեզուաւն, և մերձ առ նոսա բազմեալ՝ դիեցուցանէ զնոսա, մինչ դեռ անդամք նորա 'ի դողի կան առ սրտամտութեանն այն ինչ յագելոյ:

Նոյն ամէն օրինակի և Պոմպիլիոս. թէպէտ և խոց կարեվէր, թէպէտ և արիւն 'ի նմանէ գունդագունդ հոսէր, հաս 'ի տաճար այր, եդ ըզքաղցր բեռնն առ ոտս բագնի դիցուհւոյն, աղերս

արկ Դեմետրեայ փրկել զնա և պահպանել, և ապա նուաղեալ 'ի հոսմանէ արեանն յաշխատութենէ և 'ի ցաւոց, անկեալ 'ի վերայ վիմին փչեաց զոգի ։

Այսու բառնալ վաղվաղակի զմայր քոյին, և ածել 'ի տուն իմ. ուր իբրև զգաց նա անձին, առաջին բարբառ զանուն Պոմպիլեայ ետ. հարցանէր զնմանէ, խնդրէր տեսանել զնա, և կամէր 'ի խնդիր նորա ելանել ։ Զուր ջանայի հանդարտել զնա, և ծածկել 'ի նմանէ զմահ հօր քո, իբր թէ գերի առ հռովմայեցիս կայր. արտասուք՝ որ հոսէին յաչաց իմոց, և խեթ մտաց նորա, նշաւակէին զխաբսն ։ Ճիչ սրտառուչ արձակեալ, մերժեալ 'ի բաց զամենայն զդարմանս, և խոյս տուեալ 'ի բազկաց մերոց, խնդրէր դիմել գնալ անկանել մեռանել 'ի վերայ դիականն Պոմպիլիոսի ։

Այնքան յուզումն և վրդով ձեպեցին զպահն, յորում պարտ էր քեզ բանալ զաչս 'ի լոյս. երկունք 'ի վերայ հասին նմա, անողորմ Իլիթիայք լլկէին զնա դառնաղէտ, և ընկճեցաւ նա ընդ ցաւօքն, վայրկեանն քեզ կենսատու՝ մօր քում եղեալ մահառիթ ։

Այլ 'ի լսելն զայսոսիկ Նումայ, անկաւ զպարանոցաւն Տուլլոսի. և բարեգութ ծերունին իբրև զգաց թացեալ զալիս իւր յարտասուաց պատանւոյն, զկայ էառ առ 'ի լալ ընդ նմա ։ Այլ ապա անդրէն յառաջ ածեալ զխօսս իւր

Digitized by Google

ասէ • Նստաւ խնդրել զոք դայեակ 'ի կառավա-րութեն զայլ 'ի զայլ կենացդ • զի թուէիր դու 'ի ծննդեանդ անզօր 'ի վերայ աղէտիցդ կեալ, դու ձիչս ողորմագինս արձակէիր, և կապուտակ դէմք քոյին թուէր մահագոյժ ։ Բարեգութեն Բէ-միկլէա, երկրագործի ուրուին կին, յանձն էառ զհոգ քոյին • և մայրագորով խնամք նորա, քան թէ կաթն, պահեցին զկեանս քո ։

Ձեռն արկի յայնժամ 'ի յուղարկաւորութիւն մօր քո և հօր • պատրաստեցի զփայտակոյտն, ժողովեցի զմանկիչս Կորայ և զդաշտացս շուրջանակի, և բարեգութ արքայն մեր Տատիոս զգեցեալ հանդերձ սգոյ, ածէր զնոսա ։ Օ՜ օրականք, քաղաքացիք, և մշակք արտասուէին առ հասարակ զարժանաւոր հայր քոյին, մաղթանս վասն որդեկին մատուցանելով բարիս ։ Դիակն Պոմպիլիոսի այրեցաւ առընթեր հարսինն իւրոյ դիականն • և ամփոփեցի զաճիւնս նոցա 'ի սափոր արծաթի, և եդի զայն 'ի շիրմի 'ի ծածկագոյն վայր մեհենիս ։ . . . Յայնժամ գոչեաց պատանին • Կարացի՞ց տեսանել զայն, հայր, լիցի՞ ինձ տեսանել զշիրիմն զայն, լիցի՞ ինձ արտասուել ընդ նովաւ, և հուպ 'ի ցանկալին յայն լինել 'ի սափոր ։ Հռոմայեցին ասէ • Այո՛, որդեակ իմ, այսօր իսկ իջցուք մեք անդր ։

Բայց խնդրեցաւ վրէժ մահուան ծնողաց քոց • քաջ որեարն մեր սաբինացի ծանրացաստումն ընդ նախատինսն՝ առեալ զէն, և առաջնորդեալ 'ի Տա-

տեսանէ, խաղացին գնացին 'ի վերայ ուխտադրուժ քաղաքին: Յեղուզակքն վաղք ոչ իշխէին գալ ընդդէմ բանակին մերոյ ամրացեալք 'ի պարիսպս իւրեանց: Պաշարեաց զնոսա Տատիոս, և ընդ հուպ բարեպատեհ յաջողութեամբ տիրեաց միջնաբերդին: Հռոմուլեայ հարկ լեալ պատերազմել և կամ թողուլ քանել զքաղաքն, ճակատ յարդարեաց 'ի ստորոտ Կապիտոլին, այն որում համբաւ ընծայէ յապայս զտիեզերակալութիւն: Յանձն էառ Տատիոս զպատերազմն. և սաբինացիք մեր, անձկայրեալք 'ի թանալ յարիւն դաւաճանացն՝ անկան 'ի վերայ գնդացն հռովմէականաց ամենայն զօրութեամբ՝ որչափ ինչ զայրոյթ կարէ յաւելուլ 'ի կորավ արիականս: Ընկաւ բանակ թշնամեաց. բայց Հռոմուլոս դարձեալ զկաց մնաց զօրացն ժողովէր, Հռոմուլոս միայնակ զդէմ ունէր սաբինացւոց. կարդաց նա աղաղակաւ մեծաւ զՅովիս օգնական, և անուանն դիցական և օրինակ զօրավարին կասեցուցին ըզզօրականսն փախստականս: Յարձակեցան և Հռովմայեցիք, արծարծանէր ամօթ զարիութիւն նոցա. շկահէին զիրարեալ նիզակք, կռփէին ընդ իրեարս ասպարք, յաճախէին արհաւիրք, յաճախէին նախճիրք. և զօրացն խռնելոց չէր մարթ յառաջ խաղալ, և ոչ քայլ մի, առանց ոտնակոխ առնելոյ զթշնամին: Յաղթութիւն յերկբայս կացեալ ընդ երկար, հակամիտեաց ապա 'ի կողմն արդարութեան: Քաջակորով արքայն մեր Տա-

տիոս, և անվեհեր սպարապետ նորա Մ՛ետիոս խրամատեցին դարձեալ վերստին զքանակն հռովմէական ։ Ծածկէր երկիրն համատարած 'ի դիականց, յաղթանակ առաջի կայր սաբինաց, և հռովմայ և հռոմուլեայ մօտալուտ կորուստ. և ահա դէպք յեղակարծ քան զամենայն դէպս խափան եղեն յաղթութեան ։

Սաբինուհիք, նոքին իսկ կանայք յափշտակեալք 'ի հռովմայեցւոց 'ի կոնսական տօնիցն 'ի խաղս, սաբինուհիք հերարձակք, աչք նոցա ողողեալք յարտասուս, բազկատարածք, ձիչս աղիողորմս բարձեալ, դիմէին 'ի խուռն մարտին. ոչ սուսերք և նիզակք արիւնաներկք, և ոչ աղմուկն և կոտորած ահ արկանէին 'ի նոսա, դիմէին գոչելով. Դադարեցէք դադարեցէք 'ի պատերազմէդ, ամպարշտագոյն է դա քան զընտանի պատերազմ։ Վ՛ասն մեր պատերազմիք, և մէն մի 'ի հարսածոց ձերոց այրիս զմեզ և որբս կացուցանէ. եթէ սիրէք զմեզ, կենսատուքդ մեզ մի՛ բառնայք ըզկեանս արանց մերոց. որ երդուայքդ մեզ սէր անլուծանելի, խնայեցէք 'ի կենսատուս կանանց ձերոց ։ Յուշ լիցի ձեզ, զի զգրաւական սիրոյ ձերոյ 'ի ծոցի մերում կրեմք ։ Ո՛ հռովմայեցիք, սաբինուհիք են կանայք ձեր. ո՛ սաբինացիք, թոռունք ձեր լիցին հռովմայեցիք ։ Դադարեցէք այսպէս 'ի խողխողելոյ զմիմեանս, որ ոչ ևս այլ և այլ էք ազգ՝ այլ ազգատոհմ մի. և կամ եթէ ծարաւի իցէք արեան՝ լուծէք նախ եղծէք զամենայն կապ կցոր-

Digitized by Google

դուլթեան , զենէք զդատերս ձեր և զկանայս , և ապա 'ի վերայ ջերաջերմ դիականց նոցա արկէք զմիմեանս սրախողխող ։

Տեսարանն այն , զրոյցք և արտասուք և ճիչ սաբինուհեացն ցածուցին զզայրոյթ սրտից . զկայ տուին մարտիկք , հայէին ընդ միմեանս զարմացեալք՝ զի ոչ ևս ատէին զիրեարս ։ Կառնեալ սուսերն թերաքամեալ զգլխով այնորիկ՝ որում սպառնային , և 'ի կախ եկաց գեղարդն ընդ օդս . անկաւ նետ յաղեղանէ , որ թուլացեալ՝ ոչ ևս ձգէր զայն ։ Դիմէին սաբինուհիք 'ի զէնս անդր , խլէին զայնոսիկ անբռնադատ 'ի ձեռաց հարց իւրեանց և արանց՝ համբուրելով զնոսա և թանալով արտասուօք իւրեանց . լուանային լալեօք զարիւնաշաղախ ձեռս նոցա , և կցորդէին զայնոսիկ ընդ իրեարս 'ի հաշտութիւն . և իւրաքանչիւր ոք 'ի սաբինուհեաց ընդգրկեալ զհռովմայեցի զոք և սաբինացի , մատուցանէին յիրեարս 'ի համբոյր , և ստիպէին զոսոխ ընդ ոսոխի 'ի գրկախառնութիւն ։

Ոչ ևս այնուհետև պատերազմ , ոչ ևս վրէժխնդրութիւն . խօսէին ընդ միմեանս թագաւորք 'ի հաշտութիւն , և միաբանէին՝ կցորդել երկուց ազգաց ընդ միմեանս , և մի ևեթ կազմել այնուհետև ազգ , և Տատիոսի և Հռոմուլեայ զահակիցս բազմեալ՝ բաժանել յիւրեանս զիշխանութիւն արքունի ։ Կռեցին ուխտ խաղաղութեան , զենին զոհս Դիոսի , Արեգական և Երկրի . և

խառնեալ ընդ միմեանս բանակքն երկոքին, և առաջնորդեալք 'ի սաբինացւոց՝ մտին 'ի Հռովմ 'ի ձայն աղաղակի ցնծութեան, խրոխտագոյնք իմն և փառաւորագոյնք ընդ պարտութիւն իւրեանց 'ի գործոյ, քան եթէ յաղթանակեալ էր նոցա 'ի զայրոյթ սրտմտութեան:

Բայց դու աճեցեալ առ ինև զարգանայիր, համարեալ յորդի իմ. և ես իսկ հաստատէի 'ի պատրուսթիւնն՝ որ ըստ սրտի իմոյ էր և ըստ ըղձից մօր քո: Ընդոստին 'ի չորեքամեայ հասակէ շրջէիր զհետ իմ ընդ տաճարն, զգեցեալ զպճղընաւորն նուիրական, և 'ի մատաղ ձեռսն քում բերէիր զխնկամանսն ոսկի: Զմայլէին քուրմք մեր ընդ հեզութիւն քոյին և ընդ շնորհս, և նախանձէին ընդ բախտ իմ՝ զի էի քեզ հայր: Բանիճօն և ինձ ցանկալի էր բախտն այն: Ի հնգետասան ամաց հասեալ, որդեակ իմ Նումա, ոչ ևս կեամ բայց առ 'ի սիրել զքեզ, և եթէ սիրիցեմ զառաքինութիւն, որպէս տեսանեսդ որդեակ իմ սիրելի, զայն իսկ սրտի մտօք 'ի գործ արկանեմ առ 'ի յոյս տեսանելոյ զփոխարէնսն այնորիկ շնորհեալ քեզ 'ի դից:

Ժողովեցի ընդ հուպ զարգասիս իմաստից իմոց, որովք խնամարկէի քեզ. անդստին 'ի սկզբնաբոյս տիոցդ յայտնեցան 'ի քեզ բարեմանութիւնք. չեղև ինձ հարկ ազդել ինչ 'ի քեզ 'ի պատշաճից, զի համայնք 'ի սրտի քում բնածինք էին. և իմաստք բարոյականին տպաւո-

րեալ 'ի միտս քո էին, մինչև ուսեալ քո յինէն զայնոսիկ. և զամենայն թելադրէր քեզ բանս, որ ինչ իմ 'ի փոքրոյ ուսեալ էր: Եթէ դէպ լինէր ինձ դժուարինս ինչ հարցանել քեզ առ 'ի փորձ, պարզագոյն և ճշգրիտ ևս տայիր ինձ պատասխանի քան զոր իմ պատրաստեալն էր: Յաճախ ևս ուր ճառս բարոյականս երկայնապատումն առ 'ի յուսումն քեզ համարէի յօրինել, հակիրճ քոյին մտածութիւնք լուսաւորէին զմիտս իմ. և յաւարտ ճառիցն վարժապետ քոյին գտանէր ուսեալ: Դու 'ի միտ առեր զամենայն մակացութիւնս իմաստասիրացն մերոց եւրոուրացւոց, և ասէիր ցիս. Հայր իմ, դոյզն ինչ է զոր ուսայն և այն երկբայանօք լի. զի առաքինութիւն ևեթ է ճշմարտութիւն աներկբայ, 'ի մեզ իսկ է մատեան նորին, այս ինքն սիրտ մեր. Հարցցուք զնա յիւրաքանչիւր 'ի գործս մեր, զհետ երթիցուք միշտ թելադրութեան նորա, և ոչ լիցի մեզ մոլորիլ: Նաև ես գիրկս արկանէի քեզ խնդութեամբ, և ոչ իշխէի գովել զքեզ. կասկածէի թէ գուցէ գտանէր 'ի քեզ տեղի ախտն անշքացուցիչ ամենայն բարեմասնութեանց, որ 'ի սկզբան անտի թառամեցուցեալ ևեթ զայնոսիկ, և ապա զրեթէ միշտ եղծանէ զնոսա 'ի սպառ. ասեմ իսկ զսնափառութիւնն: Զգոյշ լեր յայնմանէ, որդեակ իմ, յամենայն 'ի կեանս քո. յիշեա քաջ զի մնասակարագոյն առաքինութեանց է ախտն այն զի անսխրելլս զնոսա առնէ:

Հրճուանօք տեսանէի զքեզ զերծ 'ի վտանգէ աստի . որ ըստ օրէ 'ի լաւ անդր թեւակոխէիր , որ ըստ օրէ համեստագոյն գտանէիր : Պատրեալ 'ի հուչակ համբաւոյ , և մանաւանդ յուզից սրտի իմոյ , համարէի զքեզ յորդի իմ, և խորհէի հրաժարել թողուլ 'ի քեզ զքրմապետութիւն . և քուրմք առ հասարակ և քաղաքացիք համօրէն գուշակէին զայն խնդութեամբ : Երէք աւուրք են , որդեակ իմ, զի պատգամ երկնաւոր արգել յինէն զայս յոյս : Դեմետրէ , նա ինքն դիցուհին Դեմետրէ երևեալ ինձ զամենայն գիշերս , պատուիրէր մեծասաստ՝ արձակել զքեզ 'ի Հռովմ, և յայտնել զազգ քո : Ի զուր անկեալ առ ոտս դիցուհւոյն , առաջի առնէի նմա զխէթս մտաց իմոց , և յիշեցուցանէի զուխտ մօր քո : Պատասխանի տայր ինձ դուստրն Դիոյ . Ընկալայ ես զուխտն զայն . մի լիցի ինձ Նումա քուրմ, 'ի բարձրագոյն կոչէ զնա 'ի բախտ ճակատագիր նորա . քաւ ևս լիցի նմա սպասաւորել ինձ 'ի գահոյս քան ընդ հովանեաւ բագնեաց իմոց : Երթիցէ նա 'ի Հռովմ, և մի ևս գորով քոյին հակառակ կացցէ հրամանաց երկնից :

Ահա , որդեակ իմ, պատճառք արտասուացն , զորոց 'ի զոհի անդ տեսանէիր դու զհոսել յաչաց իմոց : Պարտ է հնազանդել . պարտ է մեզ , Նումա , բաժանել 'ի միմեանց . դիցուհին զայն հրամայէ , ոչ է օրէն ստունգանել : Լուռ և անբարբառ գողտրիկ պատանին հայէր 'ի դէմս

Տուլլոսի արտասուելով. և ամբարձեալ զաչս իւր յերկինս՝ Թուէր վարանել ընդ հայրն և ընդ դիս. բայց խրախուսեալ ՚ի ծերունւոյն, հաստատեցաւ ՚ի չու: Եւ կալեալ զձեռանէ Տուլլոսի, սեղմելով զայն մեղմիկ, ասէ. Ո՛վ հայր իմ, դու խոստացար իջուցանել զիս ՚ի շիրիմ Պոմպիլիոսի, և տալ ինձ համբուրել մեծարանօք զսափորն, յորում աճիւնք մօր իմոյ պահին: Քրմապետն ասէ. Եկ զկնի իմ. այժմ իսկ կամիմ ածել զքեզ անդր: Եւ դիմեալ գնային ՚ի մեհեան անդր:

Յետ կուսէ բագնի դիցուհւոյն գոյր դուռն պղնձի, զորոյ Տուլլոս եւեթ ունէր զբանալին. եբաց զայն, և էջ ընդ աստիճանս ինչ. և Նուման իջանէր զհետ նորա հառաչանօք: Հասին ՚ի ստորերկրեայ ուրեք տեղի, ուր միայն առկայծէր կանթեղ. անդ էր շիրիմ անարձանագիր ՚ի սեաւ կճէ՝ պարզ քանդակաւ, և ՚ի վերայ նորա եդեալ կայր սափոր արծաթի՝ սգատեսիլ ծածկեալ քօղով: Առընթեր սափորոյն գոյր պխտակ և սուսեր մի և գխտակ դեղձանիկ: Նուման ՚ի մտանելն ՚ի վայր անդր ՚ի ստորերկրեայ՝ ծունր եդ. և Տուլլոսի բարձեալ զգուշութեամբ զսափորն, և մօտուցեալ զայն առ պատանին, ասէ դաշն ձայնիւ. Համբուրեա, որդեակ իմ, զսուրբ նշխարսդ, կամ զսափորդ՝ յորում են աճիւնք լաւագունին ՚ի մարս և գորովագունին յարս: Նոքա արդ անկառոյց կան ՚ի քեզ, յեղխուակայն դաշտաց անտի ակնարկեալ նկատեն զքեզ, և առաւել քան զա-

մենայն բերկրութիւնս անմահական կենացն՝ յորս վայելեն, զտեսարանս զայս բարեպաշտութեան որդեկին իւրեանց հանճարին ։

Նումա 'ի վերայ բազկացն ունելով զսափորն, թանայր զայն արտասուօք, ընդգրկէր զայն, և թուէր իմն Նմա այնպէս՝ զի անձինքն ցանկալիք վերակենդանացեալք հրճուէին ։ Ո՛հ, զի՛ դառն էր Նմա տալ զսափորն անդրէն 'ի քրմապետն, և ձգել ձեռք Նորա զհետ կարկառէին 'ի հեռանալ սափորոյն 'ի Նմանէ ։

Տուլլոս եդ զայն անդրէն ընդ քօղովն . և առեալ զսուսերն հանդերձ գօտւովն և զխսակաւ, ասէ ցՆումա . Ահա սուսերն պաշտպան մօր քո և հայրենեաց, որ երբէք ոչն չկահեաց առ զայրոյթ, և ոչ զօք բաց 'ի թշնամեաց աշխարհիս եհար ։ Ընդունեմ զայն քեզ, որդեակ իմ . 'ի Նոյն և դու արկցես զայն 'ի կիր . հզօրն Դեմետրէ, որում զայն նուիրեալն էի, արկցէ տապաստ ընդ երկաթովդ զամենայն դարանակալս կենաց քոց ։ Եւ զգիրս զայս մայր քո 'ի մեռանելն իւրում գրեաց առ Տատիոս արքայ . լիցի քեզ սա կարևոր առ 'ի ժառանգել յարքունիս Նորա բարձ պատկանաւոր քում ազգատոհմիդ ։ Իսկ զխսակքս դեղձանիկք, եթէ իցէ իսկ հարկ ասել զայն, զխսակք մօր քո են՝ զորս նուիրեաց նա Դեմետրեայ յաւուր յորում ընկալաւ 'ի Նմանէ որդի ։ Արեսջիք զսա միշտ ընդ քեզ, Նումա . սիրտ զիրազգաց կարօտի զբաւականացս այսոցիկ սիրոյ և բարեպաշտութեան ։

Եւ յետ բանիցս այսոցիկ ելին 'ի ստորերկրեայ խորոց անտի. և դարձաւ Սեթոսն 'ի տուն քրմապետին, կազմել պատրաստել 'ի չու: Մերկացաւ զպաշտօնաւորն կտաւի, և զգեցաւ զպատմուճանն՝ ընդ որում գեղեցկագոյն ևս երևէր: Հայէր քրմապետն 'ի նա և հառաչէր, փութկան վտանգաց զնորին՝ զայն համարելով նմա զհանդերձ. այլ մերժէր 'ի մտաց զխորհուրդն, առ 'ի չպակասելոյ իւիք 'ի հայթայթանս պիտոյից մանկանն: Այնուաւք նախահոգք թելադրէին նմա և զպէտս, որոց չէր մարթ պատանւոյն կարօտել. մերկանայր յիւրոցն առ 'ի մեծացուցանել զնա. և զի մի հրաժարեսցէ մանուկն ընդունել զպարգևսն, ծածկէր ընդ համդերձիւք նորա զդրամն զոսկին զոր խնայութեամբն պահեալ էր: Եւ ասէր. Ոչ իրիք ինձ պէտք լիցին 'ի մեկնել իմում 'ի նմանէ, այլ ամենայն ինչ լիցի նմա կարևոր 'ի բացեայ յինէն:

Մերձենայր պահն աղխողում, և կառք՝ որ զՍեթոսն ածելոցն էին՝ կային կազմ և պատրաստ: Եւ Տուլլոս 'ի կառս անցեալ ընդ որդւոյն, գնայր ընդ նմա յուղարկ մինչև անդր քան զմեհենական սահմանն. և զայսոսիկ յայնժամ զվերջին խրատս թելադրէր նմա գորովն հայրենի.

՝Ներեա ինձ, որդեակ իմ սիրելի, ներեա ինձ եթէ սարսեալ դողամ տեսանելով զի մանուկ դեռ ևս գոլով քո հասակաւ, թողեալ զխաղաղաւէտ դաշտօրայքս զապաւէն անմեղութեան

զերծ յամենայն վտանգէ, գնաս բնակել 'ի քա-
ղաքի՝ որ խոհականագոյն իսկ մարդկան է վտան-
գաւոր ։ Լքեալ թողցիս անդ անփորձ, անառաջ-
նորդ, անխորհրդական, և անբարեկամ․ զի և ո՞
իսկ մանկականի քումդ դեռ ևս հասակի իցէ բա-
րեկամ․ և վնասակարագոյն այն իսկ լիցի քեզ՝
կարծել թէ իցեն ։ Լքեալ թողցիս 'ի մէջ եր-
կուց ազգաց, որք թէպէտև առ քաղաքականու-
թեան միացեալք՝ սակայն այլայլաբարոյք են, և
յաչս իսկ անձանց ազգ. կրկին այլ և այլ․ ատելու-
թիւն չև ևս շիջեալ է ընդ հռովմայեցիս և ընդ
սաբինացիս, և մանաւանդ ընդ թագաւորս նոցա
երկուս՝ որք առաւել ևս քան զժողովուրդն հակա-
ռակք են միմեանց ։ Տատիոս բարելաւ քան զա-
մենայն թագաւորս, որ ամենասիրելին էր մեզ
ցորչափ թագաւորեացն 'ի միջի մերում, բարեբա-
րոյն, բարեգործն և խաղաղասէր, ժառանգէ
առաքինութիւնս օգտակարս քան բազմափայլս ․
կեանք նորա են առնել իրաւունս և բարերարել ։
Իսկ Հռոմուլոս, որ առ 'ի բազմացուցանել ըզ-
ժողովուրդ իւր՝ բանայ ապաստան աւազակաց,
Հռոմուլոս տակաւին պահէ զվայրագ բարս նախ-
նոյ ժողովրդեանն՝ որում հրամայէր, պատերազ-
մասէր, փառամոլ, լկեալ յըղձից աշխարհակա-
լութեան․ յարձակի նա և նուաճէ մի ըստ միո-
ջէ զազգս մերձակայս Հռովմայ, արհամարհէ նա
զամենայն՝ զզօրականս ևեթ մեծարգեալ․ զյաղ-
թութեան ևեթ թեկն առնէ, և չիք առ նմա այլ
ինչ մեծութիւն ։

Աւա՜ղ թշուառ ճակատագրի, զի զարմանալի ևս թուի թագաւոր աշխարհական քան զթագաւոր բարելաւ, և ճշմարիտն առաքինութիւն նուազ քան զսուան զօշոտէ զաչս : Ո՜ զգոյշ լեր, որդեակ, մի՛ զնոսա ընդ իրեարս առնուլ անխտիր. տեսջիր քանի՛ գեր 'ի վերոյ քան զգահակիցն իւր գտանի Տատիոս, և մի՛ թողեալ զարդարագոյնն 'ի թագաւորս, զազգականն քո, զբարեկամ հօր քո, զվրէժխնդիր Պոմպիլեայ, երթայցես զհետ դժնեայ աշխարհակալին՝ որ տակաւին շաղախեալ կան ձեռք յարինն եղբօրն, և որ սակալի զաւաճանութիւն աւեր հայրենեաց քոց հարոյց, և մահաւիթ ծնողաց քոց գտաւ :

Բայց և Տատեայ իսկ արքունեացն վտանգաւոր է քեզ ասպնջականութիւն. դու գնաս 'ի Հռովմ, որոյ բնակիչք պատերազմողք ներեն զամենայն առոյգ պատանւոյ բաց 'ի թերութենէ արիութեան. և արիութիւն պատերազմական ոչ ևս այլ ինչ է, բայց վայրենութիւն. զի ոչ ևս այլք յառաքինութեանց կցորդք են նմա : Ոչ ինչ երկբայիմ զի լիցիս դու քաջակորով, զի ոչ իսկ է մարթ պոմպիլեան զաւակին վերջանալ 'ի քաջութենէ. այլ զբարս քո, զբարս զայրացոտիկ ամբիծ՝ որովք խնամակալութեան դիցուհւոյն գտար արժանի, պահեսցես անեղծս : Տուր ինձ, Լուսին, ոչ ինչ է ինձ փոյթ արգելուլ քեզ զներկրանս, ոչ կամիմ խօսել ընդ քեզ 'ի դժոխարմբեր տխրա խնից 'ի բարբառ, և պակուցող և անհարազատ

երանգօք նկարագրել քեզ զցանկութիւն. ոչ, ոչ այդպէս, որդեակ իմ. են իսկ հրապոյրք ցանկութեան, և բնութիւն ձգէ զմեզ յայն, հարկ է պատերազմիլ անդադար առ 'ի կարող լինելոյ այնմ զդէմ ունել. և որչափ առաւել զգայուն է սիրտ մեր, աւա՜ղ, նոյնչափ և տկար: Այլ այն ինչ քո տեղի տուեալ այնմ, թախիծ խղճի մնաց տիրեսցեն 'ի սիրտ քո. կորուսցես դու զքաղցր խաղաղութիւնդ, զվարկդ զայդ և զմեծարանս անձին քում՝ որ զքաղցրութիւն կենաց քոց յօրինէ. սիրտ քո բեկեալ թառամեալ՝ ոչ ևս զնոյն ունիցի զօրութիւն և զնոյն առ բարին սէր. և համառօտ ասացեալ, զդժնէագոյն կրեսցես զաղտագնապ ընդ լքանել քո զառաքինութիւն յետ ճանաչելոյ զայն:

Չիք իմ տեսեալ զպալքունիս, և չկարեմ խրատս քեզ տալ յաղագս որ անցին կենցաղավարութեան. այլ գիտեմ զպարտս մարդոյ, և ամենայն ուրեք պարտ է մարդոյ հպատակել այնոցիկ: Մատո՛ աւագութեանց զմեծարանս, որ նոցա է սահմանեալ. այլ մատո առաքինութեան յոր և է բախտի զպաշտօնն, որում է նա արժանի: Ի յոյս տուր 'ի չարաց՝ առանց ցուցանելոյ երկնչել 'ի նոցունց. զգուշութեամբ վարեսջիր ևս և ընդ բարիս. մի՛ անարգեր զբարեկամութիւն՝ առատաձեռնելով անխտիր զամենայն բարեկամս: Կշռեա զբանս քո, և խորհեսջիր նախ քան զձեռն 'ի գործ առնել: Զգոյշ լեր նախկինն չարժանից

քոց, բայց միայն յայնցանէ՝ որ յօգնութիւն տառապելոց ձգեն զքեզ: Ակնածեալ 'ի ծերոց և 'ի կանանց, կարեկից լեր տկարաց, և ձեռնտու ամենայն թշուառացելոց: Եւ եթէ, որպէս հաստատուն է ինձ յոյս, յաջողեսցէ քեզ դիցուհին, ծանուսջիր դու ինձ զայն. աւետիքդ այդ յաւելցեն զկեանս իմ. իսկ եթէ փորձել յանկարծ ըղքեզ կամեսցին երկինք արկածիւք, դարձիր դու առ իս:

Զայսոսիկ խօսելով հայրն յելս մեհենական անտառին, ուր Տուլլոսի պարտ էր հրաժարել 'ի Նումայ: Զկայ առին կառքն, լցան պատանւոյն աչք արտասուօք: Քաջալերեաց, Նումա, և զօրացիր, ասէր ծերունին. լիցի մեզ տեսանել դարձեալ զմիմեանս և տեսանել ընդ հուպ. կարճ իսկ է որ աստի 'ի Հռովմ ճանապարհն, դայցես դու 'ի տաճար այսր, և ես իսկ... Յայնժամ գոչեաց Նումա արտասուօք. Ա՛հ, հայր իմ, եկից ես աներկբայ. այլ ոչ ևս լիցի ինձ կեալ ընդ քեզ, ոչ ևս լիցի ինձ տեսանել զքեզ հանապազ. անցցեն առաւօտք երկայնք, և ոչ գիրկս արկցէ ինձ հայր իմ. հասցէ երեկոյ՝ առանց լսելոյ Նումայ զբարբառն հայրենի: Քանի՛ երջանիկ էի առ քեզ, և ոչ ըստ բաւականին ծանեայ զայն, և ոչ գոհութիւնս դիցն արժանաւորս յաղագս այնորիկ մատուցի: Այլ արդ...

Եւ ոչ ևս եթող նմա Տուլլոս կատարել ըղբանսն, այլ սաստիւ՝ զոր հնարէրն կեղծել՝ ասէ.

Digitized by Google

Ո՛ն երթիցուք հնազանդեալք Պեմետրեայ, և մի՛ տրտունջ հակառակ հրամանաց նորա ելցէ 'ի շրթանց մերոց ։ Իցէ՞ իսկ 'ի ճահ, զի ծերս և անզօր՝ ես զքեզ քաջալերիցեմ. կարծիցե՞ս թէ ես նուազ քան զքեզ կրիցեմ վիշտս. կարծիցե՞ս թէ սիրտ իմ թախծեալ.... Եւ յասեն իւրում զայսոսիկ, ձայն նորա նուաղեալ, և սպառեալ զօրութիւն նորա, անկաւ 'ի վերայ բազկացն Արմնայ և թանայր զնա արտասուօք ։ Նայլ բուռն արարեալ իւր անդրէն. Ո՜ն խաղաղութեամբ, որդեակ իմ, ասէ. դարձցիս դու ընդ հուպ առ իս 'ի տաճար այսր, և կամ ես եկից առ քեզ 'ի Հռովմ. մնա խաղաղութեամբ, և մի մոռասցիս զՏուլլոս ։ Եւ զայս ասացեալ, մեկնեցաւ 'ի բաց՝ միջամուխ հապճեպ 'ի յանտառն ։

Իսկ Նումա տխուր զհետ նորա բազկատարած երիցս ձայնեալ, Երթ խաղաղութեամբ, հայէր դեռ ևս յոր վայր իսկ անհետացեալն էր յաչաց. և թողացուցեալ զաման ձիոցն 'ի ծփանի՝ դէմ եդեալ գնայր 'ի Հռովմ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Նուման յերթալն 'ի Հռովմ՝ զկայ առեալ յանտառէ ուրեք, տեսանէ 'ի քուն տեսիլ խորհրդաւոր. և ապա անդրէն յառաջ գնայ ընդ Ճանապարհն: Նկարագրութիւն դաշտորէիցն Հռովմայ, և նորին իսկ պատերազմող քաղաքի: Հիւրընկալել Տատիոսի արքայի զՆուման, և նկարագիր բարելաւ արքային և դստեր նորա Տատեայ, և Հռոմուլոսի և դստեր նորա Հերսիլեայ: Հանդիպումն Նումայ ընդ Հերսիլեայ, և վառիլ 'ի սէր նորա, և ցանկութեանն 'ի նմա նախկին ազդեցութիւնք: Դարձ և յաղթանակ Հռոմուլեայ:

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Բ.

Ծանր էր Նումայ հեռանալ 'ի վայրացն, ուր նմա խանձարուրք լեալ էին. խորհուրդք բիւրաւորք վշտագինք յուզէին 'ի նա, և ասէր ընդ միտս իւր. Թողում լքանեմ զհայր իմ 'ի ծերութեան, յորում կարօտի խնամոց իմոց. հրաժարեմ 'ի պարտուց և 'ի զբաղմանց՝ որ քաղցր են սրտի իմում. մեկնիմ յընկերաց և 'ի սննդակից բարեկամաց, գնալ բնակել յերկիր՝ ուր ոչ ոք լիցի ինձ բարեկամ։ Ահ, երկնչիմ զի չկարացից ես կեալ անդ, և լիցի ինձ անդ նուաղել որպէս զմատաղ ձիթենի տեղափոխեալ 'ի բնիկ երկրէն յերկիր անպատկանաւոր նմին, ուր ոչ ինչ օգնեն նմա ցօղ և արև. տերևք նորա թառամեալ անկեալ զոստովքն, և արմատոցն ոչ ևս առեալ սնունդ, հասանէ նմա մեռանել 'ի թողուլ զերկիրն սիրելի։

Այսպիսեօք տագնապեալ խորհրդովք ուղևորեալ պատանին ասպարէզս իբր երկուս, գտաւ

Digitized by Google

յանտառի ուրեք՝ ուր հովանի հրաւէր առնէր 'ի հանգիստ ։ Հետապօտեալ զկարկաջանս վտակի միոյ՝ որ սողոսկէր ընդ հովանեաւն, կասեցոյց զձիանն. և թողեալ զնոսա 'ի ձեռս երկոցունց ստրկացն՝ ել մինչև յակունս վտակին, և եհաս յաղբիւր մի նուիրական Պանի ։ Ծունր եդեալ առ պատկերաւ նորին, խնդրեաց հրաման ըմպելոյ յաղբերէ անտի. և իբրև զովացոյց զպապակ շրթանցն, բազմեցաւ 'ի դալարուոյ անդ ընկողմանեալ առ եզերբ ջրոյն, և նիրհէր ։ Այլ երևեցան նմա 'ի տեսլեան կառք լծեալք 'ի վիշապաց երկուց, որ 'ի բարձանց ամպոց դիմեալ գային առ նա. և էր 'ի կառսն դիցուհին Դեմետրէ՝ պսակեալ հասկօք, բարձեալ բերելով որայ և մանգաղ ։ Այլ կացեալ առ մնարիւք Նումայ, և քաղցր 'ի նա ակնարկեալ, ասէ.

Զաւակդ Պոմպիլեայ, սիրելի էր ինձ մայր քո, և հսկէն խնամք իմ՝ զքև. որ ինչ և իղձք իցեն քեզ, լցուցից զայն. խօսեաց, և ասա ինձ որ ինչ և խնդրես, և տացի քեզ ։ Յայնժամ գոչեաց Նումա փաղփաղակի. Ո՜հ, զի դարձցի Տուլլոս 'ի մանկութիւն, և նորոգեսցին կեանք նորա, և զի մի երբէք... Մ.յլ մինչդեռ բանքն 'ի բերան նորա կային, ասէ դիցուհին. Խնդրուած քո 'ի վեր է քան զիմ զօրութիւն. Դիոս իսկ ինքնին զլիովին չկարէ յաւելուլ և վայրկեան մի 'ի կեանս ուրուք 'ի մահկանացուաց. անողորմ Պարկայք չեն ընդ իշխանութեամբ նորա. նոքա

և զթելս կենացն Պերսէոսի և Հերակլեայ հատին զսիրելագունից որդւոց վեհագունին 'ի դիս ․ զի Ճակատագիրն, հզօրագոյն քան զհայր իմ, սահմանէր նոցա դադարել 'ի կենաց ։ Խնդրեա դու ինչ անձին քում, զի 'ի խնդրել զբարեբաստութիւն քո, զՏուլլեայն իսկ գտանիցես խնդրեալ ։

Արկնեալ անդրէն Լուսնայ ասէ ․ Ապա ուրեմն բարերար դիցուհիդ, արա զիս նմին արժանի ․ բուսո՛ 'ի սրտի իմում զսերմանս խորատուց արկեալ յարգոյ ծերունւոյն ․ տուր ինձ իմաստութիւն, քանզի 'ի սմա համարի Տուլլոս զբարեբաստութիւն ։

Պատասխանի ետ դիցուհին ․ Կանխագէտ խնդրուածաց քոց, աղաչեցի զքոյր իմ զԱթենաս՝ լնուլ զքեզ պարգևօք իւրովք ։ Այլ մի՛ յուսայցես հանգոյն ոդիսական զաւակին գոլ նմա սիրելի, մի՛ սիրեցեալդ իմ Լուսնա ․ ոչ ումեք 'ի մահկանացուաց դիւցազինն յուսալի է հաւասարել Տելեմաքայ ․ հրաշակերտ է նա ձեռին Աթենասայ ․ և ինքն իսկ դիցուհին չիշխէ հանգոյն ինչ նմին հրաշակերտել ։ Բայց երանի այնմ, որ և 'ի բացէ ընդ հետս նորա գնայ ․ երանի մանկանն քաջազին, յոր դիցուհին հաշտ ակամբ ակնարկեսցէ, և որ զերկրորդն իսկ ժառանգեսցէ զտեղի, թէպէտև հեռի 'ի նախատըպէն ։

Եւ մինչդեռ նա զայն խօսէր, գտաւ Լուսնա

փոխադրեալ 'ի մեհեան Աթենասայ . կամէր նա գնալ հասանել մինչև 'ի դիցուհին , այլ ամպ ոսկեփայլ արգել 'ի նմանէ զսրբարանն , և անտես յաչաց նորա ծածկեաց զաստուածուհին : Ուր ջանայր նա հերձանել անցանել ընդ ամպն , զուր յօգնութիւն իւր կոչէր զԴեմետրէ . մերժեաց Դեմետրէ զհայցուածս նորա , և ակնարկեաց նմա ունկնդիր լինել : Յայնժամ Աթենաս բարբառեցաւ 'ի միջոյ ամպոյն , և ասէ . Դիր ծունր , մանուկ դու , և երկիր պագ : Եւ թուէր պատանւոյն՝ որպէս թէ իմաստութիւն ինքնին ուսուցանէր նմա զամենայն զպարտս իւր , և զգայր 'ի սրտի իւրում պատկառանս իմն սուրբս , և քաղցր խելամտութիւն . այլ իբրև ամբարձ նա զաչս իւր առ 'ի գոհանալ զդիցուհւոյն , եղև մեհեանն ամպովն հանդերձ աներևոյթ . և գտաւ Նումա 'ի մէջ անտառին , և ոչ ևս ինչ տեսանէր բայց կամարաձև յարկ սաղարթագեղ , ընդ որով երիտասարդուհի ոմն յաւէրժահարսն սպիտակազգեաց բազմեալ 'ի դալարւոջ՝ ընթեռնոյր ուշիւ : Խաղաղութիւն և անկեղծութիւն հանգչէին 'ի դէմս նորա , և պարկեշտութիւն ընդ քաղցրութեան և ընդ մեծվայելչութեան պար առնուին զնովաւ , որպէս Աստրէա նկարագրի 'ի խորհեն զբարեկենդանութիւն մարդկան : Նումա յանհրաժեշտ 'ի հրապուրանաց առ Յաւէրժահարսնն ձգեալ , հարցանէր ցԴեմետրէ՝ թէ ո՞ չքնաղն այն իցէ պատկեր : Եւ ընդ պատասխանել դի-

Digitized by Google

ցուհուոյն՝ թէ Եգերիա է, ամենայն ինչ անտես եղև յաչաց։

Խիացումն և յոյզք սրտի զարթուցին զՆումա. և զեռ ևս տագնապեալ 'ի խորհրդաւոր տեսլենէն, հազիւ անձին զգաց։ Շուրջ հայէր, և ոչ ևս ինչ տեսանէր՝ բայց զաղբիւրն Պանի, ըղմայրիս, զշալալրիս, և զվտակն՝ առ որով հանգչէրն 'ի նիրհ. այլ ոչ ինչ երկուացեալ զի տեսիլն զոր ետես՝ 'ի Դիոսէ առաքեալ էր նմա, ուխտս որոտողին մատոյց պատուածոյն, և խոստացեալ զոհս Աթենասայ և Դեմետրեայ, հեծաւ 'ի կառս և մեկնեցաւ յանտառէն։

Խաղաղ գնաց անց ընդ երկիրն փիդենացւոց, և եհաս ընդ հուպ 'ի սահմանս Հռովմայ։ Դիւրին էր նմա ճանաչել զայն յազգաց անտի շուրջ զնովաւ բնակելոց. դաշտորայք անապատք, և անդաստանք թողեալք առանց մշակութեան, ոչ ինչ բերեն անդ՝ բայց զորոմն. խաշինք նիհարք և վայրավատինք հազիւ գտանեն անդ ճարակ. չիք անդ հնձօղ՝ որ զԴեմետրեայ ժողովեսցէ զպարգևս, ոչ հասկաքաղ՝ որ երգ 'ի բերան ընթասցի զհետ աշխատաւորացն, և ոչ հովիւ՝ որ բազմեալ 'ի զառ 'ի վայր բլրի, անկասկած զխաշանցն՝ զորս հաւատարիմն իւր գամփռ չթողու օտարել, նուագեսցէ 'ի սրինգ իւր զգեղ Ամարիլլեայ, կամ զբերկրանս հովուական կենաց։ Ամենայն ինչ անդ տխուր է հանդ և թախծական. գիւղօրէք անմարդիք, 'ի կանանց ևեթ և 'ի

ծերունեաց բնակեալք. կէսք զայս իւրեանց աղբան, այլք զեղբարս անկեալս 'ի մարտի. աստ աղերսեալ որք հայր վախճանէ զկեանս անմխիթար և անօգնական. չիք ոչ ևս նմա որդի, 'ի կրտսերագունէն ևս անդամալուծեալ՝ զինուորելով նորա 'ի բանակին Հռոմուլեայ. և կանայք յուսահատ ծերունեին բարձեալ, զգեստն ցաւէ, խզէ զալիսն, և նզովէ զզէնս իւրոյ արքային. Ընդ ոմն 'ի մարց, փախստականն մնացելումն նմա միակ որդեկաւ, ապաւէ յափշտակութեան նորին 'ի գերկաց իւրոց. և լաւ համարի լքանել զհայրենիս իւր, զտուն, և զանդաստանն՝ որ կերակրէրն զնա, և զնալ մտաբանեալ հաց յազգի՝ որ զնա գէթ ոչ անզաւակէ. Տրտմութիւն ամենայն ուրեք և կարօտութիւն և անձկութիւն զարհաւիրս իւրեանց արկանեն. և հպատակաց Հռոմուլեայ, յորմէ հետէ թագաւոր նոցա զփորձ էառ զպատաց, չիք խաղաղութիւն և ոչ բարեկենդանութիւն.

Պաշեաց 'ի տեսիլն յայն Նումա. Ո՜վ դիք անմահք, ա՞յս ուրեմն իցէ ազգն այն զոռոզ, նախանձելի ազգաց՝ որ շուրջ զնովաւ բնակեն, և գերահռչակ և ահարկու յաղթութեամբքն իւրովք. տեսանեմ զնա թշուառ և կարօտ, և յոյժ իսկ տառապեալ քան զպարտեալսն 'ի նմանէ ազգս աւաղելի. Այսպիսի՞ ուրեմն փառացն է մրցանակ, կամ մանաւանդ այսպիսի՞ պատուհաս երկնառաք. բարուոք այսպէս կամեցան դիք, զնոյն կրել աշխարհականաց զչարիս՝ զոր տանն կրել

այլոց, և զի զթշուառութիւն ընկալցին փոխա-
րէնս թշուառութեան՝ զոր ածեն 'ի վերայ ազ-
գաց մերձաւորաց ։

Բաղդատէր յայնժամ Նումա 'ի մտի իւրում զբարեկենդանութիւն անդորրաւէտ՝ յոր վայելէին Սաբինք, զխաղաղութիւնն, և զզուարթ անդաստանսն ընդ տեսարանն՝ որ առաջի աչաց նորա կայր ։ Յուշ լինէին նմա որ ինչ Տուլլոսի ասացեալ էր նմա զպատերազմէ. և մինչդեռ պաղատանս առ դիսն մատուցանէր՝ յարուցանել թագաւորս խաղաղասէրս, և ահա դայր յերևան քաղաքին Հռովմայ հիասքանչ տեսիլ ։ Բլուրն այն Պալատինեան, հովուաց երբեմն հանգրուան և մակաղատեղ խաշանց, պատեալ այժմիկ պարըսպօք, և խիտ առ խիտ ամրացեալ աշտարակօք՝ որ սպառնալիցք 'ի վեր ամբառնան, խրամք լայնք և խորաձորք՝ որ խափանեն զթշնամին 'ի բացէ, պատնէշք անմատոյցք, և գերահամբաւեալն Կապիտոլ՝ պարահայեաց 'ի բարձուէ շուրջանակի ընդ քաղաքն, որ 'ի գագաթան իւրում զմեհեան Արամազդայ բարձեալ բերէ, այս ամենայն պակուցին զՆումա. հայէր, զարմանայր, և յառաջ խաղայր ։

Ի դրունս քաղաքին կային 'ի պահ զօրք բազմահոյլ, ծածկեալք 'ի զրահս փայլունս, յեցք 'ի նիզակս իւրեանց, բարձր 'ի գլուխ, և զցցունս արկեալ յետկոյս զաղաւարտիւքն սաւառնեալս, որք թուէին իմն անդատին վստահք 'ի նուաճել

Digitized by Google

զտիեզերս ․ և կերպարան նոցա ․ պատերազմող աց արկանէր որոց ոչն իսկ սպառնային ։ Ամուտ Նումա 'ի քաղաքն , և տեսանէր անդ ամենայն ուրեք զպատկեր պատերազմի , և ամենայն ուրեք լսէր շաչիւն զինուց ․ աստ պահանորդք զհետ մի մեանց փոխանակէին , անդ մանկտին զօրական մարզէր 'ի զէնս ․ և հեռի 'ի բացէ 'ի հնչիւն սաստկաձայն փողոց կրթէին երիվարք ։ Միժէր հրահալ 'ի դարբնոցս , հնչէին ասպարք՝ հնչէին 'ի սալս զրահք , հեծէր արոյր ընդ ուռամբ , և հուրն առ հասարակ ետնական թուէր բորբոքեալ բոցածաւալ 'ի Հռովմ, և Կիկլոպայց դարբնել շղթայս զգերութեան տիեզերաց ։

Նումա անսովոր 'ի շռինդն յայն՝ երկիւղախառն կրէր հիացումն , և փութայր տեսանել ըզ Տատիոս , և հարցանէր զարքունեաց նորա ։ Ա-ցուցին նմա զայն 'ի կողմն քաղաքին , ուր նուազագոյն էր աղմուկ ․ զի արքայն բարեգութ հեռի զզօրականն ունէր , քանզի կամէր սիրելի լինել և ոչ ահաւոր 'ի զօրաց պահպանեալ ։ Ամենեցուն յամենայն ժամ դիւրամատոյց էր , և 'ի դրան նորա բազմագոյնք էին աղքատք․ քան ոստանիկք ։

Մուծաւ Նումա առ Թագաւորն ․ և մեծարեալ զՏատիոս յանուանէ , մատոյց նմա զգիր հի-քին Պոմպիլեայ ։ Տատիոս յընթեռնուլն զայն գոչեաց ցնծութեամբ՝ անկեալ զպարանոցաւ պատանւոյն ․ Ո՜ օր բարեբաստիկ , և զինչ ծերունւոյն տաց տրիտուր քրմապետին՝ որ զոխրելագու-

նի իմոյս բարեկամի մատուցանէ ինձ զորդեակն : Նշմարեմ իսկ 'ի դէմս քո զտիպս կերպարանաց քաջին Պոմպիլիոսի, ահա հայեցուած աչաց նորա, ահաւասիկ քաղցր և գգուելի կերպարան նորա : Դու համգոյն նմին լիցիս ինձ բարեկամ աներկբայապէս : Այպտան աչիք իմ 'ի տեսիլ քո. գանգատէի զդից՝ զի միակ ետուն ինձ զդստրիկ, և ահա յաւելուն ինձ որդեակ :

Եւ զայսոսիկ բարբառելով՝ զիրկս անդրէն արկանէր նմա, և ետ կոչել զՏատիա զդուստր իւր : Տատիա ոչ այնչափ գեղովն, որպէս քաղցրութեամբ և համեստութեամբ և հայրասէր զորովովն էր սիրելի : Եմուտ նա առ արքայ, և արքայի ցուցեալ նմա զՆուման՝ ասէ. Ահաւասիկ եղբայր քո, ահա զոր պարտիս սիրել իբր նեցուկ և զօրավիգն ծերութեան իմոյ, ահա որդի Պոմպիլիոսի՝ զորմէ յաճախն խօսէի առ քեզ : Ո՛ աւուրք բարեկենդանութեան իմոյ, քանի՛ արագ սահեալ անցիք : Դու ինձ 'ի յուշ ածես, Նուման զաւուրսն՝ յորս խաղաղաւէտ 'ի Սաբինիա, արքայ սիրելի ժողովրդեան իմոյ զոր սիրէի, հայր և այր և բարեկամ երջանիկ, անցուցանէի զամս կենակից ընդ մօր Տատեայ, ընդ Պոմպիլիոսի և ընդ խոհական քրմապետին : Ընտանիք իմ, զի այսպէս կոչէի ես զհպատակս, ոչ յոյժ բազմաթիւք էին, և կարէի անձամբ խնամել զիւրաքանչիւր ոք յորդւոց իմոց. Ճանաչէի զնոսա զամենեսին, և ստէպ այց առնէի նոցա. և 'ի շրջել

իմնում ընդ Պոմպիլիոսի ընդ փոքրիկ ածու իմ, գոհանայի զՈրմիզդայ՝ զի անձուկ ետ ինձ սահմանս, և հպատակս ոչ ինչ աւելի քան զորս մարթէրն ինձ երանաւետել ։ Իսկ այժմ, ո՜ յեղակարծ փոփոխումն, վտարանդի 'ի հայրենեաց հեծեմ հանապազօր ։ . . . Աւա՜ղ մի, մի ևս լիցի ինձ աշխարհել՝ տեսանելով զքեզ առ իս . դու կացցես ընդ իս, Նումա . դու լիցիս ինձ 'ի փոխարէն ամենայնի, որ ինչ կորուսի . և թերևս զօդ քաղցրագոյն աներկևան պատրաստեսցէ քեզ զԹագ իմ, 'ի յօրինել զիմ բարեբաստութիւն ։ Լիցի ինձ, լիցի ժամանակ բացատրելոյ զխորհուրդս իմ . ցնծութեան է արդ ժամանակ ընդ գալուստ քոյին ։

Օ այսուհետև բարեգութ արքայն խօսեցաւ . և խնդութիւն յաւելոյր զբերկրանս նորա, զոր բնաւորապէսն զգայր 'ի բացատրել զանկեղծ և զդիւրագորով սիրտ իւր 'ի ձայնս երկայնս ։ Դուստր նորա, որ քաջ 'ի միտ էառ զվերջին բանսն, ցածոյց նախ զաչս իւր, և ամբարձ ապա 'ի Նումա . և զմայլեալ 'ի գեղ նորա, զմայլէր ընդ քաղցրութիւնն նկարեալ 'ի դէմս նորա, ընդ պատկառանս, ընդ խանդաղատելի կերպարանս, և ընդ շնորհան զօշոտիչս՝ զոր անկեղծութիւն ևս քան զևս յաւելուր ։ Օ այս առաջին նուագ ակնկառոյց լինէր օրիորդն 'ի պատանին . և այլ յայլմէ լեալ և շառագունեալ, դարձոյց զաչսն անդրէն 'ի հայր իւր ։

Իսկ Նումայ պատաղեալ ընդ բարւոյ թագաւորին, համբուրէր զձեռս նորա, և խոստանայր նմա

բոլորանուէր հնազանդութիւն : Ակրում Տատիոս ասէ . Մ՛ի ինձ զհնազանդութենէ բանք . զամենայն զկեանս իմ թագաւորեալ , ոչ երբէք սիրեցի զհաճոյս հրամայելոյ . վաղ 'ի միտ առի , զի ոչ էր մարթ սիրելի գոլ 'ի լինելն երկիւղալի . և նախամեծար արարի զբարեկամս քան զստրուկս : Հռոմուլոս օգնեաց ըղձից իմոց , 'ի բաժանելն ընդ իս զիշխանութիւն արքունի . ընտրեաց նա զհրամանատարութիւն զօրաց և զդատակնիք մահապարտից . իսկ ինձ բարեբախտագոյն էր բաժինն՝ առնել իրաւունս , թեթևացուցանել ըզհարկս , վարձատրել զվաստակս . և միանգամայն ասացեալ , ո՛վ բարեկամ , ամենայն որ ինչ զթագաւորս մերձաւորս դիցն անմահից կացուցանէ : Յար 'ի յահի կամ , թէ գուցէ բացցին աչք զահակցին իմոյ ընդ անհաւասար բաժանումն իշխանութեանն , և տեսցէ ուր ուրեմն՝ զի բովանդակ ինձ մասունք բարեաց , իսկ չարեաց առ հասարակ նմա անկանին մասունք : Այլ գոհութիւն երկնից , չեղև նա ցարդ խելամուտ այսմիկ . և 'ի շլացութեան իւրում թուի հաճ և գոհ իբրև զիս :

Ածից զքեզ առ նա 'ի դառնալ նորա յարշաւանացն ընդդէմ Անտիմնացւոց , ուստի ոչ ինչ երկբայիմ զի յաղթանակաւ դարձցի : Քանզի ոչ ոք 'ի պատերազմողաց հանգոյն նմին եբեր յանձին զարիութիւն զինուորի ընդ հանճար զօրավարի : Կերպարան մեծավայելուչ , դէմք անվե-

հեր և սպառնական, կորով առաւել քան զմարդ-կեղէն, և քաջութիւն աննկուն՝ որ տայ նմա խի-զախել յամենայն ինչ, ոչ ինչ էին առ անխոնջելի ժրութեան նորա ։ Ի չու զօրաց, 'ի պաշարումն քաղաքաց և 'ի ճակատամարտի, տեսանէ նա զամենայն, հասանէ ամենայն ուրեք, կարգաւո-րէ, հրաման տայ, յարձակի, միանգամայն և պահ ունի յերեսաց թշնամեաց ․ չիք և ոչ վայր-կեան մի հանգստեան մտաց նորա և բազկի ․ սա 'ի կատարումն ածէ զոր ինչ նայն առաջարկէ խորհուրդ ։

Հերսիլիա, դուստր նորա միամօր, աջակից է նմա յարշաւանսն ։ Ոչ ուրուք երբեք գեղեցկու-թիւն չքնաղագեղին հաւասարեաց Հերսիլիայ ․ Թագաւորք Լատինի առ հասարակ ցանկացան նմա, և ամենեքեան ելին արկանել զպսակս իւրեանց առ ոտս նորա, այլ խրոխտ իշխանու-հին մերժեաց զնոսա ։ Սովորեալ 'ի մանկութե-նէ 'ի զէնս, արժանաւոր դուստր Հռոմուլեայ, նուիրեաց զանձն 'ի հրահանգս Պաղղասայ ․ սա-ղաւարտ 'ի գլուխ, նիզակ 'ի ձեռին, դիմէ զհետ հօր իւրոյ 'ի պատերազմ ․ քնքուշ ձեռամբն նուա-ճէ զերիվարն ամեհի՝ որ փրփրերախ 'ի լորձն սպի-տակ զսանձսն թաթաւեալ, ապշի ընդ հլութիւն իւր առ կամս վերելակին՝ զորոյ չզգայ իսկ զբեռն ։ Ահաւորագոյն ևս է նա անզէն ․ ձեռք նորա, հմուտք 'ի շկահել զասուեր, նովին հմտութեամբ գիտեն հարկանել զքնար ․ և նուագս դաշնակա-

Digitized by Google

ւորս խառնեալ ընդ հոգեշարժ գայլայլիկս ձայնին, զնահատակութիւնս երգէ հայրենիս, կըցորդ ընդ հօր իւրում՝ ի վտանգսն եղեալ։

Ահա քեզ նկարագիր Հռոմուլեայ և դստեր նորա, ոչ ինչ 'ի բազմափայլ բարեմասնութեանց նոցա նսեմացուցեալ։ . . . Այլ ընդէ՞ր չկարիցեմ ներբողել երկայնագոյն դրուատեօք և զառաքինութիւնս նոցա։ Քանզի աշխարհակալք արհամարհեն զայնոսիկ, և Հռոմուլ ոչ ինչ արգոյ համարի բաց 'ի քաջութենէ։ Դուստր նորա դաստիարակեալ 'ի նմանէ յաղմուկս բանակաց, և ոչ նա ինքն գտանի զերծ 'ի խստութենէ. զամբարհաւաճութիւն Հերայ բերէ յանձին ընդ գեղեցկութեան նորա. և 'ի ստանալ զարիութիւն և զկորով առնայի, թուի զկանացի բնութեանն կորուսեալ նորա զքաղցրութիւն և զբարեգթութիւն։

Ծանեար դու արդ զՀռոմուլ և զՀերսիլիա, տէր ես բնակելոյ առ նոսա կամ առ մեզ, 'ի բանակի նոցա կամ յարքունիս մեր։ Միշտ իսկ եղէց ես քեզ բարեկամ և հայր, եթէ ներես ինձ զքաղցր անուանակոչութիւնս. այլ դու լիցիս միշտ իշխան անձին քում. ընդ այն իսկ, եթէ միայն սիրիցես զիս և իցես բարեբաստ, գոհ լիցի Տատիոս։ Յայնժամ Նումա դարձեալ վերստին վստահացոյց զբարելաւ արքայն ընդ սէր իւր. արար զընտրութիւնն, կալաւ խորհուրդ անդարձ՝ չթողուլ երբէք զբարեկամ հօր իւրոյ, զԹագա-

ւոր համազգեացն , և զոր Տուլլոսի տուեալ էր նմա յօրինակ նմանութեան ։ Իյստանայր ստէպ՝ անդրդուելի կալ , և 'ի հրապոյրս իսկ Հերսիլեայ և 'ի փառս Հռոմուլոսի հարևանցի ակամբ հայել , երդուեալ 'ի դիս առհասարակ առ 'ի հաւատարմութիւն բանիցն ։ Նա պարկեշտն Տատիոս լսէր խնդութեամբ զերդմունս նորա ։

Զաւուրս ինչ եկաց անդ Նումա 'ի սէր Տատիոսի . բայց յիշելով հանապազ զտեսիլն՝ զոր ետես , և տեղեկացեալ՝ զի էր մեհեան Աթենայ 'ի դիցանուէր ուրէք անտառի , որ եգերականն կոչէր անտառ , նմանութիւն իրացն ընդ տեսլեանն՝ զարմացուցին ածէր նմա ։ Դիմեաց յանտառ անդր , ոչ ինչ կարի հեռի 'ի Հռովմայ . սիրտ նորա տրոփէր 'ի գնալն ընդ սաղարթապատ նսեմաստուեր կամարօք . հազիւ զեփիւռ զթանձրախիտ կաղամախան տատանէր և զմայրիս երկնաբերձս վաղեմիս , և աղօտ ինչ լսելի լինէր շշիւն 'ի մեղմագին ոստոցն զիրարբել ։

Բայց Նումա յառաջ խաղայր դէմ եդեալ 'ի մեհեան անդր , ուրանօր զուխտս իւր կամէր մատուցանել . այլ միտք նորա տագնապէին յաւերժհարսինն յիշատակաւ ։ Չյուսայր գտանել զնա անդ , այլ աչք նորա շուրջ խնդրէին զնա . և ահա ընդ սաղարթագեղ կամարաւ տեսանէ օրիորդ պատերազմիկ , հանդոյն այնմ՝ որ երևեցաւն նմա 'ի տեսլեանն , ընկողմանեալ 'ի դալարուոջ , և խոր 'ի քուն ընկղմեալ ։ Սաղաւարտ առընթեր , գլուխ

Digitized by Google

նորա անպատասպար յեց 'ի յասպար . և հասպակք սեաւք երկայն վարսիցն անկեալ զգրահիւքն , գեղանշոյլ եւս զմեծավայելուչ գեղեցկութիւն նորա յօրինէին : Պատերազմունք կրկին հանգչէին ընդ ձեռամբ նորա , և սուսեր ձոխ 'ի յաղթեր : Հանդերձ նորա մինչև 'ի ծունկսն հանգրիձեալ , և երևէին կօշիկքն ծիրանիք 'ի ձարմանդ ոսկի ագխ-աղխեալք : Որպէս քոյր Ապողոնի , յետ սպառելոյ զկապարճ իւր 'ի նետից յանտառախիտս Երիմանթեայ , գնայ հանգչի 'ի կատար Մենալեայ լերին . յաւերժահարսունք և Դրիադք հսկեն շուրջ զնովաւ , զանգիտէ զեփիւռ յուզել զսաղարթս , և դէմք զիցուհւոյն 'ի ննջել իսկ անդ բերեն ըղխիստ և զսպառնական կերպարանսն , որ ոչ միայն չերծանեն զգեղ նորա՝ այլ մանաւանդ պայծառագոյն եւս գործեն զայն . այսպիսի և չքնաղագոյն եւս օրիորդն պատերազմիկ երևէր :

Թուեցաւ Սուլմայ թէ նոյն ինքն Պալլաս իցէ , և ծունր եդեալ առաջի նորա՝ կամէր աղօթս մատուցանել , այլ ոչ կարէր յօդել զբարբառ . լեզու նորա 'ի քիմս կցեալ , կարկեալ բերան նորա կիսաբաց , բազուկ նորա անշարժ տարածեալք յօրիորդն կոյս՝ յոր հայէրն , և աչք նորա ակնկառոյց պշուցեալք 'ի նա կային անթարթք : Զարթեաւ յայնժամ պատերազմիկն , և տեսեալ զպատանին յառն եկաց անդէն , եդ զպաղաւարտն ահեղ 'ի գլուխ իւր , ձօձէր զգեղարդունս , և զայս 'ի գոչիւն սպառնալից լսելի առնէր բարբառ . Ով և

Իցես դու մանուկդ ժպիրհ, որ գաս աղմկել ընդհանգիստ քնոյս, շնորհս Մ՛րթ կալքիր բախտին՝ զի անզէն գտանիս. եթէ կարէիր պաշտպանել անձին, պատուհասակոծ 'ի բազկէ աստի յանդըգնութիւն քո լինէր։

Որում՝ Նուման ետ պատասխանի. Ոչ ընդյառումն քո, ով դիցուհիդ, զի 'ի տաճար անդր քո գնայի՝ մատուցանել քեզ անդ զուխտս իմ և ընդմիրտ. տեսի զքեզ, և ծունկք իմ զդողանի հարեալ՝ կթոտեցան ընդ ինև։ Տեսիլ փառաց աստուածութեան ահաբեկէ զհէք մահկանացու. և եթէ համարիցի յեղեռն՝ ակնարկել 'ի դիցուհի, ահա աչք իմ շլացեալ՝ ոչ ևս համարձակեն հայել 'ի քեզ։

Յածեալ 'ի բանից աստի զայրոյթ Մենգոնին և զգեղարդդունան խոնարհեալ, և հաշտ ակնարկեալ 'ի պատանին, ասէ. Մի երկնչիր, ոչ զդիցուհի տեսանես. վեհին Հռոմուլեայ եմ դուստր, և գնամ աւետել 'ի Հռովմ զյաղթութիւնն՝ զոր դեռ ևս կանգնեաց։ Ե՛րթ դու զճանապարհ քո 'ի տաճար անդր, Ե՛րթ պատանի դու՝ խնդրել 'ի դիցուհւոյն զքաւութիւն, զի զնա ինքն վարկար 'ի յիս նկատել։ Եւ զայս ասացեալ, շկահեաց զտէգ ընդ ասպար իւր. և ահա հասին անդր թիկնապահք նորա, ահիպարանոցն ածաւ առ նա երիվար, և աշտանակեալ օրիորդին 'ի նուս նորա, և մտրակ 'ի կուշտ արարեալ, խոյս ետ յաչաց արագագոյն քան զհողմ։

Digitized by Google

Աստանօր եկաց ՚Ուլիսս անշարժ, խռովեալ, ապշեալ, և յայնպիսում լեալ ՚ի զարմացմանէն՝ զորոյ չէր նորա երբէք զփորձ առեալ. աչք նորա ձգէին զհետ Հերսիլեայ զոր վայր զօրէին նշմարել զնա, և ՚ի ծածկել իսկ օրիորդին յաչաց նորա՝ տակաւին հայէր զհետ: Բիւրաւորք ՚ի միտս նորա յուզէին խորհուրդք, և տխուր տեսելոց իրացն միահամուռ ՚ի յուշ նորա դառնային: Խնդրէր զերծանել յաղմկէն. այլ որչափ առաւել ձիգն գործէր, նոյնչափ յաւելոյր աղմուկն: Աչք նորա դառնային ՚ի վայր անդր, ուր հանգչէրն Հերսիլիա, և չկարէր անտի զնոսա ՚ի բաց դարձուցանել. Թուէր նմա տակաւին տեսանել զնա անդ, Թուէր նմա տակաւին զձայն նորա լսել: Բարբառք իւրաքանչիւր յօդեալք ՚ի նմանէ՝ դեռ ևս հնչէին յունկն պատանւոյն, և տպաւորեալ ՚ի միտս նորա կային ամենայն շարժմունք օրիորդին: Վերարկուն նորա վէհ և մեծավայելուչ, դիտակ բարձր և ազնուական, վարսք երկայնաձիգք քաջաթուխք, և դէմք խոշոր և գեղապանծ նկարէին համանգամայն դէմ յանդիման պատանւոյն. և գեղեցկագոյն ևս պատկեր նոցա խոր ՚ի սրտի նորա դրոշմեալ, և անդրադարձ ՚ի միտսն ամենայն ուստեք՝ յոր ինչ և հայէրն՝ ցոլանայր:

Ահ, ասէր, ահաւասիկ տեսիլն զոր տեսի՝ ՚ի լրումն եկեալ. յանտառին կամ Եգերեայ. ահա կամարն սաղարթագեղ՝ զոր տեսի, և գետն եր-

կնաւոր՝ որ անկնախոտիղ զխան շղթայց․ անշուշտ նա լինքն է Հերսիլիա ։ Ո՛վ Հերսիլիա Հերսիլիա , քանի՜ քաղցր է ինձ յօղել զանուն քոյին ․ զպակուցանողականաւս ազդկաւ՝ որ զխան տապնապէ՝ չիք սրտի իմոյ վայրկեան հանգստեան , բայց ՚ի յորջորջել զՀերսիլիա ։ Այլ աւա՜ղ , ո՜վ եմ ես՝ զի իշխեցից սիրել զնա , և տարփալ որում նոքին իսկ դիք տարփայցեն նախանձընդդէմք ինձ անշուշտ ։ Բայց զհետ նորա գէթ կարացից գնալ , կարացից զոնեա ընդ շաւիղս նորա հետևել , վառիլ զանխուլ ՚ի սէր նորա , և մատուցանել նմա ուխտս որպէս դիցուհւոյ ․ այս իսկ քաղցր և բերկրալի զկեանս իմ յարդարեսցէ ։ Այո , չքնաղագեղդ Հերսիլիա , երթայց ես զինուորել ընդ դրօշակաւ հօր քո , ածից զնժոյգս քո , կրեցից զզէնզարդուն , եղէց քեզ ասպար ՚ի Ճակատամարտի ․ և եթէ ՚ի սիրտ իմ մխեսցի որ ՚ի քեզն ուղղեալ նետ , կարացից ասել ՚ի շունչ իմ յետին ․ Մեռանիմ բարեբաստիկ , զանձն իմ ՚ի վերայ քո փոխանակեալ ։

Այսպէս զխղձս իւր մերկանայր Նումա․ և սիրտ նորա առոյգ և եռանդուն տարածեալ ընդարձակէր առ սէր ։ Համգոյն խնկաւէտ անտառի՝ որ ՚ի կայծ փոքրիկ բորբոքեալ ծախի , այսպէս ընդ խանձել տարփանաց ՚ի սիրտ պատանւոյն՝ սէր բոցածաւալ ՚ի նմա Ճարակէր ։ Եւ ևս խորհէր նա յԱթենաս ․ դարձ արար Ճեպով ՚ի Հռովմ , ընդ շաւիղս ՚ի սմբակաց ձիոյն Հերսիլեայ տպաւո-

Digitized by Google

րեալս 'ի փոշւոջ։ Եմուտ 'ի քաղաք անդր շուա-րեալ, այսր անդր ընթանայր՝ առանց գտանելոյ զոր խնդրէրն, և ոչ համարձակէր զանպարանից նորա հարցանել. զանգիտէր յորջորջել ուրեք զանունն, զոր քաղցր էր նմա յեղյեղել։

Ուր ուրեմն դարձաւ յարքունիս Տատիոսի, և նախ քան զամենայն ինչ ետես անդ զՀերսիլիա; որ պատմէր քաջի արքային զյաղթանակ հօրն։ ‟Նումա ապշեալ և հիացեալ՝ կասեաւ անդ, և զդողանի հարեալ՝ ցածոյց զաչսն. իսկ Հերսի-լեայ ծանուցեալ զնա, եհարց Տատիոսի՝ թէ յարքունեացն էր պատանին։ Պատասխանի ետ թագաւորն. Պատանիդ այդ որդի իմ է, և կամ գէթ զորդւոյ առ իս ունի զտեղի։ Հայր դորա արդարագոյն 'ի սաբինացիս էր և ազնուականա-գոյն. արենակից է դա իմ, որդի բարեկամին ի-մոյ է։ Եւ զայս ասացեալ՝ դիմեաց առ ‟Նումա, և զգացեալ զյոյզս սրտի պատանւոյն՝ տրտմէր ընդ այն և ընդ տժգոյն կերպարանս նորա։ Իսկ նա փարատել ջանայր զհոգս Տատիոսի, այլ թո-թովէր 'ի խօսս իւր. և 'ի հայել 'ի նա օրիոր-դին՝ դէմք նորա տժգունեալք փոխէին 'ի կար-միրութիւն, և անմռունչ կայր. և աչք նորա մեղմով 'ի վեր ամբարձեալ 'ի տեսիլ դստեր թա-գաւորին, չև ևս 'ի դէմս նորա հասեալ՝ դարձեալ 'ի յերկիր խոնարհէին։

Իսկ բարեգութ արքայն ծերունի ոչ ևս յիշե-լով զնախկին ազդմունս սիրոյ 'ի սիրտ, ժպտէր

ընդ այնքան ամօթխածութիւն նորա, և ջանայր անբասիր զնա առնել առաջի Հերսիլեայ՝ յայտնելով նմա զսէր նորա և զդաստիարակութիւն 'ի գեղջ ընկալեալ: Նա պատճառս աստի առեալ պատմէր նմա զառաքինութիւնս Տուլլոսի, և զսիրելւոյ նորին սանի. և հրճուէր 'ի յօրինել ներբողս երկայնաձիգս զպոմպիլեան զաւակէն:

Մտադիւր լսէր իշխանուհին զայն ամենայն, ակնկառոյց 'ի Նումա՝ որոյ դէմք կարմրափայլք գեղեցկագոյնք ևս երևէին: Նեղամտագոյն քան զՏատիոս գտաւ նա վասն որոյ իւրաց աղմկեալ յուզէր պատանւոյն, և զայն առաջին նուագ հաճեցաւ ընդ ազդել իւր զսէր. և 'ի մեկնելն 'ի Թագաւորէն՝ աչք նորա հանդիպեալ աչաց կաթոյնելոյ 'ի նա պատանւոյն, բա՛բէ, զիա՛րդ 'ի խորս սրտի միմեանց հասին հայեցուածք նոցա, և քանի՜ պերճախօս 'ի սիրտս երկաքանչիւրոցն այնոքիկ գտան, Նումայ յոյս անտի առեալ և Հերսիլեայ սէր:

Յայնմհետէ ոչ ևս զաւակն պոմպիլեան իշխէր անձին. խորհէր հանապազ 'ի Հերսիլիա, կամ 'ի տեսիլ նորին և կամ 'ի խնդիր զբաղեալ. զտիւ հետազօտէր զնա, և զգիշեր զնա ինքն 'ի միտսըն յեղյեղէր: Ոչ ևս զմտաւ ածէր զգութ Թագաւորին, մոռացեալ 'ի սպառ զխրատսն Տուլլոսի. և առաքինութիւն և փառք, յափշտակիչք երբեմն սրտի նորա, ոչ ևս ձգէին զնա 'ի սէր իւրեանց: Հերսիլիա, Հերսիլիա, ոչ ևս այլ ինչ

ընդ տիեզերս տեսանէր, բայց զՀերսիլիա. ՚ի նա միայն խորհէր, վասն նորա զամենայն ինչ գործէր. սիրտ իւր եւ միտք եւ յիշողութիւն, իմացական զօրութիւնք նորա առ հասարակ հազիւ բաւէին վասն Հերսիլեայ. ոչ եւս այլ ինչ զգացումն էր ՚ի սիրտ նորա բաց ՚ի սիրոյ:

Եղո՛ւկ զքեզ ժիր պատանեակ, չիք ուրեմն այլ եւ քեզ յոյս զգաստութեան. որ մի, վայրկեան մի զբաղմամբեայ խորատուց երծ ՚ի քեզ զարգասիս: Ահա արդ սիրելին Դեմետրեայ, ահա զաւակն պոմպիլեան, եւ սան արգոյ ծերունւոյն Տիւլլոսի, օրինակն իմաստութեան, հրաւիրեալն ՚ի գերակայ անդր ՚ի նսեհ, ահա խաղալիկ լեալ ապերասան ախտին, եւ գերի անազգակ տռփանաց: Մերժէ նա զամենայն երկնաւոր ձիրս՝ առ ՚ի հետամուտ լինել անգոյ ստուերաց բարեբաստութեան, որ դժոխըմբեր զամենայն զկեանս նորա գործեսցէն: Արիութիւն նորա լքեալ, միտք նորա յիմարեալ, մարմին նուաղեալ. չիք նորա ոչ առաքինութիւն, և ոչ բանականութիւն. մոտալուտ ՚ի վերայ կայ նմա կորուստ, որպէս ցնորելոյ՝ որ ոչն ճանաչիցէ զեղեռն մահառիթ:

Բայց Հռոմուլոս յաղթանակեալ ՚ի վերայ անտեմնացւոց, դառնայր զօրօքն ՚ի Հռովմ. եւ էր նորա սպանեալ իւրովի զԱկրոն արքայ զոսոխ իւր: Եւ պատրաստէին նմա Հռովմայեցիք հանդէս յաղթանակի, նախատիպ յաղթանակացն՝

որ ապա շնորհելոց էին տիեզերականաց ։

Տատիոս արքայ սպիտակազգեաց առաջնորդելով քաղաքայնոցն առ հասարակ , գայր ընդ առաջ պահակացն իւրոյ · հուր 'ի բագնի փերետրականին Արամազդայ բորբոքէր · քրմապետք և հաւահմայք , ոստք արմաւենեաց 'ի ձեռին , սպասեալ մնային յաղթականին ։ Ճանապարհն ամենայն , որ ածէ 'ի Կապիտոլն , ծածկեալ էր 'ի ծաղկանց · դրունք տանց զարդարեալ պսակօք · կանայք հռովմայեցիք 'ի հանդերձս տօնականս՝ բերելով զողայս իւրեանց 'ի գրկի , և զդէմս 'ի դէմս նոցին կցեալ , գորովականս գգուանօք զարթուցանէին զնոսա 'ի ցնծութիւն , սակս յունկն նոցա յեղյեղելով՝ զի գնային տեսանել զհարս իւրեանց յաղթականս ։

Այս ահա երևէր 'ի բացէ արծիւն ճաճանչագեղ , փողոց լսելի լինէին հնչմունք , և աղաղակք ցնծութեան բիւրաւորք խառնէին ընդ նոսա ։ Խաղայր գայր բանակն , և երևէր վեհն Ռոմուլ՝ 'ի մեծաշուք կացեալ 'ի կառս յատին · քառեակ ձիք ձգէին ձիւնափայլք զկառս նորա լծեալք 'ի մի կարգ · յահիպարանոց տեսիլ կերպարանաց նոցա և 'ի խրխնջիւն՝ թուէր ամբարհաւանել նոցա խրոխտապանծ ընդ նահատակութիւնս տեառն իւրեանց ։ Իսկ ինքն զգեցեալ հանդերձ յաղթանակի , և պսակեալ սաղարթենեաւ , բերէր 'ի ձեռին կաղնի հատեալ առ արմին , կախեալ զոստոց նորա սպառազինութիւնք

Ահրմնի արքային : և յանհետեթեթ բեռանենն ոչ ինչ վնասեցէր : Առաջի նորա գնդային ընտանիք պարտելոյ արքային ողամղգեացք շղթայակապք, գոչէս 'ի փայտ արկեալ արտասուալից : Աչնիմս գերեաց կորացեալ ընդ բեռամբ աւարին շուրջ պատէր զյաղթական կառօքն . Լեգէոնքն քաջա-յաղթք զհետ գային՝ խորախոյս խնդութեան բարձեալ, և արձագանգք շուրջանակի կրկնէին 'ի բարբառ ձիգ զփառս Հռոմուլեայ :

Իսկ նա յառաջ խաղացեալ 'ի վերերս Կապի-տոլին ընդ մէջ ժողովրդեան՝ որ արբեցեալ էր փառօք յաղթութեանց նորա, և հասեալ 'ի սահ-հեան անդր Արամազդայ, ուսեալ 'ի կառացն՝ կանգնեալն հանդերձ որ 'ի ձեռին . Թնդաց եր-կիր ընդ բեռամբն, և զէնք Ահրմնի բազխեալք ընդ միմեանս հնչեցին մինչև 'ի վայր հեռաստանն : Մատեաւ Հռոմուլոս առ բագինն, և եդ զա-խոյեանն առաջի պատկերի մեծագունին դից, ա-սելով . Ողջոյն, ով Արամազդ, փառախոնարհայս ա-ւար՝ ոչ արքայական, զոր քեզ նուիրեն հռովմայե-ցիք . և խոստանամ զի այս օր բարեբաստիկ յիշես-ցի յաւերժ յարձանագիրս ժողովրդեան իմոյ, և նորոգեսցի ամենայն . և զի ըստ օրինակի իմում կա-խեսցեն յետինք զբարբարոսաց կամարս զաւար ախոյեանց :

Եւ զայս ասացեալ, բաւէն եհար զզուարակն ամեհի՝ զոր հանդերձ բուրվառօք բերէին զօրէն ուխտի, և ձեռամբ ձգեալ ձգեալ զնա 'ի բագինն անդր, արկ

զնա 'ի գուճս յերկիր · և խլեալ հերս ինչ 'ի լայնածաւալ ճակատուէ նորին՝ եղեն զնա, քրմացն կատարելով զզոհն ։ Այլ իբրև վախճան եղև զոհին, ել Հռոմուլ 'ի մեհենէն, և բարբառեալ առ զօրս իւր՝ ասէ · Ո՛ հռովմայեցիք, զի՞նչ միակս այս զօրեացէ յաղթութիւն ցորչափ մինն մեզ թշնամիք ։ Պարտեցան անտեմնացիք, բայց Վոլսիկք և Հեռնիկք և Մարսիկք, միայն առժամիք կալցի ընդ մեզ 'ի ճակատ, տակաւին ոչ նուաճեցան ընդ լծով ։ Երբեք կազմք և պատրաստք խաղալ ընդդէմ նոցա · այսօր պահանջէս յաղթանակի կատարեալ, վաղիւ միւսամ եւս լիցուք արժանաւորք յաղթանակի ։ Վաղիւ անտի զձեզ ընդդէմ Մարսկաց յօգնականութիւն կամ պանծիացւոց նիզակակցացն իմոց · շնորհեալ ձեզ, ո՛ հռովմայեցիք, որս այս ցերեկ յաղջագուրանս կանանց ձերոց և որդւոց · այլ ընդ երեկս լուսաճաճանչ այգուն 'ի ծիրանեփայլ 'ի կառս իւր, գոյջիք սպառազէնք 'ի դաշտ Կրիսին · արքայն ձեր կանխեսցէ անդր, երթիցուք ուսուցանել Լատինոյ՝ զի յաղթականք ոչ կարօտին հանգստեան ։

Այսպիսոյ եբարձ բանակն ամենայն ձայնիւ ցնծութեամբ, և լեգէոնք ածին զարծուէնշանս իւրեանց զգրօշս յարքունիս Հռոմուլեայ · և մինչ դեռ գունդ ընտիր պահապանաց հսկէր 'ի պահ սրբազան աւանդիցն, զօրքն երթեալք առ իւրաքանչիւր ընտանիս՝ գիրկս արկանէին մարց իւրեանց և կանանց, և զորով և սէր բերկրէին՝ աւար առեալ օր մի 'ի փառաց ։

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Նուամա բորբոքեալ 'ի սէր Հերակլեայ, խնդրէ գնալ զհետ նորա 'ի պատերազմ. Տաւրոս ապաւաղինէ զնա, և ածէ մատուցանէ 'ի բանակն։ Ցնծութիւն հինաւուրց զօրականին սարքնացեալ ընդ տեսիլ պոմպէլեան զաւակին։ Տաւրոս կամի գնալ ընդ նմա 'ի պատերազմ, այլ ժողովուրդն առաջնորդութեամբ Տաւրեայ զատեր նորա չշէ զնա 'ի խորհրդոյն։ Զու և արշաւան բանակին, և հասանել Հռոմուլեայ առ արքային կամպանիոյ նիզակակից իւր։ Նկարագիր բանակի արքային, և բաժանումն Հռոմուլեայ 'ի նմանէ։ Գալուստ հրեշտակաց Մարսկաց, և զրոյցք նոցա։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱՅ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Գ.

Հանդէս յաղթանակին Հռոմուլեայ լրացեալ առաւ. արդեցութեանն Նումայ. սիրտ նորա վաղ իսկ ծայրակ բոցոյ սիրոյն, առաւել ևս բորբոքեցաւ նորահրաշ տեսլեամբն՝ ընդ որ հիանայր : Միտք պատուերագալի հանգերձ ամենայն ձաձանչաւէտ պայծառութեամբն յանդիման լինելին նմա, որպէս առաքահովանոյն հնարք աղօտանօք լինելոյ Հերսիլեայ : Այս ընդ երկնել 'ի միտս իւր յորս ապաւլխակ՝ վառէր 'ի տենչ զխուցագնագայր նահատակելոյ. և երկնեակ այսպիսի կեանք, յորոց մին ևեթ բաւական է 'ի զուարճանել զոգի մեհազն, տաչարէին 'ի միասին զխռովեալ սիրտ նորա :

Դարձաւ Տատիոս յարքունիս իւր, և Նումա զհետ նորա երթայր հառաչելով. կամէր յայտնել նմա զամենայն, այլ երկնչէր 'ի կշտամբանաց բարեգութ արքային. հայէր յերեսս նորա, և լուռ ևեթ կայր : Արդէն մտօք երկչոտ զհետ

Digitized by Google

մօրն անհանգէտ քայլիւք դիմեալ, և բուռն մեղ-
միկ դքղանցից նորա հարեալ, լուռ անբարբառ՝
արտասուալից աչացն ևեթ հայեցիւք պաղատի
'ի մայրենին բարձեալ բերել զնա 'ի գրկի, այս-
պէս Նումա զհետ Տատիոսի գնայր։ Օ՛կայ է-
առ բարեգութ արքայն, և տարածեալ նմա զգիր-
կըս իւր. Խօսեաց, որդեակ իմ, ասէ, զի՞նչ կա-
միս զի արարից քեզ. կատարեցից զիղձս քո,
եթէ միայն իցեմ ձեռնհաս։

Յայնժամ ասէ Նումա. Ո՛վ հայր իմ, վկայեն
ինձ երկինք՝ զի 'ի սրտէ խօսէի 'ի յանձն առ-
նուլ իմում նուիրել զկեանս իմ բոլորանուէր 'ի
ծերատածել զքեզ, և 'ի կրթել զհետ առաքի-
նութեանց քոց. այլ 'ի տեսիլ յաղթանակին
Հռոմուլեայ զարթեան 'ի յոգւոջ իմում կիրք
բնաւ ինձ անծանօթք։ Բոցակիզէ զիս սէր փա-
ռաց, և պապքումն պատերազմի տոչորէ զիս. ա-
ընտանկից իսկ եմ քոյին, որդի եմ Պոմպիլեայ.
վաղ իսկ դու և հայր իմ 'ի տիս յայս յաղթա-
կանաց 'ի պատերազմունս լեալ էիք, և անեալ 'ի
գլուխս ձեր առագաւնի՝ որում ես արդ փափաքեմ,
եւ՝ որ քաջին Պոմպիլեայ զաւակ անծանօթ,
եւ՝ որ ազգականս և բարեկամ քաջազգաթ ար-
քային Սաբինաց, ոչ ինչ ցարդ գենի բայց 'ի զօ-
հից։ Վարտիմ, ո՛ հայր, ընծրագէք քովք, թոյլ ինձ
նմանող լինել քեզ, ներեա զնալ ինձ զհետ Հռո-
մուլեայ և լինել դիւցազն որպէս զքեզ և որպէս
զհայրն իմ։ Այս յասեն դայստահին՝ անկար առ

ոտս ծերունւոյն, խոնարհեալ զերեսս 'ի վայր՝ առ 'ի ծածկել զշառագունանս իւր։

Եւ որ Տատիոս ետ պատասխանի. ԵԹէ յանցուցեալ իսկ էր քո, ապաքէն ներէի քեզ. և զխօրդ եպերել 'ի քեզ կարիցեմ զխղճս՝ զոր մեծարեմ։ Ո՛չ աղ. ցանկալի ևս էր արդեօք զԹայս՝ որով սիրեմն զքեզ, Թէ անդորրաւէտ կամէիր վարել կեանս ընդ հովանեաւ արքունականիս գահու և 'ի ծոց իմ հայրենի. այլ սաքինացի եմ և ես, և քո պէս փորձ՝ քանի հզօր հրապոյրք են փառաց։ ԱրիուԹիւն քո, Ասուման, հաճոյ է ինձ. սակայն չկարեմ տեսանել անԹաց աչօք, զի 'ի ծաղկի հասակիդ կամիս խիզախել յարկածս վտանգաւորագունինս 'ի պատերազմունս հռոմուլեայ. գիտասջիր զի Թշնամիք՝ որոց ցարդ յաղԹեացնա, չկարեն կալ 'ի կշիռ ընդ այնոսիկ՝ որոց արդ խաղայնա ընդդէմ. զՄարսիկս ասեմ ահարկուս, անպարտելիս մինչև ցայսօր, արս վայրենիս հսկայաձևս և անհեղեղս զօրուԹեամբ, որոց զէնք 'ի ձեռին նոցա են լախտք՝ հանգոյնք մեծին Ալկիդեայ զինուն. և սլաքք նետից նոցա, եԹէ լսեմք համբաւոյ, մխեալ են 'ի բոյսս Թունաւորս ափանցն Ապեռնեայ, և վէրք նոցա մահացուք առ հասարակ։ Այլ քանի՛ դառն լիցի ինձ կսկիծ....

Յայնժամ Ասուման ընդմիջեալ զբանս նորա. Ո՛ անձն փառք, ասէ, և որպիսի՛ բարեբախտուԹիւն լիցի որդւոյ քում մարզել յաղնուականս յայս արուեստ 'ի ճակատ այսպիսեաց ար-

Digitized by Google

ժամանակս սոսկեաց ։ Տեսանեմ աՀա զի խնամա-կալ են ինձ դիք, և Նոքին իսկ ազդեն ինձ զնալ զՀետ Հռոմուլեայ 'ի պաՀու՝ յորում խնդալով է Նա յաՀաւորագոյն վտանգս ։ Օհ և ես իցէ ինձ տատանմնել. բանք քոյին, ո Հայր, և ես զին խրախուսեն. և օրինաւորէ իսկ քեզ փոյթ պա-տուոյ՝ թոյլ տալ ինձ դիմել 'ի Ճակատամարտ ։

Այլ իբրև վախճանն արար Նա բանիցն, և աՀա բոց իմն գերաշխարՀիկ փայլէր յաչս Նորա, Հզօր ևս և ազդոյ Հնչումն ձայնի Նորա դոյր լսելի, և կերպարան Նորա և շարժմունք առ Հասարակ ա-Նուանկանագոյնք և խրոխտագոյնք երևէին ։ Նոյն-պէս երբեմն Աքիլլեայ 'ի կերպ կանացի 'ի մի-ջոյ դստերացն Լիկոմեդեայ դիմեալ 'ի սուսեր անդր՝ զոր Ուլիսևս՝ յաչս Նորա ցուցուցանէր, և ընտանի բերումն մտացն լինէր կեղծեացն՝ յայտ-Նեալ զարիութիւն Նորա ։

Յայլայլութենէ անտի Նումայ յուզեցան և 'ի սիրտ Տատիոսի կիրք, որոց ոչ ևս իշխէր. և խնդագին արտասուօք ասէ. Այո, որդեակ իմ, երթիցես դու մարտնչել ընդ Սաբինս, և Հայր քո մարտակից լիցի քեզ. այո՝ ես ինքնին ածից զքեզ 'ի Ճակատամարտ, Նախակրթել զքեզ յարուեստ դիւցազանց ։ Մի կարծիցես թէ այլք սպառեալ իցեն յիս զզօրութիւն. աՋս այս կարող է տակաւին ձօձել գեղարդն, և բազուկս այս կրել ասպար ։ Նեստոր, ալևորագոյն քան զիս, մարզէր զսիրելին իւր զԱնտիլոք 'ի յաղթութիւն. չեմ

ինչ հաւատար Աստուծոյ, այլ ոչ առաւելագոյն քան զիս սիրէր նա զորդեակն իւր։ Այլ յաւել նորա զայս, զինեաց ՚ի գիրկս նորա զԻսահակ, և յօժարէր մերկանալ նմա զպատմուճանս իւր առ ծերունին, այլ առ կատարած հնազանդելոյ զկամս իւր առ քաղցր արքային ՚ի խոստովանելն իւրում զի ոչ փառաց եւեթ ուրէք ՚ի սիրտ իւր ցանկու-թեանն, այլում եւեթ ճանաճանակի զդժուարին խոստովանութեանն։

Տարածս առ ՚ի պատարագութեանն նորոյ խոր-հրդոյն, զինեաց առ քուրմն Արամազդայ ՚ի խորհ-դիր զինուցն իւրոց վաղեմեաց՝ զորս նուիրեալ էր ՚ի մեհեան աստուածոյն. և ամփոփեալ ՚ի նոսա զարմեալ նովին հրճուանօք՝ որով ՚ի մանկութեանն խրախուսէր, գոչեաց. Ո՛ Արա-մազդ, եթէ արժան բիւրաւորաց զոհիցս իմոց խաղացին ընդ բազկիս քո վրէժք, եթէ սիրտ իմ ոչ մերժաւ երբէք ՚ի քէն, և ոչ օձիր խորհրդու-դոցիք, տուր ինձ, տուր վայրկեան մի ես զօրու-թեանն՝ որ էր երբեմն յիս, յորժամ վայրագոյն Ծամանէս զայր հերձիացուցք իւրայք յարձակել ՚ի վերայ Սաբինեաց։ Արհամարհեաց նա զհամբերու-թեանն իմ, ձայն ետ ինձ յասպարէզ, և զանհեղեղն կցեալ յիս զգեղարդն՝ զոր ոչ ոք յարդի որերոց ձգել կարէ, կարծէր կարել զդիւակն իմ ընդ գե-տին. այլ խզյս ետու յահագին հարուածոյն, և անկեալ ՚ի վերայ Ծամանեայ՝ երկիցս ՚ի կող նորա մխեցի զսուսեր իմ զջերաջերմ։ Տուր, ո՛ Արա-

մանգաղ , այլ և սակաւօրեայ իմն փառս , և՛ ինքեանց ևս զոհ ՚ի դժոխս :

Զայսոսիկ մտածէր Տատիոս . բայց դուստր նորա , այն ինչ լուեալ էր զհայրենի խորհրդոցն , դիմեաց առ նա յաղերս ՚ի բաց կալ ՚ի խորհրդոց անտի : Այլ ՚ի զուր աղերսէր , ՚ի զուր հեղոյր արտասուս . հէք Տատիոս ատեանէր երդնեալ ՚ի միում վայրկենի զբոյս բարեպաշտութեանն երկնեալ ՚ի մտի : Որպէս խեղանօք երգէ տարփանացն Նումայ . այլ անտարբերն , և ոչ ընդ միտս իւր բուռնը ունէր զաղխասիցն . բայց յօդեալ իւրում զչոմն հայրենի՝ այլ ինչ ողբայր նա վիճակս :

Նաև Նումա ոչ յայլ ինչ խորհէր , բայց ՚ի Հերսիլիա և ՚ի պատրաստութիւն իւր ՚ի չու : Աչ գոյլն նորա զէնք , բաց ՚ի սոյն Պոմպիլեայ , թուլացաւ Տատիոս ինքնին ընդդէմ ՚ի զինուորանս Հռոմուլեայ զօրաց փայլունակ , պատեալ ոսկով . և սաղաւարտ պերճազոյն ևս , Սփինգս փորելեալ հրաշակերտ , և ցցունք կրկնակք ծիրանեգոյնք ծածանեալք զՍփինգաւն . և ասպար եօթնկաշեան , ՚ի քառից պատեալ ՚ի թիթեղանց՝ յոսկւոյ յարծաթոյ ՚ի պղնձոյ և ՚ի կապարէ , զոր Նգէտի ձարտարի ՚ի պէտս արքային Պրոկասայ յօրինեալ էր դրուագեալ զնովաւ զանցս բարեպաշտին Ենէասայ :

Հաճեցաւ Տատիոս ընդ զէնսն , և ետ ածել զայնոսիկ առ Նումա : Շկահիւն զինուցն ահարկու ՚ի լսելիս՝ զդիւցազին մանկանն յաւելոյր և

եւս զխորախոյս ։ Հայեցաւ 'ի նոսա Նումա, բուռն եհար զնոցունց, եւ 'ի հնչիւն նոցին խաղաղական ձայնի զնոսա զանձնանձն ։ եւ զեզանոշոյլ եւս ընտանին գեղեցկութիւն նորա սպառազինութեամբքն երեւէր ։ Ընդոստայր սիրտ նորա ընդ արութիւն, եւ աչք նորա փայլատակէին 'ի խնդախնելոյ ։ Այսպէս առոյգ երիվար ընդ լսել զփող 'ի դաշտի ձայնատուր 'ի մարտ, ամբառնայ զվիզ իւր խրոխտապանծ, եւ զծխաշունչ լայնէ զռնգունս, զիզանան 'ի վեր բաշքն գեղածուփք, եւ խրխնջելով ձայն տանէ անդրադարձ առ մարտականօրէն շաչիւնն' որ ազդի 'ի լսելիս իւր ։

Պղիշէրն, կարի զանգաղ առ ձեւս յանկութեանն Նումայ, հաստատէր ուր ուրեմն սփռել զքօղ իւր զերկնաւ ։ այլ ոչ զօրէր քուն փակել զարթեւանունս պատանւոյն տարփածուի ։ Տատանէր նա, ըստ ազգի ազգի խորհուրդս ածէր զմտաւ, պատրաստէր որ ինչ առ Հերսիլ'իա պարտն էր խօսել, տենչայր վաղագոյն լինել առ նմա ։ Եւ անդադարին մտաբերեալ 'ի դէպս' յորս մարթէր նմա հանդէս առնել քաջութեանն, զառաջիկայսըն իւր նկատէր 'ի մտի զնահատակութիւնս ։

Այգ դեռ եւս խորին էր, եւ ահա կանխեաց նա սպառազէն յարքունիս Տատիոսի ։ Ժպտէր արքայն բարեսէր ընդ պնդութիւն նորա ։ յարեաւ, ած 'ի գլուխ իւր 'ի սպիտակավառս զսաղաւարտն' որ ոչ եւս թեթեւ թուէր նմա, եւ զգեցաւ զզրահսն' զորս լքեալն էր 'ի բազում

ամաց հետէ . և ոչ կամելով տալ զառերն ողջոյն Հրաժարականն՝ որ դաշնակսկիծ երկպառակչութեանց էր , եւ լռելեայն յապարանիցն՝ յեց յանձոյծ ապատանին , և դէմ եդեալ երթայր 'ի դաշտ Սաբինին :

Վաղ իսկ ժամանեալ էին անդր Հռոմուլ և Հերսիլիա , և բանակն առ հասարակ : Տատիոս առաջի արար գահոյակցին իւրում զպատանին մարտիկ , որում կամէրն ինքնին մարտակից լինել · Հերսիլեայ 'ի տեսանելն զնա շառագունեցան դէմք . իսկ Նումայ մտացօնք եղեն բանիցն՝ զորս պատրաստեալն էր խօսել առաջի Հռոմուլեայ , և կարկեալ եկաց 'ի տեսանելն զՀերսիլիա :

Հռոմուլեայ զովեալ զնախանձ պատանւոյն՝ 'ի լսել զազգ նորա և զծնունդ , ած զնա առ լեգէոնս սաբինացին՝ յորոց կազմէր ձախոյ թեւ բանակին իւրոյ , և ասէ . Սաբինացիք , ահա միւս ևս քաջազն՝ որ գայ պատերազմել ընդ դրօշուքդ ձերովք . իրաւունք իսկ են դորա յինքն գրաւելոյ զսէր ձեր . ազգական թագաւորացդ ձերոց է դա , և որդի Պոմպիլեայ :

Ի լուր անուանն Պոմպիլեայ՝ հնչեաց ընդ օդս աղաղակ . սաբինացիք առ հասարակ լքեալ զկայս իւրեանց , դիմեցին առ պատանին Նումա . Մետիոս , Վալերիոս , Վոլկենտ , Մուրենա , և ամենայն հինաւուրց զօրականք ծածկեալք 'ի խորշոմ և 'ի սպիս , զնախնոյ զօրավարին իւրեանց ողջագուրէին զորդեակն : Մին ասէր . Շնորհապարտ հօր քում գտանիմ , զամենայն

ինչ 'ի Նումանէ ընկալայ: Այլ միւս ոմն, թէ նա կեցոյց զիս: Այլ ամենեքին միաբարբառ գոչէին, թէ բարերարեաց նա մեզ. ո՛հ, եկ 'ի ռազմ մեր, եկ զաւակդ արդարագունին և քաջագունին 'ի զօրավարս. եկ մարտնչել ընդ հովանեաւ տապարացս մերոց. քո են բազուկք մեր, քո և սիրտք: Այլ առ Հռոմուլոս դարձուցեալ զբանսն, ասէին. Արքայդ Հռովմայ, խնդրեմք զդա 'ի զօրավար մեր. անպարտելիք լիցուք մեք ընդ դովաւ, որպէս եղաքն ընդ հարբ դորին. եթէ հրամայեսցէ դա մեզ և կոչեսցի Պոմպիլ'իոս, խոստանամք քեզ անշուշտ զյաղթութիւն:

Յայնժամ ծերունին Տատիոս հասեալ անդր, գոչեաց և ասէ. Այո՛ բարեկամք քաջք, հրամայեսցէ դա ձեզ աներկբայ, և ես տեսից զքաջութիւնս դորա. զամ մարտակից ընդ դմա լինել և ընդ ձեզ և ընդ հինաւուրց զինուորակիցս իմ՝ որոց ցարդ իսկ չիցեմ արդեօք անծանօթ: Արթիցուք տեսանել զմիմեանս յասպարիզի անդ փառաց. արքայն ձեր գայ ընդ ձեզ մարտնչել զայս վերջին Նումայ: Այլ թէ պակասեսցէ նմա զօրութիւն, 'ի բազուկս ձեր զնա բարձեալ բերիցէք:

Այլ 'ի խօսելն նորա, աղաղակ ցնծութեան հնչէր քաջացն առ հասարակ սաբինացւոց. շուրջ պար առեալ զնովաւ՝ գիրկս արկանէին ծերունւոյ արքային իւրեանց, և համբուրելով զհանդերձս նորա և զձեռս, ասէին. Ո՛ բարելաւդ

՚ի Թագաւորս, այս՝ պաշտպանեսցուք մեք զկեա-նըս քո, պատուպարեսցուք զքեզ անձամբս մե-րով։ Այլ, ով խակ զբարեկենդանութիւն որդ-ւոցս մերոց յօրինեսցէ, եթէ դու բարձցես ՚ի մէնջ։ Նա՛կ, եկ ուսօ դու պանդխտելեան զաւակին՝ նախանձող արժանաւորին իւրում զոր ծնողի. և թող ՚ի մեզ ուսուցանել ազգաց և ազանց, ծրագես զԹագաւորս բարիս պարտ լինէ ակնել։

Տատիոս փոխան պատասխանւոյ արտասուէր եւեթ. բազկատարած զՀռոմուլոսի զինուորակիցս իւր ընդգրկեալ, յուշ ածէր նոցա զիւրաքանչիւր զքաջութիւնս, և խնդրէր ՚ի նոցանէ տանել ընդ Նումայ զնոյն սէր՝ զոր ունէին ընդ իւր։ Հռո-մուլեայ իսկ յուղեցան զաւթք ընդ տեսիլն ընդ-այն. և անդէն անուանեաց զՆումա՝ Կոմիկիլիոս զօրավար լեգէոնացն սաբինացւոց։ Ազգակ բազմամբոխ խաղն ընդ փողս հնչէր. և խարա-տապանծն Հերսիլիա, ընդ սաբինացիսն մերձ մաղթանքեաց, բերկրէր ՚ի սրտէ զի անդ ընտրեալ էր իւր տեղի։

Մինչ դեռ բանակն կազմէր ՚ի չու, և Հռո-մուլ՝ պատրաստէր տալ նշան, և Տատիոս խոհա-կանին յանձն առնէր Մեսսալայ՝ առնել հրա-ւէրս մինչև ՚ի դարձ իւր; և ահա ամբոխ կա-նանց և մանկանց և ծերոց տառապելոց կական-նաւորք ձեռս յերկինս ամբարձեալ՝ դիմեալ առ-կանէին յառս Տատիոսի, ասելով.

Ահ զիարդ թողուս լքանես դու զմեզ. և զի-

մերոյ, երկնաւոր ունելով մեր թագաւորս մեզ 'ի Հայրս, յերկնաւորացն իսկ զատանիցեք որբացեալք: Այժմ Հաւանոյ 'ի պարսպաց մերոց մեկնի, առ փարեալ իսկ եւս տարակայութեան նորա. այլ դու բարեգութ արքայդ մեր Տէրիէ, դու որ սիրեսդ զմեզ, եւ որ կասդ միշտ ընդ մեզ, առ ինչ արդ լքանես զմեզ: Այլ ո՞ խրատուսն առացէ մեզ, ո՞ զմեզ սփոփեսցէ 'ի վիշտս, ո՞ յաղէտս մեր օգնեսցէ մեզ: Գիտես իսկ, զի 'ի զնել արեամբ քաղաքայնոցս զյաղթութիւն՝ Հայրք եւ մանկունք թշուառացեալք եւ այրիք սգաւորք առ քեզ աղաղակեն, եւ 'ի գիրկս քո ապաստանեն. եւ արտասուականցորդս խոբեանց զքեզ ունելով, սփոփի վիշտ նոցա: Զինչ թշուառացն այնոցիկ լիցի բաժին, եթէ փոխանակ սփոփանաց 'ի քէն զատանելոյ՝ պարտ իցէ նոցա կալ 'ի կասկածի եւ վասն կենաց քոց: Այլ՝ զինչ խնդիր է քո 'ի պատերազմի, թէպէտ թէրեւ ինչ իցեն փառք քո. մեծարեսցեն զքեզ ողջակէս զգլխս, եւ սիրեսցեն ողջակէս զՀայրս. եւ զինչ եւս պիտոյ իցէ քեզ, զինչ առաւել քան զայս Հայթայթեսցէ քեզ յաղթութիւն. առ 'ի զնալ առնել քեզ զերի, թողուս լքանելս զորդիս քո:

Զայս ասացեալ մի 'ի ծերունեացն քաղաքաւեցաւ. իսկ Տանկրա Հեղոյր արտօսր, Հայէր 'ի Սոլիմ, Հայէր 'ի զինուորականս իւր վաղեմիս: Զայնժամ Սոլիմ եւ զինուորականք արքայից ծերունեաք անկեալ առ ոտս նորա, յաւելուն զաղերս

իւրեանց 'ի պատերազմունս ժողովրդեանն . և Տա-տիոսի ոչ ևս տարակուսեալ, 'ի բաց եդ զատողու-ւարտն և զնախանձ . և գիրկս արկեալ ծերունւոյն՝ որ բարբառեցաւն , ասէ . Պահեսմ իսկ քեզ , զի չիք ինձ այլ փառք՝ բայց լինել ձեզ պիտանի . ոչ ևս թողից զձեզ մինչև ցմահ :

Աղաղակ բազում 'ի լուր բանիցն ամբառնայր յերկինս . ամենեքեան գոհանային զդից , ամենե-քեան օրհնէին զբարեգութ արքայն , և զհայ-րանէր դուստր նորա զՏատիոս : Տատիոս ցան-վայր թագուցեալ կայր յամբոխին , և դիմեալ յայնժամ 'ի գիրկս հօրն , ասէ . Ով արդեօք տեղի տուեալ էր քո արտասուաց իմոց , այլ վըս-տահ էի՝ զի գթայիր յարտասուս ժողովրդեանդ . ես զդուստ ժողովեցի , ես ցուցի դոցա զմնտալուս աղէտմն , և ոչ ինչ դժկամակիմ ընդ նախամեծար լինել դոցա քան զիս :

Յայնժամ Տատիոսի ողջագուրեալ զդուստր իւր , և արտասուօք գիրկս արկեալ պատանւոյն Նումայ , ետ նմա զողջոյն հրաժարականն , և յանձն արար զինուորակացն իւրոց ծերունեաց սաբինացւոց՝ պահ ունել և պաշտպանել զան-ձուն , զոր նոյա աւանդէր : Իսկ Տատիոս , աչք 'ի խոնարհ , հնարէր յարդարել զբարբառ իւր անսայթաք՝ առ 'ի մաղթել Նումայ զփառս և զբարեբաստութիւն , որոց ցանկայրն :

Եւ ահա փող հարաւ 'ի չու . և հառաչէր ար-քայն բարեգութ 'ի տեսիլ չուոյ զօրականացն :

Digitized by Google

Ա՛ջ կարկառէր նմա՝ Նուման ՚ի հեռուստ. և ժողովուրդն ցնծութեամբ ՚ի վերայ բազկաց բարձեալ տանէր զթագաւորն, որոյ տեսիլ և եթ երեսացն՝ սփոփէր զամենայն աղէտս նորա:

Երրեակ առաջք էին բանակին: Առաջինն ՚ի լեգէոնաց հռովմայեցւոց կազմեալ, որոց զօրավար էր ինքնիշխան Հռոմուլոս. և ոչ տեղի հաստատուն էր նմա. այլ երթևեկէր հեծեալ ՚ի ձի թրակացի՝ որ հուր յաչացն և ՚ի ռնգաց թուէր թօթափել, և խոյացեալ ամենայն ուրեք հասանէր, թողեալ զհրամանատարութիւն լեգէոնացն հռովմայեցւոց ՚ի ծերունւոյն Ոստիլիոս՝ որոյ որդին ապա թագաւոր ՚ի Հռովմ եկաց: Առըն-թեր Ոստիլեայ գնայր քաջն Որատիոս, որոյ որդիք երեք յետ ամաց յիսնից նուաճեցին զԱ՛լբա քաղաք յաղթանակաւն ընդդէմ Կուրատեանց: Ս՛ասսիկոս, Ա՛քաս, Սերուիոս, կրտսերն Մ՛իսէն՝ որ ՚ի հաշակաւորէն էր սերեալ ՚ի փողարէն Ենէասայ, և քաջայաղթն Տալլաս, յառաջնումն կային ՚ի ռազմի: Իւրաքանչիւր ՚ի նոցանէ վաղ իսկ արութեամբք բազմաւ նշանաւոր, զանուանւոյ ուրուք կրէր յանձին զկապուտ ոսոխի: Քաջամարտիկքս այսոքիկ հռովմայեցիք գնային միշտ առաջապահք ՚ի չու բանակին, և յաջում թևի ՚ի ճակատամարտս:

Երկրորդն կազմէր ՚ի լեգէոնաց լատինացւոց. անդ էին լաւրենտեանք և փրեգենեանք, տէլլենացիք, արիկիացիք, և նախնոյն Պօլիտորայ և

ցանկալւոյն Լաւինիոյ բնակիչք ։ Այս ամենայն ազգք նուաճեալք ՚ի Հռոմուլեայ՝ պատերազմելին յայնժամ փոխանակ նորա, խոստացանք ընդ անուանս հռոմէականս՝ զոր յաղթութեանցն ՚ի մարտի ստացան ։ Զօրավարք նոցա քաջք էին Մզէլոս, Արիմանթ, Փերալտին, Լաւսոն որդի Մերենտեայ յաւէրժհարսին, և գեղանին Կփիլեա ծնեալ ՚ի յարգաւանդն Կամենսա, և քաջն Ապոլոնի Կինիրաս՝ որ զատրդենեանն սուրբ հանդերձ նարօտիւք դիցն զպաշտաւորտին իւրով կրէր ։ Գունդս այս, հեծեալազօր առ հասարակ, ընմերձ բանակին ունէր ՚ի չու և ՚ի ճակատամարտ ։

Իսկ յերրորդումն զինուորէին սաբինացիքն քաջք. սոքա վերջապահք բանակին ահաւորք՝ կազմէին միշտ զձախոյ թեւ Հռոմուլեայ ։ Ծերունին Մետիոս եթող զհրամանատարութիւն գնդին ՚ի Նումա. և ինքն արգոյ զօրավարն ՚ի ծայրէ տապարիցն դարձաւ ՚ի զինուորութիւն. այլ հասակ նորա և պարծանք և ոյժք և սիրտք մեծարոյ զնա առնէին առաւել իշխանութեան ։ Մետիոս ընդ զինուորս կայր ՚ի ռազմի, այլ նա ինքն ատեանին հրամայէր ։ Զհետ նորա նշանաւորք անդ էին խոհեմագետքն Կուրիլլոս, ահարկուն Կլոդոս, և Տանագիս և Տալիոս, քաջամարտիկն Կալլիոս՝ թոռն Տարպեայ գեղոյ, և մեռանն առ Նանդուսեայ աղբեր ցանկալին Ասուր՝ զոր սարսափանօք յաւէրժհարսինն զօրքն առ հասարակ հանդերձին, և ամեհին Սիլենոս՝ զը

րոյ մնացուածք թանձրամածին և գործակալայոյ զկէս ղեկավարին ծածկեցին ։ Ամենաբերան սոքա առքք պատկերագրութիւն զհետ երթայցեն Նոյեան ։

Իսկ նոքին բաղմամարդը զօրաՀիւքն ծածկեցաւ, և արգելեցեալ ՚ի սէրոյ և ՚ի ցնծութենէ, զնայր առաջի նոցա Հեծեալ ՚ի ձի ձիւնափայլ՝ զոր Տատրակի նմա պարգևեալ էր ։ Որոյ խաչապաշտ անձայժ ընդ մանուկ վերելակման, որովք ընդ օդս և ընդ երկիր Հարկանէր, և ՚ի այլուստ թաթաւեալ ՚ի փոփոխուր զաւանձանն որ զանմխայծս նորա նամակէին, զայրացնէր ՚ի լոյս խորխորջերուց ձիոյ տաճարական զնդլին ։

Պինայր առընթեր ՚ի մեծաշուք Հեծեալ ՚ի կառս Հերովդիա ասպատակէին այգէս զՊայլոս, և զեղեցիկ Հանդոյն Հարսնին Հերովդիադեայ ։ Ծանծանշանակեա սաղաւարտեն կուէր զարդարանս Հայեկեակին ․ կապարօղ ոսկի ՚ի յանձնարար փայլատակէր, և ՚ի ձեռսն նորա ադեղն Աբեղամայոց, զոր Լենէսոս ած յԻտալիա, և որոյ ՚ի Հօրէ ժառանգեալ զայն առանձնեցին թանձրանոր Հրամանէին ։ Հանդիպեցին Բրասոսս, Հայր ազգատոՀմի զինուորական, վարէր զկառս իշխանաՀայրն նախանձ ՚ի տարրափոխու նորին արկանելով ՚ի Լուսնի պարտաւորութեանն ․ իսկ Լուսնի անձնկանոյց մեծն ՚ի Հերովդիա, զնայր կից կառաց նորա ․ զեղեցիկ ոչ ինչ առաւել քան զԱմուզենն, բայց անզուգութեան ՚ի զինու յաւելոյր Ամազոնին մեՀազոյն իմն կերպարանս պատերազմողի ։

Այսպէս Ապօլոն և քոյր նորա Արտեմիս ձեռամբն սպառուածէնք ընդ լերինն Կինթեայ . երկոքեան ևս ահաւորք , երկոքեան ևս անխնախնդիրք , բայց դուստրըն Լատոնեան կերպարանս ինձ բերէ յանդուգն և խրոխտ՝ որ 'ի քաղցր դէմս եղբօրն ոչ տպաւորին :

Խաղաղային գնացին զօրքն արշաւանօքը , զեմ եղեալ յեզերս Լիրիս գետոյ և 'ի դաշտս Սպեսենտեայ , ուր էր նոցա զօրաժողով ընդ զաւնոյ արքային Կապուայ . այլ պարտ էր նոցա անցանել ընդ երկիր Հեռնիկացւոց : Հռոմուլոս Հրեշտակս առ նոսա արձակեաց՝ խնդրել զանցս . և մերժեալ զխնդիրն նորա արքայն Հեռնիկացւոց , ասէ . Զեմ ինչ դաշնակից , ոչ ընդ Սաբինս և ոչ ընդ Հռովմայեցիս . եթէ զօրք թշնամեաց քոց դիմեալ գնային 'ի Հռովմ , ոչ թողուի նոցա անցանել ընդ սահմանս իմ ընդ կարճոյ ճանապարհ . պարտ է ինձ սայս խափանել և ձեզ զճանապարհըդ . Թուի ինձ արդարութիւն , ոչ միում և ոչ միւսումն ձեռն տալ կողմանս :

Մռնչեաց Հռոմուլոս զայրացեալն 'ի լուր պատասխանւոյն , և ասէ . Ո՛ յանդուգն , 'ի միտ առցես դու քանի՞ վտանգ իցէ չլինել կուսակից միում յերկուց հզօր պետութեանց . այժմէն իսկ գիտասջիր զքեզ ծառայ յաղթականին : Սակայն հարկ լեալ նմա յապաղել զվրէժխնդրութիւնն , և առնել շրջան մեծ առ 'ի հասանել 'ի սահմանս Սաբինաց , զխմէր գնայր անցանել ընդ

լերինս սիմբրացւոց՝ ուստի Եփրատ բղխէ գետ ։ Յերկայն և 'ի տաժանաւոր չուոյ անտի աշխատեցան զօրքն ․ այլ կարևոր էր աշխատութիւնն այն դեռակիրթ զօրացն, զոր յաւել Հռոմուլոս 'ի բանակ իւր ․ և մանաւանդ Յուլիա մարտիկն մանկահասակ խիստ զնախակրթութիւնն արար յարուեստն ազնուական՝ զոր սկսանէր ։ Մարզեալ 'ի քաջաց վարժապետացն սաբինացւոց, և վառեալ սիրով և առընթերակայութեամբն Հերսիլեայ, հմուտ 'ի պատերազմ որպէս զհինաւուրց մարտիկ 'ի վերջին ճակատու մարտին գտանէր ։ Զի և ես մտեալ 'ի մարտ, գիտէր զմարտընչելոյն յեղանակ ․ և եռանդն քաջութեան՝ որով տենչայրն առաքինանալ առաջի Հերսիլեայ, յաւելոյր 'ի նա զանձուկ հասանելոյ վաղ առ թշնամիս ։

Հասանէին ուր ուրեմն յեզերս Լիրիս գետոյ, որ բաժանէ ընդ Մարսիկս ընդ եկուացիս և ընդ հեռնիացիս ։ Արքայն կապուացւոց երիւք բիւրուք զօրաց վաղ իսկ անդ յերից աւուրց հետէ բանակեալ էր ․ և յերևել առաջապահ գնդի հռոմէական բանակին՝ հան ճակատեցոյց զզօրսն առ հասարակ, և 'ի հնչիւն բազում ազգի ազգի նուագարանաց մնայր ընդունել զնիզակակիցսն ։ Այս և արքայն հռովմայեցւոց հնչեցուցանել ըղփողս, և հաս ճակատեցոյց զիւրսն դէմ յանդիման կապուացւոց ․ և յառաջ անցեալ առ թագաւորն, գիրկս արկին միմեանց արքայք երկո-

Digitized by Google

քին , և երդուեան անլոյծ բարեկամութիւն ։ Բայց Հռոմուլոս անժոյժ առ տենչ վաղագոյն տեսանելոյ զզօրս՝ ընդ որս պատերազմելոցն էր , դարձաւ անցանել ընդ ռազմն զօրաց բանակին ։

Բայն ինչ սակաւիկ մի յառաջ խաղացեալ , և ահա դռնչէին լսելիք նորա 'ի շռինդն խառնաձայն՝ որ ամենայն ուստեք հնչէր շուրջանակի ։ Քանզի կամպանիացիք համարձակէին քրքիջ առաջի նորա բառնալ , իշխէին խօսել ընդ սպառազինութեամբք և ոչ հպատակել հրահանգաց մարտի , ընդ որ դրդուէր զայրոյթ Հռոմուլեայ ։ Հայեցաւ 'ի նոսա խոժոռ , և ողորմեալ յամբոխ զօրապետացն՝ որք պանծային ընդ ծանծաղ գիտութեանն իւրեանց , չէառ իսկ յանձն տալ նոցա պատասխանի · սակայն եկաց խորշոմեալ յօնիւք 'ի տեսիլ հինաւուրց զօրականին՝ որոց զօրաւորք մանկունք հրամայէին , և 'ի տեսիլ ոսկեայն և արծաթոյ՝ որ 'ի զրահս ամենեցուն փայլփայլէին ։ Հաս կալաւ զասպար մի ճոխ և ծանրաբեռն՝ զոր առողջ ոք մարտիկ կամպանիացի աշխատութեամբ մեծաւ կրէր · զայն Հռոմուլեայ ծայրիւք մատանցն առեալ 'ի վեր , և նկատեալ 'ի նմա ըղդրուագ ասպարիսանայ՝ շառագունէր 'ի սրտմտութենէ ։ Նա զանմանց 'ի զօրականացն յափշտակեալ զնիզակս , և 'ի բաժին իւրում խորտակեալ զայնոսիկ , հարկանէր ընդ հետս ժպտելով թէ առ ինչ զէնս այնպիսիս էին պիտանացու ։

Նա հասեալ 'ի բանակետղ կամպանիացւոց ,

եմուտ անդր . և զայրանայր 'ի տեսանել զվրանան մեծագինս, ընդ որում բուրէին խունկք անուշահոտք, և ուր բաղանիք և մահիճք և ամենայն զինուք և ճարտարութիւնք մեղկութեան քաղաքական կենաց պատրաստ կային : Նաեւս անդ և հանդէս խաղուց, ուր զօրապետք կանխամանխաւցւոց զմիմեանց կապտէին զարծաթ, և կորուսանէին զմեծութիւնս, զհանգիստ, և յաճախ եւս զփառս : Նաեւս և ամօթալի եւս անդ տեղի, ուր ամբոխ անպարկեշտ կանանց` սակաւ ինչ ընդհատ 'ի բազմութենէ զօրացն, վարժեալ դիւրամատոյց առ 'ի յախտս, ձգէր և պարաւանդէր զմանկտին պատերազմող 'ի կապանս ամօթապարտս, թմրեցուցանէր զքաջութիւն, և կիսատեալ զոյժ նոցա` մատնէր զնոսա 'ի ձեռս թշնամւոյն անզօր անարի անպատերազմունակ : Միանգամայն ասել, եւս ամենայն ուրեք զկատ մեղկութիւն, զծախսակար դատարկապորտութիւն և զգեղխութիւն :

Նա վաղվաղակի մեկնեալ 'ի բանակէ անտի, և առեալ զձեռանէ արքային կանխամանխացւոց անբարբառ, ած զնա ընդ ռազմն հռովմէական բանակին : Նռութիւն խոր տիրէր անդանօր, պատրաստութիւն 'ի լուր հրամանի և մեծարանք 'ի դէմս ամենեցուն տարածեալ . իւրաքանչիւր ոք 'ի մարտկաց անշարժ 'ի կայից իւրոց` ակնկառոյց 'ի զօրագլուխ իւր, հնարէր գուշակել զպատուէր հրամանի նորա` առ 'ի վաղագոյն զայն

կատարել ։ Երկաթ և պղինձ ամենայն ուրեք շողային . և եթէ ոսկի և արծաթ ՚ի զէնս ուրեք փայլէին , իշխանաց այնոքիկ կամ զօրավարաց յաղթանականութեանց կամ ՚ի քաջութեանց պահեալ էին ։ Ոչ կանանի յետևոյս բանակին և ոչ գանձք տեսանէին , այլ նժոյգք ընդ անկելոցն ՚ի մարտի փոխանորդք , զէնք առ ՚ի լինել զխորտակելոցն տեղի , և վիրաւորաց դեղ և դարմանս ։ Իւրաքանչիւր ոք մարտնիկ կրէր զվրան իւր զպարէն և զզէնս . և ոչ ոք վաստակէր , ոչ ՚ի բեռանցն , և ոչ ՚ի հետևակընթաց յառաջխաղացութենէ ։

Թագաւոր նոցա հզօր ճեմէր հանդարտաքայլ ընդ մէջ աՀեղ բանակին , և դիտէր լռիկ զարքայն Սպարտայ . և առեալ ՚ի ձեռանէ միոյ ուրուք ՚ի սինլքոր զօրականէն զգեղարդն , ետ ՚ի ձեռս թագաւորին . որոյ ոչ կարելով հանդուրժել բեռինն , եթող ընկէց զայն՝ շառագունեալ յամօթոյ ։ Յայնժամ Հռոմուլեայ լուծեալ զլռութիւն , ասէ . Ո՛եզ թողում, արքայդ Սպարտայ , առնել դատաստան՝ թէ կարիցեն ընդ նովին դրօշու պատերազմել զօրք քո և իմ . զի և ոչ առիւծք ամեհիք ընդ երկչոտ խաշինս՝ միաբանել կարասցեն ։ Բանակ քոյին տկարացուցէ զիմս . Հռովմայեցիքս իմ, սովորեալք ՚ի յարձակել միշտ ՚ի վերայ թշնամեաց , կորուսանիցեն զկէս զօրութեան իւրեանց ՚ի պաշտպանութիւն նիզակակցաց իւրեանց ։ Դարձեալ և վտանգ ան-

Digitized by Google

շուշտ տեսանեմ զառաջեաւ . ախտ ժանտ , որ ճարակի 'ի բանակի քում , 'ի յիմն փոխեսցի . վատ մեղկութիւն , ահաւորագոյն քան զամենայն հարուածս , ջլատեսցէ զկորով զօրաց իմոց . ոչ ևս լիցի մեզ յոյս յաղթութեան , այլ հասցէ մեզ պարտութիւն : Սիրելի է ինձ , արքայդ Կապուայ , նիզակակցութիւն քոյին . այլ սիրելի ևս փառք ժողովրդեան իմոյ : Եթէ կամիս զի իցեմք բարեկամք միմեանց , բաժանեսցուք յիրերաց . 'ի բաց տար յինէն զմնասակար բանակդ . և եթէ չկարես ստիպել զհպատակս քո լինել արս , գէթ մի թողուր նոցա կնատել զարս :

Իսկ 'ի խօսել զայսոսիկ Հռոմուլէայ , մանուկն Կապիս՝ որդի արքային Կամպանիացւոց , Հռովմայեցւոյ արժանի անուան , կորակնեալ և շառագունեալ՝ զերկիր նշմարէր : Իսկ հայր նորա սասանեալ յերեսաց Հռոմուլէայ , որպէս միշտ իսկ այր վեհ մեծարոյ է արքայից թագաւորաց , խնդրեաց 'ի նմանէ ցուցանել որ ինչ պարտն էր իւր գործել . և խոստանայր հպատակել խորհըրդոց նորա : Որում Հռոմուլ ետ պատասխանի . Գիտեմ զի սամնիացիք գան յօգնութիւն Սարակց , և պարտ է անցանել նոցա ընդ՝ քաղաքն Սիդիկենոս , և Սիդիկենոս ընդ ձեռամբ քով է . Երթ ամրացիր 'ի պարիսպս անդ , խափանել զդիմեցումն նոցա անդր : Կա՛լ առ քեզ ոչ ինչ աւելի քան զերիր մասն զօրաց քոց , և յղեսջիր զայլսն ընդդէմ սամնիացւոց , առաջնորդ նոցա

կացուցեալ զքաջազունսն 'ի զօրավարս քո ։ Մարգեղ նման, մի 'ի կախ գալ ընդ ահաւոր թշնամւոյն. զի ոչ կարասցեն զօրք քո ժուժկալել ընդ զօրս նորա 'ի մարտ ։ Պատուէր տուր նոցա խուճապել զքանակ թշնամեաց, զգոյշ կալ 'ի ճանկատամարտէ, աշխատ առնել զամենիացիս, և խափանել զնոսա 'ի գումարելոյ ընդ Սարսիկս ։ Յայնմ վայրի դիմեցից ես 'ի վերայ Սարսից. և անշուշտ լիցի մեզ յաղթութիւն, հայրենականաւս Մարեայ օգնականութեամբ. զի թողցէ յայնժամ զօրավար քո անխափան առաջի սամնիացւոց զճանապարհն, և յառաջ խաղացեալ նոցա յՍէքսենտ՝ պաշարեսցեն 'ի մէջ զօրաց քաղաքին և 'ի քոյոց և յիմոց զօրաց. և անհրաժեշտ նոցայն պարտութիւն 'ի միում ևեթ աւուր զրաւ արասցէ մարտին ։

Այս 'ի լսելն զայսոսիկ մանուկն Կլաւդիոս անկաւ յոտս Հռոմէուհեայ, և ասէ. Որքայդ Հռովմեայ զարմանալիդ ինձ, և պաշտելի որպէս զհայր քոյին զՄարէս, ներեա զի որդի արքային Կլաւդեայ ընդ դրօշիւքդ քովք մարտեցէ. ցանկամ մարտել 'ի խիստ արուեստ դիւցազանց, և զի՞ ոք վեհագոյն քան զքեզ կարիցեմ ընտրել ինձ վարժապետ ։ Խորհեա աստուածորդիդ դու, զի մարզեալ քեւ 'ի մարտ՝ կարացից և ես մարզել զզօրս հօր իմոյ. և քո իցեն փառք, եթէ հռովմայեցիս զնոսա յարդարեցից ։

Հաճեալ Հռոմէուհեայ 'ի բանից անտի, յա-

րոյն զԿապին . և ետ նմա վաղվաղակի զումար-տակ ընդ ձեռամբ : Իսկ նա առաւել պարծանս իւր համարեալ զլինելն սպայ Հռոմուլեայ քան իշխան Կապուայ, համբուրեաց զաջ զօրավարին, և հրաժարական տուեալ ողջոյն հօր իւրում, փութացաւ կաղաւ զտեղի իւր : Այս Թագաւորն Կամպանիոյ մեկնեցաւ անդէն բիւրուք զօրօքն ամրանալ յԱքսեննա , զայս 'ի զօրացն յղեալ ընդդէմ սամնիտացւոց առաջնորդութեամբ հել-լենացւոյ ուրումն՝ որ զօրավարէր 'ի ձեռանէ արքային Կապուայ :

Հռոմուլ առ տենչ վաղագոյն ձեռն 'ի գործ առնելոյ 'ի պատերազմ, կամէր նախ քան զշի-ջեր հասանել բանակել յայնկոյս Լիրիս գետոյ : Այս զտեալ զհուն մի գետոյն՝ իբրև կազմէր ան-ցանել ընդ այն , հասին առ նա հրեշտակք երեք 'ի Մարսից . տեսիլ նոցա պատկառելի , մորուք երկայն իջանէին ընդ կուրծսն , և գլուխք նոցա ձաղատք՝ սակաւս ինչ բերելով հերս սպիտակս . 'ի միում ձեռին նոցա էր անօթ փայտեայ , և 'ի միւսումն նետ փայլուն : Յառաջ մատեան համ-դարտաքայլ և ձոխաձեւ, և երիցագոյնն 'ի նոցանէ խօսեցաւ և ասէ . Արքայդ Հռովմայ , զի՞ կայ քո և մեր . մի՞ թէ զերկիրս քո աւերեցաք, կամ թէ սպառնացաք ինչ ընդդէմ քաղաքիդ : Ո՞ իցես դու , զի՞նչ կամիս , և զի՞նչ խնդիր է քո 'ի մէնջ : Ահա արքայն կամպանիացւոց դիմէ 'ի վերայ մեր , առ 'ի թափել զկարծեցեալ իրաւունս իւր

Digitized by Google

'ի մէնջ. այլ տացէ նա զվրէժ: Իսկ քո և ոչ մնացիցէ այդպիսիկ պատճառանք են. անծանօթ իսկ ես մեզ, և ոչ համբաւ մեծութեան լուեալ քո զմէնջ. չիք ինչ մեր, որ զցանկութիւն քո գրգռիցէ: Ոչ ինչ զանխուլ են 'ի քէն որ ինչ պարգեւք Սարսկացս 'ի դից շնորհեալ. արջառք և արօր, դաշխուրանս այս և նետք և լախտք. աքօք առ թշնամիս մեր և առ բարեկամս վարիմք: Ընծայեմք բարեկամաց որ ինչ արօրոյ և արջառոյ են արգասիք, և դաշխուրանաւս այսուիկ քաւութիւնս վասն նոցա հեղումք Աստուածոց: Իսկ առ թշնամիս արձակեմք զնետս 'ի բացէ յոր վայր աչք մեր նշմարեն. և լախտիւքս ջախջախեմք զնոսա եթէ երբէք յանդգնեսցին մերձենալ առ մեզ: Ընտրեա արդ, արքայդ Հռովմէից, ընդ բաժակս ընդ այս և ընդ նետս: Լսեմք զի աստուածորդի անձն իցես դու. եթէ ճշմարիտ այդ այդպէս իցէ, մարդասիրեա. իսկ եթէ ոք 'ի մարդկանէ իցես, երկիր յայնցանէ՝ որ քաջք իբրև զքեզ և արդարագոյնք քան զքեզ են:

Պատասխանի ետ նոցա Հռոմուլոս զայրագին և ասէ. Չիք իմ երկուցեալ բնաւ յումեքէ. գամ յօգնութիւն նիզակակցաց իմոց, և ոչ է ինձ անկ քննել թէ իցե՞ն նոցա իրաւունք զէն առնլոյ. որդի եմ ես Արիսի, և ոչ Թեմիսի: Դարձ ծերունիդ առ ազգ քո, և գուժեա նոցա պատերազմ և լուծ, և թող ինձ զնետդ, պարգև գեղեցկագոյն, որ արժանիս քաջութեան իմոյ ինձ

աւետէ Թշնամիս։ Այլ զայս ասացեալ, խլեաց 'ի ձեռանէ ծերոյն զնետն։ ‘Այս լուր եւեթ պշուցեալ ընդ երկար 'ի Թագաւորն, ամբարձ ապա զաչս իւր յերկինս՝ որպէս վկայ զնա կոչելով արդարութեան իւրոյ, և ել յերեսաց Թագաւորին անբարբառ։ Իսկ Հռոմուլոս անց վաղվաղակի ընդ Իլիրիս, և եկեալ բանակեցաւ 'ի դաշտս Մարսկաց։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՉՈՐՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Համախմբեալ Մարսկաց ընտրել իւրեանց զօրավար, պա-ռակօտին․ առաջնանի ընտրութիւնն այնմ, որ զքուն կաղամա-խւոյ ընկանիցէ․ բայց մնանուքն Լևոնդ յաղթող գտեալ, Թո-ղու զզօրավարութիւնն ծերունւոյ ումեմն։ Չու առնէ բա-նակն, և գայ հանդիպի հռովմայեցւոց։ Հռովմուլոս պատուէ-րս տայ զօրականին։ Մարգարէութիւն Նումայ, և զոհ նորա առ Դեմետրէ, և արձակել զգերին։ Դեմետրեայ ար-կանել առ ոտս նորա զերկնքմծնեկաց մահամն։ Յարձակել Լևոն-դեայ գիշերայն ՚ի բանակն հռովմայեցւոց, հուր արկանել զնմանէ, ողողել զայն արեամբ, և տապաստ արկանել միրա-ւոր զՀռովմուլոս։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ, ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Գ.

Բայց Մարսիկք ժողովեալ՝ ի մեհենական ան-տառին Մարրոբեայ, թէպէտ և սակաւին ոչ անյոյսք 'ի խաղաղութենէ, կազմէին պատրաստելին 'ի պատերազմ։ Ծերակոյտն վերատեսու-ընկերահաշտ ժողովրդեանն՝ առաքեաց հրեշտակս առ ազգս նիզակակիցս, խնդրել 'ի նոցանէ օգնութիւն։ Եւ զինուորեալ մանկտին, երկու բիւր մարտիկք՝ աղեղն և լախտ 'ի ձեռին՝ դէտակն կալեալ մնային դարձի հրեշտակացն 'ի Հռոմուլեայ։

Եւ ահա հասին նոքա կորագլուխք տխրադէմք, և յառաջ անցեալ դանդաղաքայլ՝ կացին 'ի մէջ ատենին։ Շուրջ եղեն զնովաւ զօրքն, հարցանէին զնոսա, և ստիպէին տալ պատասխանի։ Նոքա ասեն. Կազմ զլախտս ձեր կալարուք, Հռոմուլոս ընտրեաց զնետս. զբանակ հարեալ նստի նա 'ի սահմանս մեր, և զլուծ մեզ իշխէ սպառ-

նալ ։ Յայն բան հնչեաց աղաղակ զայրագին . և զօրքն կատաղեալ՝ վազ ընդ փոյթ խնդրէին գնալ ընդդէմ Թշնամւոյն ։ Ցածոյց ծերակոյտն զսրտմտութիւն նոցա , յորդորելով զնոսա մնալ հասանելոյ նիզակակցաց յօգնութիւն , և ըն-տրելոյ իւրեանց զօրավար կարող առ 'ի կալ ընդ-դէմ արքային հռովմայեցւոց ։

Այլք բազումք պատերազմողք յառաջ մատեան , Թեկն աճելով զաւագութեանն . Երևելիք 'ի նոսա էին քաջն Ալոն սերեալ 'ի Սակոսէ , որ փոխանակ սուսերոյ և գեղարդեան կրէր տապար անհեթեթ՝ զոր ոչ ոք 'ի Մարսից կարող էր բառ-նալ . Պենթէոս՝ յերկոցունց ձեռաց աջողակ , որ ընդ հաւս իւր նախնիս համարէր զհէքն Մար-սիաս զհայր ժողովրդեանն Մարսից . Լիգեր՝ երագոտն քան զեղջերու , որոյ զէնք էին բոլո-րակք երկաթիք սայրասուրք , զորս այնու աջողա-կութեամբ ձգէր՝ զի 'ի մահուանէ երբէք հա-րուածք նոցա ոչ վրիպէին . և մանուկն Աստոր , համբակ Ապոլոնի ցանկալի , որոյ վահան լայնա-տարր յերիս աւարտեալ 'ի ծայրս սուրս՝ յերկիր բևեռէր , և որ յետկուսէ երկաթեայ պատնիշին ձգէր աջողակ զնետս՝ 'ի դելփիկեան դիցն ուսեալ զաղեղնաւորութիւն ։ Սոքա ամենեքեան ոսոխք միմեանց խրոխտապանծք՝ 'ի մէջ մատեան խըն-դրել զզօրավարութիւն . իսկ զօրքն՝ որք հաւա-սար զնոսա սիրէին և մեծարէին՝ զաղաղակ բար-ձին , կոչող զԼիգեր խնդրելով , այլոց զՊենթէոս ,

հեծելազօրաց զԱւլոն, և աղեղնաւորաց զԱւստոր։

Առաջազունքն չորեքեան խոժոռ յերեսաց ակն-արկեալ՝ դժնեայ ընդ միմեանս խառնէին, և զայրոյթ 'ի դէմս նոցա վառեալ բորբոքէր. իւրաքանչիւր ոք պանծայր ընդ ազգ իւր և ընդ արութիւնս, և խառնէր զոտախացն. և անիրաւութիւն բարձր 'ի գլուխ 'ի միջի նոցա ձեմէր։ Սպառնալիցք ձայն տային միմեանց յասպարէզ, Աւստորի բուռն զինէտից հարեալ, Պենթէի ձօձելով զգեղարդն, Լիգերի զբոլորանին կշռելով, և ամեհւոյն Աւլոնի 'ի վեր զահագին զսակրն ամբառնալով։

Յայնժամ երեցագոյնն 'ի ծերակուտէն խոհականն Սոփանոր, փութացաւ արկ զանձն 'ի մէջ, և արգել զնոսա՝ ասելով. Ա՛րք. զի՞ գործէք. կամի՞ք ուրեմն աներկեան պատրաստել Հռովմայեցւոց զյաղթութիւն, բառնալով 'ի Սաբինաց զախոյեանս. սնափառութիւն գուպարելոյ ընդ միմեանս՝ հզօրագոյն ուրեմն է 'ի սիրտս ձեր քան զսրբազան սէր հայրենեաց։ Աւա՛ղ, և զի՞նչ լինիցին հէք հայրենիքդ, եթէ ընտրելագոյնք յորդւոց նորա զգէնս իւրեանց 'ի միմեանս դարձուցեն։ Մի՛ կարծիցէք թէ խնդիր ինչ շահու տայ ինձ բարբառել. ոչ ինչ է ինձ փոյթ զի գրաւել ջանայցէք զաւագութիւն՝ որ թերևս ինձ վասն կոցս էր անկ, և քաջ 'ի դէպ խնամս ծերութեան։ Պարծանք ոչ այն իսկ են՝ հրամայել հաւասարից, այլ յաղթել թշնամեաց. չիք մի

արեան հեղեալ առ այլ մինչ, փողօնք են՚ի հայրենեաց ։ Այլ, եթէ ծառայել իցէք արեան, և ոչ ժուժկալիցէք հասանելոյ հաւանեցելոց, դարձուցէք զզէնս ձեր ՚ի յետս ։ շատ իսկ կեցցի, լաւ իցէ ինձ մեռանել այսուհետև քան տեսանել զքաղաքադուռս և զերդմամբ զի պատերազմին խաղխաղել զմիմեանս ։ Հարկէք զմիմեանս Սաբինք . այլ նախ լուարուք ինձ ։ Հաւասար է ձեզ քաղաքութիւն, ազգաւ և արուեստիւք հանգիստացեատիւք իցերուց էք եղեալք ։ և այսպիսի երկնաձեր պատրաստեալք զզօրս առդ ՚ի ձեզ գումար ։ Ահա ձեր զօրավար, և խորաքանչիւր որք ՚ի ձէնջ արժանի է զօրավարութեան ։ կորով մարմնոյ առհմանեացէ առաջ, զոր հաստատութիւն քաղութեան չկարէ առհմանել ։ Ի բարձր ՚ի բուն կարգաւորխուցս մարմնեանց արկցէ շղթայ երկաթի ։ և որ ուրոք ՚ի ձէնջ ձգեալ զայն՝ բեկցէ զբուռն ծառային, կամ մինչև ՚ի յերկիր զայն հակեսցէ, նա եղիցի ձեզ զօրավար ։

Ասաց, և զորքն առ հասարակ և ժողովուրդն հաւանեալ ծափս հարին ։ Սերկացան ոտիւք ըղձէնս ՚ի բաց, և երդուան յայն Մարտանոսի՝ հնազանդել յաղթողին ։ Փութանանկի չորք ՚ի Մարսից երկին բարձր ՚ի կատար կաղամախուցն՝ պարաւանդել ամայր ուժգնագոյնս շղթայ ծանր և երկայնանձիգ, որոյ լայնատարր օղակներ եկին թողեալք ՚ի բարձանց խիճանկէն ահեղ չկահամեմ մինչև ՚ի յերկիր ։

Digitized by Google

Նոյն ծերականոյն բազմեցաւ դաստառակաւ , հիւսե-ցին փառօք ետուն նշան . եւ ահա լսելի եղեւ բար-բառ , եւ անդ 'ի մէջ մանուկ Աստիկ բարձրա-ղիտակ եւ վսեմ , վայելուչ եւ հաճոյ աչաց 'ի տե-սանել : Ոսկեծնեալ նա սրանծակաւ էր ծած-կեալ , որոյ ձիրանիք ակնեղէնք զմիմեանսք ար-կածիւքն ածելին . եւ կատուածն զարգանելին , յորս սպի-տակ եւ լուսափայլ ժանիքն յերախան տակաւին կայլին , սոսկալապատանձն 'ի գլուխ մարդակին երե-ւէր : Կօշիկք կարմրաբորբոք կիսամերկ սրունից պահպանակք , եւ յաձառուտ բազկին լախտ ոս-տախիտ եւ երկաթապատ : Իսկ նիզքն չքնաղազարդ որպէս զԱպողոն , խորախուն եւ մեծ որպէս զԱրէս , թեթեւ ընթանայր 'ի մէջ սանեացն . եւ զկայս տուեալ անդ յեցեալ 'ի լախտ իւր , եւ զաչս մեծա-րանօք զծերականութիւն ածեալ , ասէր .

Յորչափ հաճոյ էր , ո՛ հանճարեղ ծերունոյն , զի խոհականութիւն մանկութեանդ եւ հանճար արա-տերազմականն պահանջին 'ի զօրավարութիւն , ոչ թէ նա ածելի զաւակութեանն՝ որում ամպատ-կանաւոր զիս հաւաստին իմ կացուցանէր : Սալ զի կորողից ելեթ արդ սահմանեալք զպատուհան , ահա-ւասիկ կամ նախանձորդ նմին : Զկարեմ հանգոյն տախտակն լինից աղխոտակաւաց զապզ իմ յառաջ մատուցանել . չեն իմ նախնիք նշանաւորք , եւ Աւարք . այլ առածեցին այս , զոր տեսանեմքդ զինեալ , մեծին Մինովսեայ եր ծածկեալ . եւ 'ի լախտէ սասոր վիշապն Լեռնեայն անկաւ տապալեալ :

Ահա պարծանք անխուսափանութեան իւրոյ , ա-
րիութիւն և կորով . ահա խրատունք 'ի նախանձ-
ընդդէմ մրցութեան : Զայն հռովմայեցիք զա-
տեսցեն , իսկ զայս դուք ինքնին ով Սաբինք :

Զայսուիկ մեհեանն բարբառեցաւ Լևոնդ , և
զօրքն առ հասարակ հարին խրախոյս խնդու-
թեան : Երկաւ միջնակ թէ որում կարգաւ հնդե-
ցունց տոխացն պարտ էր մտանել 'ի հանդէս .
Պենթէոս առաջին , ապա Սաւոր , զհետ նորա
Լիդեր , ապա Սլոն , և յետ ամենեցուն միջնա-
կեցաւ Լևոնդ :

Հարան փողք , և քաջն Պենթէոս բուռն
զշղթայէն հարեալ՝ ուժգին զայն տատանէր .
այլ բուռն կաղամախուցն կայր անշարժ , հազիւ
զագաթան ծառոյն սասանեալ : Պենթէոս զայ-
րագին զամենայն զձիգն իւր թափեալ ընդ վայր ,
քրտնալից և թշնամանալից եթող զշղթայն , և
անց ծածկեցաւ յետսկոյս զօրացն զնդի :

Սաւոր ապա , ցանկալին այն յառաջ մատեաւ
Սաւոր . այլ առ բազմամանեաց ըղձից աւագութեան
ոչ 'ի յուշ ածեալ նորա զմանրատասացն իւր կար-
դալ յօգնութիւն զՍլոն , դժկամակեցաւ սա
ընդ համբաւն ապաշնորհ , և եթող զնա 'ի ձե-
ռանէ : Այնհետոյն չքնաղագեղին Սաւորի նը-
ւագեաց կէս 'ի կէս զօրութիւն , և 'ի զաւր յա-
մառէր ձգել զշղթայն . զի և ոչ սաղարթք ծառոյն
տատանէին բարձրաբերձք :

Յայնժամ Լիդեր մի խնդութեամբ 'ի ծառ

անդր յարձակեցաւ . և բուռն հարեալ աջովն զմիոջէ յօղամանեկաց , և զձախն 'ի վերայ գագաթանն արկեալ 'ի շղթայն , զօրութեամբ ուժոյ և ահագին դղորդմամբ ցունց եւս շղթայիւն : Ուղէշք ծառոյն առ հասարակ իբր 'ի սաստիկ հողմոյ տատանեալք բաղխէին ընդ միմեանս : Բայց Լիգերի սպառեալ զօրութիւն , չկարաց թեքել զծառն . և ուղէշքն խոնարհեալք դարձան մեղմով յիւրաքանչիւր կայս . և կորովին Լիգեր հանդարտաքայլ յետս ամփոփեցաւ , այն որ արշաւասոյր 'ի ծառ անդր մատուցեալն էր :

Յոտն եկաց Մելոն , և ամենեցուն աչք 'ի նա դարձան . 'ի բաց ընկեց նա զասպար իւր , մերկացաւ զզրահս , և 'ի ցոյց լայնատարր թիկանցն և անձաւապատ բազկաց բերկրէր : Ամբարձ 'ի վեր զբազուկն ձգտեալ , երկիցս շրջան եառ զծառոյն 'ի ժպիտ դժնեայ , և ապա յանկարծ ընդոստուցեալ՝ բուռն եհար զբարձուէ շղթայիւն , ցոր վայր երկոքին բազուկքն հասանել կարէին . և ամենայն ծանրութեամբն իւրով և զօրութեամբ կշռեցաւ 'ի վայր : Տեղի ետ կաղամախին կոր 'ի գլուխ , և զօրքն առ հասարակ ծափս հարկանէին . այլ անդէն դարձեալ կանգնեցաւ ծառն 'ի թափ ուժգին քան զզօրութիւնն հսկայմէտ , և ամբարձ 'ի վեր զամեհին Մելոն , որ կախեալ զշղթայէն՝ տատանէր ընդ նմա , խաղալիկ լեալ ծառոյն : Հարկ եղև նմա ձեռնթափ լինել 'ի փորձոյն , և զայրագին փրփրերախ ընդոստ'ի յեր-

կէր , էառ հալածեալ զզէնսն , և յետոյ կատարեաց իւրոց ամփոփեցաւ զգենուլ զինուս :

Մնայր միայն Լեւոն . յառաջ մատուցանէր , և այսպէս մատոյց աղօթս Հերակլեայ . Ո՛վ ա-ւանդդ Մասնագգայ , յուշ լիցի քեզ ասպնջականութիւնն՝ զոր արար ընդ քեզ հայր սիրելւոյն իմոյ Կամիլլեայ . հայեաց 'ի յիս 'ի դիւցազնից 'ի բարձանց բնակութեան քո , յանձնարկել եւեթ քո յիս՝ լցայց զօրութեամբ : Ո՛չ կալէր և յաղ-թող , թէ կալես և պարտեալ , ուխտեմ մատուցանել քեզ զոհ :

Այլ իբրև կատարեաց զաղօթսն , նոր զօրութիւն ընդ անդամս իւր զգայր ծաւալեալ : Այդ զմի յոտիցն 'ի վերջինս օղամանեակ շղթայիս , և երկոքումբք ձեռօք բուռն հարեալ զշղթայէն ըստ յանկարծուն բարձրութեան , և զամենայն զօրութիւնս իւր յենքն ամփոփեալ , կորացոյց զգագաթն ծառոյն դանդաղապատգայնս , որ հալ եւս 'ի յերկիր քան զոր Միլոնի խոնարհեցուցեալն էր : Այն ինչ զյաղթութիւնն զայն կալեալ , յաւել 'ի զօրութիւն . կարգաց դարձեալ զՀերակլէս յօգնութիւն , թողու 'ի թափ ուժոյն . Ճռնչեաց կաղամախին , և բեկաւ . և շղթայիւն հանդերձ անկեալ մանուկն 'ի յերկիր , ընդ լայնատարած տապարթախիտ գագաթանք ծառոյն թաղեցաւ :

Յայնժամ ժողովուրդն առ հասարակ և զօրք բարձին աղաղակ մեծ , և ծերակոյտն յաղթող

զնա յայտ արար ։ Յարեաւ Լեւոնդ, և թեթեւակի՛ 'ի բաց ոստուցեալ՝ 'ի դիզածէզ կուտակելոց զնովաւ ոստոյն բեկանելոց, դարձաւ առ զօրականն և ասէ. Ո՜ զինուորակիցք իմ, զօրավար ձեր եմ, որ երդուայքդ հնազանդել հզօրագունին 'ի մէնջ. այլ զօրութիւն պարտի տեղի տալ իմաստութեան ։ Հրամայեցից ես ձեզ, բայց ընդ հրամանաւ Սոփանորի. նորա բազմագոյնս մրցեալ է մարտս քան ուրուք 'ի ձէնջ տեսեալ. նորին հմտութեան անկ է առաջնորդել անփորձ քաջութեանս մերոյ ։ Դու Սոփանոր լիցիս մեզ զօրավար, և Լեւոնդ լիցի բազուկ քոյին ։ Իսկ յասելն զայս՝ ծունր կրկնեաց առաջի Սոփանորի ։

Յապուշ լեալ Մարաք, համարէին զոք 'ի դից նկատել 'ի Լեւոնդ. և Սոփանորի հեզով արտասուս 'ի զարմացմանէն, ասէր. Ոչ այդպէս, որդեակ իմ, քեզ անկ է զօրավարել. և զո՞ր արութիւնս ոչ գործիցեն Մարաք, եթէ միւս ոք Լէօնիդէս առաջնորդեսցէ նոցա ։ Որդեակ իմ, զի դու մեծարեցեր զալեւս իմ, տացեն քեզ դիք փոխարէն յաղթութիւնս. զայս քեզ կանխաւ աւետեմ. գոհութիւն դիցն անմահից, զի է տակաւին դոյզն ինչ արիւն յերակունս իմ առ 'ի հեղուլ զայն առ քև, և աղօտ ինչ բարբառ 'ի հագագ իմ առ 'ի հռչակել զգովութիւնս քո ։

Պատասխանի ետ նմա Լեւոնդ և ասէ. Վասն քո անցի ես 'ի հանդէս, և առ 'ի յաղթանակ քո ետուն ինձ դիք զյաղթութիւն. հա՛պա, անց

'ի գլուխ մեր, աղաչեմ զքեզ և Թախանձ արկանեմ. և եթէ աղաչանք իմ չիցեն բաւական, յիշեա զի երդուար հնազանդել ինձ, և պատուիրեմ քեզ յանձն առնուլ զհրամանատարութիւն ։

Հաւանեցաւ ընդ բանսն ծերունին, և յանձն էառ զօրավարել. այլ իշխանակից իւր խնդրեաց զԼևոնդ. և զօրքն 'ի ձայն բարձր զերկաքանչիւրոցն հաստատեցին զիշխանութիւն ։ Ծերունին Սոփանոր արկ զիւրև անդէն զրահս վաղեմիս. հասակ նորա, կերպարան պատկառելի, և երկայնամօրուք սպիտակափայլ մեծարոյ զնա առնէին. իսկ իշխանակից նորա էր ահարկու ։ Երկոքեան միաբան կարգեցին զգունդս, կազմեցին զչու, և նիզակակցաց դէտակն կալեալ մնային ։ Եւ ահա պելիգնացիք, ամիտերնացիք և ազգք բընակեալք 'ի Փրենտանիա և 'ի Կարակեն իջանէին 'ի լերանցն Ապեննեանց, և գային գումարէին ընդ Սամնիտս ։ Եւ Սոփանոր առ 'ի տալ նշան 'ի չու, ետ ամբառնալ ընդ օդս դրօշ վիշապաձև զյառաջընթաց Սամնից 'ի Ճակատամարտս ։

Բայց հրաշք ահագին եղեն խափան, զառհուրեցուցեալ զզօրսն առ հասարակ. քանզի արծուի ընդ օդս երևեցաւ, բերելով 'ի մագիլս իւր անողորմ վիշապ ահարկու, որ արիւնաուշտ և ոգեսպառ գալարէր և մաքառէր տակաւին՝ զերեքարձեանն ձգելով զլեզու առ 'ի հարկանել զհաւն Արամազդայ ։ Բանակն ամենայն անշարժ և անբարբառ կայր ակնկառոյց՝ տեսանել զել

մարտի նորա . այլ յետ վայրկեան ժամանակի յաղթող լեալ արծուին արկ թաւալանս զկտուցն ամեհի ընդ ժանգոտ թեփս ոսոխին, և գէշ զնա եարկ 'ի մէջ գնդացն Մարսից :

Վսեմ չարագուշակ զօրացն պատրաստելոց 'ի պատերազմ : Նայց Լևոն իբրև ետես զնոսա զի այլագունեցին, բուռն եհար զաղեղանն՝ որ ընդ առ ական դիպաւ, և պիշ 'ի յարծուին յաղթական՝ հետազօտելով զշաւիղս նորա ընդ ամպս, ձգեաց նետ պողովատիկ, և ընկեցեալ զնա առ ոտս իւր, ասէ . Ո՛, յապէս հարից զարծուին հռովմէական, այսպէս խնդրեցից զվրէժ ազգաց՝ զորս նա նուաճել կամի : Ո՛վ և ես երկնչիք, ով Մարսիկք . հաւ քաջ՝ արդարութիւն է պատերազմի : Վասք 'ի վերայ հայրենեաց մարտնչիք, Հռոմուվանն փառասիրութեան : Ի չու, ընդ ձեզ են պատերազմակից դիք :

Ի բանից սորա և 'ի քաջութենէ փարատեցաւ երկիւղ ամենեցուն . և քաջալերեալ Մարսք խրախոյս տուեալ ընդ երկնիս հարկանէին, անպարտելիս ընդ Լևոնեայ զինքեանս համարեալ : Այս բանակն լի յուսով և խնդութեամբ յառաջ խաղայր, զբազում օթևանօք զանց արարեալ : Այս ահա եհաս առ Հռովմայեցիս 'ի Լուկենեան դաշտին, զոր 'ի հիւսիսոյ և յարևելից սահմանեն բլուրք, և յարևմտից և 'ի հարաւոյ անտառք : Որոց տիրեալ Հռոմուլոս, յեզերս նոցա կարգեալ էր զզօրս իւր 'ի ճակատ . իսկ Սոփանոր և

Լեգէոնք եկին բանակեցան 'ի ստորոտս լերանցն , յայնկոյս գետոյն Փիդենեայ՝ որ անջրպետէր ընդ երկոսին բանակս :

Փութանակի Հռոմուլոս էջ յեզր գետոյն , դիտել զդիրս Թշնամեաց . և լրտեսեալ զկայսն՝ զոր ունէին , համեմատեաց զայն ընդ իւրումն . զննեաց զդաշտն , յուշի կալաւ և զթուփ իսկ փոքրիկ . Ետ չափել զխորութիւն Փիդենեայ գետոյ , և հետազօտել զհուն՝ ընդ որ աներկեւան մարթէր անցանել : Նա ակնատես վստահ լեալ ընդ զննութիւնս իւր , դարձաւ 'ի բանակն . և ժողովեալ զամենայն զօրապետս , ազդ արար նոցա զի 'ի վաղիւ անդր 'ի ծագել այգուն՝ մնայր նոցա անցանել ընդ գետն : Յապուշ եղեն զօրապետքն . բայց Հռոմուլ սուղ բանիւք խելամուտ արար զնոսա 'ի հնարս յարձակմանն , ուր իւրաքանչիւր ումեք 'ի նոցանէ պարտ էր մղել պատերազմ , ուր ածել ձգել զԹշնամին , զինչ 'ի յաղթելն գործել , և յինչ 'ի պարտելն լինել ապաստան , ցուցանելով նոցա զամենայն ինչ կազմ և պատրաստ յանշուշտն յաղթութիւն , և զամենայն նախահոգ կալեալ խնամս ընդդէմ արկածից պարտութեան :

Զօրավարք նորա հիացեալք զարմացեալ կային . իսկ Նումա յարբեցութենէ խնդութեանն չկարէր ծածկել զխինդս իւր : Եկն եհաս օրն , որում 'ի բազմաց հետէ տենչայր . օրն բարեբաստիկ , յորում մարթէր նմա ցուցանել զանձն ար-

ժամի սիրոյն Հերսիլեայ ։ Սրացաւ ամեհին տար-փաւոր 'ի կայս Սաբինեաց , անց ընդ խորանս նոցա՝ կոչելով յանուանէ զզօրագլուխս իւրաքանչիւր և զգլխաւորս ։ Ազդ առնէր նոցա զպատերազմն , զիրկս արկանէր նոցա , գգուէր զնոսա , 'ի համար արկանէր զժամն՝ որ մնայրն մարտին . և առ բոր-բոքեալ անդեամն զանգատէր զՀռոմուլեայ՝ թէ ընդէ՞ր ոչ անդէն առժամայն փորձ փորձէր անցա-նելոյ ընդ գետն ։

Մինչդեռ ՙՆումա 'ի յոյզս կրիցն թողեալ զա-ռածանէր , ետես Ջոկատ մի զօրաց Հռովմայեցւոց մտեալ 'ի քաղաքն , որք 'ի գիւղ ուրեք յղեալ էին յաւարառութիւն . և աւա՜ղ , կարի յոյժ յա-ջողեալ էին արշաւանք նոցա ։ Ածէին արտասուա-լիցս ընդ իւրեանս կանայս , մանկունս , և ծերս . և ձեռք երկելեացն կապեալք 'ի յետկոյս՝ զնայէն գլխակոր , և աչք նոցա տխուրք և ողողեալք յար-տասուս ։ Մայր և դուստր և փեսայ ահիւ յիրեա-րըս ակնարկէին , և ոչ իշխէին բարբառել ընդ մի-մեանս . զուր Ջանայէին մատչել առ միմեանս , և յիրար խառնել զարտասուս իւրեանց . զի զինուոր-քըն վայրենիք չնէրէին նոցա զդոյզն զայն սփո-փումն , ստիպէին սպառնալեօք զդանդաղաքայլ զնացս նոցա , մղէին զնոսա բնիւ նիզակացն , և մերթ ևս արիւնաշաղախ երկաթովն ։ Խուժա-դուժ որեար , անողորմագոյն 'ի գերին քան յա-նասունս՝ զորս խառն 'ի խուռն ընդ նմա ածէր . կոփահարէր զծերս և զկանայս , և խնայէր 'ի

Digitized by Google

խաշինս և յարջառս՝ զորս 'ի նոցանէն յափշտա-կեալն էր ։

Այլ կարաց Նումա ժուժկալել ընդ ողորմ ան-ձինն . եթող զամենայն , մոռացաւ զամենայն , առ 'ի համաձայն յօգնութիւն եղկելեացն ։ Նա հասեալ էին նոքա 'ի խորանն արքունի , ուր խառն ընդ գունդս զօրաց միայնին հրամանովն , որ զբազում նոցա սահմանելոցն էր ։ Հաս անդր Նումա , և անկեալ յոտս Հռոմուլեայ՝ ասէ . Տէր արքայ , տես զեղեռանն՝ որ գործին յա-նուն քո , հայեաց յեղկելիսդ 'ի շղթայակապս 'ի թշնամանականս 'ի խելացի յապստամբաց իւ-րեանց ։ Այս զինչ մեղան դոքա , որ ածիք է զոսա ։ Տէր , անկցին թշնամիք քո տապաստ , զեղեցիկ որ հակառակ կան քեզ , ձաղապեսցի ա-րիւն 'ի ձեռնամարտս՝ ուր անպատասխանի կա-ցուցանէ վասնգ զանգթութիւն . այլ յարձակել 'ի հէքս ապիկարս պաշտպանել անձանց , այլ յաղթել ծերոց և կանանց , և անհնար կնել ըն-ձեռաց , վատութիւն է , և անգթութիւն՝ որ ըն-դիցն անմահից կոչէ 'ի վրէժխնդրութիւն զաս-տուածասաստ պատուհաս ։ Աստուածորդիդ դու , արա խնայումս . ազատեա զգերիդ , արձակեա զզոսա 'ի տունս իւրեանց , և հատո դոցա . . .

Այս մինչ դեռ բանքն 'ի բերան նորա կային , ասէ Հռոմուլոս . Ողորմիմ 'ի տգիտութիւն քո , մանուկ դու . գերիդ այդ և խաշն ոչ են իմ , այլ զօրաց իմոց . այդ մրցանակ է քաջութեան դոցա

և վաստակոց և արեան ։ Ընդունել պարտ է ինձ զօղ արդար առ զինուորակիցս իմ, քան ողորմած առ Թշնամիս ։ Պարտ է ինձ բաժանել զգերիդ 'ի զօրապետս բանակիդ, և նոցա ապա անկ է առնել ընդ նոսա զոր կամին. և որպէս զի մի լիցի տեղի գանգատանաց, վիճակաւ սահմանին բաժինք ։

Արկանեալ անդրէն Լուսմայ ասէ. Իրաւ է, և ինձ ապա անկ է բաժանորդ զօղ աւարին որպէս զայլս 'ի զօրապետաց ։ Հռոմէոյս ասէ. Աւ կարի իսկ քաջ ։ Յայնժամ ածաւ 'ի մէջ սափոր վիճակացն. և մատեան անդր զօրապետք խառ-նել 'ի մասն աւարին, որպէս շանք ամեհիք դի-մեալք 'ի կեղեքել զեղջերու մատաղ, որք ակն ածեն յորսոյն՝ ցորչափ տէր իւրեանց առընթեր կայ, այլ արիւնռուշտ աչօք բերանաբացք շընչա-սպասք առ խոնջ արշաւանացն և առ խնդու-Թեան, մնալով մատնելոյ նոցա որսոյն ։

Բայց Դեմետրէ խնամող Լուսմայ, որ 'ի բար-ձանց երկնից բերկրէր ընդ մարդասիրութիւն նորա, յինքնին իսկ ուղղեաց զվիճակն, և զփառ-Թամագոյն եհան պատուականոյն բաժին ։ Աւ առեալ Լուսմայ զգերին իւր և զխաշն և զարջառ, դիմեաց յանտառախիտս՝ որ շուրջ զգաշտիւն էին. և կանգնեալ անդ բագին հողակոյտ դա-լարազգեստ, և փայտ զնովաւ ածեալ յողջակէ-զաւմն զոհին, ընտրեաց երինջ սպիտակ. հեղ կաթն յեղջերամէջս նորա, եղեն գինի, եդ բա-

վանդակ 'ի փայտակուտին , և մինչև հուր հարեալ զնմանէ , զայս Դեմետրեայ մատուցանէր աղօթս ․ Դուստր Դիւայ , քեզ զգոհս զայս մատուցանեմ․ այլ եղո՛ւկ զինև , եթէ արեամբ ևեթ երնջոյ համարիցիմ քումդ արժանի լինել օգնականութեան ։ Բաւ լիցի , ոչ 'ի զենմունս անասնոց հաշտ առնլին դիք ․ հիքի ուրուք սփոփումն յոյժ առաւել հաճոյ է նոցա քան զհարիւրեգն պատարագ ։ Ընկալ ապա , ո՛ Դեմետրէ , նուէր քեզ արժանագոյն ։ Նա դարձաւ առ գերիսն , և ասէ ․ Շնորհեմ ձեզ ազատութիւն , ով հէքք և թշուառք ․ կողոպտեցայք յընչից ձերոց , ընկալարո՛ւք որ ինչ ունիմն , ձեզ լիցին խաշինքս և անդեայք ․ բաժանեցէ՛ք զդոսա 'ի ձեզ , դարձարո՛ւք 'ի տունս ձեր , և օրհնեցէ՛ք զԴեմետրէ , զի նա է ձեր ազատարար ։

Իսկ հէքացն զայսոսիկ լսելով բանս , թուէր նոցա երազել ․ և յակճիռս կային մնային ձեռնամածք և բերանաբացք ։ Նա մինչդեռ խօսէրն Նումա , էջ բոց յերկնից զգլխով նորա , և երից շրջան առեալ զվարսիւք' նորա՝ ցոլացաւ ելոյց ըզփայտակոյտ զոհին ։ Բորբոքեցաւ խարոյկն , և ճաճանչաւէտ անտի բոց երկայնաձև ամբարձեալ որոտընդոստ ընդ երկին , փեռեկեաց զամպս , և վահան ոսկի էջ անկաւ առ ոտս Նումայ ․ և ահա բարբառ ահեղ որպէս զբանակի մեծի , որ ասէր ․ Որ ունի զվահանդ , լիցի անպարտելի ․ խնամակալ են քեզ դիք , Նումա ․ ոչ ոք հաճոյ

է նոցա և ոչ ըզ նմանն, բայց որ մարդասիրէն ։ Յայնժամ լռեցին որոտմունք, և եղև խաղաղութիւն ընդ երկրին . յաճիւն դարձաւ ողջակէզն, և բուրումն ամբրոսեայ շուրջ ծաւալեալ համատփիւռ՝ աստուածախօս բարբառոյն լինէր առհաւատչեայ ։

Նումա, որ մինչև ցայն վայր տարածեալ կայր ընդ երկիր, յարեաւ յոտն եկաց, և զգայր 'ի սրտի զքաղցր բերկրանս՝ զոր բարեգործութիւն թողու զհետ իւր ։ Ծննէր զասպարն երկնառաք, և էր այն յոսկւոյ սրբոյ՝ յօրինեալ 'ի քանդակ թրակացի . և հրաշազան ճարտարութեամբ դրոշագեալ 'ի նմա ամենայն անցք թագաւորութեանն Ըստորէայ, գերապանծ այնր թագաւորութեանն՝ որոյ յիշատակ առաւել քան զայլոցն ամենեցուն եղծեալ է 'ի միտս մարդկան, զի դիւրագոյն 'ի մոռացօնս անկանին բարիք ։ Ըստ ժողովուրդ սովալլուկ 'ի սահմանակից ժողովրդենէ ընդունէր զկէս համբարոց նորա . անդ եղբարք 'ի միասին հանէին 'ի ժառանգութենէ իւրեանց բաժին 'ի ստացուած անդոյ 'ի յապրուստ որբոյ՝ որ ընդ առաջ ելանէր նոցա . և հեռագոյն ուրեք տանուտէր որդւովքն հանդերձ 'ի հունձս պարապեալ, խլէր զաղտ հասկս յորայից և արկանէր զճանապարհայն՝ ընդ որ հասկաքաղք շրջէին ։ Նա ամենայն իսկ ուրեք ասպարն երկնառաք յանդիմանն առնէր բարեգործութիւնս և առաքինութիւնս . ազգ իմն այսպէս ճարտարին անմահի, անսերկեայս-

պէս առնելով, զի 'ի պատերազմունս մինաւանդ 'ի դէպ է մարդասիրել:

Մինչդեռ Նումա հիացեալ զարմանայր ընդ հրաշակերտն, գերին ազատեալ գործէր առ ոտս նորա տեսարան արժանի 'ի յասպար անդր քանդակելոյ: Ի ծունր իջեալ առաջի Նումայ, բազկատարածք ընդ երկինս, արտասուօք և հեկեկանօք յայտ առնէին զշնորհապարտ գոհութիւն իւրեանց և զխնդութիւն: Մարք 'ի վեր զորդիս ամբառնային, ցուցանելով նոցա զազատարար իւրեանց. հարսունք մատչէին 'ի համբոյր քղանցից նորա. ծերք աւետաւորէին նմա զեւս բարեբաստիկ յաջողութիւնս, և ամենեքին առ հասարակ օրհնէին զնա արտասուօք: Իսկ երիցագոյնն 'ի ծերունեաց անտի հերձեալ զամբոխն՝ յառաջ մատեաւ, և յեց 'ի ցուպն ոստալից՝ խօսեցաւ առ Նումա և ասէ.

Մանուկ դու, ընկալցիս 'ի ձէնջ որ ինչ արարեր մեզ բարիս. չիք երբէք արարեալ մեր թշնամութիւն ընդ ժողովրդեան քում. հովիւք եմք աղքատք բնակեալք 'ի լերինս բարձունս՝ որ բաժանեն ընդ Մարսիկս և ընդ Հեռնիկացիս, ազատք յերկոցունցն իսկ յազգաց, և հարստահարեալք յերկաքանչիւրոցն անտի: Սնուցաք իսկ մեք զայս զօրականին Ռոմուլեայ. այլ նոքա որպէս ընդ թշնամիս վարեցան ընդ մեզ, թէպէտ և գիտէին քաջ զի չեմք թշնամիք. իսկ դու թշնամիս զմեզ գիտելով, որպէս ընդ եղբարս ընդ

մեզ վարեցար ։ Ա՛րդ ապա, և հովանաւոր լի-ցին քեզ դիք. և եթէ փորձեսցեն եւս նոքա զքեզ, այլ դու լիցիս աննկուն ։ Ողջամբ մնա, և յիշեսջիր դու զհռէացիս, զի այս անուն է մեր ։ եթէ երբեք եկեսցես 'ի լերինս մեր, լուիցես 'ի բերանոյ մանկանց տղայոց մերոց զօրհնութիւնս Նումայ ։

Նա զայսոսիկ ասացեալ ծերունւոյն, չոգաւ կալ վերատեսուչ բաժնի շնորհելոյն 'ի Նումայ անդէն՝ զորս հռէացիք բաժանէին յաւրեանս. և դիւցազն պատանին խոյս տուեալ 'ի շնորհա-կալեաց նոցա, բառնայր զվահանն ոսկի, և մի-տախոհ դառնայր 'ի բանակն ։ Օ ի զՀերսիլեա միտք նորա յածէին, և սիրտ նորա լի յուսով և խնդութեամբ՝ թռչանայր բաղդաւորին 'ի բերանն սիրոյ ։ Դառնայր նա, և իբր բանի մղեալ եր-թայր 'ի խորան անդր օրիորդին դստեր արքային. և հասեալ անդր, չիշխէր ընդ սեամս նորին ան-ցանել. զկայ առնոյր, հառաչէր, և զանգիտէր յառաջ եւս մատչել ։ Պատանին քաջամարտիկ պատսպարեալ ասպարան անպարտելի, պատա-նին այն դիւցազն՝ որ խրախուսէրն դիմել աներ-կիւղ 'ի բանակ թշնամեաց, չիշխէր 'ի վեր առ-նուլ զծիրանածաւէն փեղկ խորանին սիրուհւոյն ։

Բայց ուր ուրեմն 'ի վեր առեալ զայն, և աչք նորա երկչոտք խնդրէին զօրիորդն. այլ նա ոչ էր 'ի խորանի անդ ։ Համարձակութիւն անտի առեալ պատանւոյն, յառաջ մատչէր աներկեղագոյն.

եմուտ յապստամբ անդր, և ամենայն ուրեք
թուէր Նումայ տեսանել զՀերսիլիա. աստ զգահք
նորա և զեղարդունք և աղեղն անկեալ զնետն,
և անդ քնար ոսկի և հանդերձք նորա և ատխու-
ծենին՝ յորոց վերայ ննջէր։ Կառեաւ եկաց Նումա
անշարժ. չիշխէր հայել յորս տեսանէրն, և չկա-
րէր զաչս իւր յայնցանէ 'ի բաց դարձուցանել։
Նուաղումն քաղցր զզգայարանօք նորա անկեալ,
ոչ ևս կարէր կալ յոտին. Նստաւ զգողանի հա-
րեալ 'ի բազմոց Հերսիլեայ, և շնչէր զօգս առ
'ի նմանէ շնչեալս, և արբեցեալ նոքօք, և զա-
ռանցեալ 'ի մտաց, և հեղձամղձուկ լեալ, իջու-
ցանէր հեղեղս ջերաջերմս արտասուաց։

Այս ահա յանկարծ ամբառնային աղաղակք 'ի
բանակի անդ, և փողք հնչէին, և շռինդն ահա-
գին լսելի լինէր 'ի թևէ՝ ուր էրն Հռոմուլոս։
Ինքն իսկ Հերսիլիա խռովեալ և հերաձակ հաս
'ի խորան իւր, գոչելով. Ի զէն 'ի զէն. յափշտա-
կեաց զսաղաւարտ իւր և զգեղարդունս, և մինչ
անվահան և անզրահ փութայր դարձ առնել 'ի պա-
տերազմ, արգել զնա Նումա ասելով. Ո՛ արքա-
յազն օրիորդ, փութացայց ես սպառազինել զսա-
բինացիս. այլ դու գէթ զվահանս զայս ընկալ, ըզ-
պարգևս հզօր դիցուհւոյ. 'ի պատսպարել սորա ըզ-
քեզ, պաշտպանեսցէ զկեանս իմ։ Ասաց, և առանց
մնալոյ պատասխանւոյ՝ եթող Նումա զվահանն երկնա-
տուր, և սլացաւ 'ի խնդիր քաջացն իւրոց զօրաց։

Բայց զաղմուկն զայն Լևոնդեայ արկեալ էր

'ի բանակ անդր . զի յորմէ հետէ տեսանէր նա մերձ զհռովմայեցիս , երկնէր 'ի մտի դիմել 'ի վերայ նոցա նախայարձակ ։ Խօսեցաւ առ իշխանակից իւր և ասէ . Իմաստունդ Սոփանար , անշուշտ առ վաղիւ Հռոմուլոս 'ի վերայ մեր յարձակեսցի . կանխել քան զնա 'ի յարձակմանն փառք են մեզ ։ Ընդ ծագել աստեղն երեկորեան` ելից ես 'ի բանակէս երեք հազար արամբ , անցից ընդ գետդ 'ի լող , և ածից բոց և մահ մինչև 'ի խորան անդր Հռոմուլեայ . և եթէ յաջողութիւն զխորհուրդ իմ պսակեսցէ , 'ի կարևորագոյն ևս մտաբերեցից 'ի խորհուրդ ։

Պորկս էարկ նմա Սոփանոր , և ընթացաւ 'ի միասին ընտրել երիս հազարս 'ի Մարաց . զինեաց զնոսա կարճ սուսերօք , և սաղաւարտս անցուցանս եդ 'ի գլուխ նոցա , և զրահս սևացեալս 'ի ժանգոյ . և պանծացոյց նոցա զփառս գնալոյ ընդ Լևոնդեայ 'ի պատերազմ ։ Այն ինչ խաւար ծածկեաց զերկիր , չու արար ընդ նոսա Լևոնդ 'ի վերկոյս գետոյն . և անցեալ ընդ այն , կարգեաց զնոսա անդրէն 'ի ճակատ , խրախուսեաց զնոսա , զարթոյց 'ի նոսա եռանդն , և զիւրն զամենայն ազդեաց 'ի նոսա զանվեհեր յանդգնութիւն ։ Այս զօրքն քաջամարտիկք կուռ ընդ միմեանս պնդեալք , անձայնք և անշշունչք , վստահք 'ի յաղթութիւն ընդ քաջ զօրավարաւն , ընթանային թեթև և արագ 'ի կողմն` ուր բանակէրն Հռոմուլոս ։

Հասին 'ի յառաջապահս, և մինչև նոցա աճապարեալ 'ի դիմամարտ՝ սրակոփ առաջին զնասա. և որ զհետ նոցա բանակեալ զօրք, զնոյն կրեցին բախտ: Ընծանօթք և անխափանք հասին մերձ 'ի խորանս արքային հռովմայեցւոց. և մեծագոչ աղաղակաւ տապաստ արկանէին որ ոք և ընդ առաջ լինէր նոցա, և մինչև 'ի խորանսն արքունի զնախճիրս և զարհաւիրս ածէին:

Հռոմուլ 'ի յարձակումն վաղուէն խորհէր յայնժամ 'ի խորանի իւրում. և ընդ նախկին շփինդըն ընդոստեաւ, եդ ունկն, և մռնչեաց առ զայրոյթ՝ զխրախոյս յաղթականացն լսելով: Կատաղեալ ընդ յեղակարծ յարձակումն բարբարոսացն, ած հապճեպ զսաղաւարտ 'ի գլուխ, առ զասպար իւր և զեզարդունս երկուս, և դիմեաց 'ի նախճիրս անգղ արեանց: Փռեաւ, հար, ձայն ետ. և որոտագոչ բարբառ նորա հնչեաց մինչև 'ի ծագս բանակին. խուռն դիմեցին անդր զօրականք քաջք, Ալատ, Միսէն, Բրուտոս, Ըքաս, սպառազէնք. և զտէին զարքային քաջազօր մեռամարտ ընդ Թշնամիս: Սագ իսկ 'ի շանթաձիգ ձեռանէ նորա տապաստ անկեալ և զփոշի խածանէին արլին Ոփելտ, կորովին Ըսլաստոր, Սափարիս և Կորինէ: Իսկ Պենթեսս, հեքն Պենթեսս փախճան կենաց իւրոց առնէր պարծանօք հարուածոյն Հռոմուլեայ. զեղարդն նորա անց ընդ զրահ արքային, և արքային զեղարդն անց ընդ սիրտ Պենթեսսի: Յապուշ ե-

զեն Մարսք, և չիշխաւ եաւանորն նոցա. ոչ ևս յարձակէին, այլ պաշտպանէին ևեթ անձանց. խուճապեալք անմտուստ, խնդրէին զԼևոնդ, և զնմանէ հարցանէին։

Իսկ Լևոնդ, որ մինչև 'ի խորան անդր հռոմուլեայ միջամուխ լեալ էր, դարձեալ յաղթեալ եկն 'ի յայտ անդր, լախտ 'ի մուռ ձեռին, և խուրձ 'ի միւսումն բոցավառ։ Կառեան 'ի տեսիլ նորա հռովմայեցիք, և Մարսք խրախոյս խնդութեան հարին. խոյացաւ նա հանդերձ նոքօք խորոխտագոյնս, հուր զվրանացն հռովմայեցւոց հարկանելով. ճարակէր բոցն զպղրագին, բորբոքէին փեղկք խորանացն; և կայծք ճարճատէին։ Իսկ Լևոնդ դանդաղ զհրդեհին հանձարեալ զաւէր, յաճախէր զայն 'ի հարուածս լախտին։ Յարձակեցաւ ընդ բոցն, սատապատ արկ զՄ`բաս և զՄ`ասիկոս և զՏիբեր։ Տանլատ ինքնին անկաւ ընդ հարուածովք նորա. իսկ աքին Մ`իսէն արգել զնա վայրիկ մի, այլ ապա առաւթուր հարաւ 'ի նմանէ։ Լևոնդ հուր և մահ շուրջ ածէր, և 'ի բոց հրոյ բանայր իւր ճանապարհ։ Որպէս ուղխ բոցեղէն իջանէ 'ի ծայրից Ետնայ, և 'ի յորձանս ահագինս հոլովեալ ընդ դաշտ՝ ծախէ, եղծանէ, և աղխաղխելով առեալ տանի ընդ իւր զվէմ, զծառ և զժայռս, և ծածկէ հրավառ ալեօքն որ ինչ յանդս իւր գըտանէ։

Իբրև զայն ետես Հռոմուլոս, շկահեաց զնե-

տըս իւր 'ի կապարճից, և զլայնատարր աղկեալ զուսովք զվահանն, անց ընդ նախճիրս արեանցն՝ զդէմ ունել Լեռնդեայ։ Հաս առ նա, կամէր բարբառել, և զայրոյթ հեղձամղձուկ առնէր զբարբառ նորա. զննեաց զնա փայլակնացայտ աչօք, և խնդրէր ընդ որ զհարուածն կշռել. և ձօձեալ զստուարագոյնն 'ի գեղարդեանց իւրոց, և զամենայն զօրութիւնս իւր յինքն ամփոփեալ, ձգեաց զայն ընդդէմ ոսոխին։ Տեղի արդեօք հարուածոյն տայր մորթ նեմեան առիւծուն, և զրաւ արդեօք նահատակութեանց դիւցազին պատանւոյն առնէր հարուածն ահագին, այլ գեղարդն Հռոմուլեայ դիպաւ 'ի լախտն ծանրակիր՝ որով Լեռնէ սատակէրն զհռովմայեցիս. Թափ ընդ ոտս նորին և ընդ գաւսն երկաթիս էանց, կառեաւ 'ի լախտն, և արկ զնա ընդոստ յերկիր 'ի ձեռաց ոսոխին։

Լեռնդեայ կապտեալ 'ի զինուցն, զկայ էառ. և աչս ածեալ զիւրև, ետես անդ ժայռ անհեթեթ՝ զոր ոչ ումեք հնար էր բառնալ անտի, և որ 'ի նշան սահմանաց երկրագործացն կայր անդ. բուռն եհար զայնմանէ, խլեաց, ամբարձ 'ի վերոյ գագաթանն, և ձգեաց զայն ուժգին յոսոխ իւր։ Հարաւ Հռոմուլոս, և անկաւ ընդ ժայռիւն. անդր դիմեցին զօրականք նորա, և բարձին զնա, այլ նա ոչ ևս կարէր կալ յոտին. Ջաղջախեալ յահագին հարուածոյն, թուլս և թանձր ժայթքելով արիւն, գլուխ 'ի վայր անկեալ, բազուկք

'ի յերկիր կախեալ, անզօր, անշարժ և կիսամեռ ածաւ 'ի խորան իւր 'ի պահու՝ յորում Վերսիլիա և Նումա հանդերձ սաբինացւովքն հասանէին նմին յօգնութիւն ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Հերսիլեայ ընդ Նումայ հալածել զՄարսիկս, և նահանջել Լևոնդեայ յետս : Ամրացուցանել Հռոմուլեայ զքաղաքն իւր . և այլ ևս նահատակութիւնք Լևոնդեայ : Գումարել Մարսից ընդ սամնիացիս , և Հռոմուլեայ կոչել ժողով : Դիմել գնալ Նումայի տիրել 'ի կիրճս տրեբանեան լերանցն , և գտանել նորա 'ի լերինս անդ ազգ բարեկամ : Պարտութիւն Մարսից 'ի կիրճս անդ , և մենամարտ Նումայ ընդ Լևոնդեայ , և մեծ-անձնութիւն Նումայ : Զգոյշ առնել նորա զմօտալուտ մահուն Տուլլիոսի , Թողուլ զամենայն , և փութալ առ նա :

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

Գ Ի Ր Ք Ե.

Որպէս ժայռ անհեթեթ զերծեալ 'ի գագաթանէ լերին՝ ահագին գլորգլմամբ վայրաքերի 'ի հովիտ, և զահավէժ հոլովմամբն յաւելեալ 'ի թափ՝ խորտակէ և ընդ իւր առեալ տանի որ ինչ և գտանէ. յաւէրժհարսունք և տուարածք ահաբեկեալք, մեծագոչ աղաղակաւ խուսեն 'ի բաց. խաշինք վայրավատինք 'ի հովիտ անդր զահավիժեալք դիմեն. զգողանի երկրագործն հարեալ, կասէ անշարժ՝ սասանեալ յարհաւրացն. իսկ ժայռն յուժգնագոյն 'ի թափ իւր հանդիպեալ կաղնեաց երկուց կորովեաց, որոց մերձ առ միմեանս բուսեալ, և արմատքն նոցա և բունք 'ի դարէ հետէ ընդ իրեարս իցեն կուռեալ, զկայ առնու. ժուժկալեն կաղնիքն հարուածոյն, և հովիւք հանդերձ խաշամբքն զերծանին 'ի վտանգէն. այսպէս Լեոնդ զկայ առնոյր 'ի հանդիպելն Հերսիլեայ և Նումայ:

Ամազոնն խրոխտապանծ զինեալ երկնընկէց
ասպարաւն՝ դիմեաց նախայարձակ, գոչելով առ
նա․ Խուժադուժ դու, զքեզ Արամազդ մատնէ
'ի ձեռս իմ, ահա ժամ քոյին օրհասական․ Երթ
պանծացիր 'ի սանդարամետս ընդ վիրաւորել քո
զՀռոմուլ։ Ասաց, և ձգեաց զօրութեամբ ու-
ժոյ զգեղարդն ոստալից․ այլ զայրագին կատա-
ղութիւն վրիպեցոյց զձեռն նորա․ Թռեաւ եր-
կաթն, անց առընթեր Լեոնդեայ, և հարաւ 'ի
կորովին Տելոնի՝ որ յայնմ վայրի կողոպտէր զԱ-
րոնկ։ Լեոնդեայ անխռով խլեալ զգեղարդնն 'ի
վիրացն Տելոնի, և հայեցեալ ընդ Հերսիլիա
դառն ժպտանօք, ասէ․ Դարձուցանեմ զզէնդ
'ի քեզ, զի ուսցիս քաջ ևս զայն 'ի կիր արկա-
նել։ Եւ զայս ասացեալ, ձգեաց ուժգին յօրի-
որդն զգեղարդնն։ Յայնժամ Նումա արկ զանձն
սիրայորդոր առաջի երկաթոյն․ չեղև իսկ Նումա
յուշ զի վահանն երկնառաք պատսպարէր զկեանս
օրիորդին, այլ թուէր նմա իրանն իւր ամրագոյն
պատսպարան։ Ի կուրծս անդր նորին եկն հա-
րաւ գեղարդնն․ ծայր նորա անողորմ անց ընդ
ոսկին և ընդ պղինձ փայլունակ զրահին, և հերձ
իսկ զկող արիասիրտ տարփաւորին, դոյզն ինչ
ներկուած ծիրանեգոյն ընդ զէնսն ծաւալեալ։
Նումա իբրև ետես զհոսումն արեանն, 'ի Հեր-
սիլիա անդէն սլացան միտք նորա․ որչափ ահա-
գին էր հարուածն, այնչափ ևս առաւել գոհա-
նայր զդից՝ զի զերծուցին յայնմանէ զսիրուհին

իւր ։ Բայց կիրք սիրոյ տեղի ետուն ըղձից վրէժ-
խնդրութեան , և խոյացաւ նա ընդդէմ Ղեւոն-
դեայ . այլ 'ի խուռնէ մարտին անջրպետեալ՝
խնդրէին ոստիք երկաքանչիւր զմիմեանս ընդ եր-
կար , և ոչ կարէին գտանել ։

Յայնժամ Նուման յարձակեցաւ 'ի վերայ
Մարսից , և արկանէր զնոսա տապաստ ընդ հա-
րուածովք որպէս որայս ընդ գերանդեաւ ։ Ընդ-
թերակաց միշտ Հերսիլեայ , հարկանէր աջովն
զթշնամիս , վանեալ ձախովն զհարուածս՝ որ
սպառնային որսորդին Ամազոնի ։ Իսկ որսորդն
անձնատուր 'ի զայրագին կատաղութիւն , ետ
ճարակ սուսերին զՄկրէս, զՕպիտեր , զՄորակտոր
և զմանուկն Ամերոն , զմիակ յոյս և զմիամօր
ուստր հիքին Ամերիայ , զորոյ գուշակեալ իսկ
էր զաղէտս գորովագութ ծնողին ։

Զի 'ի զօրաժողով լինել Մարսից ընդդէմ
հռովմայեցւոց , Ամերոն մանուկ չորեքտասան-
ամեայ փախեաւ 'ի մայրենի տանէ՝ գնալ խառ-
նել 'ի բանակ անդր ։ Եւ 'ի չու առնել բանակին
մայրն տառապեալ շրջէր 'ի խնդիր որդեկին , և
հարցանէր զնմանէ զամենեսին՝ որոց պատահէրն ։
Ետես զնա մանուկն Ամերոն , և կամէր խուսել
ծածկել յետ կոյս զօրացն . այլ ուր ոչ հասանէ
ակն մայրենի . ետես զնա Ամերիա , հաս առ
նա , գիրկս էարկ նմա , եթաց զնա արտասուօք ։
Եւ մինչ Ամերոն այլագունեալ , և ակնկոր 'ի
յերկիր՝ չիշխէր ամբառնալ 'ի վեր զաչս իւր

Digitized by Google

յերկիւղէ կշտամբանաց մօրն, նա հեկեկելով ասէ. Որդեակ իմ, սիրեցեալ որդեակ, և յոյս իմ միակ, ընդէ՞ր խուսես յինէն, ընդէ՞ր կամիս լքանել զմայր քոյին. աւա՜ղ, զի՞ գործիցես դու 'ի մարտի. բազուկ քոյին տկար չև ևս բառնալ կարէ զնիզակ, նետք 'ի քէն արձակեալք հազիւ կարիցեն հարկանել զեղնորթ մատաղ, և դու կամիս գնալ կալ 'ի կռիւ ընդ պատերազմողս անուանիս Հռովմայ: Ո՜հ որդեակ իմ, սիրեցեալ որդեակ. գէթ մնա մինչև ոչ ևս կարօտանայցես մօր քում, և ապա թող զիս. գէթ մնա մինչև կարասցես կեալ առանց իմ, և ապա մեռո զիս: Արտասուես դու և գիրկս զինև արկանես, և ոչ խոստանաս հրաժարել յանողորմ խորհրդոց քոց: Եւ դուք ով Մարսք, ներէ՞ք դմա զայդ; և իցէ՞ երբէք լեալ ձեզ մայր: . . . Տուք ինձ ապա զնա, զի՛ զհետ երթայց որդւոյ իմում, և կցորդ վըտանգաց նորա եղէց. պատսպարեցից զնա մարմնով իմով, և տաց առհաւատչեայ զարիութեան՝ զոր սէր մայրենի ազդէ 'ի սիրտ:

Յայնմ օրէ ոչ ևս Ամերիա եթող զսիրելի որդեակն իւր. և Լեոնդեայ, որ զերկաւին ևս սիրէր, պատուիրեալ էր նոցա մի՛ մեկնել յիւրմէ. և 'ի նետաձիգն լինել մանկանն Ամերեանի, դասնայր պատսպարէր ընդ հովանեաւ մօր իւրոյ և զօրավարին. այլ դժնդակ այն գիշեր բաժանեաց զնոսա 'ի զօրավարէն. և ամեհուոյն Հերսիլեայ հանդիպեալ նոցա, ընդդէմ ամենայն ձգանցն

Մժմերկայ, մնաց զաւակը իւր 'ի սիրտ անկար ապաստանութեան. և անկաւ Մժմերան որպէս զծաղիկ մատաղ անդէն 'ի փթիթս հարեալ 'ի գերանդւոյ։ Նաչք նորա մինչչև փակեալ՝ խնդրէին զաչսն մայրենիս. եւտես զնա մայրն, և մահակից ընդ նմա եղև առանց հարուածոյ։

Նուամն ոչ այնպէս անտաղորմ, այլ հանգոյն նախնի ահարկու, զընդդիմակացս ևեթ արկանէր տապաստ։ Հիւքան, Մարսենեա և Պերիերինոս անկան ընդ հարուածովք նորա. Նասամոն և Սերալփիոն խածին զփոշի. իսկ կորովին Լիգեր դարանեալ զխուցազինն՝ իշխեաց ձգել 'ի նա 'ի մթոյ զբոլորակն. և զբաւեալ արդեօք էր Նուամն 'ի կենաց, եթէ ոչ յայնմ վայրի խոնարհեալ էր նորա զգլուխն. հար բոլորակն այլաստուր զՍփինդսրն՝ որ զստահաւատութեն նորա փայլէր, և արկ ընդոստ 'ի բացէ զկրկնակ ցցուածն ծիրանեփայլս։ Յարձակեցաւ Նուամն 'ի Լիգեր, և եբեկ զնիզակ իւր 'ի սիրտ նորա։ Օրինեալ ապա ահագին սուսերաւն Պոմպիլեայ, եհերձ զգլուխ Սրիմոնթեայ, հատ զբազուկն Տարքոնի զաջոյ, և արկ առ ոտս իւր տապաստ զԿուերկենտ. և զհետ մտեալ և խուժապ տագնապի 'ի վերայ հալածեալ Մարսից, դարձոյց զնոսա 'ի փախուստ, և ձեռնհաս եղև հալածել զնոսա ուր ուրեմն 'ի թանակէն, Լեոնդեայ ևեթ մնացեալ անդ։

Նայց թէպէտ և լքեալ Լեոնդեայ յիւրոցն, ոչ հայէր 'ի միայնութիւն իւր. զի եգիտ նա ըղ-

լախտ իւր, և ոչ ևս փոյթ էր նմա զօրաց բազմութեան։ Նոյն պատեցան զնովաւ սաբինացիք, և ամեհին Սփինտ յառաջ մատեաւ ահարկու գոչմամբ. Ես է ասա ժողով Մարսից, որ թեքմամբ ծառոյ ընտրեաց զօրավարք, հարկ է ասա մեռանել, և ոչ զերծանիցես 'ի ձեռաց իմոց։ Վայրեցաւ Լևոնդ 'ի լուր բանիցն, և թեթև 'ի բաց ընդոստուցեալ 'ի գեղարդանէն ձգելոյ յՍփինտեայ, անկաւ ապա 'ի վերայ նորա, և բուռն հարեալ զմիջոյ նորա ուժգնապէսն՝ հեղձոյց զնա 'ի մէջ աճառապնդ բազկաց իւրոց. և զգետնեալ զնա, եդ զմի յոտիցն 'ի վերայ ջերաջերմ դիականն. և խորոխտ զգլուխն 'ի վեր ամբարձեալ, հայէր անխռով շուրջ 'ի սուսերս արիւնախանձ՝ որ պատէին զիւրև։ Նմանօրէն յերկիւղէ այս ամենայն նա համարձակ, զխտելով ընդ որ մարթէր նմա յարձակել. այլ ապա խորհուրդ կալեալ 'ի նահանջ, անկաւ 'ի վերայ այնոցիկ՝ որք փակէին զանցս նորա, ցրուեաց զնոսա, և ջախջախեաց 'ի հարուած լախտին. և ընկըրկեալ տակաւ, որպէս գայլ տագնապեալ 'ի հօտէ խաշանց, երկիցս զկայ էառ և դարձաւ, և երկիցս վանեաց յետս զթշնամիս հետամուտս, մինչև եհաս առ իւրսն։ Զայն նորա ահարկու կասեցոյց զնոսա, և ժողովեալ զնոսա անդրէն՝ յօրինեաց 'ի ճակատ, և կալաւ միայնակ զվայրն՝ որ անջրպետտէր զնոսա 'ի հռովմայեցւոց. և շահատակէր ընդ մէջ երկուց ճակատուցն, միում պաշտպանելով և զմիւսն վանելով 'ի բաց։

Digitized by Google

Նումեայ գրգռեալ 'ի քաջութեանցն Լեւոնդեայ, ընդ որս զարմանայր, խորհեցաւ յարձակել 'ի նա. այլ շուրջն իւր 'ի յափանց գետոյն հնչեցեալ, դարձոյց անդր զմիտս նորա: Վասնզի ծերունին Սոփանոր հանդերձ զօրօքն իւրովք գայր յօգնութիւն նահանջելոյ իշխանակցին. փորձէին Մարսք անցանել ընդ գետն Փոկին, և Նումայ՝ առ 'ի խափանել զանցս նոցա՝ հարկ լինէր թողուլ զԼեւոնդ. և ոստին ահարկու, հանդերձ մնացորդօք իւրոցն, խոյս տայր անվտանգ 'ի բանակէ անտի՝ զոր եկից 'ի նախճիրս արեանց: Սոփանոր այր խոհեմ, և 'ի բազում ամաց հետէ փորձ 'ի հրահանգս մարտի, կալաւ զզօրս իւր յեզր գետոյն մինչև 'ի սկզբնածագ նշոյլս այգուն: Իսկ Նումա և սաբինացիք, թէպէտև պարտասեալք յահաւոր գիշերին, կացին մնացին յայնկոյս գետոյն: Այսպէս 'ի ծագել արևու՝ Սոփանոր ոչ ինչ յերկուացեալ, զի Լեւոնդեայ լեալ էր պարապ կատարելոյ զխորհուրդս իւր, ամփոփեաց յետս զզօրս իւր. և Նումա զիւրսն էած 'ի բանակ անդր:

Յայնմ հետէ պարապէր նա 'ի վիրաւորս. Մարսիկն և հռովմայեցի, և ամենայն ոք՝ որում կեանս կամ սփոփումն մարթէր 'ի դարմանոյ գըտանել, հաւասարապէս վայելէին 'ի խնամս նորա: Նոյին նախանձու և եռանդեամբ՝ որով 'ի Ճակատամարտս անդ խնդրէր զախոյեանս քաջս, խիղ արկեալ որոնէր 'ի տեղի Ճակատամարտիցն

զայնոսիկ՝ որոց տակաւին էր շունչ 'ի ռնգունս. ոչ ևս խորհէր 'ի փառս, այլ 'ի մարդասիրել. և ոսոխք պարտեալք՝ էին Նմա որպէս եղբարք:

Իսկ յետ որբազան պարտուցն կատարելոյ, և աներկեւան գործելոյ զհանգիստ սաբինացւոցն իւրոց քաջաց, դիմեաց Նումա 'ի խորան անդր Հռոմուլեայ, ոչ ևս յամեալ առ 'ի դարմանս վիրաց իւրոց. քանզի տեսանել զՀերսիլիա կարեւորագոյն ևս Թուէր Նմա: Հաս 'ի վրանսն արքունիս, և ետես զարքայն Հռովմայ ընկողմանեալ 'ի մորթ ընձու, և պատեալ յարիւնաշաղախ 'ի ծածկոյթս. և առ Նմա կային դուստր արքային և զօրապետք բանակին: Հռոմուլոս առաւել քան զաղէտս իւր հոգալով ընդ կոտորած զօրացն, կայր 'ի տխուր լռութեան. այլ 'ի տեսանելն զՆումա՝ ելոյծ զլռութիւն, բարբառեցաւ և ասէ. Քեզ սպասեալ մնայի, պատանի քաջ. գիտեմ իսկ զքոյին արութիւնս, զի դու միայն փըրկեցեր զբանակ իմ: Մատիր առ իս, և գիրկս արկ. փառք քոյին սփոփեն զվիշտս իմ: Յայնժամ Նումայ 'ի ծունր իջեալ, համբուրեաց զաջ արքային: Իսկ Թագաւորն ասէ. Յոտն կաց, և արա զոր պատուիրեմ:

Այսուժամուժքն յեղակարծումն 'ի վերայ մեր հասին, և տկարութիւն իմ հարկ առնէ յապաղել զվրէժխնդրութիւն. աւուրք սակաւք դարձուցեն յիս զզօրութիւն իմ, այլ 'ի սակաւ աւուրս յայսոսիկ պարտ է յապահովել զբանակ իմ

յամենայն հինից յարձակմանց ։ Ե՛րթ ապա քաջդ Եւման, առ ընդ քեզ զումարտակս տասն, ած զդասս յանտառն՝ հատանել ցիցս յիսուն հազար մարդաչափս, և երկուստեք զայնոսիկ կազմել ծայրասուրս ։ Եւ դու, Մետրիէ, տո՛ւր պեղել մինչև 'ի դարձնորին փոս խոր և ընդարձակ, քառակուսի հաւասար շուրջ զբանակաւս, մուտս ևեթ ընդ մէջ քառից կողմանցն թողլով ։ Լեգէոնքն իմ լատինք, որ նուազ քան զամենեսին աշխատ եղեն 'ի գիշերիս, վաստակեսցեն 'ի գործդ ։ Երթայք, և նախ քան զերեկոյ կազմ և պատրաստ լիցի ամենայն, և դարձջիք լսել զպատուէրս իմ ։

Գնաց, և հնազանդ եղեն նմա Մետրիոս և Եւմա ։ Հռոմուլոս, այր պատերազմափորձ, ետ հարկանել զցիցսն 'ի խրամի անդ՝ սակաւ ինչ անջատս 'ի միմեանց, և կաշկանդեալ զնոսա ընդ իրեարս ուժգնապիրկ անխլելի, ետ ապա ծածկել զնոսա հողով, զծայրս նոցա սայրասուրս հաւասար երկրին թողեալ արտաքս ուղղաբերձ, ամփոփապահ զբանակետղն գործելով շուրջանակի 'ի խիտ առ խիտ սլաքաց անտի ։ Մետրիոս և Եւմա յերիս աւուրս կատարեցին զգործն. և դղեակս ութ 'ի քառեակ դրունս կառուցին, լցեալ զնոսա զօրօք. և Հռովմայեցիք 'ի բանակի անդ որպէս 'ի քաղաքամիջի ամրացեալք, զարմանային՝ թէ որպէս միոյ ուրուք հանճարոյ մարթեր զբիւրաւոր մարդկան գործել զփրկութիւն կամ զկորուստ ։

Մախանոր յայնմ կողմանէ գետոյն տեսանէր խաղաղութեամբ զվաստակ Հռոմուլեայ, առանց խռովելոյ զայն։ Իսկ Հռոմուլէ վարանեալ ընդ անգործութիւն նորա, չկարէր 'ի միտ առնուլ՝ թէ ընդէ՞ր անշարժ կայցեն Մարսք, և առէր ընդ միտս. Զի՞նչ արդ գործիցէ ահարկուն Լևոնդ. աւա՜ղ, բերկրիցի անշուշտ ընդ վիրաւորել իւր զՀռոմուլէ. այլ Հռոմուլէ չև ևս է պարտեալ, տակաւին սկիզբն է մարտի։ Իսկ ընդէ՞ր զառ պատերազմողն, աջողակ 'ի գիշերամարտ արութիւնս, ոչ փորձի միասանգամ զալ հրդեհել ըզբանակ իմ։ Ո՛ Արամազդ, ո՛վ հայր իմ Արէս. այլ ևս աւուրք ինչ ցաւոց, և տացէ բազուկս այս զիւր զօրութիւն, և ոչ ևս յետկոյս պատնիշաց ամրացի։

Մինչդեռ զայսոսիկ Հռոմուլէ ընդ միտս իւր խոկէր, և ահա զինուոր կամպանիացի յարիւն և 'ի փոշի թաթաւեալ հասանէր շնչասպառ յԱքսենտեայ քաղաքէ, ուր արքայն Կամպանիոյ ամրացեալ էր։ Զի՞նչ դու բերես մեզ զրոյց, գոչեաց Հռոմուլէ. միթէ անցի՞ն ընդ Ապեննեանս սամնիացիք. միթէ պաշարեցա՞ւ 'ի քաղաքի իւրում նիզակակից մեր։ Պատասխանի ետ զինուորն. Նիզակակիցն քո է 'ի ձեռս թշնամեաց. Լևոնդ ահարկուն այն երևեցաւ ընդ պարապոք Աքսենտեայ 'ի պահու, յորում կարծէաք մեք զնա պատառեալ ընդ քեզ 'ի մարտ։ Կալաւ նա զքաղաքն և զթագաւորն, տիրեաց գանձուց

նոցա և զօրաց և պարթենից . և ոչ շատ համա-րեալ զյաղթութիւնս զայս, դիմեաց յանպատ-րաստից 'ի վերայ հասանել զօրացն՝ որք արգե-լեալ էին զէջս սամնիտացւոց ընդ Սպենեանս . ցը-րուեաց զբանակ նոցա, և ահեղիցն եբաց անցս թշնամեաց ։

Իբրև լուաւ զայն Պոնտիոսն, արկ զգլուխ իւր ընդ կուրծս 'ի վայր, և կայր անխօս և անշարժ . և հազիւ 'ի շուինողն փողոց և սրնգաց, որ հնչէին յայնմ կողմանէ զեւտոյն, անձին զգաց ։ Օ ի անպարտելին Լեոնդ գայր ածէր 'ի բանակ Սո-փանորի զարքայն Կապուայ կալանաւոր, գերի չորեքարիւր, աւար ամբաւ, և զխորախտ բանակ սամնիտացւոց ։ Այդային գայլն ընդ դաշտն 'ի բար-բառ փողոց բիւրաւորաց . մարքայն Կամպանիոյ ոսկեհուռ հեծեալ 'ի սօս երիվար . իսկ Լեոնդ ստանձնեալ զառիւծենին գայր հետի առ նովաւ, շուրջ պատեալ 'ի Սարսիցն քաջաց . և սամնիտա-ցիք վառեալք 'ի զրահ պողովատիկ բիւրք երկու-առարտէին զչուն յաղթականն ։

Կանգնեցին անդէն զխորանս իւրեանց մերձ 'ի խորանս Սոփանորի, համախմբեալ բանակքն երկոքեան ։ Այլ իբրև գիշերն ած զքօղ իւր զեր-կնաւ, տեսեալ հռովմայեցւոց խարոյկս բիւրա-ւորս զափամբք գետոյն բորբոքեալս, խռովեցան՝ կարծելով պաշարեալ զանձինս 'ի թշնամեաց ։ Հռովմայեցիք անվեհերք, որք ամենայն ուրեք 'ի տեսիլ թշնամեաց՝ խրախոյս խնդութեան

Հարկանէին , կային անդ 'ի տխուր լռութեան յերեսաց աՀեղ բանակին ։ Հայէին ընդ միմեանս զօրքն աՀաբեկեալ . զօրապետք չիշխէին յայտնել միմեանց զերկիւղ իւրեանց , և ամենեցուն աչք 'ի Հռոմուլոս Հայէին ։ Կրկնապատիկ զպաՀակապանս ամրացուցեալ , կազմէին յընդդիմամարտ . այլ Համդերձ ամրութեամբ պատնէշացն , և բազմութեամբ և քաջութեամբ զօրաց , զտագնապ 'ի դէմս իւրեանց բերէին ։

Հռոմուլոս իսկ խռովեալ էր , այլ վեր 'ի վերոյ կեղծաւորէր զխաղաղութիւն ։ Յեց 'ի նիզակ իւր յերկայն , դանդաղաքայլ 'ի պատՃառս վիրացն , այց առնէր 'ի կայս զօրաց , և խրախուսէր զզօրս իւր . և թէպէտ լի էր սիրտ նորա տրտմութեամբ , դոՀանայր բարձրաձայն զդից՝ զի Համօրէն 'ի ձեռս իւր մատնէին զթըշնամիս ։ Սակայն պատուէր 'ի ծածուկ տայր գումարելոյ զօրապետաց 'ի ժողով ։ Սետիոս , Վալերիոս , ՀանՃարեղն Կատիլլոս , խոՀականն Պրուտոս , և բազում այլ ևս զօրապետք Հմուտք 'ի պատերազմ , բազմեցան առ արքայի . և չըքնաղագեղն Հերսիլիա կոչեցաւ 'ի ժողով անդր որպէս դուստր արքայի , և Նումա վասն իւրոց քաջութեանցն ։ Նուիրակք առ սեամս պաՀ ունէին խորանին արքունի , 'ի բաց վարել անտի զյանդգունս ։ Ընդ Հռոմուլեայ 'ի բաց մերկացեալ զվեր 'ի վերոյ խնդութիւնն , և յածեալ զքաջ զօրավարօքն զաչս իւր տագնա-

պեալս, ասէ. Ո՜ ինուորակիցք իմ, միշտ իսկ պիտանի եղեն ինձ խորհուրդք ձեր, այլ արդ կարեւորք են ։ Թշնամիք մեր, յաղթողք նիզակակցացն մերոց վատաց, եռապատիկ բազումք են թուով քան զմեզ. կարեմք զդէմ ունել նոցա աներկեան, ամրացեալք 'ի պատնէշս աստ. բայց եթէ անցցեն նոքա ընդ գետդ, եւ պաշարեսցեն զմեզ, յառաջ քան զաւուրս ութ նուաղեսցեն մեզ պարէնք, եւ կորիցուք անպատերազմ ։ Ո՜ ինչ պարտ իցէ մեզ առնել, բարեկամք քաջք. յարձակել 'ի վերայ կրկին բանակացն գումարելոց 'ի մի, եւ խափանել մահուամբ մերով զամօթապարտ դաշնադրութիւնն, եթէ յետս նահանջել բազում վտանգօք ։

Եւ 'ի լսել Հռոմուլեայ՝ յոտն եկաց Աետիոս, եւ խրատ տայր յղել 'ի Հռովմ խնդրել 'ի Տատիոսէ օգնականութիւն, եւ կալ մնալ ամրափակ 'ի պատնէշս մինչեւ հասցէ նա զերծուցանել զգահակից իւր 'ի վտանգէն ։ Իսկ Բրուտոս խրատ զհակառակն տայր, ելանել 'ի պատնիշացն՝ գնալ ճակատել առ թշնամիս 'ի պատերազմ, զամենայն ինչ 'ի բախտ զինուց ապաստան արարեալ ։ Հերսիլիա ընդդէմ եկաց խորհրդոյն, եւ ասէր. Յորչափ հայրն իմ ոչ զօրէ զէն առնուլ, մի՛ յուսայք յաղթել թշնամեաց. բազուկ եւեթ Հռոմուլեայ տացէ մեզ զյաղթութիւն, եւ սա չեւ եւս զօրէ տալ զայն. լուիցուք խրատուցն Աետիոսի, կացցուք մնա-

ցուք 'ի պատմնէշս , և յղեսցուք 'ի Հռովմ առ-
նել վերստին զօրաժողով ։ Այլ 'ի յաՀարկու-
թիւն թշնամեաց , և առ 'ի խափանել զնոսա
անզգուծս , Նումա և ես դիմեալք գիշերայն
մնացուք 'ի բանակ սամնիտացւոց . և մինչ դեռ
նոքա պարտասեալք 'ի չուոյ և արբեցեալք յա-
ջողութեանցն՝ ննջեալ կային 'ի քուն , լցցուք
'ի նախճիրս արեանց զվրանս նոցա ։ Իմ այս է
խորհուրդ . և եթէ հաճոյ թուեսցի հօր իմում ,
արդ իսկ դիմեալ երթիցուք ։

Խնդութեամբ լսէր զայն Նումա , և աչք
նորա հրափայլք զխօսելին զամենայն շարժմունս
օրիորդին . բաբախէր սիրտ նորա 'ի հրճուա-
նացն վասն ընտրելոյ Հերսիլեայ զնա իւրքն օգ-
նական իւր . և գիշերն այն , յորում մարտա-
կիցք միմեանց համոզերձեալ էին լինել , թուէր
նմա բարերաստագոյն յաւուրս կենաց իւրոց ։
Բայց Հռոմուլ 'ի դերև եհան զյոյս նորա ,
հակառակ կացեալ խորհրդոյ դստերն իւրոյ ։
Նա այլք 'ի զօրապետաց առ հասարակ ատեին
խորհուրդս անհնարինս , կամ վնասակարագոյնս
քան զվտանգն՝ յորում կային ։ Յերկարաձգէր
խորհուրդն , և ոչ այլ ինչ յաջողէր խորհրդա-
կանաց , բայց զարկածս վտանգին հոլանել՝ ա-
ռանց ելս ինչ հնարից գտանելոյ ։

Յայնժամ Նումայի խորհուրդ 'ի միտս ան-
դեալ յԱթենասայ , խնդրէ հրաման խօսելոյ . և
'ի հրամայել Հռոմուլեայ՝ քաղցր 'ի նա ակնարկե-

Digitized by Google

լով, ասէ դիւցազնն. Արքայդ մեծազօր, միակ թուիր ինձ հնար, ոչ միայն փրկութեան բանակիդ, այլ և կանգնելոյ անշուշտ զյաղթութիւն ։ Երինք տրեբանեանք յետկուսէ կան մեզ անմատոյցք . ՚ի լերանցամէջս անդ յանձուկս սակաւուց զօրաց տուրեալ նախ բարձանցն՝ դիւրին իցէ պարտել զբիւրաւորս ։ Տացի ինձ հրաման չու առնել ՚ի գիշերիս յայսմիկ ընդ կէսս ՚ի սաբինացւոց, և առ վաղիւ ընդ երեկս տիրեսցուք լերանցն ։ Դու ինքն, արքայ քաջ, փախիցես նախ յերեսաց թշնամեաց. մի ինչ խառնիր ընդ նոր փախստեան, փախիցես առ ՚ի յաղթութիւն ։ Մարսք և սաբինիացիք հետամուտ լիցին քեզ, և ձգեսցես զնոսա դիւրաւ ՚ի կիրճս անդր լերանցն տրեբանեանց. և զկայ առեալ մնայցես նոցա աներկեան, և յարձակեսցիս ՚ի վերայ նոցա, մինչ սաբինացիք և ես տեղասցուք ՚ի նոսա նետս և գեղարդունս ՚ի բարձանց, և ժայռս գնդքօք գլեսցուք ։

Յայս վայր խօսեցաւ Նումա ։ Յայնժամ Հռոմուլեայ գիրկս արկեալ նմա, ասէ. Քեզ, ով արի պատանեակ, ոչ միայն վասն կենաց իմոց գտայց շնորհապարտ, այլ և վասն փառացս իմոց ։ Փութամ կատարել զխորհուրդ քոյին, առ ընդ քեզ զսաբինացիսդ առ հասարակ, թողեալ ևեթ զհեծեալսն՝ որք չիցեն քեզ պիտանի, և որոց կարօտիմ ես նոցին՝ մանաւանդ ՚ի սկզբան նահանջելոյ իմոյ յետս ։ Շատ իցէ քեզ կանխել գիշեր

մի՛, Երթ վաղվաղակի. և եթէ յաջողեսցիս 'ի խորհուրդս քո, ահա մրցանակ քոյին ։ Այլ զայս ասացեալ, ցուցանէր Նմա զՀերսիլիա ։

Կարկեալ եկաց անդ Նումա. ապշութիւն, հրը-ճուանք, և յուզմունք 'ի Նմա այլ և այլ կերպ ա-գելին զբարբառ Նորա, և աչք Նորա 'ի Հռոմուլոս և 'ի Հերսիլիա միանգամայն յածէին ։ Այլ սա-ուր ուրեմն անկեալ առ ոտս Հռոմուլեայ, գոչէր, Մեծատուածորդիդ դու, անպարտելի զիս կացու-ցանես. Թէպէտ Մարսք, թէ սամնիացիք, և թէ ազինք Իտալիոյ առ հասարակ ընդդէմ իմ գու-մարեսցին, խրախուսեցից յաղթել Նոցա. անուն եւեթ Հերսիլեայ հաւասար զօգցես քում զքա-ջութեան զիս կացուցանէ, և փառք փեսայու-թեան քո ամբառնայ զիս 'ի կարգ դիւցազանց ։ Այլ 'ի խօսել Նորա զայս, փայլատակէին յաչս Նորա սէր և խրախոյս. ակնարկէր 'ի սիրուհին, և ընթեռնոյր յաչս Նորա զհաստատութիւն խոստ-մանն Հռոմուլեայ. և 'ի տենչ վաղագոյն չուոյ՝ դիմէր զինուորել զսաբինացիս ։

Վաղվաղակի լեգէոնք լատինք 'ի հրամանէ Հռոմուլեայ ելեալք յիւրաքանչիւր 'ի վրանացն, չոգան ճակատել առ ափն գետոյն՝ առ 'ի գողա-նալ յաչաց թշնամեաց զչու քաջին Նումայ ։ Յայնժամ Մարսք առ ահի յարձակման թշնա-մւոյն դիմէին յայնմ կուսէ գետոյն 'ի ճակատ, և Նետք աստի և անտի յախուռն արձակէին. այս-պէս հռովմայեցւոց պատաղեցուցեալ զթշնամիս,

Digitized by Google

մինչև Նումա յետկուսէ թանձակին մեկնէր 'ի բաց :

Զու արար, անց ընդ անտառախիտս՝ որ ձգէին ընդ Սորա. և առ 'ի խոյս տալ 'ի վտանգէ ձաւձացն Արատորիոյ՝ շրջան առեալ 'ի բացէ, և դէմ եդեալ յԱլինոս, ետես ընդ այգն զլեռինս Արեթանեայ : Այլ մինչև 'ի լերանցամէջս անդր մըտեալ, խոհական խորհրդով արձակեաց Նումա առաջի իւր մեկնակազէնս, և եթող զհետ իւր առաջնորդս Հռոմուլեայ, և ապա մտեալ անդր՝ յառաջ խաղայր ընդ ափափայս : Զօրականքն վաստակաբեկք 'ի ձեպընթաց շուոյն՝ ոչ զօրէին տողոսկել ընդ ժայռս, այլ Նումա խրախուսէր զնոսա և քաջալերէր. և յառաջընթաց միշտ նոցին, թուռն հարեալ աջոյն զծառոց՝ որ օգնէին նմա 'ի վերելս, հրաւիրէր զհետ իւր ձախողն զզօրականսն : Եթէ ուղխ ընդ առաջ ելանէր, նոքն նախ անցանէր ընդ այն. և մինչև հասեալ յախկոյս, ոչ հրամայէր զօրացն անցանել. եթէ ժայռ խափանէր զուղին, մխէր զսուսեր իւր կամ զգեղարդն ընդ հերձս վիմին, և ուսն ածեալ 'ի նեցուկն տկար՝ վազէր զգահաւիժութեամբք, և հասեալ միայնակ 'ի վեր՝ անդր ապա զիւրան կոչէր : Քանզի պատկեր Հերսիլեայ առաջի նորա դնայր, և դիւրէր նմա զաշխատս. և յառաջընթաց զօրականին օրինակ նորա տայր նոցա կոխել զամենայն զխոչ և զխութ :

Հասաս ուր ուրեմն 'ի կատար լերանցն, և զար-

մանկայր 'ի տեսանել անդ դաշտս մշակեալս, և անդաստանս արօրադիրս, և արօտս ծածկեալս խաշամբք: Ածին առ նա հովիւս ասանս, զորս Նումայ քաջալերեալ ասէր. Ոչ առ 'ի նուաճել զձեզ գամ, մի երկնչիք. ոչ կենաց ձերոց և ոչ գոյից հասցէ ինչ զեան. ածէք միայն զմեզ 'ի բը-նակութիւն ձեր 'ի բնիկ, տուք մեզ պարէնս ընդ արծաթոյ, և թողէք մեզ ունել զկիրճս լերանց ձերոց զաւուրս ևեթ երիս: Զայն իբրև լուան հովիւքն, առաջնորդեցին սաբինացւոց աներ-կիւղ 'ի գիւղ անդր իւրեանց:

Անդ էր տեսանել զհիացումն և զխնդութիւն Նումայ, յորժամ եմուտ 'ի շինականս անդ և ծանեաւ զհռեացիս՝ զորս ազատեալն էր 'ի գե-րութենէ: Նոյն ինքն ծերունին, որոյ խօսե-ցեալն էր առ նա յաւուր զոհին, յառաջ մատու-ցեալ՝ հայեցաւ 'ի նա, և գոչէր. Ո՜վ բարե-բաստիկ. ահաւասիկ, բարեկամք իմ և որդեակք, ահա ազատարարն մեր, ահա դիւցազնն բարե-գութ՝ որ ետ մեզ զազատութիւն, ահաւասիկ Նումա: . . . Ի լուր անուանն Նումայ՝ աղաղակ միաբարբառ խափանեաց զխօսս ծերունւոյն, և հռեացիք առ հասարակ 'ի ծունր իջեալ՝ խոնէին զՆումաւ: Ոին ասէր. Դու ուրեմն իցես, և միւսն, որ զմայր իմ դարձուցեր առ իս. և այլ ոք, թէ դու ինձ ետուր զայր իմ: Առանց քո, գոչէր մի 'ի մանկանց, առանց քո հարկ էր ինձ մնալ որբ: Աստուածորդիդ դու, քանզի բարե-

լորք մարդկան՝ անմահից են զաւակք, զո՞ր գո-
հութիւն մատուսցուք նոցա, փոխանակ զի շնոր-
հեցին մեզ տեսանել զքեզ անդրէն, համբու-
րել զձեռս քո՝ որ խորտակեցին զշղթայս մեր, և
ակնկառոյց լինել ՚ի դիւցազնդ անոխակալ։ Ըղէ
հրամայեա մեզ, պատուէր տուր զգայից մերոց և
զկենաց, ամենայն ինչ քո է աստանօր. դու իշ-
խան մեր, դու և հայր, և առաւել ևս քան զհ-
այր, զի դու եղեր մեր ազատարար։

Այս ՚ի լսելն զայսոսիկ՝ չկարաց ՚Նուման ժոյժ
ունել արտասուաց. և զօրք նորա քաջասիրտք
գորովեցան ընդ նմա։ ՚Բաղցր բարեկամութիւն
կցորդեաց զնոսա ընդ բարելաւ մարդկանն. զօ-
րականք և շինականք խառն ընդ միմեանս՝ զիրկս
արկանէին իրերաց, և ամենայն տուրևառ կցոր-
դութիւնք ասպնջականութեան և բարեկամու-
թեան լինէին ՚ի նոսա։ Տունք և խրճիթք լցան
զօրօքն ՚Նումայ. արք և կանայք և մանկունք
փութային ՚ի սպասաւորութիւն նոցա, և ՚ի բե-
րել մատուցանել զամենայն ինչ զիւրեանց։ Սա-
բինացիք և Հռէացիք ոչ ևս այլ և այլ էին ազգք,
այլ ազգատոհմ մի. և ամենեցուն սիրելի էր և
մեծարոյ ՚Նումա, և հասարակացն այն սէր կա-
ցուցանէր զնոսա եղբարս։

Զաման ինչ ՚ի գորովական տեսիլն յայն դիւց-
ազինն պարապեալ, ապա արար կոչ զօրակա-
նին. և շինականքն իսկ առ հասարակ ՚ի հնչիւն
փողոցն գումարեցան, զէն իւրաքանչիւր առեալ

որ յինչ առ ձեռն գտանէր. ոմն սուսեր վաղեմի ժամագահար, այլ ոք աապար փոշելից, միւս ոք զխափ արօրոյ 'ի գեղարդն կազմեալ, և բազմագոյնք լախտս 'ի կոճեղաց ծառոց խլեալ։ Այլ ասէին ցՆուման. Պատերազմակիցք լիցուք ընդ քեզ, ընդ քև զինուորեսցուք. և եթէ բաւական իցէ արիութիւն սրտի 'ի յարդարել զմարտիկ, արիագունից երբէք ոչ լիցի քեզ հրամայել մարտկաց։ Այլ զայսոսիկ ասելով, կազմէին կայյին իւրովի 'ի ռազմ, 'ի նմանութիւն սաբինացւոցն զօրաց նկրտեալ. և կուռ զինեալքն ամնդեալ խառն 'ի խուռն կարգաւ փաղանգ ամբոխաստատ, խնդրէին նախայարձակ 'ի վտանգաւորագոյն խաղալ 'ի կայս։

Ի զուր բարեգութն Նուման Ջանայր սանձահարել զնախանձ նոցա, 'ի զուր հրաժարէր յարկանելոյ 'ի վտանգ զայրս՝ որ վասն սիրոյ նեթ նորին զանձինս իւրեանց փոխանակէին. հզօրագոյն էր սէր նոցա քան զասաստ իշխանութեանն Նումայ։ Մինչայն թախանձանք նոցա ընդդիմանային եղեն, և հարկ եղև պոմպիլեան զաւակին առսանել կղկղապատկեալ զբանակ իւր. յայնժամ ծանոյց նոցա զոր խորհէրն, վստահացեալ 'ի նոսա զխորհուրդ իւր ունելոյ զգաղտնոյն, և դարձանելոյ ուստի մարթէրն խորտակել զթըշնամիս։

Հետացիք վտանգընդոփայթ անանցինագէցին սաբինացւոց 'ի կիրճս և յանցս դժուարագնացս բե-

րանցն , ցուցին նոցա զկայրս դիպողագոյնս 'ի դարանս , զկայ առին անդ ընդ նոսա , հատին մայրիս , գլեցին ժայռս՝ առ 'ի ձգել զնոսա 'ի վերայ Մարսից . և խառնեցան ընդ զօրս թարերարքին իւրեանց , ոգի 'ի բերն՝ բաժանորդ լինել վտանգաց նոցա . և դէտակն կալեալ մնային հասանելոյ հռովմայեցւոց :

Ընդ հուպ եհաս անդր Հռոմուլոս , ընկրկեալ ճարտարութեամբ 'ի տեղւոջէ բանակին՝ մերթ յինքն ձգելով և մերթ վանելով զսամնիացիս . և որչափ մնայր 'ի լերինսն , այնչափ առաւել խառն 'ի խուռն զնահանջն հմուտ զօրավարին կերծաւորէր , պատուէր տուեալ վերջապահ գնդին ցրուել 'ի փախուստ . որպէս զի մուտ հռովմայեցւոց 'ի լերինս անդր՝ թուէր խուճապ տագնապի փախստէից զօրաց : Մոփանոր , և ինքն իսկ Լեւոնդ , և մանաւանդ զօրավարն սամնիացւոց , անկան առ հասարակ 'ի դաւ . և բանակին ազգաց դաշնաւորաց , յոր զումարեալ էին պատերազմողք քաջք քան հմուտք 'ի պատերազմ, ընկղմեցան 'ի կիրճս անդր՝ հալածել կարծելով զփախստեայս :

Հռոմուլոս առաջնորդեալ 'ի հրեշտակացն Նումայ , ած ձգեաց զթշնամիսն 'ի դժուարագոյն կիրճս լերանցն . և անդ զկայ առեալ 'ի փախստեանն , կառեալ ելից ահեղ գնդաւ ընդդէմ Մարսից , և ձայն առեալ նոցա 'ի մարտ : Յաղթահարեցաւ ապա Լեւոնդ 'ի հռովմայեցւոց .

և մինչդեռ սամնիացիք և Մարսք նախանձընդդէմք միմեանց փութային նախայարձակ լինել, և ահա տարափք ժայռից և կոճեղաց ծառոց տեղային 'ի բարձունս լերանցն ջախջախել զգունդս նոցա ։ Օրադլուխք հանդերձ զօրօքն ահաբեկեալք, զաչս 'ի վեր առեալ՝ տեսին նիզակախուռն զբարձունսն ծածկեալ. և զարհուրեալ 'ի տեսլեննէն, չիշխէին և ոչ քայլ մի ոտին առնուլ ընդդէմ Հռոմուլեայ ։ Եւ ոչ ընկրկել հնար էր նոցա, խափանեալ Նումայ յետկուսէ զանցս իմաստութեամբ ։ Նոքա պաշարեալք յամենայն կողմանց յանձուկ ասպարէզ մարտին, բազմութեանն իսկ նոցա յաճախելով զշփոթն, և ընկճեալք 'ի վիմաց՝ զորս հռէացիք և սամնիացիք գլէին անդադար 'ի գլխոյ լերանցն, 'ի պարտութիւն մատնեցան՝ ոչ ևս կարելով մարտնչել. և զէնընկեցք խնդրէին դաշինս ։

Ո՜չ իսկ է մարթ զզայրոյթ կատաղութեանն Լեոնդեայ նկարագրել. որպէս վագր վրկանիկ անկեալ 'ի ծուղակ մերձ 'ի խշտի իւր, տեսանելով 'ի բաց բարձեալ զկորիւնսն՝ ապիկար 'ի պաշտպանել նոցա, մռնչէ, յուզի, խածանէ զվէմս և մանրեալ փշրէ զայրագին, և արիւնառուշտ աչօքն խանձի 'ի թշնամին՝ յոր չկարէ յարձակել, այսպէս Լեոնդ յաւելոյր 'ի կատաղութիւն 'ի լսել զաղաղակ պարտելոց զօրացն, և ահագին ձայնիւ գոչէր. Ո՜վ այդպէս մի, ցորչափ Լեոնդ ձեզ հրամայէ՝ մի յուսայք թէ խոնարհեսցի նա

յայդ վաստուԹիւն . Մարսք և սամնիացիք , մինչև յաղերս խոնարհեալ վասն կենաց ձերոց՝ տեսջիք արխաքար զմահ Լեոնդեայ : Ասաց , և խողախեաց ընդ զէնս և ընդ ժայռս , մինչդեռ վէմք զնովաւ և կոճեղք ծառոց տեղային 'ի բարձունէ . և սողոսկէր միայնակ 'ի ծագ լերինն :

Հռէացիք և սաբինացիք փուԹացան 'ի տեղի անդր , ընդ որ սպառնայր գյարձակումն . և շեղջակուտեցին վէմս առ 'ի տեղալ զնովաւ : Բայց Ռոմայ հասեալ անդր , արգել զնոսա . և խափանեաց զառաջապահն՝ ընդ որով հարկ էր ընկճել Լեոնդեայ , ձայնեալ առ նոսա . Օրինաւորակիցք իմ , խնայեցէք 'ի յանդգնուԹիւն դորա . զառաւելուԹիւն տեղւոյ առաւելուԹեան Թուոյ եդի 'ի կշիռ , այլ քաջուԹեան միոյ ուրուք քաջուԹիւն իմ կացցէ 'ի կշիռ : Այց մնա Լեոնդիէ , խնայեմ զքեզ յաշխատուԹենէ կրոյ ճանապարհին : Ասաց , և էջ հանդարտաքայլ 'ի բաց առար զսաբինացիս՝ որ կամէին իջանել ընդ նմա , և հաս ընդ առաջ ահարկու ոսոխին 'ի տափարակ ժայռի ուրեք սեպացելոյ յամենայն կողմանց , ուր ոչ գոյր տեղի՝ բայց միայն զմիմեանս խողխողելոյ : Ընդ զկայ առեալ երկաքանչիւր՝ հայէին յիրեարս անբարբառ , զարմացմամբ նոցա ընդ միմեանս զօրցես ներգործեալ զքաջուԹիւնն : Բանակքն երկոքեին դադարեալ 'ի մարտէ , կային ակնկառոյցք 'ի Լեոնդ և 'ի Ռոմն . և իւրաքանչիւր ոք 'ի զինուորաց մեռացեալ զանձն ,

'ի Նոմա եւեթ ուշ ունէր . եւ դիմարտածոյ զդիւցա-զունեան զերկնաւեան յանձնուկ եւ 'ի բարձու Թա-տերին կացուցեալ , Թուէր ածել զՆոմա 'ի տեսիլ երկրպագուաց ազգացն՝ որոց բախտ 'ի Նոմա էր հաս-տատեալ :

Լեւոնդ Նախ ելոյծ զլռութիւն , եւ ասէ ցՆումա . Մեծարեմ զքաջութիւն քոյին , արի պատանեակ , դժպհի է ինձ մարտնչել ընդ քեզ . դարձիր աղէ 'ի գունդս քո , եւ Թող ինձ յագե-ցուցանել զարտմնութիւն իմ յատուկ 'ի Նումայ քան զքեզ քաջասիրտ : Նա Նմա պատասխանէր Նումա . Չիք 'ի բանակիս այսպիսի ոք , յետին հռոմայեցին հաւասար է ինձ քաջութեամբ . եւ ծանիցես դու վաղ՝ Թէ լիցեմ արժանի քոյոյ գԹութեանդ : Նա զայս ասացեալ , քանզի ոչ էր մարթ Նմա յանձուկ ասպարիզին արձակել զգեղարդն , կալաւ զայն երկոքումբք ձեռօք , եւ մխեաց ամենայն զօրութեամբ 'ի լանջս ոսոխին : Ահագին էր հարուածն . այլ տէգն պողովատիկ դիպեալ յառիւծենին , ուրանօր ձիրանքն զեփ-նեամբք ածեալ՝ եռապատիկ գործէին զլրահ . եւ պահպանակն անԹափանց բԹեցոյց զերկաԹն Նումայ , եւ Թափ հարուածոյն եբեկ զգեղարդն 'ի ձեռին Նորա :

Սաստկեցաւ Լեւոնդ , եւ յաւել 'ի սրտմտու-Թիւն . վերացոյց զլախտն անհեԹեԹ , եւ ա-ծեալ զայն զգլխովն 'ի հէն վիճոյ հարուած տա-զնէ 'ի վահան անդր ոսոխին . շուրջ Թռանէին

բազմախոռոտակ բերկրութք վայելէին : Ընկալաւ Երու-
ազն 'ի ծունր յերկիր . այլ անդէն վաղվաղակի 'ի
վեր վազեալ, ձգեաց զսուսեր իւր զսուսերն Վաղ-
պլի՛լեայ , որ միայն մնայր նմա 'ի պաշտպանու-
թիւն : Օ Հարուածն երկրորդ կամէր Երւանդ
իջուցանել . բայց Երուազ խոյս ետ 'ի բաց : Իւր-
աքանչիւր ամենկառոյցք 'ի զէնս իւրեանց , այր
զընկերրին դխառելով զշարժմունս , դառնայքն ըղ-
միտեամբք , արդելեալ փակեալ յանձուկ ասպա-
րիզին՝ որ շուրջ պատեալն էր 'ի վախից զահա-
վիժութեանց : Նարկաւէին և ամփոփէին , և
հարուածս խիտ ընդ խիտ ածեալ ընդդունայնս՝
մազապատոր յարձակեալ խուսափէին . Հանդէպ կըր-
կնակ ամէն Ջրայնոց , որ 'ի կոնք անձուկ պատա-
ռին անդադար զմիմեամբք և լուծանէին , և ոչ
կարէին խոյթուածս 'ի միմեանս արկանել :

Իւ այս ուր ուրեմն Երւանդ ցասուցեալ ընդ
յամառ դիմամարտութիւն ոսոխին , ամբարձ եր-
կոքումբք բազկօք զվախտն , և յարձակեցաւ 'ի
վերայ նորա : Տ՝ նաս զգաստաթամբն Երուազայ կայր,
և Երուազայ ոչ էր մարթ խուսել յայնմանէ . պաշտ-
պանէր նա զանձն ուսերաւն , այլ տկար պահ-
պանակին անմարթ էր փրկել զկեանս նորա , եթէ
ոչ խնամք Պետրոսեայ հասանէին նմա յօգնու-
թիւն : Ի դիւցընկէց 'ի բարձանց 'ի վերին կայր
Պետրոսէ ահաւոր մարտին . եւս զվախտն
վերացեալ , զըմբոդանի հարաւ , ուլացաւ , եհատ
ընդ էջս հարուածոյն , և անդրեւղթ ձեռամբ

արկ զայն տարադէպ ։ Իսկ Լեոնդ մնեալ 'ի թափոյն և 'ի բեռանէ լախտին , Հսկայն Լեոնդ տապալէր որպէս մայրի հինաւուրց արմատախիլ 'ի մրրկէ ։ Ճաս 'ի վերայ նորա Նումա , և բուռն հարեալ զփողից նորա , եդ աջոյն զսուր սուսերի իւրոյ 'ի սիրտ նորա , և ասէ ․ Կեանք քոյին 'ի ձեռին իմում է , այլ զքաջին պատերազմողին չհանդուրժեմ զրաւել զկեանս ․ Եկ կեսցուք դաշինս , ընտրեմ լինել քեզ բարեկամ քան յաղթող ։

Եւ զայս ասացեալ՝ յարեաւ Նումա , և եդ զսուսեր իւր 'ի պատեան ․ իսկ Լեոնդ ընդ կանգնել կալ յոտին՝ գիրկս էարկ ազնուական ոտիցն , և ձեռն տուեալ միմեանց՝ իջանէին առ զունդս Սաբինից , որք կային 'ի խորհուրդ ընտրութեան ծերունեաց 'ի պատգամաւորութիւն Հռոմլեայ ։ Նումա 'ի միասին ընդ Լեոնդեայ ածին զնոսա առ Թագաւորն հռովմայեցւոց ․ և յաղերս արկանել Նումայ վասն Սաբինից , շնորհեաց նոցա Հռոմուլոս զխաղաղութիւն , և ասէ ․ Դարձուսջիք յազատութիւն զնիզակակից իմ զարքայն Կամպանիոյ , հատուցեալ նմա զգանձն և զգերիս ։ Իսկ երկիրն Սաբինեաց , զի մի 'ի ձեռս ձեր կամ 'ի նորայն լիցի առիթ անսպառ գժտութեան , կացցէ ընդ ձեռամբ իմով ․ և փոխարէն տացէ ձեզ արքայն Կապուայ զքաղաքն Սուեսսա , և որդի նորա Կապիս կացցէ առ ձեզ 'ի պատանդ մինչև ցկատարումն պայմանի դաշինն ։

Մատղիւր ընկալան Մարսք զղաշխնան, նպաստամատոյցս իւրեանց քան արքայքն Կամպանիոյ. և Հռոմուլ միւս ևս ստացեալ աշխարհ, ոչ ինչ հոգայր ընդ շահ նիզակակցին՝ զոր արհամարհէրն: Իսկ առ 'ի մերձանալ Նումայ. Պատանիդ-քաջ, ասէ, դու փոխանակ իմ յաղթանակաւ մտցես 'ի Հռովմ՝ հեծեալ 'ի կառս իմ, յառաջընթաց իմոյ բանակիս. և Լեոնդ առաջի քո երթիցէ. և ընկալցիս զաջ դստերն իմոյ առ բագնաւն Արամազդայ:

Պատասխանի ետ Նումա, և ասէ. Արքայ քաջ, քեզ միայնոյ վայել է յաղթանակել. շատ իցէ ինձ աջ Հերսիլեայ 'ի փառս: Ոչ ես ինչ քաջին Լեոնդեայ եղէ յաղթական, և ոչ ինև ինչ եղև նա նկուն, ո՛ Հռովմայեցիք. այլ Դեմետրէ ինքնին իջեալ յՈլիմպեայ, ետ ինձ զյաղթութիւնն: Դարձիր Լեոնդիէ առ ժողովուրդ քո, ազատ ես դու և աննկուն. զի դու անմահից ևեթ ետուր տեղի:

Եւ 'ի խօսել նորա զայսոսիկ, թուէր հռովմայեցւոց և Մարսից զուրուք 'ի դից լսել զբարբառ: Դիմեաց Լեոնդ 'ի գիրկս նորա, փարէր զնովաւ՝ արտասուելով առ զարմացմանն, և հնարէր համոզել զնա ընդ յաղթանակ իւր՝ զպարտութիւն յանձն առեալ: Բայց Նումա լու 'ի լու երկոցունց բանակացն խոստովան լինէր զօգնականութիւնն 'ի Դեմետրեայ ընկալեալ, և 'ի ձայն բարձր գոհանայր զաստուածուհւոյն վասն

Digitized by Google

փրկելոյ նորա զկեանս իւր , անմահ ստացեալ փառս հրաժարմանցն յայնմանէ՝ որ ոչ իւր էր անկ :

Կռեցաւ զաշն խաղաղութեան , այսքայն Սրամ պանծալի դարձաւ յաղթութիւն , Հռոմուլոս ա- զատեաց զԱպալիս , և չու արարին զօրքն տիրել ՚ի սահմանս Սաբինեաց : Նումա և Լեոնդ եր- դուան յանկոյծ բարեկամութիւն ընդ միմեանս . և մինչև մեկնեալ ՚ի միմեանց դիւցազունքն եր- կոքին պարգևս ետուն իրերաց . Նումա ետ Լեոնդեայ զերիվարն Թրակացի զահերարատոց՝ զոր Տատիոս պարգևեալ էր նմա , և Լեոնդ ետ Նումայ զսաղաւարտն դարբնեալ ՚ի Հեփես- տեայ՝ զոր ընկալեալն էր ՚ի զօրավարէն սամնիտա- ցւոց , և ասէ . Առ զդա անկորուստ , և առաւել ևս քան զդա կալ զբարեկամութիւն քո ընդ իս , և ես ուխտեմ փոխանակել զանձն իմ ՚ի վերայ քո , ուրանօր դէպք տացեն ինձ զյաղթութիւն : Այսպիսի եղև դիւցազանցն երկոցունց ողջոյն հրաժարական :

Հռոմուլեայ պատրաստեալ ՚ի չու՝ ուղևորել ՚ի Հռովմ, հրամայեաց Հերսիլեայ և Նումայ ՚ի նոյն հեծանել ՚ի կառս , և խաղալ զնով զա- ռաջեաւ բանակին : Նումա ՚ի լրումն ըղձիցն հա- սեալ, չկարէր ծածկել զցնծութիւն իւր . բազ- մէր առ սիրուհւոյն՝ վստահ ՚ի ժառանգել զնա , և առ խնդին չկարէր բարբառել , և ոչ իմանալ սիրել ինչ . շուրջ պատեալ փառօք , սիրելի Հռո-

Digitized by Google

*մու՛լեայ, փրկիչ բանակին, տակաւին դողայր ա-
ռաջի Հերսիլ՛եայ. հայէր 'ի նա, և չիշխէր խօ-
սել ընդ նմա. 'ի զուր իսկ ժառանգէր զնա,
չհամարեալ զանձն նմին արժանի։*

*Ընդ անցանել հռովմէական բանակին ընդ
Լիրիս, և ահա սուրհանդակ 'ի փոշի թաթա-
ւեալ 'ի ձայն մեծ խնդրէր զՆուման. և եկն յան-
դիման եղև նմա արտասուալից դիմօք։ Նումայ
խռովեալ հարցանէր զնա, 'ի կասկած ձախողակի
ինչ լրոյ զՏատիոսէ։ Նա պատասխանի հրեշ-
տակին. Ոչ 'ի Հռովմայ գամ, այլ 'ի մեհենական
անտառէն Դեմետրեայ. արգոյ ծերունին Տուլ-
լոս ոչ ևս կարացեալ հանդուրժել հեռի 'ի քէն,
ևս առաւել ընդ մոռացումն իւր առ 'ի քէն, առ
դրունս մահու հասեալ կայ, և խնդրէ տեսանել
զքեզ մինչչև մեռեալ։ Զայն իբրև լուաւ Նու-
մա, ողբս առեալ՝ ոստեաւ 'ի կառաց անտի, և
առ ճեպ վտանգին՝ ոչ հրաժարական տուեալ
ողջոյն Հերսիլ՛եայ, և ոչ խօսեցեալ ինչ ընդ
Հռոմու՛լեայ, ձգեաց ընդ իւրև զմի 'ի նժուգից,
և ձիարձակ երագամէտ երթայր 'ի Սաբինս։*

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Խնդութիւն Տուլլոսի 'ի տեսանելն անդրէն զՆուման , և զխեցագլինն հայրասէր և երկիւղած խնամք զծերունւոյն : Մահ Տուլլոսի , և սուգ և վիշտ Նումայ ընդ այն : Խորհի նա գնալ անդրէն առ Հերսիլիա . և անցեալ ընդ գաւառ ուրեք աւերեալ յիշխանուհւոյն , գտանայ արհաւրօք 'ի Հռոմ: Անհնարանութիւն Հռոմուլեայ առ ժողովուրդ իւր , և պատասխանի Տատիոսի : Մերձենան հարսանիք Հերսիլեայ ընդ Նումայ : Ներնգախոշոշ մահ Տատիոսի . Նումա հաստանէ նմա յօգնութիւն , և խոստանայ առնուլ իւր 'ի կնութիւն զդստերն նորա :

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Զ.

Եւ երթայր Նումա ընդ եզր գետոյն Անիոնի՝ մոլորակ 'ի կուշտ արարեալ երիվարին, և արտասուէր՝ մեկնեալ 'ի սիրուհւոյն 'ի պահու յորում հանդերձեալն էր առնուլ զնա 'ի հարսնութիւն, և հրաժարեալ 'ի փառաց յաղթանակին ։ Բայց ոչ այսօքիկ պատճառք էին ողբոցն, այլ վտանգ կենացն Տուլլոսի, այլ մոռացօնք՝ յոր արկեալ էր զծերունին, զակատեալ 'ի սէր ։ Երկնչէր 'ի կըշտամբանացն, զորս առաջի կայր նմա ընդունել 'ի ծերունւոյն. և առաւել ևս՝ թէ գուցէ չգտանիցէ զնա կենդանի, և ասէր ընդ միտս. Աւա՜ղ, եթէ չէր իմ մեկնեալ 'ի նմանէ, մարթէր ինձ թերևս յերկարել զաւուրս նորա, և կամ գէթ ափոփել զվիշտս նորա. պարտ էր ինձ ածել ծերութեան նորա զխնամս, զոր նա էած մանկութեան իմում. ապերախտ գտայ, և խիղճս այս դառնացուսցէ զկեանս իմ, և ոչ կարասցեն ամե-

Digitized by Google

նայն փառք սփոփել զիս յայնմանէ ։ Ո՜հ , զի՞նչ օգտեսցեն մեզ գովութիւնք տիեզերաց , եթէ սիրտք մեր ստգտանիցեն զմեզ ։

Եւ զայսոսիկ Նումայ 'ի մտի իւրում յեղյեղելով, անց ընդ Կարսէոլեան դաշտս . և վաղ ընդփոյթ թողեալ զհետ իւր զցանկալին Տիբուր , զՋրվէժն Անիոնի , և զանտառն Արետոնի , նշմարէր զմայրիսն դիցանուէրս և զգմբէթ մեհենին ։ Ոա՛բէ , քանի՛ տխուրք 'ի նմա և քաղցր ներգործէին կիրք 'ի տեսիլն յայն . որպէս գործէր սիրտ նորա 'ի տեսիլ վայրաց ծննդեան իւրոյ ։ Այլ հզօրագոյնք ևս քան զայնոսիկ ձգէին զնա իղձք . Ճեպեալ եհաս 'ի տուն քրմապետին , խնդրէր հարցանէր , և գտանէր զնա 'ի մահիճս ցաւոց՝ շուրջ պատեալ 'ի քրմաց և յաղքատաց ։

Յայն տեսիլ կական բարձեալ Նումայ , դիմեաց անկաւ 'ի ծունկս , կալաւ զաջոյ ծերունւոյն , և համբուրէր զայն ստէպ արտասուօք ։ Իսկ ծերունին իբրև 'ի վեր էառ զարտևանունս խոնարհեալս , և ետես և ծանեաւ զՆումա , անդէն նշոյլ ինչ գերաշխարհիկ էջ 'ի ճակատ նորա , աչք նորա կենդանացան , և դէմք զուարթացան , և գոչեաց . Որդեակ իմ , սիրեցեալ որդեակ , լսելի ուրեմն եղեն դից աղաչանք իմ , և տեսանեմ զքեզ վերստին ։ Ե՛կ 'ի գիրկս իմ , եկ փութա . գուցէ մեռանիցիմ 'ի խնդութենէս մինչչև զքեզ ողջագուրեալ ։ Եւ զայս ասացեալ, բուռն արար անձին՝ յառնել բազմել յանկողնի .

և զդողդոջ բազուկս իւր կարկառեալ առ նա , գիրկս էարկ փարեցաւ զնովաւ , և ոչ ևս կարէր բարբառել , և ոչ թողուլ զնա 'ի գրկացն ։ Իսկ պատանին թացեալ արտասուօք զսպիտակափառ և զերկայնահեր մօրուս ծերունոյն , հեկեկանօք ևեթ պատասխանէր նմա ։

Յոյզք ներգործեալք 'ի Տուլլոս սպառեցին զզօրութիւն նորա ; անկաւ անշարժ և կիսամեռ , այլ կալեալ միշտ զձեռանէ Նումայ ։ Փութային շուրջանակի 'ի սպաս ծերունոյն . իսկ նա 'ի ձայնէ որդւոյն ոգի առեալ՝ եբաց զաչս իւր , և լուծան կապանք լեզուի նորա , և հրամայեաց ամենեցուն ելանել 'ի բաց , և թողուլ առանձին զորդի իւր ։ Յայնժամ վերստին գիրկս արկեալ նմա , ասէ . Դարձար ուրեմն առ իս որդեակ . բարձցեն զիս այսուհետև դիք 'ի կենաց , և անգութ Պարկայն հատցէ զնարօտ կենաց իմոց . տեսի զքեզ , և մեռանիմ գոհ ։ Եթէ էր ինձ այլ ևս կեալ ընդ քեզ , բաղձք ինչ ունէի զքէն . այլ ժամք սակաւք՝ որ մնան ինձ՝ չբաւեն 'ի գութ գորովոյ . զայսմանէ ևեթ և զքէն կամիմ խօսել ։ Պատմեա ինձ , որդեակ իմ , պատմեա որ ինչ գործեցերն . անշուշտ օգնական եղև քեզ բախտ ; զի դու ոչ կարօտացար գրել ինձ զմիշտս քո . ասա ինձ զամենայն յաջողութիւնս քո , զի 'ի լուր այդոցիկ զկայ առցէ հոգի իմ երկնաչու , և կամ գէթ քաղցրասցի ինձ մահ , եթէ վերջինք յունկն իմ հնչեցեալ բարբառք հաւաստի ինձ արասցեն՝ զի թողում զքեզ բարեբաստ ։

Պատասխանի ետ Նումա, և ասէ. Ո՛հ, հայր իմ, չիք այսուհետև ինձ բարեբաստութիւն, եթէ ոչ դիք յերկարեսցեն զկեանս քո, եթէ ոչ չնորհեսցեն զքեզ արտասուաց իմոց և աղաչանաց և ցաւոց ընդ լքանել իմ զքեզ, ընդ մոռանալ զհայրդ իմ, և ընդ . . .

Ընդմիջեաց զբանս նորա ծերունին, և ասէ. Դու զինէն միշտ խօսիս, ուր ինձ զքէն ցանկալի է լսել: Զիք մոռացեալ քո զիս, սիրես և սիրեցեր դու զիս միշտ. հաճեմ և գոհ ընդ սիրտ քո. մի լինիր խիստ քան զդաստիարակ քո ծերունի: Խօսեաց ինձ զորդւոյ իմմէ, զի այս կարևորագոյն խնդիր է իմ. եթէ սխալեցեր ինչ յիմիք. մի երկնչիր յայտնել ինձ: Ճանաչես իսկ զհայր քոյին. ոչ է մարթ զի 'ի ժամ մեկնելոյ 'ի քէն՝ խստագոյն լիցի նա ընդ քեզ: Իսկ զայս ասացեալ, ձգեաց զաջ իւր 'ի Նումա. և թէպէտ 'ի դառնակսկիծ ցաւս էր, ակնարկեաց 'ի նա զաղտորիկ 'ի ժպիտ: Պնդեցազին պատանւոյն փարատեցան տակաւ շառագունանք, դէմք նորա պարզեցան, և աչք նորա ողողեալք յարտասուաց դարձան 'ի ծերունին զուարթ և վստահ հայեցիւք: Այսպէս վարդ կարմրերփեան կորացեալ 'ի մրրկէ՝ ամբառնայ մեղմիկ զգլուխ իւր ցօղալից 'ի սկզբնածագ ճառագայթս արեգական:

Յայնժամ Նումա պատմեաց նմա զհասանել իւր 'ի Հռովմ, և զհիւրընկալել 'ի բարեգութ արքայէն, զաստառիկ տարփանան՝ որով հաշէր, և

յոր ինչ 'ի տարփանաց անտի մղեալ՝ եղև ձեռն-երէց ։ Ճշմարտութիւն անկեղծիկ փայլէր 'ի խօսս նորա . և մեղադրաբար զանձն խոստովանէր պատանեակն, զի անլուր գտաւ խրատուց քրմապետին՝ թողեալ զՏատիոս . և ոչ հնարէր անզգա-սիր առնել զանձն, 'ի մոռացօնս արկեալ զքա-ջութիւնս իւր ։

Ի լուր բանիցն ոչ ևս զգայր Տուլլոս զաղէտս իւր . գորով հայրագութ դառն առնէր ցաւոց նորա ։ Այլ 'ի լսել զի 'ի բոց սիրոյն Հերսիլեայ տոչորէր սիրտ պատանւոյն, անձկարձ զաչս իւր յերկինս 'ի վեր, և գոչեաց . Ո՛վ սէր անողորմ, ոչ ինչ զան-խուլ են յինէն հարուածք քոյին . դու զառաքինի պատանեակն վառես 'ի տենչ դստեր անպարկեշտ թագաւորին, որ խուժադուժ անիրաւութեամբ հարկեցոյց զմեզ 'ի դաշնակցութիւն իւր, որ ա-նուամբ դիցն ձգեաց զմեզ 'ի ծուղակ՝ զառածեալ զՍաբինս 'ի նախատինս և յաղէտս ։ Որդեակ իմ սիրելի, յորպիսեա՛ց տեսանեմ զքեզ շուրջ պատեալ 'ի վտանգաց . դու 'ի ծայր բարեբաս-տութեան համարիս հասեալ, զի Հռոմուլոս խոստանայ քեզ զդուստր իւր . այլ ես ողբամ զահագին չարիսն, զոր հարսանիքդ պատրաստեն ։ Ինձ փեսայանալ քո Հռոմուլեայ՝ մերկացիր զսէր տարաժինացուոց, և Տատիոսի իսկ լիցիս կա-կածելի, գուցէ և թշնամի իսկ նմա ։ Ո՞չ կար-ծեր թէ միաբանութիւն երկոցունց թագաւո-րացն տևեսցէ 'ի սպառ . Հեռ 'ի խորս սրտի նոցա

բունեալ կայ . կայծ մի փոքրիկ լուցեալ հրդեհ 'ի նոսա , և հարկ լիցի քեզ յայնժամ ընտրել ընդ աներ , և ընդ ազգական մտերիմ հօր քո . ընդ բնիկ տէր քո արդարագոյն 'ի Թագաւորս և առաքինագոյն 'ի մարդիկ , և ընդ աւազակապետ՝ որ ոչ գիտէ այլ օրէնս քան զբռնութիւն , ոչ առաքինութիւն այլ՝ քան զքաջութիւն , և որոյ նախկին քաջութիւն եղև սրախողխող զեղբայր իւր առնել , և որ արեամբն Պոմպիլեայ կռեաց դաշն ընդ սաբինացիս : . . . Դու հեծես . այլ այդպիսում ումեք հանդերձիս ահա հայրակոչ լինել : Դուք անմահք , զչարագոյժ գուշակութիւնս իմ հանէք 'ի դերև , կամ խլեցէք 'ի սրտէ անմեղիդ զնեռոն չարաթոյն՝ որ եղծանէ 'ի դմա զամենայն առաքինութիւնս և զկրօնս և զբազմազան սէր հայրենեաց :

Եւ մինչ զայսոսիկ խօսէր ծերունին , Նումայ զաչս 'ի վայր արկեալ՝ չիշխէր պատասխանել . անտուն ևեթ Պոմպիլեայ կարկեցոյց զնա : Ընթացաւ Տուլլոս ընդ միտս նորա , երկնչէր կարի իմն մշտացուցանել զնա խիստ ազդարարութեամբքն . և դադարեցուցեալ զդառն զրոյցսն յամեցոյց զայլ ևս խրատսն՝ զորս կամէրն տալ : Այնպէս համբաւն Ասկղեպեայ բաժանէ զդեղ փրկաւէտ , այլ սաստիկ , յոր տկար հիւանդին հաստատեալ է առողջութիւն :

Այնուհետև Նումա յանձն էառ միայնակ զամենայն զհոգս ծերունւոյն . զտխուր և զխիշեր

կայր առ նմա, յուսալով միշտ զբժշկութիւն նորա և երկնչելով ընդ մահ. դիտէր զամենայն զվարկեանս նորա. և կրէր ընդ նմա զամենայն զցաւս։ Մայր գորովագութ կալով առ մահիճս մահու որդւոյն, ոչ աւելի ինչ սէր և խնամս և համբերութիւն յանձին բերէ քան զոր նայն բերէր։ Նա ինքն զարբուցումն դեղոց մատուցանէր Տուլլոսի, նա ինքն ամենայն բանից նորա առնէր պատասխանի. ողբայր ընդ նմա և խրախուսէր, և թագուցանէր զողբս իւր՝ զուարթ նմա ցուցանելով դէմս, և վէր 'ի վերոյ բերելով յանձին խնդութիւն և յոյս։ Զպարտս բարեկամի և որդւոյ և ծառայի միանգամայն կատարէր, բաւական առ ամենայն. և յաղթականին Լեոնդեայ ոչ այնպէս քաղցր և բերկրալի էր յաղթանակն, որպէս սպասն՝ զոր բարերարին իւրում մատուցանէր։

Օր ըստ օրէ զայրանայր ախտն, և մերձենայր օրհաս Տուլլոսի. այլ ոչ ինչ արհաւիրս ազդէր 'ի նա ժամն այն, զի արդէն ծերունւոյն կեցեալ էր հանապազ առ 'ի մեռանել։ Յամենայն 'ի կեանս իւր պատրաստ էր նա երևել յատենի ահաւոր դատաւորին. ամենայն աւուրք նորա համանմանք լեալ էին միմեանց. և վարկեանն՝ որ զրաւ առնէր աղխտից նորա, ակիզբն էր վարձուցն։

Եւ այլ ինչ հոգայր նա բաց 'ի Լուսնոյ. հրամայեաց անդրէն ամենայն մերձակայիցն 'ի բաց

ելանել, և կալեալ զձեռանէ նորա գգուելով, ասէ ցնա. Որդեակ իմ, ահա մեռանիմ ես. խընամք, զոր ցուցեր առ իս, առաւելեան քան զպարտըս քո. ես քեզ արդ գտանիմ շնորհապարտ, և քաղցր է ինձ տանել ընդ իս 'ի գերեզմանն զպարտս զայս: Յետ սուղ ինչ ժամու ոչ ևս կարօտասցայց ես ՛Նումայ, այլ ՛Նումա թերևս ընդ հուպ կարօտասցի Տուլլեայ: Որդեակ իմ, քանի՛ պատճառս ցուցանէ ինձ զհետ խորհուրդս այս: Սէր քաջն ընդ Հերսիլեայ ընու զյետինս վայրկեանս կենաց իմոց դառնութեամբ և արհաւրօք. զառածեալ է սիրտ քո, վստահ լեր ընդ այս. մղեալ 'ի հարկէ սիրոյ, զանգատեալ է զհետ նախընծայ հրապուրանաց, սուղ ինչ վայրկենի արբեցութեան գործելով 'ի նմա երկարայաւէտ զառանցանս:

՛Նումա, կրկնեակ 'ի կենցաղուանն է սէր, բարեբաստութեան և թշուառութեան առիթ: Մ՛ին յանձախագոյն և սաստկագոյն, թերևս այն իսկ՝ որ զքեզդ հաշէ, տիրէ 'ի զգայարանս ևեթ, ծնանի և կեայ 'ի նոսա: Ոչ բնակէ 'ի սրտի մերում, այլ գնայ ընդ երակունս. ոչ ամբառնայ զհոգի մեր, այլ ընկճէ զնա. ոչ խնդրէ զյարգ, այլ վայելս ևեթ: Այս սէր արհամարհ չունի ինչ ընդ հոգւոյս մերում, և հանճարի զբարեբաստութիւն յիւրմէ: Ոչ այդպէս, որդեակ իմ. դիք ոչ առ այլ ինչ ետուն նմա զիշխանութիւնդ 'ի վերայ մարդկան, բայց առ 'ի խոնարհել զամբարտաւանութիւն նոցա:

Միւսն սէր, պարգև երկնաձիր, ծնանի 'ի յարգէ և կեայ նովաւ. ոչ է նա ինչ 'ի կրից, այլ առաքինութիւն. չեն 'ի նմա մոլեգին բերմունք, այլ զգացումն ևեթ գորովական: Հանգչի 'ի հոգւոջ, վառէ զայն անծախ, լուսաւորէ անկեզ, և զյատուկն ևեթ մատուցանէ նմա զճարակ՝ զիղձս հասանելոյ յամենայն առաքինութիւնս: Ներկրութիւնք նորա առ հասարակ ամբիծք են, և վիշտք իսկ հաճոյականք. շուրջ պար առեալ 'ի գառն վշտակրութեանց, վայելէ 'ի քաղցր խաղաղութեան. և այս ևեթ խաղաղութիւն կացուցանէ զնա երանաւէտ: Դու զփորձ առցես որդեակ իմ, դու խելամուտ լիցիս, զի աւագութիւնք և զանձք և փառք իսկ ոչ հաւասարեն խաղաղութեանս այսմիկ՝ զոր անմեղութիւն ևեթ մատուցանէ. ծերութիւն, որ եղծանէ զամենայն, զոգցես իմն յաճախէ զքաղցրութիւն նորա:

Քեզ արդ անկ է, որդեակ իմ, դատաստան առնել՝ որում յերկոցունց աստի սիրելութեանց նման իցէ քոյդ: Լուր, Նումա, հօր քում սիրելւոյ՝ որում ոչ առ այլ ինչ վշտալի է մահ, բայց զի ոչ ևս կարէ հսկել բարեկենդանութեան քում. դու ոչ երբէք հասցես այնմ, ցորչափ ոչ իշխես անձին, և ցորչափ ոչ տիրես իշխանաբար 'ի վերայ կրից քոց: Զգոյշ լեր, մի՛ անհնարին զիշխանութիւնդ զայդ համարիցիս տկարութեանս մերում. Էջ որդեակ իմ 'ի խորս

սրտի քո, և գտցես միշտ անդ առաքինութիւն ինչ կազմ և պատրաստ առ 'ի մարտ ընդդէմ ախտին՝ որ հրապուրէ զքեզ: Եթէ գեղ վառէ զզգայութիւնս քո, խոհականութիւն զօրավիգն է քեզ. եթէ կիրք դժնդակք պարտասեն զքեզ, արիութիւն խրախուսէ. եթէ անիրաւութիւն գրգռէ զքեզ յապստամբութիւն, ահը բարեկարգութեան յորդորէ 'ի հնազանդութիւն. եթէ թշուառութիւն ընկճէ զքեզ, համբերութիւն հաստանէ քեզ 'ի թիկունս: Այսպէս յամենայն անձկութիւնս հոգւոյ պատրաստեն քեզ երկինք սփոփումն և պատսպարան: Յօգուտ ուրեմն 'ի կիր արկ զնպաստս արարչին. և զգոյշ լեր չհամարել զանձն տկար, որով խրատուս քեզ պահել հնարիս յանկումն:

Այլ ահա հասանէ առ իս մահ, Նուաղի տակաւ բարբառ իմ: Աղաչեմ զքեզ, սիրեցեալ որդեակ. հեղձո 'ի քեզ զչարաչուք սէրդ, որ թշուառ յաւէրժ զքեզ կացուցանիցէ: Զմի ինչ մնայ ինձ յաւելուլ քեզ. դու ինքնին գիտես, զի սէրդ այդ հազիւ խանձեալ 'ի քեզ, 'ի մոռացօնս ետ արկանել զՏուլլոս. և ո՞ կարիցէ երաշխաւորել, զի նոյն և զառաքինութիւն չտացէ քեզ ապախտ առնել, մինչ դու զիս հաւասար նմին սիրէիր:

Զայսոսիկ 'ի շունչ վախճանելոյն բարբառելով ծերունւոյն՝ մեռանէր 'ի գիրկս Նուման, 'ի մահուն իսկ անդ զհայրենի գութ իւր յայտ առնե-

լով, առ նա զվերջին հեծութիւնն ուղերձեալ։ Բայց թէպէտ և ոչ ինչ յեղակարծ էր մահ նորա, փոքր միւս ևս մահառիթ լինէր Պոմպի-լեանն զաւակին։ Հարկ եղև կորզել բաժանել զնա 'ի մարմնոյ քրմապետին, և խնամ ունել նմա զի մի 'ի յուսահատութենէն ընկճեսցի։ Բայց թէպէտ և պարտասեալ 'ի տքնութենէ և 'ի տրտմութենէ, թէպէտ և ողողեալ աչք նորա յարտասուաց, և ոչ ինչ ամենևին առեալ կերա-կուր, կամեցաւ իւրովի ածել զգլխակն բարերա-րին իւրոյ 'ի փայտակոյտ անդր. և երթայր ա-ռաջի քրմացն և սաբինացւոց առ հասարակ, զու-նատեալ հիւծեալ արտասուալից բարձեալ ըզ-բեռնն ցանկալի։ Զետեղեալ ապա զայն 'ի փայ-տակուտին, և պշուցեալ 'ի նա ձիգ, գիրկս նմա արկանէր ստէպ, և ոչ կարէր բաժանել 'ի նմանէ, և ողբայր զնա այսպէս.

Ո՛ հայր իմ, ոչ ևս ապա տեսից զքեզ, ոչ ևս լիցի ինձ տեսանել զքեզ 'ի սպառ. ոչ ևս շըր-թունքդ այդոքիկ զսէր քո ինձ յայտ արասցեն, և ոչ աչքդ այդոքիկ բացցին՝ հայել յիս գորովա-նօք։ Ո՛վ դիք, որ վաղու ևս թողիք զիս որբ 'ի ծնողաց, ընդէ՞ր միւսանգամ զնոյն զդառն աղէտս ածէք 'ի վերայ իմ։ Բայց այո, կորուսանեմ այս-օր իսկ զՊոմպէյիոս և զՊոմպէյիա 'ի դաստիա-րակ իմ և 'ի բարերար. և ամենայն նպաստք, զորս երկինք շնորհեն մարդկան առ 'ի քաջալե-րել զնոսա և 'ի մխիթարել, բառնան յինէն առ

հասարակ ընդ Տուլլեայ ։ Թափուր է ինձ այսուհետև երկիր, զի ոչ ևս գտանեմ 'ի Նումա զՏուլլոս ։ Եկա՛յք եկա՛յք, ողբակից լերուք ինձ աղքատք և թշուառք, որ որբք հանգոյն ինձ մնայք ․ աղէտք նմանավիշտք եղբարս զմեզ կացուցանեն ․ եկա՛յք, եկա՛յք համբուրել զբարւոյ հօրն, զոր կորուսաք, զցուրտ և զանկենդան նշխարս ։

Այս ահա մատեաւ յառաջ աղքատանին, և սաբինացիք առ հասարակ ձիչ բարձին կականաւորք ։ Ոչ ևս իմանալի լինէին բարբառք, այլ հնչիւն խառնաձայն լսելի լինէր և խոր հեծութիւն ․ և յաճախէր կոծն 'ի բոցածաւալ ամբառնալ հրդեհին ։ Նումա բռնի իմն 'ի խարոյկ անդր մղեալ՝ բառնալ զդիակն, արգելաւ 'ի մերձակայից անտի ․ և ծախեաց անդէն հրդեհն զդին անկենդան զարդարագունին 'ի մարդիկ ։ Յայնժամ խոր լռութիւն փոխանակեաց զկոծ կականաւոր ․ սաբինացիք, քուրմք, և Նումա ինքնին, տխուր աչօք նկատէին զաճիւնն զմիայն մնացուած այնորիկ՝ զոր ողբային ․ և ամենեքին իսկ վշտագին անմռունչ 'ի մոխիր անդր առնն բարելաւի կային ակնկառոյցք ։

Շիջուցին ապա գինեաւ զկայծակունս խարուկին, և ժողովեալ զաճիւնն ամփոփեցին 'ի սափոր ․ և եած զայն Նումա 'ի շիրիմ անդր ստորերկրեայ՝ ուր մայրենին հանգչէր սափոր, և ասէ ․ Կացջիք 'ի միասին աճիւնք պաշտելիք ինձ, լերուք անմեկինք և յետ մահու, որպէս-

'ի կեանս անդ հոգիք ձեր կենդանարարք։ Այլ թէ հոգիքն այնպէսիկ ամբիծք և երանաւէտք խնդակիցք իւրեանց լիցին 'ի դաշտս եղիսեան, եթէ ոչ ընդ առաքինութիւն որդւոյ իւրեանց, գէթ ընդ կրօնս և ընդ գութ որդիական։ Յայնժամ հատեալ զխարտեշագեղ զգէսս վարսից իւրոց՝ նուիրեաց ստուերացն Տուլլեայ, և խաշինս տասնեակ սեաւս եզեն Երեբեայ, զոհիւն այնուիկ աղիողորմ յուղարկաւորութեանն արարեալ վախճան։

Այս կատարեալ զտխրագին պաշտօն իւր, դառնայր Նումա 'ի քաղաք անդր՝ մտախոհ 'ի խրատս Տուլլոսի։ Թէպէտ և հաւանէր 'ի միտս ընդ ճշմարտութիւն խրատուցն, ընդ վտանգս՝ յորս երթայր անկանել, ընդ վիշտն՝ զոր պատրաստէր Տատիոսի և ժողովրդեան նորա, թէպէտ և տակայր յածել զմտաւ զի գնայր փեսայանալ այնմ՝ որ մահառիթ ծնողացն լեալ էր իւրոց, սակայն պատկեր Հերսիլեայ, կասկած տեսանելոյ զնա 'ի գիրկս նախանձորդի, ամենայն զառանցանք սիրոյ և ամենայն տուայտանք նախանձու, գումարէին 'ի մարտ ընդդէմ կրօնից նորա և բանին։ Հառաչէր 'ի ստունգանել յետին խրատուց ծերունւոյն. աղաչէր ողբագին զստուերս նորա՝ ներել տկարութեան իւրում. զի և յետ մահուն Տուլլոսի համարէր զստուերըս նորա առընթերակայ իւր հանապազ, և տեսօղ ամենայն գործոց իւրոց և զաղտնածա-

ծուկ խորհրդոց. և այս երկիւղ փրկաւէտ՝ յաւել 'ի նմա նորանոր առաքինութիւնս ։

Նուման յուսայր գտանել զբանակն յեզերս սահմանացն հերնիկացւոց. այլ գիտաց 'ի Տրեբիա զի Հռոմուլոս կիսով բանակին երթեալ էր առնուլ յարձակմամբ զՊրենեստ, և Հերսիլիա մնացորդօք զօրացն խաղայր ընդդէմ արքային հերնիկացւոց ։ Վասնզի չտալ նորա անցս հռովմայեցւոց ընդ երկիր իւր 'ի խաղալ նոցա ընդդէմ Մարսից, թուէին թշնամանք անտեղեքելոյն Հռոմուլեայ, և պատուէր տուեալ էր դստերն առնուլ 'ի նոցանէ վրէժ ահագին. և իշխանուհին անողորմ լինէր ինքնայորդոր դահիճ հայրենի հրամանացն ։

Նազմավտանգ զարշաւանօքն Հերսիլեայ համարէր Նուման. և տենչացեալ լինել առ սիրուհւոյն, ձեպէր զտիւ և զգիշեր՝ հասանել առ նա վաղագոյն ։ Այլ, աւա՜ղ քանի՜ սոսկումն և քանի՜ վիշտ եղև նմա 'ի մտանելն յերկիր հերնիկացւոց, յորժամ տեսանէր զշաւիղս Հերսիլեայ կնքեալ յաւերանաց և յաղետից ։ Հուր և սուր 'ի ձեռին հալածեալ էր նորա զթշնամիսն տկարս փախստեայս յերեսաց իւրոց. հունձք խոնարհեալ կային ընդ երկիր, սմբակակոխք առաւթուր ձիոց. ծառք հատեալք, և կաձեղք և եթ նոցին մարդաչափ մնացեալ, որոց ուղէշք պտղալիցք համասփիւռ ընդ երկիր՝ վկայէին զարգասաւորութիւն նոցա ։ Գիւղք այրեացաւերք՝

դեռ ևս ծխէին յաճիւն դարձեալք, և բնակիչք նոցին բազմախողխող երկաթոյն լեալ ճարակ ։ Անկեալ դնէր դիտապաստ մշակ առ խորտակեալ արօրովն ․ 'ի գիրկս կողոպտեալ և հարուածեալ մօրն կայր մանուկ մեռեալ ․ որախողխող տարածեալ կայր փեսայ առ հարսին, և բազումք նոցա արիւնաթաթաւք և կարկամեալք աչակից միմեանց կային միայն ։ Գնային կորընչէին ձեռնպաղիք արեան 'ի մեռելակոյտս ․ և անգեղք սովալլուկք, որ միայն յամայացեալ վայրս անդ մնային ընչաւորք, կռիւ բարձեալ յափշտակէին 'ի միմեանց զընծայս Հերսիլեայ սուկալիս ։

Ի տեսիլ աղետիցն գոչեաց Նուման ․ Որք անմանհք, այսպիսո՞ւմ ուրեմն հարսին առաջի կայ ինձ լինել փեսայ ․ այսոքիկ ուրեմն իցեն հանդէսք հարսանեացս ։ Իցէ՞ իսկ հնար, Հերսիլիա, զի զայսպիսիս գործեալ իցէ քո արհաւիրս ։ Թէպէտ և Հռոմուլեայ զայնոսիկ վճռեալ, պարտ էր ինչ դստերն զայնոցիկ յանձն առնուլ զկատարումն ։ Ա՛հ, եթէ մեծարել ինչ պարտ իցէ զհայր և զթագաւոր, սակայն առաւել ևս զպատշաճս անձին և զմարդասիրութիւն ․ պարտ իսկ է զմահ յանձն առնուլ, քան հնազանդել թագաւորի որ եղեռն հրամայիցէ ։ Ինձ՝ որ գայի պաշտպանել զնա, ինձ՝ որ յօգնութիւն նորին դիմեալ գայի, հարկ լինի արդ գնալ ընդ նախանձիրս գործեցեալս 'ի նմանէ, և կախել զեր-

կէր փողեալ յարենէ՝ զոր նոյն ճապաղեաց : Ընծայաբեր իրաւունք մարտի , զայսոսիկ ուրեմն ոճիրս առնես զու օրինաւորս . այսոքիկ ուրեմն իցեն արգասիք իմոցս քաջութեանց , և հետևանք փառացն՝ վասն որոյ թողլի զամենայն : Աւա՛ղ , մոռացայ զՏուլլոս , քջի զՏատիոս , այսպիսեաց զոլ ընկեր արիւնախանձ վազերոց . հաւատարել կատարողութեան նոցա 'ի մարտի , և համարիլ զիւցազն : Ներեա ինձ , Տուլլոս , զոճիրս զայս ահագին . զարշիմ մերժիմ 'ի սմանէ մինչև 'ի սպառ : Դիւցազն ճշմարիտ վերամարտիկ հայրենեացն է ընդդէմ թշնամեաց . իսկ թագաւոր , իսկ զօրական , որ չիթ մի հեղու արեան՝ յոր մարթէր խնայել , զազան է վայրենի . զոր զովեն մարդիկ , առ 'ի չկարելոյ արգելուլ զնա 'ի զառազղի :

Յայնժամ Նումա 'ի բաց եկաց յաղխողում տեսարանէն , և հրաժարեաց 'ի հետոց Հերսիլեայ , զի մի այլ ևս ամաչեսցէ ընդ զնացս սիրուհւոյն : Նա յետս դարձեալ , եւ 'ի սահմանացն հերնիացւոյ . և տխուր կորակոր ընդ պատերազմողն զոլ , դառնայր 'ի Հռովմ՝ ուր վաղ իսկ բանակն ամենայն ժամանեալ էր : Նա 'ի համանել անդր Նումայ , Հռոմուլոս զոհութիւն 'ի Կապիտոլին մատուցանէր դից՝ վասն ամենայն չարեացն գործեցելոց ընդ մարդիկ , անմահիցն գործակցութեամբ ամբառնալ զանզթութիւնս իւր յաղնուականութիւն :

Չոգաւ և Նումա 'ի Կապիտոլն, ուր Տատիոս
հանդերձ դստերըն և սաբինացւովք առընթեր
կայր զոհին . և եղ անդր : Այն ինչ բարեգութ
արքայն ետես զնա 'ի հեռուստ , աճապարեաց ընդ
ներբել տիոցն ընդ առաջ նորա , և գիրկս էարկ պոմ
պիլեան զաւակին : Արտասուէր ծերունին 'ի խըն-
դութենէ 'ի տեսանելն զնա վերստին . և ապա ար-
տասուեաց 'ի տրտմութենէ 'ի լսելն զմահ Տուլ-
լոսի , և ասէ . Ո՛վ թշուառ ծերութիւն . հարկ
ուրեմն է յերկարակեաց քան զսիրելիս լինել :
Նումա , չիք ոք ինձ այսուհետև յաշխարհի բաց 'ի
քէն և 'ի դստերէ իմմէ . ամենայն իղձք սրտի իմոյ
ամփոփին յերկոսին 'ի ձեզ , և յոյս բարեբաստիկ
է ինձ զրաւելոյ զկեանս իմ նախ քան զձեզ :

Եւ զայս ասացեալ՝ կալաւ զձեռանէ դստերն ,
և ընդ Նումայն կցորդեալ զայն՝ պնդէր 'ի սիրտ
իւր : Օրիորդին կարմրէին այտք , և դողդոջէր
ձեռն նորա 'ի հպել յաջ Նումայ . և խոնար-
հեալ զաչս իւր , չիշխէր հայել 'ի դիւցազնն : Բայց
Նումա խնդրէր աչօքն զՀերսիլիա . և իբրև ե-
տես զնա 'ի հեռուստ առընթեր Հռոմուլեայ ,
արծարծեցաւ 'ի նմա սէր , և բորբոքեալ եղծ 'ի
միում վայրկենի զամենայն արգասիս խրատուցն
Տուլլոսի : Ճեպեալ Նումայ՝ մատոյց բարւոյ ար-
քային զգրկախառն համբոյր . և 'ի բաց խու-
սեալ 'ի գրկաց նորա , և վեր 'ի վերոյ զդուստր
նորա ողջունեալ , փութայր հասանել առ Հռո-
մուլոս : Հռոմուլոս գիրկս էարկ նմա . և յան-

Digitized by Google

զխման կացուցեալ զնա ժողովրդեանն , հրամայ-
եաց լռել , և ասէ .

Հռովմայեցիք , տեսէք դուք զիս յաղթանա-
կաւ դարձեալ 'ի Հռովմ. այլ Նումայի անկ էր
յաղթանակել ընդ իմ, Նմին իսկ շնորհապարտ
եմ վասն յաղթութեանս : Արդ ահա փոխարէն
նմա տամ զայն՝ որում թագաւորք բազումք 'ի
զուր ցանկացան , զայն՝ որ դիւցազանց բազմաց
չէառ յանձն հարմանալ , զդուստր իմ :

Յայնժամ հռովմայեցիք զաղաղակ խնդութեան
հարին , իսկ սաբինացիք կային 'ի տխուր լռու-
թեան . Տատիոս եկաց մնաց անշարժ , որպէս
ոք զի տեսանիցէ զշանթ յերկնէ առ ոտս իւր ան-
կեալ . Տատիա այլագունեալ , առ հօր իւրում
ամփոփէր . Հերսիլիա ետես զայն , և պշնոյր 'ի
նա ընդ ակամբ : Իսկ Նումա շառագունեալ,
զտագնապեալ աչս իւր մերթ 'ի Տատիա ածէր ,
մերթ 'ի Հերսիլիա , էր զի 'ի սաբինացիս , և
էր զի 'ի Տատիոս : Հռոմուլեայ անխռով յառաջ
ածեալ զբանս իւր , ասէ . Ընդ վաղիւ կատարես-
ցին մեծափառ հարսանիքն զբագնաւս , որ բար-
ձեալ կրէ զկողոպուտ Իտալիոյ . և 'ի տամնօրեայ
հանդէս խաղուց տօնախմբեսցին հարսանիքն :

Ի լուր խաղուցն սաբինացիք հայէին ընդ մի-
մեանս՝ զյօնս 'ի վայր արկեալ . Տատիոս զաչս
'ի վեր յերկինս ամբառնայր , իսկ Նումա գլխա-
կոր զերկիր նշմարէր :

Յաւել ապա Հռոմուլոս . Հռովմայեցիք , հա-

Digitized by Google

տուցեալ զպարտս շնորհակալեաց, դարձեալ պա-
քանդեցայց յօգուտ ձեր ։ Կալայ զերկիր Աւրոն-
կաց. այլ զաւառն այն ոչ լիցի ձեզ 'ի շահ ցորչափ
'ի Վոլսկաց է անջրպետեալ. միակ հնար ամենելոյ
զայն շահաւէտ՝ է նուաճել զՎոլսկս ։ Տամ
այլ ևս աւուրս, և զինեցից 'ի վերայ նոցա. առ
'ի մարտ ծնեալ էք դուք, ո՛ Հռովմայեցիք. և
ոչ է հնար ձեզ մեծանալ, և ոչ աննուազելի ու-
նել զմեծութիւնդ ձեր, բայց միայն զինուք ։
Խաղաղութիւն քան զամենայն պատիժս պա-
տուհասից լիցի ձեզ դժնդակագոյն. մեղկասցի
նովաւ արիութիւն ձեր, և տկարասցին բազուկք
ձեր անպարտելիք ։ Ոմնաւ ածէք քանի՞ հզօ-
րագոյնք քան զամենայն ազգս գտանիցիք, եթէ
ոչ թողեալ երբէք զզէնս, և ևս քան զևս կր-
թեալ 'ի դժուարին արուեստ դիւցազանց, յար-
ձակիցիք 'ի թշնամիս կնատեալս ընդ երկար խա-
ղաղութեամբ. զի եթէ հաւասարք իսկ իցեն
ձեզ արիութեամբ, որ յանհնարից է, սակայն
չփարատեցեն զօրութիւն և փորձ հաւասար հա-
նել ընդդէմ ձեր 'ի ճակատ ։ Մինչև ոսոխքն
տկարք կրթեսցին 'ի պատերազմ ընդդէմ ձեր,
մինչև ուսցին 'ի ձէնջ զարուեստն ահագին՝ յո-
րում դուք հմուտք էք, պարտեալ նուաճեսցին ։
Այսպէս յամենայն ազգս Իտալիոյ յարձակեալք
մի ըստ միոջէ, և բաժանեալ զնոսա՝ առ 'ի դիւ-
րագոյնս նուաճելոյ, դաշնակցեալ ընդ տկա-
րագոյնս, և յետ արկանելոյ զդաշնակցութիւն

Digitized by Google

նոցա յօգուտ՝ ընկճեալ զնոսա, հասջիք 'ի սուղ ժամանակի 'ի տիեզերակալութիւն՝ զոր խոստացաւ Արամազդ Հռովմայ: Ամենայն հնարք օրինաւորք են առ 'ի լնուլ զկամս դից. և յաղթութիւն արդարացուցանէ զամենայն ճարտարութիւնս՝ որ հայթայթեն զայն: Ի պատերազմ ևեթ խորհեցարուք, ո՛ հռովմայեցիք. պատերազմ լիցի ձեր միակ գիտութիւն, նոյն և միակ պարապումն: Թողէք, թողէք անդր այլոց ազգաց մշակել զերկիր ապաշնորհ՝ զոր քրտամբք իւրեանց ոռոգեն. թողէք նոցա զխնամս գանձուց, զորս նոքա վաճառաշահութեամբ և ճարտարութեամբ և ամենայն նորանոր հնարիւք զեղխութեան մթերեն. հընձեսջիք դուք զցորեան սերմանեալ 'ի նոցունց, վատնեսջիք զգանձս մթերեալս 'ի նոցունց: Նոցա, զի ծնունդք են երկրի, անկ է դարմանել զայն. իսկ ձեզ, զի որդիք էք Արիսի, յաղթութիւն ևեթ լիցի արուեստ: Պատերազմ անհաշտ, ո՛ հռովմայեցիք, ընդդէմ անհնազանդից. աշխարհ ամենայն ձեզ տուեալ է 'ի ժառանգութիւն, և որք զրաւեն զմասն ինչ նորին, յափշտակողք են ընչից ձերոց. մի՛ դադարէք յազնուական ճգանց ժառանգելոյ որ ինչ ձեզ է անկ:

Նա 'ի բարբառել Հռոմուլեայ զայսոսիկ՝ ծափս հարկանէր բանակն, այլ ժողովուրդն քրթմնջէր. և գնայր հծծիւն ընդ ժողովն, հանգոյն բզզելոյ մեղուաց՝ որ տեղի տան 'ի ծերպս վիմի 'ի կապտել մշակի զմեղր նոցա:

Տառնոս վայրիկ մի յինքն ամփոփեալ, հայեցաւ աղխողորմ աչօք 'ի ժողովուրդն . և յառնէն կացեալ 'ի բեմին՝ յոր բազմէր դէմ յանդիման Հռոմուլեայ, 'ի վեր եառ զգաւազանն ոսկի առ 'ի նշանակ ժողովրդեանն յունկնդրութիւն : Մերպարան նորա պատկառելի, սպիտակավարսիքն ծաղկեալ, մարդասիրութիւն և հեզութիւն նկարեալ յաչս նորա, ազդէին ակնածութիւն սուրբ յամենեսին : Հռոմուլոս խոժեալ և զարմացեալ՝ ակնարկէր 'ի նա դժնէհայեաց . յօնք նորա սեաւք կցէին ընդ իրեարս, և ցասումն 'ի դէմս նորա երևէր, որպէս յորժամ 'ի ժողով դից ահաւորն Արամազդ ակնարկէ 'ի Մարս 'ի հակառակել նորա հրամանաց իւրոց :

Խօսել կալաւ Տառնոս մարդասէր արքային, և ասէ . Պահպանակից իմ և իշխանակից, արքայդ Հռոմայեցւոց . չիք ոք 'ի հռոմայեցիս՝ որ առաւել քան զիս զարմանացի ընդ քաջութիւն քոյին, ընդ հանճար պատերազմական, և ընդ սէր փառաց : Աերկրիմ ընդ յաղթանակս քոյին ոչ ինչ նուազ քան զքեզ, և քաղցր է ինձ ածել զմտաւ՝ զի յերկարաւ 'ի կեանս իմ չիք իմ զոք 'ի դիւցազանց տեսեալ համեմատ քեզ : Այլ չքեղս այս անուն ևեթ դիւցազին՝ ոչ է բաւական թագաւորի . է միւս այլ քաղցրագոյն և փառաւորագոյն, կոչել հայր ժողովրդեան : Հայեաց 'ի մասն ժողովրդեանդ, որ զարհուրեցուցեալ կրեն զնիզակս . ապաքէն որդիք քո են դոքա, և դու

հայրաբար ընդ դոսա վարիս. այլ հայեաց և 'ի մնացորդս ժողովրդեանն տասնապատիկ առաւել քան զզօրսդ, որ կապերտս ցնցոտիս զգեցեալ են առ 'ի տալ զգինս զգեստուցն իւրեանց 'ի հայթայթանս փայլուն զրահիցդ։ Ո՛չ դոքա եւս որդիք իցեն քո. այլ դու թշնամաբար վարիս ընդ դոսա. բառնաս 'ի դոցանէ զհաց, զծնօղս անորդի՝ և այրի զհարսունս կացուցանես։ Դափնիք քո թացեալ են յարտասուաց նոցա, և յաղթութիւնք քո գնեալ ընչիւք նոցա և արեամբ։ Հռոմուլէ, ժամ է արդ տալոյ դոցա հանգիստ. պարտ է քեզ ներել դոցա կեալ, որոց հարք վասն քո զկեանս իւրեանց փոխանակեցին։ Դադարեա 'ի կոտորածէ մարդկան, դադարեա մանաւանդ 'ի կարծելոյ լնուլ զկամս դից կոտորածիւքդ։ Դիք ընդ բարեկենդանութիւն եւեթ կամին ընդ մարդկան. առաջնապարգեւ նոցին շնորհ եղեւ դարուն ոսկեղինիկ, և յանկամբահայ 'ի ժողով դիցն Ոլիմպոս ոչ առ այլ ինչ ընկալաւ Աթենաս զմրցանակ, բայց զի արարիչ եղեւ նա ձիթենւոյ։ Մի 'ի դից անտի, Կռոնոս, թագաւորեաց յԻտալիա. և յուշ լիցի քեզ՝ թէ որպէս նա թագաւորեաց. նմանօղ լեր նմին, և մի եւս ըդդիցն զբարպառտեր ամենահս՝ թէ հրամայիցեն նախճիրս արեանց։

Դու կարծես՝ թէ չկարիցեն Հռոմայեցիք կալ առանց պատերազմի. ցոյց ինձ ասդ զազգ մի, որոյ յարհաւիրս մարտի իցէ հաստատու-

թիւն. աղէ ասա ինձ, ի՞ւ կորեան ազգք՝ որոց հետք իսկ չերեւին 'ի վերայ երկրի: Մի՞ թէ պատերազմաւ հէքն եւ թշուառ Թեբէ պահեաց զմեծութիւն իւր. ապաքէն յաղթեաց նա եօթանեցունց թագաւորացն Արգոլեայ, այլ յաղթութիւն նորա եղեւ նմա 'ի կործանումն: Մի՞ թէ պատերազմաւ նախնիքն քո տրովացիք պահեցին զիշխանութիւն իւրեանց յԱսիա: Պատերազմ ախտ է պետութեանց. եւ բազում այն է՝ զի որք նուաճ ախտակրին, ընկճին ընդ նուաճ: Արքայդ Հռովմայ իշխանակից իմ, աղաչեմ զքեզ 'ի դիմաց ամենայն ժողովրդեանս՝ որք զարիւն իւրեանց ոչ խնայեցին հեղուլ վասն քո. ներեա, ժամ տուր արեանցն վերստին խաղալոյ ընդ երակունսն ցամաքեալս: Չիք ոք, որ յարձակի 'ի մեզ. շատ լիցին աշխարհակալութիւնք քո մեծամեծք. զհետ լիցուք յարդարել զբարեկենդանութիւն ազգաց, զորս բազկաւ քով նուաճեցեր: Աւա՜ղ, համդերձ ամենայն ջանիւք չբաւեմ ես 'ի պատուհասել զանիրաւութիւնս, եւ 'ի սփոփել զտառապեալս. ձեռն տուր ինձ յազնուականս պաշտօն: Շրջեացուք 'ի միասին ընդ սահմանս մեր ընդարձակեալս քոյով քաջութեամբ. եւ իբրեւ սրբեսցուք զամենայն արտասուս, լցցուք զամենայն կարօտութիւն, եւ չմնասցէ ոք թշուառ յաշխարհիս մերում, յայնժամ լիցի քեզ ընդարձակել եւ ևս զսահմանս սորա:

Եւ 'ի դադարել նորա 'ի խօսելոյ, մինչէր

Ռոմուլոս . ամբոխն աղաղակէր , և զօրքն ահասարակ 'ի գութ շարժէին : Այլ իբրև պատրաստէր Ռոմուլոս 'ի պատասխանել , 'ի դիմացն իսկ տալով գուշակել զի չկամէր շնորհել զխաղաղութիւն , փութացաւ անդէն ժողովուրդն ; և խռնեալ զնովաւ՝ չեթող նմա բարբառել : Կանայք և ծերք , հանդերձ մանրերամբ մանկտւով , բազկատարածք առ նա 'ի ծունկս անկեալ աղաղակէին . Խաղաղութիւն , խաղաղութիւն , տուր մեզ աստուածորդիդ զխաղաղութիւն . զայդ և եթ խնդրեմք 'ի քէն շնորհ , առ զինչ մեր եթէ կամիս , այլ շնորհեա մեզ զխաղաղութիւն : Իսկ Տատիոս այլ յայլմէ լեալ , գոչէր արտասուօք . Տացի ձեզ , որդեակք իմ , տացի ձեզ խաղաղութիւն . խոստանամ ձեզ զայդ : Խնդրեցի զայն 'ի Ռոմուլեայ՝ յաղերս ածեալ զգութ և զբարեկամութիւն , և պահանջեմ զայն արդ 'ի նմանէ որպէս գահակից հաւասար 'ի բարձ և յիշխանութիւն : Այլ եթէ ժխտեսցէ ինձ զայն , ո՛ հռովմայեցիք , երթայց առաջի ձեր , երթիցուք զկայս առնել առ դրան քաղաքիս . անդ սպասեսցուք նմա հանդերձ բանակաւն . և անկեալ տարածեալ յերկիր , տեսցուք թէ իշխեսցեն անողորմքն կոխել ընդ ոտիւք զթագաւոր իւրեանց , զմարս և ըղմանկունս :

Յայն բան՝ զօրքն ամենայն զաղաղակ բարձեալ, ասէին . Մ՛ի երբէք , մի երբէք : Այլ իւրաքանչիւր ոք 'ի զօրաց անտի զէնընկէց լեալ , իւրաքանչիւր ոք

Digitized by Google

խառն ընդ ամբոխին 'ի ծունկս անկեալ, և գիրկս
արկեալ մօր իւրում կամ որդւոյ, աղաղակէր ընդ
նոսին. Խաղաղութիւն: Իսկ ամեհւոյն Հռոմու-
լեայ ստիպեալ զայն առաջին նուագ 'ի կեանս
իւրում տեղի տալ, Թագոյց զսրտմտութիւն իւր,
և խոժոռ դիմօք շնորհեալ զդուլ զինուց, մեկնե-
ցաւ շտապաւ յապարանս իւր: Գնային զհետ
նորա միշտ Թիկնապահք նորին, անուանեալքն
Սրագունք, անձնապահք նորա անմեկնելիք:

Այլ այն ինչ մեկնեցաւ 'ի ժողովոյ անտի,
զմթերեալ 'ի սրտին զցասումն ժայթքեալ կու-
տէր անէծս 'ի վերայ Տատիոսի. և 'ի ցասմանն
անդ նորին սայթաքեաց ինչ 'ի բերանոյ նորա
աղիտից մեծաց պատճառ, զի ասէր. Մինչև ցերբ
ծերդ այդ դժպհի արկցէ խոչ ընդ ոտն փառաց
իմոց. չիք ոք ուրեմն բարեկամ ինձ, որ զեր-
ծուսցէ զիս 'ի դմանէ: Այսմ եղեռնաւոր բանի
կարի իսկ լուղք եղեն Թիկնապահքն Սրագունք:

Հերսիլիա զհետ չոգաւ հօրն, բայց Նումա
ոչ իշխեաց զհետ երթալ Հերսիլեայ. այլ յեց 'ի
սիւն մի, ակնկոր մտայոյզ համեմատելով զառա-
քինութիւնս Տատիոսի ընդ մոլեգնութիւնս
այնորիկ՝ որում հանդերձեալն էր փեսայանալ,
ընկղմեալ կայր 'ի խորհուրդս մտաց 'ի խորինս:
Մատեաւ առ նա Տատիոս, և ձգեալ առ նա
զձեռն իւր՝ ասէ. փեսայդ Հռոմուլեայ, և դու-
ես կամիս պատերազմել ընդ իս: Ընդ այս բանս
յարտասուս հարաւ Նումա, և անկեալ առ ոտս

բարւոյ արքային, գոչէր. Ո՛ հայր իմ, չիշխեմ հայել՝ 'ի դէմս քո. Ներեա. . . .

Ի վերայ եած ծերունւոյն. Ներեմ քեզ զամենայն, եթէ խոստանաս դու սիրել զիս մինչև 'ի սպառ: Կատարեսցես դու զհաճոյս քո զաղտ յինէն, և զխնամութիւնն անհաճոյ սաբինացւոցս արարեր. ոչ կարծեմ թէ արդոյ ծերունւոյն Տուլոսի տուեալ իցէ քեզ զխորհուրդդ զայդ. այլ եթէ բարեբաստ այդուիկ կայցէ քեզ լինել, պարտ է ամենեցուն մեզ հաւանել ընդ այդ: Կամէի, Նումա, ես ինքն լինել քեզ 'ի հայր. այլ Հռոմուլ զբախտս զայս ժառանգեաց, և ես չկարեմ թանգուզել՝ զի նախանձիմ ընդ նա: Ո՛հ, եթէ երբէք ոչ լցցէ նա քաջ զպարտս գորովոյ, եթէ սիրտ նորա ոչ զգայցէ լիով զյարգ յորջորջմանացն՝ որ ինձ քաղցր յոյժ պատրաստէր, Նումա, տարածեալ կայ միշտ գիրկ իմ հայրենի ընդունել զքեզ. և Տատիոս շնորհապարտ քեզ լիցի, եթէ դու 'ի սփոփիչ քեզ զնա ընտրեսցես:

Եւ զայս ասացեալ, 'ի բաց եկաց. և Նումա կայր անշարժ, տագնապեալ 'ի խղճէ և 'ի սիրոյ, և 'ի յոյզս անդ սրտին յուսայր գտանել խաղաղութիւն առ Հերսիլեայ: Դիմեաց յապարանս Հռոմուլեայ, և տեսեալ զհանդերձանս հարսանեացն, լի եղև խնդութեամբ. այլ խնդութիւնն այն ոչ էր անտխեղծ, սուղ ինչ երկիւղի մարթէր եղծանել զայն: Խօսեցաւ ընդ սիրուհւոյն, և լուաւ զմայլմանս 'ի բերանոյ նորա՝ զի

սիրելի էր նմա . այլ զմայլումն այն չկարաց փարատել 'ի սրտէ նորա զարհաւիրսն պակուցանողականս : Հայէր 'ի Հերմիլիա , և գտանէր յաչս նորա զսէր , այլ ոչ ևս զխաղաղութիւն . տագնապէր , յուզէր , յեղյեղէր ստէպ 'ի մտի՝ զի առ վաղիւ էր նմա օր բարեբաստութեան . այլ 'ի խորս սրտին բառնայր բողոք , զի բարեբաստութիւն հեռի էր 'ի նմանէ , և յաւելոյր նմա կշտամբանս : Զուր ջանայր Նումա անբասիր զանձն առնել , և տարապարտ համարել զկշտամբանսն . սիրտ նորա ժխտէր միշտ զպատճառս , զորս միտք նորա ածէին :

Ուր ուրեմն ընկճեալ 'ի հոգոց , ահաբեկեալ յերկիւղէ , հաշեալ 'ի սիրոյ , դիմեաց յանտառն Եգերեայ , ուր եգիտ երբեմն զսիրուհին : Ցանկայր տեսանել զվայրսն սիրելիս իւր , յուշ ածէր զտեսիլն խորհրդաւոր՝ զոր ետես անդ . յուսայր զի 'ի գնալ իւր յուխտ 'ի մեհեան անդր Աթենասայ , շնորհէր նմա դիցուհին զխաղաղութիւն՝ որում կարօտէրն յոյժ :

Օրն տարաժամէր . նորա յառաջ խաղացեալ՝ այն ինչ եհաս 'ի մուտս անտառին , լուաւ ճիչ ողբական . Թուէր նմա ծանօթ օրհասականն այն բարբառ , և սուսեր 'ի ձեռին դիմեաց առ հեծութիւնսն . . . Եւ ահա , ո՛վ տեսիլ անակնկալ , տեսանէր զՏատիոս կիսամահ անկեալ ընդ սուսերբք չորից յելուզակաց : Գոչեաց մեծաձայն , և զերկուս յեղեռնագործաց անտի արկ

տապաստ․ այլքն զարհուրեալք փախեան 'ի բաց։ Բայց Տատիոս կարեվէր հարեալ գնէր, և զուն-դագունդ հոսէր արիւնն 'ի վիրաց անտի, և հէք ծերունւոյն վայրկեան ինչ սուղ մնայր ապրանաց։ Պիւրկոս եարկ նմա ՙՆումա ողբալով․ զննէր զվէրսն, զօձիս պատառէր, և զհոսումն արեանն դադարե-ցուցեալ, և զբարեգութ արքայն 'ի վեր առեալ, կամէր ածել զնա 'ի Հռովմ։

Բայց Տատիոս․ Մ՛ի որդեակ իմ, ասէ, մի․ անօգուտ են ինձ ամենայն խնամք, զի ահա մեռանիմ։ Գոհանամ զքեզ, 'զի շնորհեն ինձ աւանդել 'ի ձեռս քո զշունչ իմ յետին։ Մ՛ե-ռանիմ ես, ՙՆումա, 'ի ձեռաց Հռոմէայեցւոց․ ծանօթք էին ինձ սպանողքն Թիկնապահք նորա Նշրագունք․ և 'ի հարկանելն զիս՝ ա-սէին․ Ա՛հա երախայրիք խաղաղութեանն՝ զոր հայթայթեցեր Հռովմայեցւոց։ Սէր քոյին ընդ Հերսիլիա և խնամութիւն ընդ իմում սպա-նողի, խափանեն զքեզ 'ի վրէժխնդրութենէ մահուն իմոյ․ այլ ինձ կարևորագոյն ևս խնդիր է 'ի քէն։ Թողում որբ զդուստր իմ միակ․ ՙՆումա, չեն նորա ծնօղք, և ոչ պատսպարան բաց 'ի քէն։ Ա՛զնուականութիւն նորա և իրա-ւունք ժառանգելոյ զաթոռ սաբինաց՝ առնեն զնա յանցաւոր յաչս Հռոմէայեցւոց․ եթէ ոչ դու պաշտպանեսցես զնա, կորուստ նմա 'ի վերայ կայ։ Տո՛ւր ինձ ապա երդումն, որդեակ սիրելի, պահ ունել կենաց դստերն իմոյ, զոլ նմա պաշտ-

պան և պատսպարան, և լինել նմա փոխանակ եղբօր ։ Աւա՛ղ ; յուսայի զի կոչէր նա զքեզ այլազգ, յառաջինմէ իսկ ՚ի ժամէ՝ յորում տեսի զքեզ՝ ՚ի մտի եղեալ էր տալ զնա քեզ ՚ի հարսնութիւն, և նստուցանել զքեզ յաթոռ իմ, և կատարել ՚ի միջի ձերում զնշխարեալ կեանս իմ առանց այլ իրիք մեծարանաց անուան, բայց հայրակոչ ՚ի ձէնջ լինելոյ ։ Յո՛յս անուշակ՝ կարի վաղ ՚ի դերև ել. մարթէր նմա անդորրագոյն զբախտ իմ գործել, եթէ տակաւին պատրէր զիս ։ Ո՛հ, դէթ մի զշնորհս զայս ժխտեր ինձ, գթա ՚ի ծերունիս մերձ ՚ի մահ, որ ազգական եղև քոյին և բարեկամ, և մտերիմ Տուլլոսի և հօր քո ։ Փարիմ զծնգօվք քոյին, ʻԵուլիա, լեր պաշտպան դըստերն իմում. խոստացիր ինձ՝ պահ ունել կենաց նորա, և խնամ. . .

Եւ մինչ դեռ բանքն ՚ի բերան նորա կային, փղձկեալ ʻԵուլիայ արտասուօք՝ ՚ի վերայ էած. Երդնում քեզ ՚ի ստուերս մօր իմոյ և Տուլլոսի՝ կատարել զառաջին զկամս քո. Տատիա լիցի ինձ հարսն, կեցից և մեռայց վասն նորա, հաղորդ ամենայն վտանգաց նորա եղէց, և ատեցից մինչև ՚ի սպառ զազգատոհմ քոյոյ սպանողիդ ։ Որում Տատիոս ետ պատասխանի հրճուանօք. Ոչ ինչ երկբայութիւն էր ինձ ընդ այդ. Եկ ՚ի գիրկս իմ առաքինի պատանեակ. մեռանիմ ես գոհ, վստահ ընդ երդմանն քո ։ Եւ զայս իբրև ասաց, հրաման ետ ʻԵուլիայ փակել զարտևանունս իւր, և մեռաւ. և ʻԵուլիա նուաղեալ անկաւ զմարմնով նորա ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Նումայի ածել զդիակն Տատիոսի 'ի Հռոմ, և սուգ մեծ դստեր արքային : Կամի նա լնուլ զխոստումն՝ զոր ետ ընկեր արքային, և Հռոմուլոս խափանէ զնա : Հերսիլիա գայ առ նա, և ոչ արտասուօքն և ոչ սպառնալեօք կարէ դրդուեցուցանել զնա : Յուղարկաւորութիւն Տատիոսի, և մահ դստեր նորա Տատեայ : Նշկահել սաբինացւոց, և խուժադուժ ըղդուշութիւն Հռոմուլեայ : Նումա նուիրէ զանձն 'ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ, և աքսորի 'ի Հռոմայ : Համդիպումն նորա ընդ Լեոնդեայ :

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱՅ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Է.

Ա՛յն ինչ գիշերոյ զտխուր զերկնաւ ածեալ քօղ, 'ի միտս իւր գայր Նումա։ Տեսիլ արիւնաթաթաւ գիականն Տատիոսի սարսուռ ցուրտ յաւելեալ զնովաւ, յուշ ածէր Նմա զերդումն զոր երդուաւ։ Նա անզեղջ ընդ այն և անտր-տունջ, խորհէր 'ի լռումն պատրաստուց իւրոց առ թագաւորին բարելաւ։ Նա զի մի գուցէ բամբասեսցեն զդի Նորա 'ի մեկնել իւր անտի վայրիկ մի, ստանձնեալ 'ի յուս՝ գայր դանդաղաքայլ 'ի քաղաքն։ Հասեալ յառաջին պահս, ձայն ետ սաբինացւոյ զօրականին. և աւանդեալ Նոցա զդենըն, պատուէր ետ ածել զայն մեծարանօք յապարանսն արքունի առ Տատիա։ Նոյն ինքն Ձեպեալ յառաջեաց առ 'ի պատրաստել զախրտ հէք իշխանուհւոյն առ գոյժն սոսկալի։

Բայց օրիորդն հայրանէր, աւա՜ղ, ծփեալ 'ի հոգս ընդ յամել հօրն 'ի դարձ, գուշակէր իմն

Digitized by Google

զաղէտսն ։ Միայնակ առ լոյս ճրագին գործե-
լով զձորձ ծիրանի սիրելագունին 'ի թագաւորս ,
թողոյր ստէպ զվաստակն , և յոգւոց հանելով
դիտէր զժամն՝ որ յետ մեկնելոյ հօրն անցեալ
էին ։ Գուշակութիւնք կուռ զհետ միմեանց ա-
ղետաւորք զարհուրեցուցանէին զնա , և արհա-
ւիրք 'ի խորս սրտի նորա սողոսկէին . սահեալ
'ի ձեռանէ նորա անկանէր իլն , և աչք նորա
տխուրք պշնուին մտայոյզք ընդ երկիր ։

Եւ ահա յեղակարծում յանդիման եղև նմա
'Նումա . սուգ 'ի դէմս նորա նկարեալ , ողբք
նորա , և ձորձք արիւնաշաղախք յաճախէին
առ հասարակ զարհաւիրս օրիորդին ։ Յարեաւ
նա սրտաթունդ , և չիշխէր հարցանել ինչ
ցդիւցազնն . իսկ նա հեկեկելով ասէ . Դուստր
Տատիոսի , ժամ է արիութեան սրտի , և անդըր-
դուելի համբերութեանն՝ յոր սիրտ քո սովո-
րեալ է . հարկ է ինձ զխստագոյն տալ նմա
զհարուած . այլ յուշ լիցի քեզ , զի առ 'ի
համբերել աղետից թշուառ կենցաղոյս՝ տուեալ
են մեզ 'ի դիցն անմահից առաքինութիւն և բա-
րեկամութիւն ։

Եւ զոյգ ընդ բանիցն և ահա հասին սաբինա-
ցիք՝ բարձեալ բերելով զդիակն թագաւորին ի-
րեանց ։ Տատեայ ճիչ բարձեալ , դիմեալ զեղաւ
զմարմնովն հայրենի , և անկաւ նուաղեալ ։ Հասին
'ի վերայ նորա , և դարձուցին զնա 'ի զգաստու-
թիւն . նորա զխարխափեալ աչսն պշուցեալ 'ի

Տատիոս՝ հայէր 'ի մեծաբաց վէրս նորա, և ոչ կաթիլ մի արտասուաց ցօղէր. լեզու նորա 'ի քիմսն կցեալ, և ոչ բարբառ մի ողբոց արտաբերէր. բեռն ահագին ընկճէր զմիտս նորա, և ինքն արձանացեալ կայր անթարթ աչօք և անշարժ, ոչ արտասուք յաչս նորա, և ոչ առևտուր շնչոյ 'ի ռընգունս :

Ի համր վշտաց անտի ահաբեկեալ Սուսմայ, ետ 'ի բաց բառնալ զդիակնն արքունի. յայնժամ օրիորդին աղիողորմ բարձեալ կական, ուղխս արտասուաց իջուցանէր : Սուսմա պատահեալ յուսոյն, և ոչ ինչ երկմտեալ՝ զի արտասուօքն այնուհետև սփոփեսցի օրիորդն, եթող զնա 'ի ձեռս կանանց, և չոգաւ հրաման տալ՝ զի զդիակնն արքունի լուացեալ անուշահոտ գինեօք, հանգուսցեն զայն 'ի մահիճս ծիրանիս. և կացոյց պահապանս շուրջ զարքունեօքն : Այլ հատուցեալ զտխրագին սպաս իւր, պատրաստէր առ դժուարագոյնն քան զամենայն, յայտ առնել Հռոմուլեայ՝ զի ոչ ևս կարէր փեսայանալ նմա :

Ահ, քանի՜օն 'ի նմա յուզէին կիրք 'ի գնալ նորա յապարանս արքային. առաջի կայր նմա կորուսանել 'ի սպառ զսիրուհին, զոր ոչ ոք բառնալ 'ի նմանէ կարող էր բաց յիւրմէ. առաջի կայր նմա հրաժարել ինքնին 'ի նմանէ, և իւրովի նմա զհրաժեշտն յայտ առնել, երևել յաչս նորա դըժող, և ընդ դառնակսկիծ կորստեանն բերել զամենայն նախատինս յեղանմտութեան :

Սաստնեցուցանէր պատկերն այն դժպհի զառաքինութիւն նորա . այլ առաքինութիւն զօրացեալ կալաւ զինքնիշխան պետութիւնն : Ըստուերք Տուլլոսի և Տատիոսի առընթերակացք նորին՝ քաջալերէին զնա . ազդ առնէին նմա զի կարևոր էր նուէրն այն , և զի նախատինք էին նմա խնամենալ ընդ սպանողի բնիկ տեառն իւրոյ և ընդ թշնամեաց ազգատոհմին իւրում, և յանձն առնուլ զհարստանիս երդմնազանցութեամբ և չարագոյժ հմայիւք :

Հասեալ ապա եմուտ յարքունիս Հռոմուլեայ . և էր թագաւորն ՚ի Ճաշ , և սատանիկք շուրջ զնովաւ . հօգք տխրատեսիլք ՚ի ճակատուն , տագնապ և աղէտք ՚ի դէմս նորա նկարեալք , արժանահաս պատուհասի յանցուածոյն կարապետք։ Իրազեկ իսկ էր Հռոմուլ սպանութեան գահակցին , և խիթայր թէ գուցէ կասկած լիցի զիւրմէ . և տանջեալ յերկիւղէ անտի յոյժ առաւել քան ՚ի խղճէ չարեացն , կայր ՚ի տխուր լռութեան . որում և դրանիկք նմանօղք լինէին : Հերսիլիա յոտին կացեալ առ արքայի , զթախծութիւն նորա փարատել ջանայր դաշնակաւոր քնարաւն զդիցահօրն նուագելով զյաղթութիւն ընդդէմ Տիտանեանց :

Ոչ առանց հառաչանաց կարաց Նումա յանդիման լինել Հռոմուլեայ . տեսիլ սպանողին Տատիոսի ազդէր ՚ի նա սոսկումն , զոր չկարէր նա ծածկել : Սակայն ջան գործէր , զաչս ՚ի

խոնարհ ունել , որպէս եթէ ինքն իսկ էր մեղա-պարտ . և գիտելով զի և ոչ յանցուածք այլայ-լից կարեն ազատ առնել 'ի մեծարանաց զհպար-տակս , խոստեցաւ առ Թագաւորն և առէ :

Հաստոյլէ , սրբանոյն ամփոփառք զգահոյից քո . անկանաւոր իսկ եղէ անկանելոց նորա ընդ հա-րուածովք չարից յեղուզակաց : Տապաստ արկեալ զերկրաւ 'ի նոցանէ , այլքն խոյս ետուն 'ի բաց , և թողեալ մնացեն անպատուհաս մինչև հասցէ նոցա դիպն մերձախնդրութիւն : Աչ ինչ զան-խուլ է 'ի քէն արինակից ազգականութիւն իմ ընդ արքայական սպասուցուոց . այլ թերևս զան-խուլ իցեն կամթողին մեծարանքն , որով մեծա-րէի զառաքինութիւնս նորա : Աչխկովքին արդարև կցորդութիւնք անձին 'ի մեղաց իմ սպարտ մեծա-մեծս և դժուարին յոյժ . այլ ես յուսամ ընդ-զամենայն : Արքայդ Հառաջնոյ , պաշտելի է ինձ Հերովդէս , և կեանք իսկ ոչ ինչ թու ինձ առանց նորա . այլ խոստացայ ես Տեառն և երդուայ 'ի շունչ վախճանին՝ առնուլ զվրէժ նորա ինձ 'ի հարանութիւն , և չկարեմ դրժել երդմանս իմում : Վասն 'ի հաստատեալ քեզ զխոստումն քո , զամ 'ի հրաժարել 'ի միակ սիրելւոյ իմմէ , և խնդրել 'ի քէն հրաման զի հէք և թշուառ կեցից մինչ 'ի մահ :

Այսպէս խօսեցաւ Նշանն , և ապա իջեալ ընդ երկիր քաղաքամտել կայրն : Յարուցեալ Հայրն Հռո-մոյյա , և եկաց փարեալ մի անդրադարձ . կար-

կեալ կայր և Հերսիլիա, և սահէր անկանէր քնարն 'ի ձեռաց նորա ։ Իսկ ոստանիկք անշարժք կային մնային յայտնելոյ Հռոմուլեայ զկամս իւր, առ 'ի խնդակից կամ տրտմակից լինելոյ ընդ նմա ։

Նա առաջ ոչ ուրեմն յարուցեալ արքայն մեծապատ, և զայրագին ակնարկեալ 'ի Նումա, ասէ . Պատանի դու, ծանօթ է ինձ մահ իշխանակցին իմոյ, և ես իսկ հրամանն պատուհասելոյ զսպանօղս նորա ։ Որչափ իսկ սիրելի լեալ իցէ քեզ Տատիոս, Թող 'ի Թագաւոր քոյին զհօգ խնդրելոյ զվրէժ սպանութեան նորին ։ Գիտեմ ես պատուհասել զոճիրս, այլ նուաճել զփառամոլութիւն նմանեացն Նումայ՝ ոչ ես. արգելում քեզ՝ մի զդուստր արքային սաբինացւոց առնուլ կնութեան. իրաւունք նորա 'ի ժառանգութիւն գահուն հայրենի կասկածելի են ինձ. տաց ես նմա զայլ ոք 'ի փեսայութիւն ։ Իսկ զնախատինս մերժելոյ քո զդուստր իմ, զաւակն ևեթ արխեան չհամարեցի իւր 'ի Թըշնամանս. ներեմ քեզ զայն՝ հայեցեալ 'ի տիս քոյին, 'ի խաղին անբաւ ընդ մէջ մեր, և մանաւանդ 'ի քաջութիւն քոյին՝ որով եղեր զօրացն իմոց պիտանի ։

Նա զայրանիկ ասացեալ՝ բռնազբօսելով զզայրոյթ իւր, եւ առանց մնալոյ լսել զպատասխանի Նումայ ։ Կամէր տարփաւորն հէք խօսել ընդ Հերսիլեայ, այլ խոժոռ Ամազոնեան ակնարկեալ 'ի նա արհամարհանօք, անց զնովաւ անբար-

բառ, և հաս զհետ հօր իւրոյ հանդերձ զօրակա-նօքն :

Խոստումն այն և արհամարհանք Հերսիլեայ հարին կարեվէր զսիրտ ՙԼուսնոյ, այլ դիւրա-գոյն պատրաստեցին նմա զդառնակսկիծ նուէրն : Զայրացեալ ընդ Հռոմուլ, ցասուցեալ ընդ դուստր նորա, ոգի 'ի բերին առ 'ի կալ հաւասա-րիմ ընդ բնիկ տեառն իւրում, արիագոյն և խա-ղաղագոյն փութայր յարքունիս առ Տատիա :

Եւ հասեալ առ նա, ասէ . Դուստր լաւա-գունին 'ի Թագաւորս, ներեա ինձ զի 'ի վիշտս քո և յարտասուս զհարսանեաց ընդ քեզ խօ-սիմ : Հայր քոյին 'ի մեռանելն իւրում 'ի հաւա-տարմութիւն իմ զքեզ արար ապաստան . և անձն նորին վեհ մխիթարեցաւ ընդ երդումն' զոր ետու նմա առնուլ զքեզ ինձ 'ի հարսնութիւն : Ար-գելու ինձ զայս Հռոմուլոս . բայց Հռոմուլեայ չէին ինչ աստանօր իրաւունք : Սաբինացիք ծնեալ եմք երկաքանչիւր, հպատակք արքային Սաբինոյ . հնազանդել նմա առ կենդանութեամբն' անհրա-ժեշտ պարտք էին մեր . իսկ հնազանդել նմա յետ մահուն' սրբազնագոյն ևս պարտք : Ես ծածկեմ 'ի քէն, զի սիրէի յոյժ զՀերսիլիա . այլ յետ սպանութեան հօր քո' լաւ իցէ ինձ աքսոր և պատուհաս ընդ քեզ, քան թագաւորել ընդ դըս-տեր սպանողին : Եթէ այս քեզ բաւական իցէ, պատրաստ եմ խիզախել ընդ իս ընդդէմ սպառ-նալեացն Հռոմուլեայ . պատրաստ եմ տեսա-

նել վառեալ 'ի խարոյկ հուր քո զջահ Հռովմնեայ քեզ 'ի հարսանիս ։

Իսկ օրիորդն, որ 'ի բարգաւաճ հեռուստ կոչէր 'ի պարտի զանխուլ պաշտպանութիւն սէրն ընդ դիւցազինն , զարմանալեացն և զուարճանօք լուսոյ զքաղաքն Նորա . և շառագունեալ՝ ետ պատասխանի . չիցի պատկեր և հաճոյ Թուի քեզ ։ Եւ երդուաւ Նմա՝ Նուման . և առաւել վստահացեալ յանձն իւր սպասաւորեօքն Հռոմուլեայ քան ամենայն ձգամբքն՝ զոր արարեալ էր ընդ անձին , զհետ լինէր այնուհետև յուղարկաւորութեան բարւոյ արքային ։

Այն ինչ այգն 'ի գիշերոյն մերկանայր , համդիպեաց Նուման 'ի չու գնդաւ մեծաւ սաբինացւոց՝ հարկանել փութով 'ի լերինս վասն խարուկին . և ափոփէր սիրտ Նորա Թախծեալ բարեխնամ յանձանձանօքն , զոր ոչ յայլ ուք վստահանայր ։ Այլ 'ի չու առնելն՝ ընդ առաջ եկն Նմա Հերսիլիա , և խնդրէր խօսել գաղտ ընդ Նմա ։ Սա էր Նա խորախուն այն Սաբինացին , որոյ առհամարհաւ հայեցուած խաղաղաւէտ յանձն առնէր զծայրահեղն յառել 'ի գեզ Նորա . ոչ եւս էր Նա զդիւցազինն օրիորդ , որոյ բաղձալի ամենեքեան տարապարտ արկ զԹշնամիս բարոյսն՝ խածանել զփեշն ։ Այլ էր Նա տարփածու յուսահատ , որոյ ծնօտքն ակօսացեալք յարտասուաց , և աչք Նուաղեալք 'ի լալոյ , ստախօսէին փայլեալ Նշողելն ընդ անկանելն որ ծածկեցին վնասս . վարսք Նորա և հանդերձք անյարդարք , և երեսակարգք մշտայն՝ սառեցացու-

ցիւք զեղջ նորա՝ յաւելուլին 'ի նա շնորհս իմն խանդաղատելի ։

Խօսի օրհնողն ընդ դիւցազինն, և ասէ. Նումա, տեսանես ահաւասիկ ցոր վայր ած ձըգեաց զիս սէր. գամ խնդրել զքեզ յարքունիս քո. գամ աղերսաւոր՝ ընդունել թերևս 'ի քէն զմերժումն ։ Ո՜հ, եթէ գիտէիր դու զզուարթութիւն Հերսիլեայ, 'ի միւս աւանուէիր քանի՛ սիրելի իցես նմա. 'ի միւս աւանուէիր . . . այլ դու գիտես իսկ քաջ, ո՛ ապաշնորհ, չկամիմ ցայգ վայր խոնարհել և ասել քեզ զայն. չկամիմ խօսել ինչ զինէն, այլ զքէն միայն ։ Ճանաչեմ զքեզ Նումա, և գիտեմ իսկ աներկբայ, զի արգել հրամանի հօր իմոյ փութացուցանէ զքեզ 'ի հարսանիս ընդ դստեր Տատիոսի. այլ դու չև ևս ճանաչես զհայր իմ, եթէ կարծես թէ նեղեացէ քեզ զայդ ։ Դնիր 'ի մտի, զի 'ի պահուն՝ յորում իշխեացես ստորնադասել հրամանի նորա, ընդ տապարաւ նուիրականացն անկցի գլուխ քոյին ։ Ոչ ինչ երկբայիմ զի այս երկիւղ ոչ կասեցուսցէ զքեզ. այլ ոչ միայնակ կորիցես դու, այլև Տատեայ ընդ քոյումդ խառնեսցի ։ Ու համարիցիս թէ Տատիոս, որոյ այդպէս սիրելի է քեզ յիշատակ, ոչ 'ի ծնունդս անկեալ պաղատիցի առ քեզ՝ փրկել զդուստր իւր 'ի մահուանէ ։ Յերդմնեցուցանել նորա զքեզ առնուլ զդուստր իւր քեզ կնութեան, համարէր տալ նմա զքեզ պաշտպան, և յապահովել զնա յամենայն վտանգաց. բայց եթէ

հարսանիքդ այդ ածեն զնովաւ դատակնիք մահու, եթէ հաւատարմութիւն քո ածէ զնա 'ի կորուստ, յանցանես ընդդէմ մտաց հօր նորա, և եղեռն ընդդէմ դստեր նորին գործիցես:

Ոչ յաւելում ինչ զանձնէ, ո՛ ապաշնորհ, զանձնէ՝ զոր համարէիր թէ սիրիցես, զանձնէ՝ յորմէ ոչ խնայեցեր զարիւն քոյին: Աւա՛ղ դժբաղդութեանս իմում, զի չկարացի ես առնել ինչ վասն քո. այլ այնքան եմ առ քեզ շնորհապարտ, զի զնոսին իսկ զերախտիս քո համարիմ գրաւականս անլոյծ սիրոյ քո ընդ իս: Այո, վասն Հերսիլեայ առաքինայար դու, Նումա, և եղեր դիւցազն. Նմա ետուր զասպարն երկնաւորք, որ զնա կացոյց անպարտելի. զնորին պահեցեր դու զկեանս, արկեալ զքեզ առաջի գեղարդեանն Լեոնդեայ: Քեզ վասն փառաց իմոց, քեզ և վասն կենաց գտանիմ շնորհապարտ. և դու կամիցիս լքանել զիս, յետ պարտական զիս կացուցանելոյ սիրել զքեզ: Ո՞չ ինչ ապա կեցուցեր զիս, առ ինչ գտար դու յաչս իմ վեհ և սիրելի քան զամենայն դիւցազունս: Ասա, տո՛ւր ինձ պատասխանի. մի՞թէ դժպհի՞ եղէ քեզ. իցէ՞ ինչ քո բողոք զինէն, ո՞չ բաւական ցուցի քեզ սէր: Ա՛հ, ներեա դստեր Հռոմուլեայ, այնմ՝ որ ոչն երբէք ցածոյց զաչս առ թագաւորս տարփաւորս իւր. ներեա զի զնախընծայ բոց սրտիս ծածկեցի 'ի քէն. ծածկեցի այո, այլ բուռն էր ինձ այն քան թէ քեզ. և բռնութիւն՝ զոր ընդ սիրտ իմ

առնէի՝ պատուհասէր լիով զգոռոզութիւն իմ։ Այլ արդ տես ցոր վայր գոռոզութիւնն այն ցած-նու. առ ոտս քո ահա կամ, արտասուեմ 'ի ծուն-կս քո. խոնարհեցո զաչս քո Նումա, հայեաց 'ի Հերսիլիա, և կշտամբեա համարձակ զգոռո-զութիւն նորա։

Իսկ Նումայ հեղձամղձուկ լեալ, չիշխէր հայել 'ի դէմս Հերսիլեայ. զի 'ի լուր ևեթ բարբառոյ նորա գտանէր նուաղեալ։ Տեսանէր առ ոտս իւր զոր սիրէրն առաւել քան զկեանս իւր, և զբոլո-րանուէր սիրոյ նորա առ ինքն լսէր զստէպ խոս-տովանութիւն. և 'ի խօսել օրիորդին՝ լուծանէին տակաւ խորհուրդք դիւցազինն, որպէս որ զլե-րամբ կուտակեալ ձիւնք 'ի ծագել զնոքօք ճառա-գայթից արեգական։ Նումա զգօնն այն պատանի սկսանէր ախորժել զաղերսաբանութիւն Հերսի-լեայ. սիրտ նորա սիրաբորբոք խանդաղատեալ և համոզեալ 'ի յետին բանից աղաչաւորին՝ մինչ հանդերձէրն տեղի տալ նմա, և ահա ծե-րունին Մենտոր զօրավար սաբինացւոց հասեալ անդր՝ խափան եղև հրապուրանացն։ Զաւակդ Պոմպիլեայ, ասէ լուրջ և տխուր, սաբինացիքս վշտագին զքեն հարցանեն. և որբացեալք 'ի հօ-րէն իւրեանց, զժառանգաւոր առաքինութեանցն նորա խնդրեն. Եկ իշխանդ, եկ մխիթարել զի-րաւացի սուգ նոցա՝ խոստանալով սիրել զնոսա որպէս սիրէրն զնոսա Տատիոս, և երդումն նոցա տալով օգնել և պաշտպանել արժանաւոր դստեր լուսագունին 'ի Թագաւորս։

Այս ընդ բանիցն հնչէր առ դուրս պաշտաւնեն աղաղակ և հեծութիւն բազմութեան ժողովըր-դեանն, և 'ի խառնաձայն հառաչանաց լսելի լինէր անունն Նումայ, զի գոչէին. Սկեացէ հասցէ առաքինին Նումա, երևեցի դիւցազնն մերազնեայ, բարեկամն մեր, նշխար իշխանացն մերոց, և միակ յոյս Թշուառացելոյ ազգիս: Ո՛վ Նումա, ե՛կ ցուցանել մեզ զվերջին կամս բարեգութ մերոյ արքային. տեսցես դու զմեզ նահատակեալս 'ի կատարումն այնցիկ:

Զոյգ ընդ բանիցն և աղաղակն, և արտասուք Մետիոսի՝ որ անդր հասեալ կայր, և արիւնն Տատիոսի՝ որով տակաւին պատմուճանն Նումայ Թացեալ էր, յինքն զդիւցազնն դարձուցին մինչ դեռ ահա մերձ էր 'ի մոռացումն անձին, և գոչեաց. Հերսիլիա Հերսիլիա, սիրեմ զքեզ, և յոյժ առաւել քան զկեանս իմ. այլ պարտք իմ առաւել քան զքեզ սիրելի են ինձ: Դուք՝ որ յառեալ հայիք յիս, ժողովուրդդ՝ որում պարտիմ ընծայել օրինակ բարեաց, սիրտ իմ՝ զոր չկարեմ խաբել, ոքոտան ինձ զօրէնս հաւատարիմ կալոյ յերդմանն իմում՝ զոր ետու. կոչեցի այնմ վկայ զստուերս մօր իմոյ. ողջաւի և դառն իցէ ինձ զոհս, տակայն մատուցից զայն. մահառիթ լիցի ինձ այն, տակայն . . .

Յայնժամ Հերսիլեայ զպայրապազին ընդմիջեալ զբանսն, ասէ. Ոչ, ո՛ անողորմ, ոչ լիցի քեզ այն մահառիթ. յայլ ոք զցաւունն հօր իմոյ շըր-

ջեցից, ցուցից նմա զզոհն արժանի 'ի սպանող. իսկ դու կեցցես, կեցցես դու առ 'ի կրել երկարագոյն զպատուհաս եղեռան քո, և առ 'ի տալ ինձ պարապ և պատեհ 'ի յագուրդ արդար վրէժխնդրութեան իմոյ: Զիշխես, ո հաւատադրուժ, անցանել 'զուխտիւդ' զոր Տատիոս 'ի քէն յափշտակեաց. և առ ոտն կոխես զերդումն, զոր ինձ ետուր: Խոստացեր ինձ ես զայն 'ի քէն, ո՛ ապաշնորհ, որ ընդ կերպարանօք առաքինութեան ծածկես զփառասիրել իղձս քո թագաւորելոյ առքինաց, և յափշտակելոյ զաթոռ հօր իմոյ: Անկիր 'ի դժնդակ բախտէն՝ որ սպառնայ քեզ, զարհուրեա՛ց 'ի չարեացն՝ որոց ձայնատուր լինիս. մի՛ ակն կալցիս խուսել յայնցանէ: Ռամկաւ ևեթ Ռոմուլեայ շուրջ պատեացէ զքեզ անենայն ուրեք թշնամեօք. Թափառական հալածեալ աքսորեալ 'ի քաղաք անցիցես զաղէտս քո և զպատիր առաքինութիւն ընդ ազգս Լատինաց, որք մերժեսցեն զքեզ 'ի գրկաց իւրեանց: Զարատանօք 'ի կեղեքիչ խղճէ մնաց ընդ մահ հայրսնոր և ընդ լքումն սիրահւոյդ, ողբասցես յարաժամ զղձիւ յեղանակութեան քո. կարօտասցիս դու Հերսիլեայ, տարածեսցես առ նա զձեռս զուկս քո աղերսաւորս. բայց Հերսիլիա և նա այնու զրգռեսցի 'ի հալածել զքեզ: Յորժամ խոցէ շունչ 'ի ռնգունս իմ, բոց 'ի ձեռին հեռանուս եղէց քեզ. և եթէ լքումն 'ի քէն լիցի ինձ մահապէտ, առաւելքս իմ լիցին զուարճացին

ընդ ձիւաղս դժոխոց անողորմս՝ յաւելուլ զարհաւիրս տանջանաց քոյ ։

Այս զայս ասացեալ՝ եթող զԱյումա ․ իսկ Նորա ամաչեցեալ ընդ կիրս իւր՝ չիշխէր զաչս 'ի վեր ամբառնալ հայել 'ի Մետիոս ․ և երթայր 'ի սփոփել զսաբինացիս ։ Բայց երկուցեալ 'ի սպառնալեացն Հերսիլեայ, և կասկածեալ թէ գուցէ եղեռն ինչ գործեսցէ Հռոմուլոս , պատուէր ետ ծերունւոյ զօրավարին՝ պահ ունել զօրօք յապարանս Տատեայ ․ և ինքն գնդաւ միով խաղաց գնաց կողոպտել 'ի լերանց զմայրիս նուիրականս Ալբենեայ , և զհացին՝ որ տաշեալ 'ի տիգաւունս՝ արբենան յարիւն մարդկեղէն , զբարձրաբերձ կաղամախիս և զբուրեան եղևնիս ։ Հնչէր անտառն 'ի խիտ առ խիտ հարուածս կացնաց ․ տխուր նոճիք կործանին ընդ հովիտն անկեալ , և բարտիք տապալէին ճարճատմամբ. Պխսիդեայ սիրելիք , և ցանկալիք հովուաց սաղոյք ։ Այս կապտեալ 'ի դալարագեղ կողերց բունք նոցա ոստախիտք թաւալէին զափամբք Տիբերի , ուր ոչ ինչ հեռի 'ի քաղաքէն ամբառնայր խարոյկն փայտակոյտ՝ որ յաճիւն զդիակն Տատիոսի լուծանելոց էր ։

Ի վաղիւ անդր իշխանք սաբինացւոց բարձեալ բերին զդիակնն զարդարեալ արքունի ծիրանեօք ։ Գունդ պատերազմիկ մանկտւոյ հազարք գնային առաջի , զլխիվայր զզէնսն բերելով , կորագլուխք դանդաղաքայլք 'ի տխուր նուագ սաստ

կամային փոքր ։ Տասոխս անմխիթար 'ի պատա-
սակ համբերեալ 'ի քօղ, և նոձիւ պատեալ,
ցանկէր զդադարքն ծաղիկս թացեալս արտա-
սուօք իւրովք ։ Համգոյն նմին և ՙԼոսման զգե-
ցեալ հանդերձ սգոյ , դեդևելոյ զնացից նորա
օժանդակէր , և սփոփէր զնա արտասուալցող
կարեկցութեամբ , և զգուշանայր նմա յարկա-
ծից յուսահատութեան ։ և հնչէր դաշան 'ի
ձիչ և 'ի կականմ խռնելոցն զնորքօք ապգավին սա-
բինայցւոց ։ Այլ մանաւանդ ծերունին Մ՝ենտոր ,
'ի վաթսուն ամաց հեռու բարեկամ և կենակից
իւրոյ արքային , բախէր զկուրծս իւր , փետէր
զալիսն , և անկեալ յերկիր բարբառէր ։ Տէր
իմ և արքայ , ընտրեալդ 'ի թագաւորս , առ այս
ուրեմն անողորմն Պարկս խնայեաց յես , զի տե-
սից զէջս քո 'ի շիրիմ , զի կորուսից զբարեկամ
իմ և զհայր ։ Ո՛վ Տատրիկ , տեսի զքեզ 'ի մանկ-
կութենէ իմմէ դիմեալ բանեալ բազում անգամ
'ի մահ ։ տեսի զքեզ շուրջ պատեալ 'ի թշնա-
մեաց միշտ յաղթական , միշտ անմահ ։ և արդ
'ի մէջ ժողովրդեան քո , 'ի մէջ որդւոց քոց ,
տեսանեմ զքեզ հարեալ 'ի համանգզեաց ։ սիրտ քո
առաքինական թշուառաց հարաւ յարապաշնորհաց , և
ոչ փրկեցին զքեզ դիքն ։ Թողին զքեզ կորուսանել
զպատկեր բարերարութեան իւրեանց յերկրի ։
Ո՛վ Տատրիկ , սուղ քան զամենեսեան՝ որ ողբան
զքեզ առա՝ մնայ ինձ ողբալ ։ սուղ քան զամենեսեան
լիցի ինձ կեալ յետ տեսանելոյ զմահ քոյին ։

Զայսոսիկ Մետիոս բարբառէր այլս. եւ ժողովուրդն ամենայն, որ կայր անդ 'ի լուր, աշխարահեծ կականաւ զնոյնս կրկնէր:

Եդաւ ապա դիականն 'ի փայտակուտին, եւ զենան զոհք. եւ եհեղ Նումա յերկիր ամանս գինւոյ երկուս լիուլի, եւ այլս երկուս լի կաթամբ, եւ այլս արիւնալիցս կրկին, հեղումն հաճոյական 'ի քաւութիւն ուրուաց: Իսկ ապա կոչեաց բարձրաձայն զհոգի Տատիոսի, եւ դարձուցեալ զերեսս իւր՝ խանձարեցոյց զջահն, հուր եհար 'ի փայտակոյտ անդր: Խոնարհեցաւ ընդ մայրիսն ամբառնայր հուր. սաստկանայր աղաղակ ողբոց ամբոխին, եւ զօրքն ամբառնային 'ի վեր զասպարս իւրեանց. բայց Նումա լռել հրամայեաց. եւ երկիւղածութեամբ 'ի տժգոյն դէմս Տատիոսի անձնարկեալ, որ չեւեւս 'ի բոցոյն էր գրաւեալ, գոչեաց եւ ասէ. Ով արդարադատդ 'ի Թագաւորս, խոստացայ 'ի շունչ վախճանիդ՝ փեսայանալ քեզ, երդուեալ 'ի պաշտպանութիւն դստեր քոյին կեալ. աւասիկ կամ 'ի կատարել զերդումն իմ: Սարոյկս այս լիցի մեզ բագին. 'ի վերայ արբոյ սեղանոյս, յանդիմանն աստուծոց քոց, առաջի ժողովրդեանս՝ որ ողբայ զքեզ, 'ի նշոյլ ջահիցս եղերականաց, ակն յանդիման դիցն՝ ահաւորաց առ ուխտադրուժս, խոստանամ Տատեայ: Այո, ո՛ սաբինացիք, պատուհասեցէն զիս դիք վրէժխնդիրք, եւ դուք ընդ նոսա եւ ամենայն բարեկամք Տատիոսի, եթէ երբէք 'ի

կեանս իմ թողից ՚ի թշուառութեան զարժա֊
նաւոր հարամն՝ զոր ես ինձ Տարիոս . արիւն
լուացումն ՚ի թագաւորս ՚ի վերայ իմ, եթէ
վերջացայց երբէք ՚ի հատուցանելոյ արքայազն
դստերն որ յինէ պարտիմ հօր նորա :

Այս զայս ասացեալ՝ ետ ած ՚ի յաջ օրիորդին ,
և կից ընդ նմա կամէր կարկառել զերկաքանչիւր
՚ի խարոյկն . բայց Տարիա ոչ ևս կարէր կալ յո֊
տին , դեդևէր , կարկամէր , և քիրտն ցուրտ հե֊
ղոյր ՚ի դիմաց . լեզու նորա ընդ քիմսն կցեալ՝
չկարէր և ոչ մի յօդել բարբառ . շրթունք նորա
կապուտակեալ՝ պրկէին և ձգտէին դժնէատեսիլ .
անկանէր յերկիր , և թաւալէր և ճգունս ընդ
վայր գործէր : Ի զուր Նումա և սաբինացիք օգ֊
նէին նմա , անհազին ճչիւք փչեաց նա զոգի :

Ժողովուրդն ամենայն խռովեցաւ ընդ տե֊
սիլն , նշանակք թունիցն յայտնեցան , հնչեաց
զուժկան , և քրթմնջիւն աղօտաձայն ընթանայր
հանգոյն հողմոյ մրրկի՝ որ սկսանիցի յուզել զա֊
լիս : Զօրքն և քաղաքացիք հայէին ընդ միմեա֊
նըս , ցասումն փայլատակէր ՚ի դէմս նոցա , և
զայրոյթ ՚ի սիրտ նոցա բորբոքէր . և անէծք ՚ի
վերայ Հռոմուլեայ և Հերսիլեայ տեղային : Հըն֊
չեաց ապա միաբարբառ աղաղակ , և խռնեալ
սաբինացիք առ հասարակ շուրջ զՆումայիւ , գո֊
չէին . Վրէժխնդրութիւն , վրէժխնդրութիւն
Տարիոսի և դստերն , սպանման երկաքանչիւր
՚ի Հռոմուլեայ . ա՛ծ զմեզ ընդդէմ խուժադուժ

արքային, բնութիւն և կրօնք Հռոմայեցին ։ Դի- տեսցուք այժմ ևս 'ի Հռովմ, կարծանեսցուք զքաղաքն անկարգապիշտ և աղխատաքեր մերձ ապաք- նացելոյ ։

Իսկ առաքինեալն Նումա շուրջ պատեալ և բըռ- նադատեալ 'ի յուսահատ անձնաւէն, զրգռեալ 'ի սեռիւր գժնդակ մահու օրինացն, զայրաց- նեալ յիրաւացի արհաւրաց՝ զոր ազդէ եղեան 'ի սիրտ անձին, ոչ ևս էած զմտաւ՝ զի դէց զԹա- գաւորս անկ է պատուհասել, և զնախայարձակ Թափ կրից ոչ կարացեալ սանձահարել, դիմեաց 'ի Հռովմ սարսափեցուցն կատաղի ամբոխիւ ։ Բայց խորագիտին Հռոմուլեայ յառաջագոյն գուշակեալ էր զվտանգն ։ Իւրն զիտելով զի և ընդդէմ սատարիցն իւրոց ապստամբելոց՝ կատարե- լոց էր Նումա զուխտ իւր, զգուշացեալ յանձնադրումն Հերսիլեայ, և առ 'ի խնդրել զվրէժ զաւերին և զարհամարհանաց իշխանութեան իւրոյ, տուեալ էր խառնել մահաբեր սատակ 'ի գոյժն ինչ կերպակերպին զոր Տատեայ տուեալ էր ։ Այսպէս ոճիրք զոճիրս ծնանէին, և անօրէնութիւն յե- ղեղանաւորագոյն ևս մեծ յանօրէնութիւն ։

Հռոմուլոս, որ կասկածէրն զապստամբու- Թենէ, ոչ կամեցաւ գնալ յեզերական 'ի հան- դէսն՝ առ ապահովելոյ զՀռովմ ։ Ամրափակեալ էին դրունք, և պարիսպք պատեալ զօրօք ։ Այլ քաղաքն ևս պատնէշ ընդդէմ ապստամբացն հնա- րաւորեալ էր խուժադուժ արքային, յամփշտա-

կեալ 'ի տանց զկանայս զմանկունս և զծերս սաբինացւոց՝ որոց ոչ էր կարացեալ գնալ 'ի յուղարկաւորութիւն արքային իւրեանց , և 'ի վերայ պատարագացն կացուցեալ էր զնոսա 'ի պատսպարութիւն զօրացն իւրոց :

Հասին սաբինացիք կատաղաբար գոչելով վրէժխնդրութիւն , և զգեղարդունս ճօճելով . այլ զկայ առին սոսկացեալք 'ի տեսանելն զծերունիս իւրեանց զմայրս և զտղայս , ընդ որս հարկ էր թափ անցանել նետիցն առ 'ի հարկանել զզօրս Հռոմայեցւոյ : Լռութիւն խաղին փոխանակեաց յանկարծ ընդ աններելի աղաղակին . Հայէին ընդ միմեանս կարկամեալք թերանաբացեալք բազկօք ձգելովք , և անկանէին զէնք 'ի ձեռաց նոցա :

Ընդէր և ընդ զգաստացեալ խոհականն պատանին . Հասու եղև յաղթութեան չարեացն՝ որ զհետ գային յանդգնութեան , հառաչեաց ընդ վտանգն՝ յոր արկանէր զժողովուրդն անպարտ . և ընթացեալ ընդ առաջն զօրացն , գոչէր . Ո՛վ և վրէժխնդրութիւն , զինուորակիցք իմ . կացէ ծանրագոյն լիցի ձեզ այն . խնայեցէք 'ի Հայրս ձեր և յորդիս , որբաղնասոյն քան զվրէժխնդրութիւն թագաւորացդ ձերոց են պատուաս այս : Մնէ՝ կամիցիք Հայրապետաք լինել և որդեսպանք առ ոտն Տատիոսի . և ընդդէմ զծերութեան բազմութեան և զօղոցով երեսօք մանկանց մատուցանիցէք 'ի սպանդ , խնայեսցես զնոսա 'ի դժոխս :

Digitized by Google

Ո՛հ, դուք որք զՏատիոս ծանեայք, խորհեցա-րուք թէ սփոփեսցին այդուիկ ստուերք նորա : Ո՛չ, յլուր, ո՛ սաբինացիք, այլուր խնդրեն փառք յաղ-թութեան. ստամբօր պարտութեան են փառք : Մետի՛է, ա՛ռ ուղէշ ձիթենւոյ, երթ առ Թա-գաւորն Հռովմայ, եւ խոստացիր նմա զհնազան-դութիւն սաբինացւոց. ասա դու նմա, զի պատ-րաստ են տալ պատանդս, եւ ընդունել զնա 'ի թագաւոր իւրեանց, եթէ միայն երդնուցու նե-րել նոցա : Եթէ զոհ 'ի նոցանէ զոք խնդրիցէ, ահաւասիկ կամ ես. յիս ամենայն յանցանք նոցա, ինձ եւեթ մի ներեսցէ : Ե՛րթ, ընթա՛, մի յապաղեր, կռեա զուխտ խաղաղութեան, խոս-տացիր նմա զգլուխ իմ եթէ խնդրեսցէ. քաղցր իցէ ինձ կորնչել 'ի վերայ ժողովրդեան իմոյ :

Զայսոսիկ խօսեցաւ Նումա. եւ կամէր Մե-տիոս պատասխանի առնել, այլ արգել նմա դիւց-ազնն, եւ ձեռպեցոյց զնա 'ի պարիսպս քաղա-քին : Դիմեաց անդր Մետիոս, ետ բանալ ըղ-դրունս քաղաքին, եւ դարձաւ եբեր զաւետիս խաղաղութեան եւ զհաշտութեան, եթէ միայն երցէ Նումա անդրէն 'ի սահմանացն Հռովմէական : Զայն իբրեւ լուան սաբինացիք, զաղաղակ բար-ձին զէն առնուլ անդրէն. բայց Նումա համոզա-տեցոյց զնոսա, աղաչեաց, հրամայեաց հնազան-դել. եցոյց նոցա զահագին աղէտս, որոց խնդրն միայն զտանէր պատճառս. սպառնացաւ երթալ զիւրովքն յանդիմանն աչաց նոցա, եթէ ոչ յանձն

առնուլին զխաղաղութիւն. և առեալ մեկուսի զՄենտոր, և գիրկս արկեալ նմա, ասէ. Բարեկամ պանծալի, որբեա զարտասուս քո. աքսորս այս, որ փրկէ զազգ իմ, կարևոր է յանդորր սրտի իմոյ։ Ե՞րբ իցէ ինձ հայել միւսանգամ յերեսս Պոմոնեայ, ե՞րբ հանդուրժել՝ ի տեսիլ խուժադուժն Պերսինեայ՝ որոյ զայրոյթ գործակից էր աներկբայապէս եղեռանն՝ ընդ որ ահա հառաչեցաք։ Ո՜հ, Մենտորէ, բժշկեցաւ սիրտ իմ՝ ի դժոխըմբեր կրից անտի՝ որ ապականէր զկեանս իմ. այլ տակաւին ընդ երկար ելցէ՝ ի վիրաց իմոց շարաւ։ Սիրեցեալդ իմ, դառնագոյն յաղէտս և դժնդակագոյն ՝ի չարիս, է ամաչել ընդ այն՝ որ քան զամենայն ինչ սիրելի եղև մեզ։ Ներեա ինձ զարտասուս, զոր հեղում զայս վերջին նուագ առ սիրոյ. այսուհետև առ զեղջ արտասուեցից։ Յանձն առնեմ քեզ, սիրեցեալդ իմ Մենտորէ, ժողովել զաճիւնս արքային մերոյ և զգատեր նորին զՀեքբի. հանգիցեն ՝ի միասին ՝ի վերայ շիրմի մօր իմոյ ընդ աճիւնս Տուլլոսի։ Տո՛ւր ինձ խոստումն՝ ածել զայնոսիկ քեզէն, և մի վստահել յայլ ոք զխնամն՝ վասն որոյ նախանձիմն ընդ քեզ. մնա խաղաղութեամբ զինուորակից իմ, երկայնաւուրս տացեն դիք ծերունւոյդ։ Օ՜մնաած, զի դու միայն մնաս սաբինացւոց. Թագաւոր նոցա ոչ ևս է, Տարխա մեռաւ, և Նումա հեռի ՝ի նոցանէ կեցցէ. քեզ մնայ սփոփել զորբացեալսն։ Քեզ յանձն առնեմ զնոսա, բարեկամդ

իմ մեծարոց, և յուսամ շնորհս երբեմն ունել քեզ զբարեացն, զոր ընկալցիս 'ի քէն ։

Ի զուր Մ՛եսոլաս զհետ նորա երթայր, կցորդ լինել բախտի նորա. դարձաւ դիւցազնն և ասէ. Խորհեաց 'ի ժողովուրդն, միշտ անտես լեալ ։ Եւ զայս տեսացեալ՝ սրացաւ 'ի բաց, դէմ եղեալ 'ի Մ՛արսս ընդ նոյն Ճանապարհ, ընդ որ յառաջ քան զամիսս ինչ անցեալն էր պատուադէն 'ի զրահս բազմամփայլս, առաջնորդելով զօրացն սաբինացւոց, արբեցեալ ախտով, ցանկացեալ դիւցազնական շահատակութեան, քաջայոյս ժամանելոյ փառաց 'ի բարեբաստութիւն ։ Եհաս նա փութացն, այլ դառնայր ընդ նոյն տեղիս միայնակ աքսորական և վշտալից, խոյս տալով յերեսաց արքային՝ որում ծառայեացն, անծանօթեցեալ ընդ այն՝ զոր ոգւով չափ սիրեաց, և առխոյեալ խորհրդ րել խուր ապաստան յաղգի՝ զոր յաղթահարեաց ։

Խաղաց գնաց ել 'ի սահմանացն Հռոմայեցւոց, և Թուէր նմա Թեթևացեալ յահագին բեռանէ ։ Եւ հասեալ մերձ 'ի Արիճիա, եմուտ 'ի հովիտ մեծ՝ ուր հոսէր վտակ ականակիտ ակնածիր յուռենեաց և 'ի կաղամախից. և երթեալ ընդ եզր վտակին, եհաս առ սաղարթով բլրի միոջ 'ի քարայր խորին ։ Եւ 'ի խոխոջանաց աղբերականն ձգեալ, ուստի բղխէր վտակն խաղաղաւէտ, եմուտ անդր 'ի ներքս. և ահա, հիացումն մեծ, տեսանէ անդ պատանի զօրական ծածկեալ ամեծենեաւ և ընկողմանեալ գլախաքուն 'ի ներքս ։

Հայր նկատէ եւ ճանաչէ զնա, զի էր քաջն Լեւոնդ՝ զոր երթայրն խնդրել ՚ի Տարսս, զայն՝ զորոյ զփորձ քաջութեանն առեալ էր, եւ մնայր նմա զբարեկամութեանն եւս առնուլ զփորձ։

Զարթեաւ Լեւոնդ. եւ իբրեւ ետես զԼրումա, դիմեաց գիրկս արկ նմա. եւ գորովանօք համբուրեալ ընդ միմեանս դիւցազունքն երկոքեան. Ով բարեկամ, ասեն ցմիմեանս միաբաբառ, ՚ի խնդիր քո դիմեալ գայի։ Եւ յաւել Լրումա. Գնա՛ ՚ի Հռովմ։ Պատասխանի ետ Լեւոնդ զուարթ եւ համարձակ. Այո, ՚ի Հռովմ գայի աքսորական եւ անապաւէն՝ ապաստանել առ յաղթողդ իմ։ Յայնժամ գոչեաց Լրումա. Ահ, մի եւս զյաղթութենէ բանք, բարեկամութիւն անցցէ ՚ի հանդէս։ Տուր ինձ այնպէս բախտին կամք՝ պնդել եւ եւս զզօդ սիրոյ մերոյ ընդ միմեանս, նմանավիշտս զմեզ յարդարեալ։ Աքսորական եւ ես հանգոյն քեզ, գայի խնդրել առ քեւ ապաստան։ Յիշիցես իսկ որ ինչ արարի ես վասն խուժադուժ բռնաւորին Հռոմուլեայ, միայնակ ինձէն փրկեալ զնա եւ զբանակ նորա. եւ արդ նա ինքն փոխարէն վաստակոցն իմոց ետ դաւաճանել զազգականն իմ եւ զԹագաւոր, եւ դեղով զդուստր նորա սպանանել. եւ եթէ իշխէի ես երեւել ՚ի Հռովմ, հարկ էր արեամբ զքաղաքն ողողանել, եւ կամ մատուցանել տապարաց զգլուխ իմ։ Ահա արդարութիւն Թագաւորաց, այսպէս ահա հատուցանեն նոքա վարձս ընդ վաստակոց։

Սրկնեալ. անդրէն Լեոնդեայ ասէ. Նումա, ծառայեցի ես հասարակաց պետութեան, և տեսեր դու զպատերազմել իմ դիմագրաւեալ 'ի վերայ նորա. և թերևս յիշիցես զհրդեհ բանակին հռովմայեցւոց և զառումն քաղաքին Աւքսենտեայ. պատերազմունք ևեթ տրեքանեան լերանցն յիշատակին 'ի Սարսից : Այլ իբրև կնքեցաւ ուխտ խաղաղութեան, և դարձան զօրքն 'ի տունս իւրեանց, գտաւ զ ծերակոյտն՝ որոյ զօրավար կացուցեալն էր զիս՝ կոչեաց զիս յատեան առ 'ի տալ համար զզօրավարութեան իմոյ : Ընկեցին նախատանօք զծերունին Սոփանոր յիշխանութենէ. և զիս արտաքսման արարին իբր պատրեալ 'ի դաւոյ Հռոմուլեայ, և արկեալ ըզզօրս 'ի դարան՝ զոր դու ինձ գործեցեր : Այսքան է, սիրեցեալդ իմ, արդարութիւն հասարակաց պետութեան. նա աւանիկ այսքան է արդարութիւն մարդկան. ապաշնորհք են առ հասարակ, և անարժանք սիրոյ : Բայց սակայն պարտ է բարերարել նոցա առ 'ի հաճոյս դից, և 'ի գոհութիւն սրտից մերոց :

Նումա ասէ. Այլ լցաք մեք զպարտս մեր, հեղաք զարիւն մեր 'ի վերայ հայրենեաց. իսկ նոքա մերժեն զմեզ, և ազատ կացուցանեն՝ կեալ այսուհետև վասն մեր : Ո՛վ Լեոնդիէ, եկ ընդ իս յանապատ ուրեք Սպենեանց. ձգեսցուք զկուշտ, մշակեսցուք զերկիր. յոյժ առաւել շնորհընկալ գտցի սա մեզ քան զմարդիկ. կեց-

Digitized by Google

ցուք հեռի 'ի նոցանէ, և բարեկամութիւն պատրաստեսցէ մեզ բերկրանս արժանաւորս վեհից ևեթ հոգւոց: Այլ 'ի բարբառելն զայսոսիկ՝ բոց աստուածային փայլէր յաչս նորա: Իսկ Լեոնդեայ անկեալ զպարանոցաւ նորա, արտասուէր առ ցնծութեան սրտին և ասէր. Այո, եկից զհետ քո, և ոչ ևս թողից զքեզ, զսիրտ և ըզկեանս իմ նուիրեալ քեզ: Պառնացան կեանք իմ ընդերկար 'ի սիրոյ. ժամ է այսուհետև կեալ վասն բարեկամութեան: Յայնժամ գոչեաց Նումա. Աւաղէ, դու զսիրոյ բարբառիս, և գիտիցես զտառապանս նորին. և չիցէ ոք 'ի մահկանացուաց՝ որոյ կեանք լեալ իցեն զերծ յաղմկէ դժոխըմբեր աստուածոյն: Սէր զաղէտս՝ զորս հասոյց նա ինձ, և դու ևս պատմեա ինձ զաղէտըս քո ով բարեկամ. քանզի գիտեմ քաջ, զի ոչ է ինձ մարթ կեալ առանց բարեկամի:

Այլ մտադիւրութեամբ քաջին Լեոնդ. ունկն դնէր պատմութեան նորա, որ ինչ 'ի ծննդենէ մինչև ցայնժամ անցեալ էին ընդ նմա անցք: Այլ դիւրագորով սիրտ նորա զմայլեալ ընդ անկեղծ և ընդ ցածուն յեղանակ պատմութեանն, ևս քան զևս յարեցաւ յարժանաւոր բարեկամն զոր ընտրեաց. արտասուէր նա ընդ մահ Տուլլոսի և ընդ արքայն սաբինացւոց, սոսկայր ընդ վայրենութիւն Հռոմուլեայ, և երանէր զՆումա վասն կարելոյ նորա յաղթել կրիցն որ ընդ եղեռնաւորին Հերսիլեայ, և ասէր.

Մշտապէս յոյժ լեալ իցէ քեզ յաղթել անձին, ո՛վ բարեկամ. հարկ լեալ է քեզ ընտրել ընդ սէր և ընդ առաքինութիւն, և նախամեծար արարեալ զառաքինութիւն՝ զանձն իս հալածեալ 'ի Հռոմայ, թափառական փախստեայ անապաւէն, բաժնեալ ընկերելով յանձին զնեան կեղեքիչ սրտի քո: Այլ աղէ ասա ինձ. եթէ տարախոյս արարեալ էր քո զուխտիւք, և զանձինն Տատիոսի առ ոտն կոխեալ, և փեսայացեալ Հռոմուլեայ, կարծիցես թէ վայելէիր 'ի բարեբաստութեան. ոչ այդպէս. այլ թախծիք խղճի միայն տանջէին զքեզ, և փեսայդ Հռոմուլեայ, ժառանգ թագաւորութեան, և տէր սիրուհւոյդ, առաւել ևս զանձնէիր և չարաչարէիր քան զառաքինեցն Նումա հալածեալ: Օգուտ առեալ զխրատեմ, ով նորոգեալք իմ Նումա. երկինք, որ պատուհասեացին մեզ զբարեկամութիւնս զայս, նախանձաւորիչս զմեզ արարին համբոյն սրտից մերոց. զամենայն ինչ փոխանակեցին ես ընդ պատուհասից իմոց: Սիրունի մեծութիւնս բազումս, այլ այն ամենայն ոչ արժեն վշտապատութիւն իմ և զանձարար սրտի՝ զոր յանձին բերեմ: Սուրբ է սէրս իմ որպէս զկրակդ անկանանկիս. այս առանձին բարեբաստութիւն: Նաև երկրորդ՝ վիճակել բարեկամն սիրելւոյ, և ահա զտի զայն: Լո՛ւր արդ անցիցն, որ անցին ընդ իս. յանկարծ կարեկից լինիցիս ընդ նոսին, որպէս եղէ ես 'ի լուր քոյոյդ:

Յայնժամ վերստին Նումա գիրկս էարկ զախոյեանն, և դիւցազնն Մետոսիկ սկսաւ պատմել այսպէս:

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒԹՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Լեոնդ պատմէ Նումայի զիրս մանկութեան իւրոյ, և զգո-րովն առ Միրտալէ մայր իւր. զտարփանան ընդ Կամիլլայ, և որպէս փոխանակեաց զայնոսիկ ընդ առաքինութեան. և որ ինչ մայր նորա Միրտալէ 'ի մահուան ծանոյց նմա: Ցանկայ Նումա գնալ ընդ Լեոնդեայ 'ի Նախնին նորա 'ի հիւղ. մոլորին ընդ Ալբենեան լերինս, և հանդիպի Նումա ծերունւոյ ումե-մըն, որ հանդերձ դստերբն երկիր պագանէր հրոյ:

Digitized by Google

ՆՈՒՄԸ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Ը.

Ի լերանցամէջս Սաբինեանց ծնայ ես՝ ի Կուրս. աղքատ էր մայր իմ և ցաւագար, և այլ ինչ ոչ գոյր նորա՝ բայց միայն երամակ մի խաշին, հիւղ փոքրիկ և պարտէզ ։ Այս կոչէր նա Կիրտալէ. և յետ ամսոց ինչ ծնանելոյ իմոյ՝ այրի մնացեալ ՚ի հօրէ իմմէ, սիրէր նա զիս որպէս բնաւո-րեալն է մայր սիրել զորդի որբ ՚ի հօրէ ։

Անդստին ՚ի մատաղ տիոց ծածկեալ ՚ի գայլե-նւոյ՝ զոր Կիրտալէայ յարմարեալ էր ինձ ՚ի ըզ-գեստ, և զինեալ ՚ի տէգ փոքրիկ՝ զոր գիտէի իսկ ճօճել և արձակել, արածէի զխաշինս մօր իմոյ, ունելով ընդ իս շունս երկու ահարկուս ՚ի պահ հօտին և հովուիս ։ Ոչ երկնչէի ՚ի գազա-նաց ամեհեաց. այլ մանաւանդ ցանկայի հանդէս առնել դեռաւկիրթ քաջութեան իմոյ ընդդէմ նոցա ։ Սողոսկէի ընդ ժայռս ընդ կարի իսկ սե-պացեալս. անցանէի ՚ի լող ընդ ուղխս ընդ կարի

իսկ սրընթացս , հասանել զհետ ուլից այծե-
մանց , և թռանալ 'ի բունոց զձագս աղաւնեաց
վայրի 'ի գագաթանց մայրեաց , առ 'ի պէտս
մօր իմոյ ։ Քանզի դիւրէին ինձ ամենայն դը-
ժուարինք , յածել զմտաւ զի մարթէր փափկիկ
որսոցն երկարել զկեանս նորա կամ տալ նմա առող-
ջութիւն . և քան զթագաւոր աշխարհակալ եր-
ջանիկ զանձն համարէի յածել զբռամբ զձագսն ։

Ընդ երեկս ածէի զհօտն 'ի հիւղ մեր յարդա-
ծածուկ , և խայտայր սիրտ իմ ցուցանելով մօր
իմում 'ի հեռուստ զաղաւնիսն և զուլս՝ զորս
ածէի յաղթանակաւ ։ Բայց մայր իմ յանդի-
մանէր զիս քաղցրութեամբ , և սպառնայր դը-
գուանօք՝ ոչ ևս թողուլ ինձ երթալ ուրեք , մեր-
ժէր իսկ երբէք երբէք զպարգևս իմ, և ոչ ըն-
դունէր զայնոսիկ՝ մինչև առնոյր յինէն խոստմունս
բազմապատիկս ոչ ևս արկանելոյ զանձնս 'ի
վտանգ ։ Նա ասէր ցիս . Որդեակ իմ սիրելի ,
ո՞րպէս չկարեմ զհետ քո ընդ լեառնդ գալ . ոչ
ևս լինէր ինձ երկնչել 'ի վտանգաց , եթէ ընդ
քեզ 'ի նոսին գտանէի . այլ տկար , ախտակիր ,
արգելեալ կամ ցաւովք 'ի հիւղս յայս , որ լայ-
նատարր ինձ թուի յոյժ ընդ մեկնել քո աստի ,
և սիրտ իմ և միտք թռանին զհետ քո ։ Ո՜ մտաւ-
ած զարհաւիրս իմ . մերթ տեսանեմ զքեզ սո-
ղոսկեալ 'ի սուր ծայր սոճւոյ , և ծառն ողջոյն
թուի ինձ տկար առ 'ի բառնալ զքեզ . և մերթ
ընդ յորձանս ուղխից անցանելով՝ սայթաքէ ոտն

քո ընդ վէմ ողորկ , անկանիս բազկատարած , և փրփրադէզ ալիքն ընկլուզանեն զքեզ ։ Հատուցէ քեզ, սիրեցեալ որդեակ , պահպանել զհօտդ . կաթն խաշանց մերոց և ունդք պարտիզիս բաւականք են մեզ 'ի կերակուր . մի անզաւակեր զեղինս և զտատրակս 'ի սիրելեաց իւրեանց յորդեկաց . գուցէ կինճք և վարազք անզաւակեսցեն և նոքա զիս ։ Ո՜հ , գէթ 'ի խշտիս անգութ գազանացս խոստացիր ինձ չմտանել , ուր ծածկեն զկորիւնս իւրեանց . երդուիր ինձ Լեոնդիէ որդեակ , եթէ ոչ առ սէր անձին , գէթ առ սէր մօր քո . խորհեաց զի քև կեամ . խորհեաց զի 'ի տարաժամել քո վայրկեան մի 'ի դարձ , գտանես զմայր քո ոգեսպառ 'ի հոգւոց և 'ի վշտաց ։

Այսպէս բարբառէր առ իս Միրտալէ . քաջալերէի զնա գգուանօք , և խոստանայի նմա խոյս տալ 'ի վտանգաց՝ յորոց կասկածէրն ։ Եւ նորա ողջագուրեալ զիս , հարցանէր որ ինչ այն օր անցք անցեալ էին ընդ իս , և ինքն զիւրս մանկութեան իւրոյ պատմէր ինձ յառնուլ մեր կերակուր . և արագ անցանէր ժամ ընթրեացն 'ի քաղցր խօսակցութիւնն ։ Բարեգութ մայրիկն իմ նախ քան զլինելն 'ի քուն՝ պատրաստէր ինձ զպաշար վաղուին , և դարձեալ վերստին յորդորէր զիս 'ի զգուշութիւն , զիրկս բազում անգամ արկեալ ինձ . գգուէր և զշունս իմ հաւատարիմս , ապաւարեալ իմն զիս 'ի պահ նոցին և 'ի պաշտպանութիւն ։

Ընտանական կենցաղ զարթոյց յիս վաղ զկորով. 'ի տիս տղայութեան՝ գտայ ես հասեալ յարբունս և հուժկու. 'ի հնգետասանամենի ոչ ևս ահարկու էին ինձ արջք և վարազք. ներկանէր նիզակ իմ յարիւն նոցա, և ծածկէի ես զայն 'ի Միրտայեայ: Շունք իմ, որք պահպանէին զիս 'ի մանկութեան, ծերացեալ էին և անկեալ յուժոյ. և ես այնուհետև պաշտպանէի նոցա: Խաղաղ՝ երջանիկ 'ի պահ հօտին իմոյ՝ նուագէի սրնգաւ, կամ հետամուտ լինէի բնակչաց անտառին: Ոչ ինչ ցանկալի էր ինձ, ոչ ինչ սիրելի, բայց միայն մայր իմ: Միշտ էր ինձ միայն, զի անզօր և գայթ 'ի գայթ առողջութիւն նորա օրըստօրէ ևս քան զևս տկարանայր յամաց:

Ի միում յաւուրց բազմեալ կայի 'ի կատար ժայռի միոյ, ուստի գահավիժէին սահանք անդընդախոր ընդ ինև ահագին խոխոջանօք, և տեսի յանկարծ եղջերու հարեալ նետիւ՝ զի փախչէր ճապաղելով զարիւն, և եկն անկանել 'ի հեղեղատ անդր՝ որ 'ի կարկաջահոս քարավազիցն գետահետեալ գնայր: Եւ ահա երևեցաւ օրիորդ Ամազոն, արկեալ զիւրեաւ առիւծենի, կապարճ 'ի յուս, աղեղն 'ի ձեռին, մորակ 'ի կուշտ առնելով թեթևընթաց երիվարի՝ որ սըրանայր զհետ նետահար եղջերուին: Անահտական էր գեղ նորա. վարսք երկայնաձիգ սեաւք գեղածփեալ զուսովքն, և արիութիւն և եռանդն փայլէին յաչս նորա՝ ոչ ինչ զքաղցրութիւն դիմաց

նորա այլայլեալ ։ Իսկ մինչ դեռ ակնկառոյց 'ի նա զմայլեալ կայի կաթոգին , և ահա խեռ երիվարին վազեալ 'ի յուղխն , և 'ի յորձանաց անտի մղեալ տանէր . 'ի զուր վերելեակն ջանայր վարել զնա յայնկոյս , այլ փրփրադէզք յետս ընդ կրունկն մղէին զնա ։ Սուսեաց ձին 'ի ներքուստ , և ընդ ուղխըն թաւալէր . և օրիորդն ջրասոյզ անհետանայր ։

Ընդոստ նոյնհետայն յալիս , հետազօտէի ընդերկար փրկել զնա , մինչև բուռն հարեալ զերկայնաձիգ վարսիցն՝ ձգեցի զնա յեզր անզգայեալ ։ Իսկ ոչ կարացեալ դարձուցանել զնա 'ի զգայութիւն , ածի զնա 'ի հիւղ մեր , ուր խնամօք մօր իմոյ ուր ուրեմն եբաց նա զաչս իւր ։ Աւա՜ղ , աչքն այնոքիկ գեղեցիկք և քաղցրահայեացք վառեցին յիս հուր անշիջանելի ։ Հայէի 'ի գեղ նորա գերաշխարհիկ , զոր խանդաղատելի ևս գործէր տժգոյն դեղնութիւն . և յոյզք և ադմուկք կրէին յիս անծանօթք ։ Բայց թէպէտ և ադմկեալ՝ ոչ յագէի 'ի տեսանելոյ զնա , և ոչ կարէի 'ի բաց կալ 'ի նմանէ ։ Իսկ իբրև լուծան շըրթունք նորա , և սկսաւ շնորհակալ լինել ինձ , շառագունեալ թոթովէր . եհարց նա զանուն իմ , և հարկ եղև մօր իմոյ տալ նմա զպատասխանին ։

Վասն ինչ անդ առ մեզ հանգուցեալ Ամազոնն դեղանի , պատրաստէր ապա զնաւ՝ առանց յայտնելոյ մեզ թէ ո՛ էր ։ Մատոյց մօր իմում զդրամս ոսկիս , այլ մեք վշտանայաք ընդունել . զգաց

զայն , և յետս առեալ զշղթայսն , հան 'ի պարանոցէ իւրմէ զքառատամանեակն մեծագին , և եդ զայն 'ի պարանոց Միրտալեայ . և ակնարկեալ յիս շնորհապարտ խանդաղատանօք , մերկացուզառիւծենին՝ զոր կրէր զհանդերձիւքն ծիրանեօք , և մատոյց ինձ ասելով . Մեծն Ալկիդէս կրէր զսա , և ետ հաւուն իմում 'ի պարգև փոխարէն հիւրընկալութեան նորա . զնոյն և ես հանգոյն Հերակլեայ պարգևեմ իմումս կենատուիդ . և եթէ ոչ սխալէ գուշակութիւնս իմ , մորթս ահաւոր՝ զոր զաւակն Պիոսի արկ զանձամբ՝ ոչ 'ի ձեռս անարժանս անցանէ : Ես զայս ստացեալ , գիրկս էարկ մօր իմում , ակնարկեաց յիս քաղցր և ցածուն հայեցիւք , արգել զիս 'ի գնալոյ զհետ իւր , և սրացաւ 'ի բաց :

Հայեաք ընդ միմեանս ես և մայր իմ . արկածք ևեթ նորա տային մեզ հաւատալ , զի չէր նա մի 'ի դից : Արկեալ զարմացմամբ և ապշութեամբ նկատէի զառիւծենին դեռ ևս թաց յողողմանէն . ցանկալի ևս թուէր ինձ այն՝ վասն զԱմազոնին ծածկելոյ զթիկունս , քան աստուածորդւոյ դիւցազինն կրելոյ զայն զիւրեաւ : Կերպարանք նորա և շարժմունք և գնացք տպաւորեալ կային 'ի միտս իմ , խօսք նորա հնչէին յականջս իմ . զայն առաջին նուագ 'ի կեանս իմ ցնորեալ և տարտամ 'ի լուր մօր իմոյ , թագաւորանէի 'ի նմանէ զկիրս՝ որ կրէին յիս :

Ի վաղիւ անդր ընդ ծագել արևու զարթեայ.

ընդ խաշն իմ 'ի ժայռ անդր 'ի ջրվէժ , արկեալ զինև զաւախծենին պանծալի ։ Յորմէ հետէ հարաւ սիրտ իմ յայն՝ զօրութիւն նոր հեղաւ յիս և արիութիւն անձնկուն , միանգամայն և հուր վառեցաւ յիս ծախիչ ․ որոյ և ես առծարծանէր բոց 'ի դառնալ իմում 'ի վայր անդր՝ ուր զգեղանին տեսի զՄինգոն ։ Իջեալ յեզր հեղեղատին , խնդրէի զտեղին՝ ուրանօր կեցուցի զնա ․ քաղցր էր ինձ բազմել 'ի դալարւոյն , ուր հանգուցի զնա կիսամեռ ։ Հառաչէի , տագնապէի , հայէի շուրջ զինև ․ և լերինքն և սահանք և տեսարանն գեղեցիկ՝ որ երբեմն զուարճացուցանէին զիս , ոչ ևս ձգէին զաչս իմ յիւրեանս ․ ամայիք ինձ թուէին ժայռքն , և զարհուրելի միայնութիւնն ։ Ոչ ևս հոգ էր ինձ զխաշանց իմոց , դժպհի թուէր ինձ սրինգ իմ , և մոռացայ զնուագս ․ սակայն չկարէի մեկնել 'ի վայրացն , որ ցանկալի էին տխրութեան սրտի իմոյ ։

Ի դառնալ իմում առ մայր իմ՝ ոչ ևս քաղցրանայր ինձ խաղաղութիւնն , զոր առ նմա գտանէի ․ երկայն թուէին ինձ ժամք , զորս անցուցանէի 'ի հիւղի անդ ․ հազիւ պատասխանէի հարցուածոց նորա ․ հնարս հնարէի առ 'ի տալ նմա խօսել զօրխորդէն անծանօթէ , իսկ ես ոչ իշխէի խօսել զնմանէ ․ մանկանն , զոր կրէր Միրտայէ 'ի պարանոցին , ձգէր զաչս իմ յինքն անդադար ․ զիրկս ստէպ արկանէի մօր իմում , առ 'ի կարօղ լինելոյ համբուրել զմանկանն ։

Անցին աւուրք երեք . և այգուն այգուն դառնայի 'ի Ջրվէժ անդր , և անդ միայն ցմուտս արեւու ակնկառոյց 'ի կողմն լերինն՝ ուստի Ամազօնն եկն ինձ յերեւան . և ահա 'ի չորրորդումն աւուր դառնայր նա անդրէն , զինեալ որպէս զառաջինն , և հեծեալ 'ի ձի ոսկեսար . և 'ի տեսանելն զիս 'ի վերայ ժայռին , շառագունեցան երեսք նորա ։ Սրացայ առ նա . էջ նա ընդոստ յերիվարէն , և ապսպարեալ զայն 'ի բուն մի ծառոյ՝ նստաւ 'ի միում ուրեք 'ի վիմի , և հրաւիրեալ զիս 'ի նիստ . Հովուիկ քաջ , ասէ , ոչ ինչ երկմտէի գտանել զքեզ աստ . առ քեզ իսկ եկի ։ Դու կեցուցեր զիս , ինձ զկեանս քո պարտ է երանաւետել . և առ այս իսկ գամ ։ Ասա ինձ համարձակ , զինչ պէտք իցեն քեզ առ 'ի բարեբաստութիւն . իմ իմքէ կարօտի մայր քո . գիտասջիր զի շնորհապարտ եմ յոյժ առ քեզ , և հաւասար շնորհապարտութեանս իմոյ է յիս կար ։

Աչք 'ի խոնարհ , ետու պատասխանի . Ո՛վ դու , զոր չգիտեմ զինչ անուանել , դու որ ազդես յիս պատկառանս՝ որպիսի առ դիս և եթ կրի յիս , որ արժան համարեցար յիշել զհովիւս , և որ յանձն առեր այց առնել նմա . ա՛հ , մեծ է բարութիւն քոյին քան զվաստակս՝ զոր ես քեզ մատուցի . այսուհետեւ ես քեզ շնորհապարտ գտանիմ ։ Դու հարցանես՝ թէ զինչ պէտք իցեն ինձ առ 'ի բարեբաստութիւն . մինչ չև իմ տեսեալ զքեզ , ոչ ինչ պէտք էին ինձ ։ Ոչ ինչ պակասէ մեզ , ինձ և

մօր իմում. է մեր խրճիթ առ 'ի պատսպարութիւն 'ի վնասակարութեանց օդոց, պարտէզ առ 'ի կերակուր, և խաշն առ 'ի զգեստ. Գնամ իսկ ստէպ 'ի գիւղս մերձակայս վաճառել զասրն յաւելեալ քան զպէտս մեր, և անեմ մօր իմում արծաթ՝ որ մեզ չէ ինչ պիտոյ, այլ տամք զայն մտադիւր կարօտելոց ծերունեաց՝ որ երբէք երբէք գան առ մեզ 'ի խնդիր հիւրընկալութեան. Ձիք քեզ ապա այլով իւիք բարեբաստիկ զկեանս իմ յարդարել, բայց դովքին իսկ զոր առնեմ. զի չիք յաւուրս կենաց իմոց բարեբաստագոյն քան զայս օր.

Ապշեցաւ Սմազոնն 'ի լսել զայն, և ասէ. Քաջ է. և զի տեսլեան ևեթ իմում կարօտիս, եկիր երբէք երբէք քեզ 'ի յայց. երախտիք իսկ քոյին պարտ առնեն ինձ զայս. այլ ոչ ասացից քեզ՝ թէ ո իցեմ. շատ լիցի քեզ գիտել զի Սամիլլա կոչիմ. և որ ինչ իսկ լեալ իցեն զաղտնիք ծննդեան իմոյ, լեր աներկբայ զի քաղցր է Սամիլլայ շնորհապարտ վասն կենացն իւրոց գոլ Լեոնդեայ.

Նա զյետինս զայսոսիկ գորովական ձայնիւ ասացեալ զբանս, յարեաւ, ելոյծ զերիվարն 'ի ծառոյն, և յուս նորին աշտանակեալ՝ ակնարկեաց յիս, և եղև անտես. Իսկ ես խելայեղեալ կայի 'ի խնդութենէ. գորովին՝ զոր եցոյց առ իս, ակնարկել նորա յիս 'ի մեկնելն իւրում, և խոստումն դարձի նորա այլ յայլմէ առնէին զիս, և բորբոքէր սիրտ իմ. կրկնէի ստէպ զանունն Սա-

միլլա, կամէի ուսուցանել զայն արձագանգաց լերանցն շուրջանակի, և քանդակել զայն 'ի կեղևս ամենայն ծառոց ։ Կամիլլա և եթ ծնայր զսիրտ իմ, ոչ ևս ինչ տեսանէի ընդ ախերգերս բաց 'ի Կամիլլայ ։ Ոչ տրտմութիւն կրէր յետ այնուհետև, և ոչ տաղտուկ. անապատքն այ֊նքիկ էին ինձ վայրք ցանկալիք. մայրիքն և ժայռք և սահանք թուէին ինձ նորահրաշք, զա֊մենայն ինչ գեղեցկացուցանէր ինձ սէր ։ Թուէր իմն ինձ բնութեանն զամենայն գեղեցկութիւնս իւր ժողովեալ յանապատ անդր 'ի չքնաղ, եր֊կրնչէի թէ գուցէ ոք յափշտակէր զայն յինէն, և կամէի զայն անմատոյց այլոց առ հասարակ մահկանացուաց ։ Գեղածիծաղ ևս թուէր ինձ հիւղն իմ, առաւելագոյն ցնծութեամբ գնայի առ մայր իմ, քաղցրագոյնք էին դրկախառնու֊թիւնք մեր, և խօսակցութիւնք ևս քան զևս սիրելի և գորովական ։

Կամիլլա եկաց 'ի խոստմանն, և յետ երկուց աւուրց դարձաւ անդրէն. ո՜հ, քանի՜ արագ ան֊ցին վայրկեանքն՝ յորս եկաց նա ընդ իս. բազում անգամ եկն 'ի շրթունս իմ, փոքր մի ևս՝ և կա֊մէի յայտնել զսէր իմ, այլ 'ի շրթունս անդ բանք իմ զկայ առնուին. 'ի հայել իմում 'ի նա, կա֊մէի բարբառել. և իբրև հայէր նա յիս, պատ֊կառանք կապէին զլեզու իմ ։ Օրհանապազ այնուհետև Կամիլլա գայր 'ի Ջրվէժն. և առանց յայտնելոյ նմա զի սիրէի ես զնա, և առանց լսե֊

լոյ 'ի նմանէ զառհաւատչեայ փոխադարձ սիրոյ , խոստացեալք ընդ միմեանս որպէս տարփաւորք ։ Մինչև մեկնեալք 'ի միմեանց՝ ժամադիր լինէաք դարձեալ տեսանելոյ զմիմեանս . և երկաքանչիւր կանխէաք քան զժամադրութիւնն ։ Որպիսի՜ խնդութիւն էր մեզ 'ի դառնալն առ միմեանս , քանի՜ ընկերանօք պատմէաք իրերաց զխորհուրդս մեր . զինէն և եթ բարբառէր ինձ Կամիլլա , և զԿամիլլայ և եթ բարբառէի ես առ նա . զուրախութիւնքս այսոքիկ ընկերականք նոյնք էին հանապազ , և նորանորք մեզ հանապազ թուէին ։

Ոչ ինչ թագուցանէր Կամիլլա յինէն , բայց միայն զազգ իւր . Զի՞ փոյթ է քեզ , ասէր , զազնուականութենէ իմմէ . շատ է զի զգորով սրտի իմոյ դու գրաւես բովանդակ ։ Նա հնարէր ևս սիրելին իմ Կամիլլա կրթել և զարդարել զոգի իմ . ուսեալ էր նորա , և ուսուցանէր զիս . պատմէր ինձ զթագաւորութիւն Յունաց , զարշաւանս Մակեդոնացւոց , և զպաշարմունս Աթենայ և զՏրովադայ . և վարժէր զիս 'ի տառս Հեսիոդեայ և Հոմերի ։ Որպիսի՜ քաջ ուսանէի զդաս իմ . ամենայն որ ինչ 'ի շրթանց նորա ելանէր , տպաւորէր 'ի միտս իմ . և ոչ ևս մոռանայի որ ինչ միանգամ ասէր ինձ Կամիլլա ։ Զմայլէի 'ի լուր նորա , վառէի 'ի լսել զքաջութիւնս Աքիլլեայ , և 'ի նկարագրել Հոմերի զԱստղիկն՝ գեղեցկագոյն քան զնա թուէր ինձ Կամիլլա ։

Նոյնպէս անցանէին կեանք իմ. զուխ 'ի սէր անցուցանէի, և զերեկոյս 'ի դորով ողղիական. զի տարփանք Կամիլլայ ոչ միայն ոչ եղկացուցանէին 'ի սիրտ իմ զսէր Միրտալեայ, այլ և ևս արծարծանէին: Ոչ բաժանէր սիրտ իմ ընդ Միրտալէ և ընդ Կամիլլա, այլ երկաքանչիւր գրաւէին զայն բովանդակ. 'ի դիցն արդեօք բարեբարութենէ այսպէս տնօրինեալ, սաստկագոյն իսկ սիրոյ յաւելուլ զզօրութիւն այլոց առաքինութեանց առ հասարակ 'ի սիրտ մեր, եթէ միայն իցէ սէր առաքինի:

Բարեբաստութիւն իմ ոչ ընդերկար տևեաց. անց օր մի, և ոչ ևս երևէր Կամիլլա. 'ի վաղիւանդր ոգեսպառ 'ի հոգոյ՝ մնայի հառաչանօք դալստեան նորա. և ահա եհաս, այլ գոյն երեսաց նորա հատեալ էր, և ասէ. Միրեցեալդ իմ, բարեբաստութեանս մերոյ եհաս վախճան. ողբք առաջի կան մեզ ընդ կարճառօտ կենակցութեանս: Ցարդ թագուցի 'ի քէն զազգ իմ, թէ դուցէ երկուցեալ 'ի մեծութենէ նորին՝ չիշխէիր 'ի սէր իմ. և քաղցր էր ինձ սէր քոյին, առանց գիտելոյ քո զազգ իմ. այլ արդ ժամ է ինձ յայտնելոյ քեզ զայն, զի դուստր եմ արքայազն ըստ արկածից բախտի:

Զայն իբրև լուայ, քիրտն ցուրտ էջ ընդ մարմին իմ. ծունկք իմ կթուցեալ և ընդ միմեանս բաղխէին, և լեզու իմ կարկամեալ՝ չկարէր յօդել և ոչ բառ մի: Իբրև կալեալ Կամիլլայ զձե-

ռանէ իմմէ, նստոյց զիս առ իւր. և փարատեալ
զերկիւղ իմ, ասէ. Դուստր եմ արքային վերա-
նացւոց. սուրբ է Ճանապարհն՝ որ տանի 'ի Սլէն-
կի՛լիա քաղաք թագաւորութեան նորա. զզբօ-
սանս պատճառեալ որսոց՝ գայի առ քեզ զօրհա-
նապազ, յուսով ընդերկար վայելից բարեբա-
խտութեան. այլ դուստր եմ միամօր հօր իմում
և ժառանգ թագաւորութեան նորա: Ամենայն
թագաւորք Իտալիոյ խնդրեն զիս 'ի հարսնու-
թիւն. և մանաւանդ երկու 'ի նոցանէ սպառ-
նան 'ի վերայ մեր պատերազմ, եթէ ոչ վաղ
տարից զընտրութիւնն: Մի 'ի նոցանէ է ար-
քայն Մարոկաց, որոյ սահմանք կից են մերոցս,
և ազգ նորա ոսոխ մերոցս լեալ միշտ: Հարսա-
նիք իմ ընդ որդւոյ նորա լռեցուսցեն յաւէրժ ըզ-
պատերազմունս 'ի միջի մերում, և կացուսցեն
զպետութիւն մեր հզօր: Օրէնք քաղաքավա-
րութեան և բանին և մարդասիրութեան նպաս-
տեն արքայորդւոյն, որ 'ի մանուկ տիոց շրջի ընդ-
կղզիս Սի՛լլադայ՝ զատոնխարակ եւեթ զգօն ընդ-
նմա, ուսանել և կրթել յարուեստ մեծ թա-
գաւորելոյ. և դառնայ նա արդ առ հայր իւր:

Ուրախ նորին ահաւոր է Տե՛լեմաս արքայ սա-
լենտացւոց: Զօրութիւն նորա և մեծութիւնք
և անյաղթութիւն տոհմի, զի Տե՛լեմաք և Մէն-
տորայ նախահարք են նորա, նախամեծար զնա
կացուցանեն քան զարքայորդին իշխան Մարո-
կաց: Այլ մեզ ոչ ինչ է երկիւղ 'ի սալենտացւոց,

որ հեռի են 'ի մէնջ՝ անջրպետեալք յազգաց բազմաց. և հրեշտակք Տէլեմասայ դժուարաւ կարասցեն յաղթել արքային Մարօկայ, որ ինքնին իսկ եկեալ է յարքունիս հօր իմոյ՝ խնդրել զիս 'ի հարսնութիւն ։ Յերկաքանչիւրոցն հաւասար է ինձ վիշտ, զի ոչ ևս եղէց ազատ սիրելոյ զքեզ 'ի սպառ ։ Այլ դու Նումիդէ, գիտես քաջ զորդիական պարտս. ծերունի է հայր իմ, և տկար 'ի պաշտպանել անձին յերեսաց թշնամեաց. ստիպէ զիս յընտրութիւնն, երդմնեցուցանէ զիս յալիս իւր՝ մի զրգռել պատերազմ, որ ածեալ ձգեսցէ աղէտս 'ի վերայ իւր և 'ի վերայ ամենայն ժողովրդեանն ։ Զինչ առնել իցէ ինձ. լեր ինձ խորհրդակից ։

Ետու նմա պատասխանի. Կամիլլա, զի տոհմքոյին և իշխանութիւն ոչ ինչ աւելի մեծարոյ առնեն ինձ զքեզ քան զանուն և եթ քոյին, սիրտ՝ որ գիտէ սիրել, փոխանակէ ընդ սրտոյ զամենայն. այլ սիրտ առաքինի փոխանակէ զսէր ընդ իւրոցն պարտուց ։ Արիութիւն իմ քաջ վստահ առնէ զիս պահ ունել աշխարհիդ, և լախտիւս այսուիկ զինեալ, և զնեմեան առիւծուն արկեալ զինև զմորթ՝ վանել քաջ 'ի պարսպաց ձերոց զմարոկացին զաւլենտացին և զամենայն ազգս Իտալիոյ. այլ թէպէտ և գտանիցիմ վեհագոյն քան զամենայն դիւցազունս, և հաւասարիցեմ Ալկիդեայ ; սակայն իշխեցից առնուլ զքեզ ինձ 'ի հարսնութիւն. քա՛ւ լիցի ինձ, չկարեմ եր-

բէք ժառանգել զքեզ։ Եւ գոչէի արտասուօք. դու դուստր ես արքայի, իսկ ես հովիւ հէք։ Աւա՜ղ անմտութեան իմում, զի . . . ով Կամի՛լլա, քանի՜ ծանր լիցի ինձ տոյժս։

Եւ մի թէ թեթեւագոյն իմն լիցի, յաւել Կամիլլա. կարծիցես թէ սիրտ իմ թաղծեալ նուազ քան զքոյդ վշտանայցէ։ Այլ է ինձ տակաւին նշոյլ ինչ յուսոյ. Ճանաչեմ ես զարքայն Մարոկաց, ոչ զԿամիլլա՝ այլ զսահմանս նորա խնդրէ նա 'ի ժառանգութիւն որդւոյ իւրոյ։ Խօսեցայց ընդ նմա յայտնապէս, երդուայց թողուլ 'ի նա զթագաւորութիւն իմ 'ի մեռանել հօրն իմոյ՝ եթէ թողուցու նա ազատ զընտրութիւն իմ, և պաշտպանեսցէ մեզ յերեւաց Տէլեմասայ։ Յոյս իշխանութեան 'ի վերայ ազգացն երկոցունց յանկուցէ զսիրտ նորա փառամոլ, և բարեբաստիկ զանձն իմ համարեցայց 'ի փոխանակել զթագ ընդ քաղցր իրաւունս սիրելոյ զքեզ Լեւոնդէ։

Զուր ջանացայ շրջել զնա 'ի խորհրդոց անտի, մեկնեցաւ նա յինէն, 'ի մտի եդեալ դիմադրաւել յամենայն վտանգս։ Մնայի վշտագին դէտակն կալեալ անժոյժ դարձի սիրուհւոյն իմոյ. և դարձաւ նա յետ երից աւուրց զուարթադէմ, և ժպիտ 'ի շրթունս նորա, գոչելով. Բարեբաստիկք լիցուք մեք, բարեբաստիկք լիցուք. խօսեցայ ընդ արքային Մարոկաց, և յայտնեցի նմա աներկիւղ զի սիրտ իմ ընդ քեզ է. կարեկից եղև

Digitized by Google

ընդ մտերմութիւն իմ, և նուէր թագի հաւանեցոյց զնա 'ի նպաստ մեր ։ Ձեր զառաջարկութիւն արքային . որդի նորա որ գայր 'ի կղզեացն Յելադայ ընդ դաստիարակի իւրում միայնակ , մեռեալ է 'ի Կրետէ . և զի ուղևորէր յանծանօթս , ոչ ոք գիտէ զմահ նորա ։ Դաստիարակ արքայորդւոյն յետ գրելոյ զգոյժ մահուն առ հայր նորա տառապեալ , չև ևս իշխէ երևել առաջի նորա՝ զկայ առեալ 'ի Պոլիմատիա ։ Թագաւորն ողբայ զորդեակ իւր , այլ առաւել վիշտ է նմա ընդ կորուստ խնամութեանն՝ որ մատուցանէր խաղաղութիւն ժողովրդեանն նորա , և ընդարձակէր զսահմանս նորա կրկնապատիկ ։ Յուզումն փառասիրութեան նորա սփոփեսցէ զվիշտ նորա . այլ զի մի 'ի Տելեմոս անցցէ թագաւորութիւն իմ , այս և եթ մնան նմա հնարք ։ Ոչ ոք յարքունեաց նորա ճանաչէ զարքայորդին մեկնեալ անտի 'ի սկզբնաբոյս հասակի . և մինչ դեռ համարին զնա կենդանի , և սպասեն նմա հանապազ , արքայն Մարոկաց ընկալցի զքեզ փոխանակ նորա յորդեգիրս ։

Խորհուրդ եմ թագաւորն մեկնել գնալ քեզ 'ի Պոլիմատիա , յարել 'ի դաստիարակ արքայորդւոյն , ածել առ նա զմատանի արքային և զհրովարտակ . և ապա դառնալ ընդ նմա , և ընկալցի զքեզ թագաւորն որպէս զորդի իւր , և ժողովուրդն պատրեալ համարեսցի զքեզ որդի նորա , և եղէց քեզ 'ի հարսնութիւն , և լիցիս

դու բարեբաստիկ, և խաղաղութիւն երկոցունց ազգաց և բարօրութիւն քո և հանգիստ իմ եղիցին արգասիք անմերձանչական կեղծեացս, որ առանց վնասելոյ ումեք՝ այսքան անօրինակ բարիս ։

Ահա այսօրինակ քեզ գամ աւետաբեր. լիցուք մեք ՚ի միասին, Ուանդիէ. Թագաւորեսցես դու ՚ի վերայ երկուց ազգաց, կացցուք անմեկնելիք ՚ի միմեանց. բախտ և սէր ՚ի միասին գեղեցկանըսեհ յօրինեսցեն զկեանս մեր ։ Աղէ դու ընդէ՞ր ոչ բերկրիս, ընդէ՞ր ոչ ՚ի գոհութիւն դիցն երկիր պագանես. առ ինչ անշարժ, առ ինչ տրտմագին զահաւատչեայ բարօրութեանս մերոյ ընդունիս. զինչ այլ վիշտ աղմկէ զքեզ . . . յինչ խորհիս . . . ։

Իսկ ես ետու պատասխանի. Ո՛ մայր իմ ։ Հարկ է ինձ կամ զքեզ կորուսանել, կամ զկենսատուն իմ տեսանել մեռեալ առ վշտին. դու ինքն լեր դատաւոր, դու որ հանդերձեալն էիր փոխանակել զսէր մեր ընդ խաղաղութեան հօր քո. օրէ՞ն իցէ ինձ թողուլ լքանել զՄիրտայէ, օրէ՞ն իցէ ինձ բառնալ ՚ի նմանէ զմիակ պատսպարանն՝ որ մնայ նմա ։ Ընդմիջեաց զբանս իմ Կամիլլա. Այլ լցցուք զնա ամենայն բարեօք ։ Իսկ ես ասեմ. Այլ բառնաս դու ՚ի նմանէ զորդի նորա, այլ բռնադատես զորդին՝ ոչ ևս ունել զնա ՚ի մայր իւր. խորհել ևեթ յայն՝ սոսկումն է ինձ ։ Չիք, սիրեցեալդ իմ Կամիլլա, չիք իսկ թագաւորութիւն և ոչ բարեբաստութիւն ինչ յաշխարհի՝ որ արժիցէ զխնամս զայս գերագոյն ՚ի պար-

Digitized by Google

զևըս քնութեան, և նախամեծար 'ի բարեկամս սրտից մերոց ։ Չկարեմ զխմաստս զայս մերժել 'ի սրտէ իմմէ, և ոչ կեղծել իսկ զմերժումն զայն ։

Այլ ոչ սաստ զկայ առնու եղեռն, զոր լիցի ինձ գործել յանուանելն թագաւոր Մ՝արսիկաց. այլ, պատրանք դժպատեհ, հնազանդեցին ինձ խաղականօք ազգք, և եղէց թագաւոր խաբէութեան ։ Ո՛հ, եթէ օրինաւորացն իսկ արքայից ծանունք են պարտք, և տացեն համար դից զբազմացն՝ զորոց անփոյթ արարին, և զչարեաց՝ զորս ոչ արգելին, քանի՞ առաւելին քան զնոցայն պահանջեսցի յինէն համար, որ անհրաման 'ի գիրս անցեալ կացից յաթոռ՝ իբր գողացեալ զթագաւորութիւն, և սպաս մեծարանաց յետնոցն 'ի սան կէն կշտամբեսցէ զխաբէութիւն իմ ։ Մ՝ի. ո՛վ Կամիլլա, մի՛ լիցի ինձ այս. պատուականագոյն ես դու ինձ քան զամենայն թագաւորութիւնս, վկայեն ինձ երկինք և սիրտ իմ՝ զի տաց ես ընկերանս իմ առ 'ի ժառանգել զքեզ օր մի. այլ թագաւորութիւնս այս մեծ՝ յոր 'ի խորհելն ևեթ զմայլին մտօք իմ, ոչ ևս լիցի ինձ բարեբաստութիւն՝ եթէ խիղճ մտաց իմոց չիցէ խաղաղ ։ Յաջողութիւն 'ի դէպ եկեալ առաքինութեան, ոչ է մարթ զբերկրանաց ինչ առնուլ զճաշակ առանց խաղաղութեան՝ զոր նոյն ևեթ տայ ։ Բազմեալ ընդ քեզ գահակից, գտայց 'ի գահոյս անդ թշուառ տանջեալ 'ի խղճէ. լաւ ևս իցէ ինձ թշուառութիւն 'ի բախտէ ։ Թո՛ղ զիս յանա-

պատի տատ. մի է սա քե, և մի լիցի ինձ կեալ ՚ի սմա ։ Լացից զքեզ տատ յաւէրժ, այլ զքեզ և եթ լացից, անկորուստ ժառանգելով զառաքինութիւն ։ Ընդ խաղաղութեամբ, Կամիլլա. դարձիր յարքունիս Հօր քո, մնա զՀէքս. և բերկրութիւն, զոր կրէ անձն մեր ՚ի լնուլ զպարտըս իւր, մեղմեսցէ զկարեկցութիւն քո ընդ թշուառութիւն իմ ։

Եւ ՚ի բարբառելն իմում զայսոսիկ՝ զաչս ՚ի խոնարհ ունէի առ ՚ի ծածկել զարտասուս իմ. իսկ Կամիլլա մտադիւրութեամբ ունկն դնէր բանից իմոց՝ պշուցեալ յիս. լուռ եկաց նա ընդերկար, և ապա կալեալ զձեռանէ իմմէ պնդապէս, ասէ. Սիրեմ զքեզ Լեոնդիէ, և առաքինութիւն քոյին լռումն առնէ անչափ և յաւերժական սիրոյն՝ զոր դու յիս ազդեցեր. այլ հաւանիմ քեզ, և այժմէն հրաժարիմ ՚ի քէն ։ Այո, հրաժարիմ ՚ի քէն. այլ դարձեալ վերըստին խոստանամ և երդնում ածել ընդ իս ՚ի գերեզման զսէրն՝ որ կցորդեացն զմեզ, և զպատկեր քոյին բերել անջինջ տպաւորեալ ՚ի տխուր յիմում սրտի՝ ցորչափ սա բաբախէ. և եթէ ընկձեցայց ՚ի վշտաց սորին, որպէս մաղթեմն ՚ի դից, առ քեզ շունչ իմ յետին ուղերձեսցի ։

Եւ զայս ասացեալ՝ եթող զիս. և ընդոստ ՚ի ձի աշտանակեալ, և զողջոյն հրաժարական փղձկեալ ձայնիւ երիցս կրկնեալ՝ առ իս զբազուկսըն տարածանելով, մեկնեցաւ. և դառնայր հայ-

էր արտասուալից աչօք 'ի ժայռն, 'ի ջրվէժն, 'ի տեղին՝ ուր յաճախ 'ի միասին բազմէաք, և թուէր նոցին իսկ տալ ողջոյն հրաժարական։ Այլ ապա զայն վերջին նուագ ակնարկեալ յիս գորովանօք և տրտմութեամբ, եղև անտես... Այլ ոչ ևս յաղէտալի օրէ անտի և այսր տեսի զԿամիլլա ո՛ բարեկամ։

Ասաց և զկայ էառ, և վտակք կրկին իջանէին յաչաց, ընկճեալ ոգի նորա յահագին բեռանէ վշտացն։ Փարեցաւ զնովաւ Նումա, և դիւցազունքըն երկոքին կային գիրկընդխառն անբարբառ. և ապա ուր ուրեմն Լեոնդ բուռն արարեալ անձին, զհառաչանս ընկլկեալ, զհեծութիւնս հեղձուցեալ, և յառաջ ածեալ զբանսն, ասէ.

Կամէի թագուցանել 'ի մօրէ իմմէ զզոհն, զոր վասն նորա արարի. զի գորովոյ նորա ընդ իս յաւելլոյ այլ ևս ոչ էր կար, այլ լինէր ինձ յաճախել նմա վիշտս։ Զամենայն ջան 'ի գործ առնէի առ 'ի ծածկել զվիշտ իմ. անցուցանէի զաւուրս ցերեկ 'ի լաց 'ի նմին ժայռի 'ի նոյն տեղիս, ուր տեսեալն էր իմ զԿամիլլա. իսկ 'ի դառնալ իմում 'ի հիւղ՝ զուարթութիւն կեղծաւորէի, յարդարեալ զդէմս իմ. և եթէ երբէք չյաջողէր ինձ թագուցանել զտրտմութիւն իմ 'ի սրատես մայրենի աչաց, հնարէի այլ ինչ արկածս ոչ յոյժ տրտմականս Միրտալեայ, և յորոց մարթ էր նմա սփոփել զիս։

Անցին այսպէս ամիսք երկու, և ոչ ընդունէի

զորս ինչ զՍամիէլայ, և ոչ մեղմանայր վիշտ իմ քան զօրն զառաջինն՝ յորում եհաս ինձ: Աւաղ. միւս ևս ընդ հուպ յաւելաւ ինձ վիշտ. զի անկաւ մայր իմ 'ի մահիճս: Զամենայն բանջար ախտաբոյժ զշրջակայ լերանց մատուցի 'ի փորձ, այլ հասեալ էր ժամ նորա: Զգաց նա զի մերձ էր 'ի մեռանել, և կոչեցեալ զիս առ ինքն նուաղձայնիւ, ասաց զբանս զայսոսիկ՝ որ տակաւին թուին հնչել յունկն իմ. Պատրեցի զքեզ, Լեոնդիէ, չեմ ես մայր քոյին. 'ի մահիճս մահու խընդրեմ 'ի քէն թողութիւն պատրանացս, որ քաղցրացուցին ինձ զկեանս իմ: Փախուցեալ յերեսաց պելիգնացւոց՝ որ պատերազմէին յայնժամ ընդ մեզ, թողի զհիւղ իմ, հասի յեզր Ատեռնեայ գետոյ 'ի գիւղն Աւիա՝ այն ինչ թողեալ այրեցաւեր 'ի բարբարոսացն. և 'ի նշխարս զարհուրականս հրդեհին և կոտորածոյ, 'ի զրահամս դիականց տեսի զքեզ յորրանս կուծատեալ արիւնաշաղախ հարեալ 'ի սրոյ՝ որ տակաւին 'ի կողս քո կայր: Գթացայ 'ի վեղ քոյին, եդի զձեռն իմ 'ի սիրտ քո, և զգացի զի դեռ ևս բաբախէր. բարձեալ բերի զքեզ որրանօքդ, ողջացուցի զվէրս քո, խնամեցի զաղկաղկ տիս քոյին, դու մայրակոչ ինձ եղեր, և չկարացի ես երբէք հրաժարել 'ի քաղցր անուանէն. երկնչէի թէ գուցէ 'ի յայտնել իմում քեզ՝ զի չէիր իմ որդի; թողուիր զիս: Ասէի 'ի միտս իմ. Չգիտեմ ըզծնօղս դորա, և ոչ նոքա աւելի ինչ կարիցեն սիրել

զդա ․ Թողից զդա ’ի պատրանսն , որ առանց
Թշուառացուցանելոյ զկեանս դորա՝ սփոփէ զիմս ։
Ոչ յոքնիկ եղեն պատճառք խաբէութեանս իմոյ ,
ներեա տկարութեանս իմում ․ այնպէս սիրէիր
դու զիս , սիրեցեալ որդեակ , զի դու ինքնին
անհնարին ինձ առնէիր զյայտնութիւնն՝ որ
զրկէր զիս ’ի սիրոյ պատի քումմէ ։

Օայս իբրև լուայ , գիրկս արկի Նմա , և
Թացի զնա արտասուօք ․ և ասէ ցիս ․ Սիրեցեալ
որդեակ , հարկ է մեզ արդ մեկնել ’ի միմեանց ․
դադարեա յարտասուաց՝ որ դառնագոյն զհրա-
ժեշտ իմ գործեն ․ խորհեաց ’ի սփոփանս քո ,
զի դու միայն բարեբաստիկ արարեր զիս ․ խոր-
հեաց զի քև միայն երկարեցան կեանք իմ ։ Ո-
ւմղ , չգիտեմ եթէ անցցէ քոյդ խաղաղաւէտ ․
ցորչափ կէի ես , երկնչէի թէ գուցէ մայր քո բը-
նիկ եկեալ բառնայր զքեզ յինէն ․ այլ արդ մինչ
մեռանիմս , ցանկալի է ինձ աւանդել զքեզ Նմին ։
Ոչ զքարս զայս պատուական , յորում քանդա-
կեալ կան տառք ինձ անծանօթք ․ ’ի պարանոցի
քում գտի զդա ’ի փրկելն զքեզ , և ծածկեցի ’ի
քէն ցարդ ․ յանկարծ յայտնէր դա քեզ զմայրն
բարեբաստիկ , որ ’ի ծոցի իւրում կրեաց զքեզ ։
Ո՜հ , եթէ տեսցես դու զնա , ասա դու Նմին՝ քանի
նախանձիմ ընդ բախտ նորա ․ ասա դու Նմա , զի
գորով իմ արժանի զիս թերևս այնմ յարդարէր ․
և Թողէք ինձ երկաքանչիւր , զի կոչեցի զքեզ
որդի իմ ։ Սնա խաղաղութեամբ որդեակ իմ ,

և թող ինձ զայս վերջին նուագ զքաղցր անունդ . մատիր եկ առ իս , ձեռք քոյին կափուսցեն զաչս իմ, և մինչ չև զյետին տուեալ շունչ՝ կոչեցայց միւսանգամ 'ի քէն մայր ։

Ո՛վ մայր իմ, գոչեցի ես յայնժամ , մայր սիրելի . ես որդի քոյին եմ, և եղէց մինչև ցմահ . 'ի զուր . . ։ Նա ոչ ևս էր կենդանի , մահ անողորմ առեալ էր զաւարն ։ Ոչ նկարագրեմ քեզ, Նումա , զսուգ իմ . զի նմանավիշտք են սիրտք մեր, և չև ևս մոռացօնք լեալ են քեզ որ ինչ 'ի մահուն Տուլլեայ կրեալ վիշտք ։ Դիզի խարոյկ դուզնաքեայ , ուր դիակն Միրտալեայ դարձաւ յաճիւն . ժողովեցի զմոխիրն 'ի սափոր ձեռակերտեալ յինէն , և թաղեցի զայն 'ի շիրիմ հողաբլուր՝ զոր կանգնեցի ոչ ինչ հեռի 'ի բնակութենէ իմմէ . և 'ի վիմին , զոր ածի զշիրմաւն , եդի արձանագիր . Աստ հանգչի Միրտալէ . հիւրդ մայրասէր խորհեաց 'ի սա, և հեղ արտօսր ։ Ասցի ապա զխուց իմ, և թողեալ զայն ընդ պահպանութեամբ Յաւերժհարսանց , և զհօտ իմ լքեալ, մեկնեցայ 'ի լերանցն , և դիմեցի մղեալ բռնի 'ի մայրաքաղաք վեստացւոց ։ Եւ հասեալ 'ի Սիկիլիա , գիտացի զի չքնաղագեղն Կամիլլա յետ ընդերկար հակառակ կալոյ հօրն՝ յանձն առեալ էր լինել կնութեան արքային սալենտացւոց , և մտեալ ընդ հրեշտակս նորա 'ի նաւ ։ Հարաւ սիրտ իմ կարեվէր ընդ գոյժն , որպէս թէ անակնկալ էին ինձ իրքն . դարձայ

վաղ ընդ փոյթ յԱպենինեան լեառն . և Թափառ-
եալ այսր անդր՝ ոչ ուրեք դէմ եդեալ, հասի 'ի
բանակն Մարսից 'ի պահու՝ յորում ընտրէին զօ-
րավար : Տեսիլ բանակին զարթոյց յիս զե-
ռանդն փառաց, եդի 'ի մտի կորնչել կամ կալ
զդիւցազն . արկի զանձն յառաջ՝ 'ի վէգ եկեալ
վասն զօրավարութեան, և դէպք 'ի բարի ելին
ինձ : Պրիտես իսկ որպէս 'ի մարտի անդ առաջի
նացայ . և ահա այս ինձ հատուցաւ մրցանակ :

Եւ վախճանեաց Ռոմոդ զբանս իւր . բայց
Նումա 'ի լուր պատմելոցն կարկեալ կայր անշարժ՝
պշուցեալ 'ի նա . և ամենայն կիրք 'ի խօսել
դիւցազինն մարսկի 'ի վեր երևեալք, ներգոր-
ծէին 'ի յոգւոջ սաբինացւոյ դիւցազինն . 'ի նկա-
րագրել Ռոմդեայ զմանկութիւն իւր և 'ի ման-
րապատում առնել զմայրասէր գորովանս իւր,
զուարթանայինն դէմք Նումայ 'ի ժպիտ քաղցր .
և 'ի խօսել Ռոմդեայ զԱմիլյայ և զտարփա-
նաց իւրոց, հոսէին յաչաց Նումայ արտասուք :

Խոնարհէր արեգակն 'ի ծոց Ովկեանեայ, և բա-
րեկամքն երկոքին խորհուրդ կալան կալ զգիշերն
զայն յայրի անդ : Ելին քաղել մրգս ինչ 'ի
հովտին, և դարձեալ անտի մնային քնոյ : Զայն
ժամ ասէ Նումա . Հասաք իսկ ուր դէմ եդեալն
էր երկաքանչիւրոցս, զի գտաք զմիմեանս . խոր-
հեսցուք առ վաղիւ՝ ուր հանձն իցէ գնալ : Ես
իսկ 'ի սրտի իմում՝ ուղևորել ընդ Ելլադա,
դիտել զբարս ազգաց, և յաւելուլ գիտութեամբն

յիմաստութիւն և յառաքինութիւն ։ Լոնգինոս ասէ . Եթէ սիրէին մարդիկ զառաքինութիւն սիրելիդ իմ, օգուտ էր գիտել զայնոսիկ, և յաւելուլ՝ թէ շրջեսցուք ընդ աշխարհ, լինել լաւագոյնս 'ի դառնալ մերում ։ Բայց զի՞նչ լիցի մեզ տեսանել յԵլլադա, զի՞նչ իսկ այլ ամենայն ուրեք . Թագաւորութիւնս, ուր ստրուկք հնազանդին և բռնաւորք հրամայեն . հասարակապետութիւնս պառակտեալս, ուր քաղաքացիք յառհաւատչեայ ազատութեան իւրեանց խողխողեն զմիմեանս . արս աւագս հալածեալ վարեալ աքսորեալ, որոց դառնագոյն քան զկորուստ հայրենեացն է կորուստ փառացն՝ զոր առաւել քան զհայրենիս իւրեանց սիրէին . իմաստասէրս պանծացեալս յիմաստութիւն, որ յուզեն հանապազ զկեանս իւրեանց 'ի խնդիրս անօտիս՝ զորոց ինքեանք իսկ երկբային ։ Բայց զի՞ մի մի թուիցեմ . ազգս հարստահարեալս, զառաքինութիւն անտես լեալ, զփառամոլութիւն կամ զնափառութիւն տիրապետեալ 'ի մարդիկ՝ որ առաւել թուին զարմանալիք ։ Բայց զի՞նչ օգուտ լիցի մեզ, ՙՆումա, յուղևորութենէս . Թերևս ախտաւորագոյնք անտի դարձ արասցուք ։ Թող անդր 'ի բաց . ոչ էր մարթ արարչապետին տիեզերաց հարկ 'ի վերայ դնել մարդկան առ իմաստութիւն շրջել ընդ աշխարհ, սպառել զգեղեցկագոյն կէս կենացն 'ի ստացուած առաքինութեանց վասն անհաւաստի ծերութեան . իւ-

րաքանչիւր ումեք 'ի մէնջ տուեալ է 'ի ծնէ մատեան և դատաւոր խիղճ մտաց մերոց . խաղաղութեամբ ընդ սմա կեցցուք , և գտանիցեմք անենագէտք :

Նումա ասէ . Բաւ է , մի՛ մեկնեսցուք այսր յԻտալիոյ , դարձցուք 'ի լերինս քո , երթիցուք բնակել 'ի հիւղ քոյին և գտանել զհօտ քո : Մշակեցից ես զերկիր քո , արածեցից զխաշն քո , ողբացից ընդ քեզ 'ի վերայ գերեզմանին Միրտալեայ , խօսեցայց ընդ քեզ համապազօր զԱմիլեայ 'ի ջրվէժն վաղ իսկ ծանօթ ինձ . և փոխանակ մայրենի գորովոյ՝ որ երանաւետէրն զաւուրս քո յապաստանի աստ , բարեկամութիւն սփոփիչ քաղցրացուսցէ զվիշտս քո : Այլ 'ի լսել զայն Անուզեայ՝ գիրկս արկեալ փարեցաւ զնովաւ , և յուղի անկան երկոքեան 'ի միասին . և անցեալք ընդ երկայնութիւն աշխարհին Էկուաց , և ընդ Տոլոն գետ սրընթաց , մտին յանտառս արբենկացւոց , և հասին յԱպեննեան լեառն :

Բայց դիւցազունքն երկոքին , որոց պարէնք էին որսք իւրեանց , մոլորեցան հետամուտք զհետ անտառաբնակ էրէոց : Անցին ընդ քարաժայռս ափափայս , խորամուխ եղեն յանտառախիտս , և տեսին ապա հովիտ մի զուարճալի՝ շուրջ պատեալ յանմատոյց լերանց , յորոց աղբիւրք բազումք բղխեալ ոռոգանէին զհովիտն : Ամբիկք , բարտիք և սարոյք ամբառնային յեզերս վտակաց խառն ընդ ձիթենիս , ընդ կնձնիս պսակեալս ող-

Digitized by Google

կուզաբեր ուռոյք, և ընդ այլ պտղաւէտ ծառս։ Պալարի խիտ և ծաղկաւէտ յօրինէր ամենայն ուրեք գորգս կիտուածոյս։ Ընդ ամենայն ինչ ազդէր խաղաղութիւն և առատութիւն, յստակք էին անդ օդք և վտակք ականակիտք. և ոչ այլ ինչ լսելի լինէր անդ՝ բայց կարկաջ ալեաց և դայլայլիկ թռչնոց, որ ճախր առեալ ընդ սաղարթըս ծառոց թուէին նախանձընդդէմ միմեանց հնչակել զբարեկենդանութիւնն՝ յոր վայելէին։

Նարեկաւք երկոքին հարեալք 'ի գեղ վայրացն, փութացան իջին 'ի հովիտն. գնային ընդ այն և զարմանային, և վայելէին 'ի բերկրութիւն սուրբ՝ որ քան յերկնից շնորհեալ 'ի տեսիլ չքնաղագեղ բնութեան. և ընդ գնացս յորդագունի վտակին հետևեալ, ոչ ուրեք հեռս գտանէին մարդոյ։ Այլ հասին 'ի տեղի ուրեք՝ ուր յերկուս վտակն բաժանէր. և ժամադրեալ 'ի նոյն տեղի դառնալ գտանել զմիմեանս, մեկնեցան գնալ ընդ երկաքանչիւր առաջս գետոյն։ Աւոնդեայ ձիգ ընթացեալ, ոչ այլ ինչ եգիտ՝ բաց միայն ծառաստան և ծաղկունս և միրգս. իսկ Լուսմա բարեբաստագոյն գտեալ՝ նշմարէր 'ի հեռուստ խուշինս ճարտակաւորս անշուք և անհովիւ մերձ յանտառակ ուրեք սարդենեաց։ Ամուտ անդր յամրաքայլ, և դիտեալ և հետազօտեալ՝ ետես ընդ կամարաձև յասմկաւ վայրի օրիորդ սպիտակազգեաց նստեալ 'ի բազմոց դալարի. և թուէր ընթեռնուլ ուշիւ մատեան մի՝ զոր ունէր 'ի վերայ

ծնգացն ։ Վարսք նորա խարտեաշք անկեալք զուսովք նորա և զերեսօք ամբառնային մեղմիկ 'ի զեփիւռ, և երևէր դէմք նորա չքնաղագեղ՝ որպիսի չիք լեալ երբէք. և զգեղեցկութիւն նորա 'ի բնէ պայծառացուցանէին պարզութիւն և անկեղծութիւն նկարեալ 'ի կերպարանս նորա ։ Աչերք նորա քաղցր և զուարթ զանդորր բարեբաստիկ և զխաղաղութիւն առաքինութեան 'ի յայտ ածէին. գերաշխարհիկ ինն էր 'ի նմա, որ 'ի բաց մերժէր զամենայն պատկեր զգայական, և ամբիծ և զմայլական իմաստիւք լնոյր զհոգի. չազդէր երբէք տարփանս, այլ մեծարանս ինն սուրբս և գորով եռանդուն քան զտարփանս իսկ ։

Ի տեսիլ նորին զկայ եառ Նումա, ոչ ևս այլայլեալ և աղմկեալ. ոչ յաճախէր բաբախիւն սրտի նորա, այլ բերկրութիւն ինն զգայր նա քաղցր՝ որ ոչինչ զմիտսն զառածանէր, և հեռի էին 'ի նմանէ խորհուրդք սիրոյ ։ Ոչ ևս դիցուհի զհօվուուհին կարծէր. զգայութիւնք նորա խաղաղաւէտք և հիացեալք՝ ոչ ինչ կուտակէին նմա զիղձն. այլ զիսկն ևեթ զնոցին տեսեալ, նկատէր յօրինողն անծանօթ զգեղեցկագոյնն 'ի մահկանացուաց, արդեօք և զառաքինագոյն ։ Լռիկ մնջիկ մտեալ ընդ թփուտսն, մատեաւ առ նա. դիտէր զմատեանն՝ որ 'ի վերայ ծնգաց նորա կայր, այլ տառք նորա անծանօթք էին նմա. և ընկրկեալ զգուշութեամբ, յետկուսէ սաղարթախիտ թփոցն կայր 'ի թագստեան ։ Նու ահա

Digitized by Google

զայր ծերունի ոմն պատկառելի, յեց'ի ցուպ իւր 'ի թաղմոստ. ալիտակավարսիւք գլուխ նորա ծածկեալ, և մօրուք երկայն ընդ կուրծսն իջանէր, և 'ի խորշոմս դիմացն թերէր կերպարան իմն վեհ՝ զոր աղէտք և ամք ոչ էին եղծեալ: Նա ասէ ցհովուուհին. Դուստր իմ, ահա արևն խոնարհի, երթիցուք ընուլ զպատուէրս աստուածային օրինաց: Յոտն եկաց հովուուհին, և մեծավայելուչ տիպ դիտակի նորա երևէր ՝Նումայ: Ականողիք նորա կապուտակք հայէին 'ի հայրն, և կարկառէր առ նա զուարթութեամբ զբազուկ իւր. և ծերոյն յեցեալ 'ի բազուկ նորին, դառնայր դանդաղաքայլ 'ի հիւղ մի կառուցեալ 'ի խորս անտառին:

Ոչ ևս իշխեալ ՝Նումայ գնալ զհետ նոցա, դիտէր զամենայն շարժմունս նոցա: Լուացան նոքա զձեռս իւրեանց յաղբեր ականակիտ ջրոյ, և մտին 'ի հիւղ անդր. բայց ծերունին եւ անտի ընդ հուպ փոխեալ զձև իւր, ընդ պճղնաւոր պատմուճանին հանգուցն իմն զգեցեալ պարեգօտ, և երփնագոյն ածեալ ընդ մէջս կամար, և զդէմսրն սքօղեալ կիսովին: Դարձեալ թերէր անօթ պղնձի, յորում բորբոքէր հուր բոցածաւալ. և հանգոյց զայն երկիւղածութեամբ 'ի սրբատաշ վիմի: Զհետ գայր և դուստր նորա, բերելով խունկս անուշունս և արմատս և որցակ ցամաք ստոց: Իւրաքանչիւր 'ի գուձս իջեալ՝ արկին զնուէրս իւրեանց 'ի հուր, արծարծեալ զբոցն

գործեօք ոսկեղէնօք , և ասացեալ աղօթս 'ի բարբառ անծանօթ ։

Յարուցեալ ապա ծերունին , նովին երկիւղածութեամբ 'ի բաց տարաւ զանօթն . և օրիորդն հովուուհի ժողովեալ զխաշինս իւր ցրուեալս ընդ արօտ , ած զնոսա 'ի փարախ ցանկապատ , և դարձաւ առ հայր իւր ։ Իսկ Նումա լի եղեալ զարմացմամբ և խնդութեամբ , դառնայր փութապէս առ Լեոնդ ։

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Նումա և Լևոնդ հիւրընկալեալ 'ի ծերունւոյն , սքանչանան ընդ դուստր նորա Անայիս , և տրտմութեամբ մեկնին 'ի խրճթէ անտի ։ Լևոնդեայ դարձ 'ի նախնին իւր արարեալ 'ի հիւղ , գտանէ զԿամիլլա · հրճուանք երկոցունց տարփաւորացն ։ Կամիլլա պատմէ զարկածս իւր , և հարսնանայ Լևոնդեայ · և մեկնեալ ընդ Նումայ դառնան առ ծերունին ։ Նումա , առ 'ի փրկել զԱնայիս և զհայր նորա 'ի ձեռաց աւազակաց , վիրաւորի ։ Վէպք Ջրադաշտի , և ճանաչել Լևոնդեայ զհայր իւր ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Թ.

Նումայ հասեալ փութանակի առ բարեկամ իւր, պատմեաց նմա որ ինչ ետես. և առաջ- նորդեալ նմա 'ի հիւղ անդր, հասանեն բաղխեն զդուռնն : Գայ հովուուհին, և 'ի բանալ զդուրսն՝ 'ի տեսիլ նոցին խռովի : Լեոնդիոս ասէ. Մ՛ի երկնչիր, արք խաղաղութեան եմք. լեր մեզ ասպնջական, վաղիւ 'ի ծագել այգուն գնասցուք զճանապարհ մեր, գոհացեալք զքեզ վասն բա- րերարութեան քո : Զայն լուեալ օրիորդին, փութացաւ յառաջ քան զնոսա՝ ազդ առնել հօրն, որ 'ի խորս անդ խրճթին նստեալ կայր 'ի բազմոց փսիաթեայ, և 'ի ձեռին նորա աղեկատն և իլ թողեալ 'ի դստերէն : Աթոռք քանի մի անհարթք, սեղան խարխուլ, պնակք փայտե- ղէնք կախեալք զունկանցն, և առընթեր նոցին քնար եբենեայ. այսոքիկ էին ամենայն կահք և մեծութիւնք անփառունակ սնակին :

Յետ տեսանել ծերունւոյն զհիւրսն՝ յարեաւ ընդ առաջ նոցա, և հրաւիրեաց զնոսա՝ հանգիստ առնուլ. և ասէ ցդուստր իւր. Մնայիս, պատրաստեա ջուր եղկ, և սպասաւորեա հիւրոցդ որ ինչ իցէ մեր լաւագոյն։ Այս օրիորդն պարկեշտ հնազանդեալ՝ արծարծեաց զհուր 'ի վառարանի, շոգաւ խնդրեաց անօթ պղնձի, ելից զայն ջրով, և ընթացաւ 'ի պարտէզ մինչդեռ բոցն փարէր զպղնձեան։ Այս դարձաւ անդէն բերելով խաղող և ձիթապտուղ և այլ մրգս, խորիսխ մեղու և ծաղկունս՝ զորս խառն ընդ մրգս եդ 'ի սեղանի. ած և բաժակս հացեայս, և անօթ խեցեղէն լցեալ 'ի գինի նոր, և 'ի կոնք մեծ փայտեայ հեղեալ ջուր եղկ, եբեր զայն առ հայր իւր։ Այս ծերունւոյն լուացեալ զոտս նոցա, Թէպէտ և հրաժարէին, բազմեցաւ ընդ նոսա 'ի սեղան։

Հազիւ երկոքին դիւցազունքն կարէին բացատրել ծերունւոյն զշնորհակալիս իւրեանց առ յայզըս սրտից. և Նումա ակնկառոյց Մնայիս՝ սքանչանայր ընդ գեղ նորա, ընդ բնական շնորհսն, ընդ բարեձևութիւն ախորժ և անձիգն. և մանաւանդ ընդ գութ նորա հայրասէր, և ընդ ցանկալի պարզմտութիւնն՝ որ և 'ի դուզնաքեայս իսկ 'ի նորին գործս երևէր, առանց խնդրելոյ նորա ցուցանել զայն և յակամայս իսկ նորին։ Ո՛հ երանի՛, ասէր ընդ միտս իւր Նումա, որում այսպիսի ոք իցէ քոյր. քանզի ակնածութիւն

նորա՝ յերեւոյց օրիորդին ոչ ներէր նմա այլ իղձս : Իսկ Լեւոնդ ընդ ծերունւոյն առաւել պարապէր քան ընդ դստերն. իղձք իմն ներքինք՝ իւր իսկ անգիտելիք՝ ձգէին զնա 'ի սէր նորին. այլք նորա, դէմք պատկառելի՝ յորում տպաւորեալ երեւէին Թշուառութիւն ընդ առաքինութեան, եւ վսեմ ծանրութիւն առանց իրիք խստութեան, ազդէին 'ի Լեւոնդ մեծարանս խառն ընդ սիրոյ : Ակն-կառոյց եւ ծերունին իսկ կայր 'ի նա նուաղեալ աչօքն, նկատէր զնա եւ դարձեալ հայէր յԱնայ-իս, եւ Թուէր համեմատել զտիպս դիմաց նոցա : Այլ 'ի նկատել անդ՝ յոգւոց հանէր. եւ միրգն՝ որ 'ի ձեռին նորա՝ անկանէր, աչք նորա լնուին ար-տասուօք, եւ բարեգութ ծերունին սրբէր զար-տասուսն առ 'ի նկատել եւ եւս զդիւցազնն մար-տիկ :

Անայիս, որ դիտէրն միշտ զհայր իւր, զգաց զյոյզս սրտի նորա. եւ վարկուցեալ զայն արգա-սիս տխուր յիշատակաց, առ զքնարն փարատել զտրտմութիւն. եւ փափկիկ մատամբքն յարմա-րեալ անդէն զլարս քնարին, քաղցր եւ խանդա-ղատելի ձայնիւն նուագէր : ՙԱրումա եւ Լեւոնդ եւ ծերունին իսկ զմայլէին 'ի լուրն : Այլ երգեաց նա զաշխարհս 'ի հրամանէ Որմզդի 'ի գոյ ա-ծեալ, զարեգակն 'ի փչմանէ նորին ծագեալ 'ի բեղնաւորութիւն երկրի, բերել հունձս եւ ծառս զբանջար եւ զբոյսս ախտաբոյժս : Այլ զստեղծումն նուագեաց զմարդոյ անմեղ 'ի բնէ եւ անմահ, եւ

զանկումն նորին 'ի բարեբաստիկ կենացն և զա-
պականումն 'ի Խյուրամնեայ չարեացն արարչէ որ
են ընդ տիեզերս. զի տոխն այն ազգի մարդ-
կան, գոյակից Որմզդի, ապականեաց զաղբերականն
բարեբաստութեան՝ խառնեալ չարիս անհամար
ընդ բարերարութիւնս գերագունի էին, և հեղ
ընդ երկիր ախտս ընդ ցաւոց. և զի օրէնսդիր
առաքեցաւ 'ի յերկնից՝ մարտնչել ընդ Խյուրաման-
նայն և յաղթահարել զնա, առ 'ի կանգնել
զանկումն մարդկութեանս, ածել զմարդիկ 'ի
ճշմարիտ կրօնս, և կենդանացուցանել 'ի սիրտ
նորա զբողբոջ առաքինութեան՝ որ խամրեալն էր
յանօրէնութենէ:

Աստանօր ծերունոյն ակնարկեալ յԱնայիս,
և լուեաց նա զանուն օրէնսդրին: Հայէին ընդ
միմեանս Նումա և Լեոնդ զարմացեալք ընդ
սքանչելիսն՝ զորս երգէր, և յորոց ինչ ինչ հա-
մաձայնք էին կրօնիցն իւրեանց. այլ սիրտք նոցա
շարժէին մանաւանդ ընդ սիրելի պարզութիւնն
և ընդ գերիմաստ խրատուն բարոյականս՝ զորս
Անայիս յեռոյր 'ի վէպսն: Զայն նորա գոզա-
րիկ, զգօնութիւն և ամօթխածութիւն յա-
ճախէին զգեղ նորա. թուէր Նումայ վերափո-
խեալ 'ի բնակարանս դից, և լսել 'ի շրթանց
Աթենասայ խորհուրդս նորահրաշ:

Ապա հիւրոցն 'ի քուն եղեալ, 'ի վաղիւ անդր
ընդ առաւօտն պատրաստէին ուղւոյ լինել. այլ
յօժարութիւն իմն և սիրելութիւն գաղտ ցան-

Digitized by Google

կալի առնէր նոցա զհիւղն զայն , դառն էր նոցա մեկնել անտի , և հաճոյ կեալ նոցա անդ ։ Զնոյն և Անայիս և հայր նորա ցանկային . փութացաւ Անայիս 'ի պարտէզն քաղել պտուղս և բերել առ Եուսմա , և ծերունին առիպէր զԼեոնդ տանել ընդ իւր զինի 'ի տկի . և երկաքանչիւր ցուցանէին հիւրոցն զճանապարհս դիւրինս , և աղաչէին զնոսա դառնալ անդրէն 'ի հովիտ անդր ։ Եւ խոստացան նոցա զայն Եուսմա և Լեոնդ , և անկան յուղի՝ ընկճեալ սիրտք նոցա 'ի հեծութեանց ։ Երկաքանչիւր անբարբառ դարձուցանէին ստէպ զաչս իւրեանց 'ի հիւղ անդր տրտմութեամբ , և զմտաւ ածէին 'ի լռութեան որ ինչ տեսեալն էր նոցա և որ ինչ լուեալ ։ Արօնքն անծանօթք՝ զորոյ երգէր Անայիս զխորհուրդս և աղօթքն առ հրոյն 'ի բարբառ սրբազան՝ յուզէին զմիտս նոցա և աղմկէին զուշ և զուրուշ . զարմանայր Լեոնդ զծածուկ իմն սիրելութենէն՝ զոր կրէր ընդ անծանօթին , որ ոչն թուէր ծնեալ յԻտալիա . իսկ Եուսմա զսիրելութենէն ընդ օրիորդին , որ խանդաղատագոյն քան զտարփանս էր ։

Եւ ապա ուր ուրեմն Եուսմա լուծեալ զլռութիւն , խորհուրդ 'ի մէջ եարկ՝ դառնալ բնակել ընդ օրիորդին ։ Զնոյն և Լեոնդ ցանկայր , բայց կամէր զնախնին տեսանել միւսանգամ զհիւղ , և ողբալ անդրէն զգերեզմանաւն Իտալեայ ։ Մեծարոյ էին Եուսմայ իղձք նորա . և 'ի յոյզս սրտի երկաքանչիւրոցն նորոգէին տխուր յիշա-

տանկք. Լեոնդ բարբառէր զԿամիլլայ, իսկ Նուման համեմատէր զՀերսիլիա ընդ պարկեշտն Անայիս. և առ գութ գորովոյ տրտմութեան լային երկաքանչիւր, և զմիմեանս մխիթարէին: Ո՛ սքանչելիք բարեկամութեան, որ ամոքէ զաղէտս կարեկցութեամբ, և որ 'ի վշտաց իսկ յառաջ բերէ բերկրանս:

Զաւուրս երիս ուղևորեալ նոցա, և ահա եսեն Լեոնդ զՀիւղ իւր, և 'ի տեսիլ նորին ըղձկայ առեալ նուաղեցաւ: Ապա օգնեալ 'ի Նումայ՝ յառաջ խաղայր, և ծառք իւրաքանչիւր և վայրք և որ ինչ իրք անդ ծանօթք՝ ածէին 'ի միտս նորա քաղցր յիշատակ: Աստ ուրեմն զբօսնոյր ընդ Միրտալեայ, անդ լսէր զխրատս նորա, և այլուր դարձեալ մշակէր ծաղկունս՝ ընծայել նմա զայնոսիկ. և ամենայն ինչ յիշեցուցանէր նմա զաւուրս գորովանաց և բարեպաշտութեան: Աչք նորա արտասուալիցք չկարէին տեսանել որ ինչ յաճախըն տեսեալ էր նոցա. օդք, զորս շնչէրն, հեղձամղձուկ առնէին զնա. ընկճէին զզայարանս նորա 'ի զգացմանց, ճմլէր սիրտ նորա, և սակայն քաղցրութիւն իմն գաղտնածածուկ զգայր 'ի տրտմութեանն:

Հասեալ 'ի դրունս անդր, եդ ծունր, համբուրեաց զերկիր, և ամբարձեալ զձեռս իւր՝ մատոյց զաղօթս զայս դիցն դաշտականաց. Ողջոյն ընդ ձեզ յաւերժհարսունք և պարիկք, որք խնամարկեցիք ինձ 'ի մանկութեան իմում, և

զորս դարձեալ տեսանեմ ցնծութեամբ, ողջոյն ընդ ձեզ. ընկալարուք այժմիկ զաղօթս՝ զոր 'ի բոլոր սրտէ ձեզ մատուցանեմ, և ապա հանից ձեզ մասն 'ի Նուիրաց կաթին՝ զոր զգերեզմանաւ մօքն իմոյ հեղից: Սոյն յետ աղօթիցն յարուցեալ եմուտ 'ի հիւղն. և յապուշ եղև 'ի գտանել անդ զամենայն որպէս և թողեալն էր, զամենայն ինչ 'ի կարգի, զամենայն ինչ յիւրում տեղւոջ. տեսանէր զգեղարդունս իւր զառաջինս, զգործիս մշակութեան, և զառաջին սրինգն՝ որով երգեալն էր զԿամիլլա. ետես զսրինգն զայն, և համբուրեաց խանդաղանօք: Բայց թողեալ զամենայն, գնաց 'ի գերեզման անդր Միրտալեայ, և եգիտ զայն դալար ծաղկամբք զարդարեալ. և բազումք այլ ևս թառամեալք յայտ առնէին, զի ձեռն երկիւղած նորանոր հանապազօր մատուցանէր անդր ծաղկունս: Լեռնդեայ անդանօր 'ի ծունր անկեալ, թանայր արտասուօք ըղխիտ դալարին՝ որ զգերեզմանաւն էր բուսեալ, և օրհնէր զձեռնն անծանօթ՝ որ զարդարէրն զնա: Իսկ Նուման լռիկ մնջիկ առընթեր բարեկամին աղօթէր, կարեկից լեալ նմին:

Կալեալ ապա Լեռնդեայ զձեռանէ նորա, յորջորջելով զԿամիլլա, ձգէ զնա 'ի ժայռն կոյս և 'ի ջրվէժն՝ որոյ սիրելի էր նմա յիշատակ: Թութացաւ հաս անդր, և նախ քան զամենայն ետես զԿամիլլա բազմեալ 'ի ժայռին: Նա ձայն բարձեալ դիմեաց 'ի վերայ նորա. և Կամիլլայ

դարձուցեալ 'ի նա զգլուխ իւր , նուաղեցան եր-կաքանչիւր մինչ չև հասեալ առ միմեանս ։ Եհաս նոցա՝ Լուսնոյ օգնութիւն , և զգաստացոյց զնոսա . և այն ինչ բացան աչք նոցա , յածէին 'ի խնդիր միմեանց . և ասէ Լևոնդ . Ո՛չ մնօրտիւ դու ինքն իցես , զոր լացի այսքան ընդ երկար . դիք անմահք , եթէ երազք իցեն որ ինչ տեսանեմս , տուք ինձ մեռանել 'ի քուն ։ Իսկ Կամիլլայ գիրկս արկեալ նմա խանդաղանօք , զհաւաստիսն տայր ասելով . Այո՛ ես ինքն եմ , տարփաւոր քոյին հաւատա-րիմ , զոր ոչ ևս ինչ բաժանել 'ի քէն կարէ . եղէց ընդ քեզ միշտ , ընդ իշխեցողդ սրտիս , ընդ փրկիչդ կենաց իմոց՝ զոր քեզ միայնոյ պահեցի ։ Եւ փարեալ զնովաւ՝ դարձեալ ասէր . Ես ինքն եմ , մի՛ լար . և ժպտէր գորովանօք , և 'ի ժպտել անդ ինքն ևս լայր . սակայն յարտասուալից դէմս իւր բերէր զցնծութիւն և զբարեբաստութիւն . զօրէն ոսկեգոյն ամպոց՝ որ անձրևեն հեզիկ 'ի ծաղկունս , և արեգակն աղօտացեալ 'ի նոցունց՝ սփռէ թափանցիկ զճառագայթս իւր , և ճաճան-չէ ընդ մարգարտատիպ շիթս անձրևաց ցօղեալս 'ի նոցունց ։

Արդ և խնդութեան գրաւեալ զառաջին վայր-կեանս նոցա , եած ապա Լևոնդիոս զսիրելին իւր զԿամիլլա 'ի տեղի անդր՝ ուր երբեմն խօսա-կցէին տարփանօք , և ասէ . Աստանօր լուայ , աստ պատմեցեր ինձ զամենայն անցս քո . խօսեանց 'ի լուր բարեկամիս իմոյ , գիտակ է նա ամենայն

գաղտնեաց մերոց , գիտէ նա զսիրտ իմ ոչ ինչ ընդհատ յինէն ինքենէ , և դու ինքնին յայտնեսցես նմա զքոյդ 'ի ճանաչել զառաքինութիւնս նորա ։ Յայնժամ Կամիլլա ակնարկեաց քաղցր 'ի Նումա . և բազմեալ 'ի մէջ երկուց դիւցազանցն , սկսաւ պատմել զանցս իւր՝ զոր ցանկային անժոյժ 'ի լսել ․

Հաշտք էին ընդ իս դիք , և զերծուցին զիս 'ի հարսանեաց որ դժպհի էր ինձ առաւել քան զմահ ։ Հնազանդեցայ հօր իմում , առ 'ի փրկել զնա 'ի պատերազմէ՝ որում ոչն կարէր յաղթել ։ Արքայն Մարոկաց դարձաւ յաշխարհ իւր , և մեկնեցայ ես ընդ հրեշտակս Տելեմաքայ 'ի նաւ մի սալենտացի՝ զոր արքային յղեալ էր վասն իմ ։ Լուեմ , սիրեցեալդ իմ Լեոնդիէ , որ ինչ յայնժամ յուզէին 'ի միտս իմ խորհուրդք ․ սիրտք մեր քաջ հասու լինէին իրերաց , և չէին կարօտ լսելոյ զամենայն որ ինչ 'ի նոսա կրէին ։

Մինչ դեռ հողմուռոյց առագաստիւք դէմ եդեալ 'ի ծովափունս Սալենտեայ նաւէաք , և ահա 'ի բարձանց Մետինեայ ամպք թանձրախիտք գումարեալ զմեօք՝ ծածկեցին զերկին և զարև յաչաց մերոց ։ Շղթայազերծք առ հասարակ եոլեան զաւակք յարուցին փրփրադէզ զալիս , և գիշեր ահարկու ծածկեաց զծով ․ փայլատակունք խաղային ընդ ամպս , շանթք հողմք և կոհակք յանդիմանս աչաց տային նկատել մեզ զմահ ։ Ոչ յայլ ինչ խորհէի յայնժամ , բայց 'ի

քեզ Լեոնդիէ. օրհնէի զդիս, գոհանայի զմեծըն-կէն, աւետէի անձին զազատութիւն 'ի Տեղեմասայ, և ակնկալեալ մնայի բեկանելոյ ևեթ նաւուն: Հասին արկածքն. զօրագլուխք և զօրք և նաւաստիք ընկլան, և ես ինքն արբի զդառն աղիս, այլ ոչ կորուսի զարիութիւն և զկարող: Դարձայ 'ի վեր 'ի մկանունս ալեաց, և բուռն հարեալ 'ի բեկոր մի նաւուն, խրախուսեցի 'ի յոյս ապրելոյ զկեանս իմ վասն քո: Յեց 'ի փայտին ծովածուփ, խաղալիկ հողմոց և ալեաց, պատեալ աննշոյլ խաւարաւ, անկեալ 'ի ժանիս մահու, ասէի ցիս. Քաջալերեաց, մեռանել հասանէ քեզ. կամ կեալ սիրելոյ քում Լեոնդեայ:

Սիրոյն արդեօք աստուածուհի հսկէր 'ի վերայ իմ. հանդարտեաց ծովն տակաւ, ալիք զալիս մղեալ վարէին 'ի ծովեզր զփայտն՝ զոր պինդ ունէի, մինչև տեսի զցամաք, և ելի անդր անաշխատ. և 'ի ծունր անկեալ՝ գոհացայ զդից, վասն փրկելոյ նոցա զիս 'ի մահուանէ, ևս առաւել վասն զերծուցանելոյ 'ի ձեռաց Տեղեմասայ: Շուրջ հայեցեալ՝ տեսանէի լերինս բարձրաբերձս. և մի ոմն 'ի մշակաց ծանոյց ինձ, զի էի յԱպուլիա առ ոտս հռչակաւոր Գարգանեայ լերին: Այս էած զիս նա 'ի խրճիթ իւր, և զաւուրս երիս հանգուցեալ անդ՝ զօրացայ: Գրամօք ինչ ոսկւոյ, որ էին առ իս, ստացայ աղեղն և նետս, և վարձատրեցի զմշակն:

Digitized by Google

Եւ միայնակ անօգնական, յաղեղն իմ եւեթ ապաստան, խորհեցայ դառնալ յԱպենեան 'ի լեառն 'ի հիւղ քոյին ։ Երկայն էր ճանապարհն, եւ անծանօթ ինձ շաւիղք. այլ 'ի նպաստակ ուղեւորութեանս իմոյ 'ի քեզ ուշ եդեալ, խորախուսէի աներկիւղ յամենայնէ ։ Անկայ յուղի անտառաշինորդ անընկեր, գիշերագնաց լեալ առ 'ի կարճել զճանապարհն, անցեալ ընդ գետս, սողոսկեալ ընդ ափափայս, եւ ձայնատուր լեալ գազանաց ամեհեաց ։ Ո՛ անտառախիտս մանաւանդ հետազօտէի նսեմաստուերս եւ զանապատս անձայնս, զի մի՛ գուցէ ճանաչէր ոք զիս, կամ սալենտացի ոք զերծեալ եւ ինքն 'ի նաւաբեկութենէն՝ պատահէր ինձ ։ Եւ չէր ինչ տարապարտ երկիւղն իմ. զի 'ի կիցս սահմանացն սամնեցւոց եւ փրենտանացւոց, մինչ ելանէի ընդ այգն յայրէ ուստեք՝ ուր զգիշերն կացեալ էի, լուայ զձայն արանց բազմաց, եւ հարաւ յունկն իմ անուն Կամիլլայ ։ Սասանեալ թագեայ 'ի քարայրին, եւ ուշ եդեալ 'ի լուր, զբազմաց 'ի զօրականէն՝ որ էին 'ի նաւի անդ՝ ծանեայ զբարբառ, որք խօսէին ընդ միմեանս զմահուանէ իմմէ, եւ անտէրունջք 'ի տար աշխարհ՝ մտաբերէին յաւազակութիւն ։

Ոգեսպառ կայի յերկիւղէ 'ի լուր բանիցն, որպէս յորժամ սխրամարգ երկչոտ ծածկեալ 'ի թփուտս տեսանէ զվոհմակ սովալլուկ շանց մերձ անցեալ ։ Մնայի անցանելոյ զօրականին, եւ ելեալ յայ-

թէն՝ անկայ 'ի ծունր, աղաղակեցի և ասեմ. Ո՛վ աստուածուհիդ բարեգործող սրտից Աստղիկ, դու փրկեցեր զիս յալեաց. այլ զինչ օգուտ ինձ 'ի բարերարութենէ քումմէ, ցորչափ հեռի կամ յայնմանէ՝ զոր սիրեաց անձն իմ։ Ո՛վ չքնաղագեղդ 'ի դիցուհիս, յիշեա՛ զարտասուս՝ զոր ետ քեզ սէր հեղուլ. անկցի գութ 'ի սիրտ քո ընդ վիշտս՝ որոց փորձ իսկ ես։ Ուղղեա զգնացս իմ առ սիրելին իմ, ցո՛յց ինձ զճանապարհ՝ ընդ որ պարտ է ինձ գնալ։ Դշխոյ դից և մարդկան, եթէ լսելի լիցին քեզ աղօթք իմ, խոստանամ այս և ուխտեմ կանգնել քեզ բագին 'ի տեղւոջ՝ յորում տեսից դարձեալ զԼևոնդ, և գեղեցկագոյնն 'ի խոյից նորա նուիրեսցի քեզ 'ի զոհ։

Եւ 'ի կատարել աղօթից իմոց՝ զոյգ աղաւնեաց թռուցեալ ընդ օդս, եկին իջին առաջի իմ։ Աւետաւոր էր ինձ նշանն. տեսի զհաւս Աստղկան, և զհետ եկի նոցա վստահութեամբ։ Անմեկինք 'ի միմեանց աղաւնիքն երկոքին՝ մերթ սրաթռիչք լինէին ընդ երկիր, և մերթ զկայ առնուին 'ի դալարւոջ ճարակաւորք. այլ ոչ երբէք անտես լինէին յաչաց իմոց։ Զաւուրս ինն ուղևորեալ, տեսի ապա 'ի հեռուստ զհիւղ քոյին, և 'ի տանիս անդ հանգեան աղաւնիքն. գրգային, վու վուս արկանէին, և թռիչս առեալ՝ անտես լինէին։

Զմտաւ ած Լևոնդիէ, 'ի միտ ած զցնծութիւն իմ. գոհանայի զդիցուհւոյն, գոհանայի զաղաւնեացն, և բոլորից շնորհս ունէի դից։ Այլ ա-

ւոյղ, հաստեալ 'ի հիւղ քոյին՝ 'ի զուր աչք իմ խնդրէին զքեզ, 'ի զուր զքեզ ձայնէի. ընթանայի շուրջ զհիւղիւդ, և ոչ այլ ինչ տեսանէի՝ բայց ամայիս: Տեսի ապա շիրիմ մի, ծանեայ յարձանագրէն՝ զի Միրատիէ անդ հանգչէր: Ո՜հ սիրելիդ իմ, փոքր մի ևս եւ և ընկձեալ էր իմ 'ի յետին հարուածոյ աստի: Պոռչէի արտասուօք. Զիք այլ ևս ինձ յոյս; շրջի նա անշուշտ զհետ իմ, 'ի Սալեռնոյն խնդրէ զիս, ուր զնաւաբեկութիւն իմ լուիցէ, և սուգ մահաբեր հարցէ զնա:

Զայս խորհէի, և զայս հանապազօր կրկնէի, և զօրհանապազ շուրջ ընթանայի ընդ լեառն 'ի յոյս գտանելոյ զքեզ: Եթէ կեայ տակաւին, ասէի ընդ միտս իմ, դարձցի այսրէն աներկբայ. դարձցի 'ի շիրիմ մօր իւրոյ, 'ի նախկին ապաստան սիրոյ մերոյ. թէպէտ թագաւոր, թէպէտ և գերի, ընդ առնուլ վայրիկ մի պարապ՝ դարձցի այսրէն. ոչ անծանօթ է ինձ Լեոնդ, 'ի վայրս ցանկալիս երկիւղածութեան նորա պարտ է սպասել աներկբեան դարձի նորա:

Սովին յուսով զկայ առի 'ի հիւղի քում, ժողովեցի զխաշինս քո, և խնամ կալայ զքոյոցդ առ հասարակ: Ընտանիքս այսուքիկ սիրելիք ամենքեին զտաղտուկ իմ. քաղցր էր ինձ չունել աւելի ինչ քան զքոյսդ, քաղցր էր ինձ չխորհել յայլ ինչ՝ բայց 'ի հատուցանել քեզ 'ի դարձին քում զքոյսդ անկորուստ: Հանապազօր ածէի զխա-

շինս քո յարօտ, զոր ամենայն զարդարէիր ծաղ-կամբք զշիրիմ մօր քո, կոչէիր զստուերս նորին ցանկալիս, և խնդրէիր 'ի նմանէ ածել զքեզ առ իս: Լսելի եղեն աղօթք իմ. և ահա տեսա-նեմ զքեզ, Լեոնդիդէ. և ամենայն վիշտք իմ դադարին:

Յայսմ վայրի Կամիլլա. իսկ Լեոնդ զիրկս էարկ նմա, և երկիւղածն Հռոմա կառուցեալ բագին հողակոյտ դալարազգեաց, ընթացաւ յանդեաց՝ ընտրել զխոյն ուխտեալ Աստղկան 'ի Կամիլլայ: Ած զայն 'ի բագինն, և երեքեան 'ի միասին ծունր եդեալ՝ կատարեցին զզոհն: Դարձան ապա 'ի Հիւղ անդր. և 'ի վաղիւ անդր բարենշան առաւօտն՝ տարփաւորք երկոքին ծաղկապսակք չոգան 'ի գե-րեզմանն Միրտայեայ. և առաջնորդէր նոցա Հռոմա, այն որ 'ի մանկութենէ ուսեալ գիտէր զպաշտամանս քրմութեան. եզեն ուրուց ոչ-խարս երկու Թխատիպս, և զառինս չորս խնա-մակալուհին իւրում Դեմետրեայ: Կարդաց զնա, և մաղթէր 'ի նմանէ՝ օրհնել 'ի բարձանց երկնից զհարսանիսն Կամիլլայ ընդ Լեոնդեայ. և կցոր-դեալ զնոցին աջ ընդ աջ, զուգեաց զնոսա յա-նուն Դեմետրեայ և Միրտայեայ. և ծախեալ 'ի պատիւ նոցա բոլորանուէր զողջակէզսն, ընդ երկոսս ամուսինսն դառնայր նուագելով երգ հարսանեկան: Ուրախութիւն պարզ և ցան-կալի, յոյժ աննման բազմամբոխ և տխրական հարսանեաց արքայազանց. խանդաղատելի հար-

սանկիք, որոց դէք ևեթ են վկայք, երաշխաւոր՝ առաքինութիւն, և արարողապետ՝ բարեկամութիւն ։

Բարեպաշտութիւն երկոցունց անուանեալն յառաջ ածէր Նումայ զՀոստիլիան գեղեցիկ. Նմայիս ևեթ էր 'ի շրթունս նորա, հոլուհէին ևեթ 'ի խորհուրդս. և անխռով տայր նա զանձն 'ի զգացուածս յայն, այլազգ ինչ 'ի տարփանաց սիրոյ հաւարեալ զայն ։ Ոչ ի այնպէս անմամն էր սէր նորա ընդ Նմայիս 'ի տարփանացն Հերսիլեայ, և այնպէս 'ի կրից անտի թշուառացեալ էր, զի ընդ յիշատակ ևեթ տարփանաց զգօղանի հարեալ, բարեկամութիւն անուանէր զանհրաժեշտ բերումն իւր առ օրիորդն ։

Իսկ պարապեալ զաւուրս ինչ 'ի ցնծութիւն նարաւէր անուանեացն, ապա խորհուրդ առաջի արար նոցա Նումա՝ ուղևորել 'ի Հռովմն ցանկալի ։ Ողջունեցաւ Լևոնդ. իսկ Նումա շառագունեալ, յիշեցոյց նմա անդէն զխոստումն նորա առ ծերունին. և հաւանեցաւ Մուսովիւր դիւցազնն մարսիկ, և ոչ Կամիլլա կարէր բաժանել 'ի նմանէ ։ Ամն որոյ երեքեան 'ի միասին զինեալք անկան յուղի, և խօսակցութեամբ ամոքէին զտաժանաւոր ուղւոյն զտաղտուկ ։ Իսկ կանխէր Նումա յառաջէր անժոյժ քան զամուսինն երկոսին. և տակաւ ձեռեալ 'ի գնացս, 'ի նշմարել զհիւղն 'ի հեռուստ՝ շտապէր և ևս զքայլսն, 'ի դէից ուստեք անշուշտ առաջնորդեալ ։ Ոչ ի ընդ

հասանել 'ի հովիտն՝ լսէր ձիչ աղաղակի. որա-ցու ետես զծերունին անկեալ 'ի ձեռս աւազակաց բազմաց, որք ձգէին զնա 'ի քարշ ընդ փոշին, և զսուսեր թերաքաշեալ 'ի վերայ նորա ունէին. և անդ 'ի բացեայ զդուստր նորա զԱննայիս յափշտակէին, որ արտասուալից մաքառէր շրջապատեալ յայլոց աւազակաց: Ոչինչ առնել էր Նումայ. օրիորդն և հայր նորա 'ի հաւասար կային վտանգի. զո՞ յերկոցունցն պարտ էր նմա փրկել, ո՞ւմ նախ ժամանել յօգնութիւն: Տկարագունին: Յարձակեցաւ նա 'ի վերայ ապիրատիցն, որ առաւել բռնանային 'ի ծերունին. հար զերկու 'ի նոցանէ, և անկեալ 'ի վերայ այլոցն՝ վանեաց զնոսա զայրագին, և ձայն եբարձ առ 'ի ձգել յինքն զայլս՝ որ յափշտակէին զԱննայիս: Դիմեցին աւազակքն 'ի ձայն աղաղակին, և գումարեցան առ հասարակ ընդդէմ Նումայ: Յայնժամ ոգի էառ Նումա, զի նմա միայնոյ 'ի վերայ կայր վտանգ, և չէր ինչ նմա վտանգն ահարկու: Խոյս ետ Աննայիս առ հայր իւր. և Նումա պատսպարեալ անձամբ իւրով զերկաքանչիւր, ժուժկալէր միայնակ ընդդէմ գնդի աւազակացն: Հոսէին 'ի նոցանէ առուք արեան ընդ հարուածովք նորին. իսկ նորայն ներկանէր արիւն զզրահն: Զորք 'ի թշնամեաց նորա տապաստ անկեալ՝ խածին զփոշի. այլ մնացեալքն մերձ էին ընկճել զդիւցազնն: Այլ մինչ-դեռ գայթ 'ի գայթի կայր արին Նումա մերձ

'ի նուաճել, որոտընդոստ 'ի վերայ ապիրատիցն էջ լախտ Լեոնդեայ : Իսկ Կամբիւսայ ծանուցեալ զնոսա զի էին զօրք սանձեռացիք զերծեալք 'ի նուաճեկութենէն, սպանն նետահար զորս և կարաց : Սա հայր իսկ օրիորդին յարուցեալ յափշտակեաց զսուսեր միոյ 'ի թշնամեաց, և պաշտպանէր նովաւ զպաշտպանս իւր : Նազանկքըն առ հասարակ սպանման. Նայիս զիրկս էարկ հօրն, և 'ի շնորհապարտ արտասուաց նոցա թացան ՙՍուսան և Լեոնդ :

Բայց ՙՍուսան վիրաւորեալ էր. աշխատութիւն և պատերազմ երկար, արիւնն հոսեալ 'ի նմանէ, և յերկիւղէ կորուսանելոյ զՆայիս, անցք յեղակարծ 'ի խնդութիւն տեսանելոյ զնա փրկեալ իւրև, պարտասեցուցին զնա 'ի սպառ : Նծաւ 'ի հիւղն, և շուրջ եղեն զնովաւ ամենեքեան առ 'ի խնամս. Ծերունին և Լեոնդ զննեցին զվէրս նորա, և պատեցին : Սատեաւ և բարեգութ օրիորդն, և սեղմէր մեղմով զձեռն ՙՍուսնայ, և ասէր. Դու կեցուցեր զիս, և զհայրն իմ յառաջ քան զիս. երկոցունց կենաց գտանիմ քեզ շնորհապարտ : Սպեղանի երկնային եղեն դիւցազինն բանք նորա. ոչ ևս կարէր պատասխանել, այլ աչք նորա բերկրալից դարձան յՆայիս, և բացատրէին զորովանօք որ ինչ չկարէին շրթունք նորա արտաբերել :

Հաստոյք էին վէրք ՙՍուսնայ, թէպէտ և ոչ մահացուք, և կարօտէր ժամանակի բժշկու-

թիւն նոցա ։ Անայիս և հայր նորա, Կամիլլա և այր նորա, առ մահիճս նորա կային միշտ. և գութ բարեկամութեան՝ որ ընդ ծերունին և ընդ դիւցազնն մարսիկ՝ օր ըստ օրէ յաւելոյր ։ Ցանկայր Լեոնդ գիտել զազգ և զպայմանս սիրելւոյն, ցանկայր և Մուսա լսել զիրս հօր սիրուհւոյն. և 'ի միում աւուրց, մինչդեռ ամենեքեան էին առ հիւանդին, աղաչեցին զնա դիւցազունքն երկոքեան 'ի միասին պատմել զիրս իւր. և ծերունին ամբարձեալ զաչս իւր յերկինս, սկիզբն արար այսպէս.

Ծնեալ եմ ես յաշխարհին բակտրիացւոց. արիւն նախնի թագաւորացն Պարսից խաղայ ընդ երակս իմ, և անուն իմ հռչակաւոր յԱսիա՝ հասեալ իցէ թերևս յունկն ձեր, զի կոչիմ Զրադաշտ ։

Ի լսել զանունն զայն՝ Մուսա և Լեոնդ և Կամիլլա հայեցին ընդ միմեանս հիացմամբ, և դարձուցին զաչս իւրեանց լի մեծարանօք 'ի ծերունին ։ Իսկ օրիորդն քաղցրիկ տեսեալ զմեծարանս նոցա, զուարթ 'ի ժպիտ եցոյց նոցա զշնորհակալիս իւր ։

Եւ յառաջ ածեալ ծերունւոյն զբանս իւր, ասէ. Հայր իմ հալածեալ յաթոռոյ յերեսաց արքային ասորեստանեայց, շրջեցաւ աղքատաւոր 'ի դրունս թագաւորաց Ասիոյ, և ոչ եթող ինձ 'ի ժառանգութիւն՝ բայց զփոքր թշուառութեան և զիրաւունս իւր 'ի թագաւորութիւն Պարսից ։

Խորհեցայ փորձ փորձել, զբաւանք ածել զայն. զօրաժողով եղէ, դարձայ յաշխարհ անդր՝ ուր իշխեցին հարք իմ. գտի զՊարսս 'ի բարեբաստութեան ընդ ինքնակալութեամբ իմաստնոյն Փիւղայ արքային նինուէացւոց, որ Թագաւորէր անդ արդարութեամբ այրն մեծ: Տեսի զի չէր մարթ ժողովրդեան իմոյ լաւագունի վիճակել բախտի 'ի փոխել զտէր իւր, և անդէն հրաժարեցի 'ի խորհրդոց իմոց. եղեռն համարեցայ աղմկել զբարեբաստութիւն ազգի միոյ վասն սնոտի իրաւանց՝ որ ինձ ևեթ պատկանէր, և ոչ կարացի հաւանել խողխողելոյ բիւրաւորաց առ 'ի յաջորդել Թագաւորի, զորոյ առաքինութեանքն ոչ կարէին գերազանցել: Արձակեցի զզօրս իմ, Թագուցի զազգ իմ Ճարտարանօք, նուաճեցի զխլրտումն փառասիրութեան՝ յորմէ չիք ոք ազատ, թէպէտ և յամբծագունիցն ոք իցէ. և անձնատուր լեալ բոլորանուէր 'ի խելամտութիւն բնութեան, ընտրեցի լինել իմաստուն քան Թագաւոր:

Շրջեցայ ընդ Ասիա առ հասարակ, խնդրեցի առ Արաքմանս, առ Ճենս, առ իմաստասէրս Հնդիկս զիմաստութիւնն՝ որում մտարփայի, և գտի ամենայն ուրեք սիրելի մարդկան զսնապաշտութիւն քան զճշմարտութիւն: Ճշմարտութիւն, որոյ ամենայն գեղ 'ի պարզութեանն է, ոչ շլացուցանէ զմիտս որպէս զմոլորութիւն. և յուսահատեալ 'ի գտանելոյ զայն յերկրի, ցանկայի մեռանել:

Մեծն Արամազդ ՚ի տարաւանդեալ գահոյից իւրոց ակնարկեաց յիս ՚ի ստորև, և ծագեաց ՚ի սիրտ իմ զճառագայթ լուսոյ՝ յորում բնակէ: Զամս քսան պարապեցի յանապատի ՚ի խորհել, և խելամուտ եղէ՝ զի մի ևեթ պարտի գոլ աստուած, և զի նորա տուեալ է ինձ հոգի՝ որ երկարակեաց պարտի գոլ աներկբայապէս քան զմարմինն իմ, առ ընդունելոյ վարձս կամ պատուհաս: Սիրտ իմ ազդեաց ինձ զի բարի է աստուած, և զի չարեացն՝ զորս տեսանէի յերկրի՝ չմարթէր նորին գոլ արարած, այլ չարի ուրուք՝ թշնամւոյ մարդկան և աստուծոյ: Ածեցի զնա, և պաշտէի զարարիչն իմ. և պաշտէի զնա ՚ի գեղեցկագոյնն յարարածս իւր, պայծառ նշանակ զօրութեան նորա և փառաց, և մանաւանդ բարերարութեան: Տեսի զի արեգակն բուսուցանէր զցորեանն ՚ի հունձս Սկիւթացւոց և Պարսից և Ասորւոց և ամենայն ազգաց երկրի այլակրօնից. և ՚ի միտ առի, զի աստուած՝ նեբող ՚ի վեր քան զամենայն միտս և մարդասէր՝ երկայնամիտ է առ զրպարտիչս իւր, ներէ տկարաց, և պատուհասէ զհալածիչս:

Վստահ ՚ի ճշմարտութիւնս յայսոսիկ յաւիտենականս, խորհեցայ զի կարի յոյժ մեծամեծք էին բարիքն, և ոչ ինձ ևեթ անկաւորք ՚ի վայելս. և պարտ անձին վարկայ քարոզել զայնոսիկ: Դարձայ յանապատէ, և ասացի ցազգս. Սիրեցէք զաստուած, սիրեցէք զմիմեանս. պաշ-

տեսցէք զարարիչն ձեր յարեգականն՝ ջահ աշխարհի, և 'ի հուր՝ հոգի ամենայնի . լերուք սուրբք 'ի խորհուրդս 'ի բանս և 'ի գործս . բարի արարէք ամենայն մարդկան , ես և այլազգեաց . կեցջիք և մեռջիք հաւատարիմք տերանց ձերոց , և հատուցէք նոցա զհարկս անտրտունջ . գործեցէք զերկիր , զի այս է ծառայել աստուծոյ . և զգոյշ լերուք մի առնել ինչ , ընդ որ երկբայիք թէ բարի իցէ կամ չար : Այս էր վարդապետութեանս իմոյ օրինակ , զոր քարոզեցի յափանց Եփրատայ մինչև ցՀնդոս : Ազգք և ազինք հաւատացին 'ի լուր բանից իմոց , և յաճախէին օրըստօրէ ինձ աշակերտք . և եթէ զինուորել կամեցեալ էր իմ զնոսա , կարէի նուաճել զԱսիա . այլ մարդասիրութիւն հզօրագոյն էր 'ի սրտի իմում քան զսէր օրինաց իմոց . մերժեալ իսկ էր իմ 'ի բաց զիղձս տեսանելոյ տիրեալ զօրէնս իմ , եթէ կարօտէին ճապաղեաց արեան : Յորդորէի զաշակերտս իմ , վարէի զնոսա 'ի բաց , ասելով . Սիրեցէք զխաղաղութիւն , կացէք 'ի տունս ձեր . աստուածն , զոր քարոզեմ , չհրամայէ ձեզ տալ զկեանս ձեր վասն իմ :

Էր յաշակերտս իմ օրիորդ մի Ոքսանէ անուն , որ ոչ կամեցաւ մեկնել յինէն , թէպէտ և ուժգին թախանձէի զնա : Արտասուք յաչաց իմոց դեռ ևս քամին 'ի յիշել իմում զցանկալի անունն : Ոքսանէ սիրէր զԶրադաշտ առաւել քան զօրէնսդիր , և զհետ իմ ամենայն ուրեք գայր . լսէր ինձ զմայլմամբ . հոգի նորա յաչսն էր , և

բարեպաշտութիւն նկարեալ 'ի դէմս նորա ։ Եթէ երբէք լռէի , և կամ աղօտ ինչ ամպ եթէ մնայր 'ի ճակատ իմ թուէր արկանել , Ոքսանէ տրտում քան զիս գտանէր ․ չիշխէր հարցանել ինձ , այլ բարեգորով և ցաւագին հայեցուածք նորա ցուցանէին ինձ զվիշտ նորա ։ Աղաչէի զնա հանապազօր , մի՛ զկնի իմ գալ ․ իսկ նա ասէր ․ Հայր իմ , 'ի վերայ օրինաց քոց ցանկամ մեռանել , թող ինձ կեալ վասն քո ․ որչափ տեսանեմ զքեզ , և որչափ լսեմ 'ի քէն , յաւելում 'ի սէր պատուածոյն քո ։ Երկնչիմ զի կրեսցես դու հալածանս , և վշտակից կամիմ լինել ընդ քեզ ․ քա՛ւ լիցի , ոչ թողցէ զքեզ Ոքսանէ մինչև դըտցես դու զհարսն սահմանեալ քեզ յԱրամազդայ ։ Ցանկամ տեսանել զնա , կամիմ աղախնել բարեպաշտիկ օրիորդին՝ որ գորովանօքն իւրովք և խնամովք , և զբարեկենդանութիւն քոյին յարդարելով , հաղորդ լիցի բարերարութեանցն՝ որոց շնորհապարտ գտանի աշխարհ ։

Այնքան սէր նորա և այնպիսի հաստատութիւն զարթոյց 'ի սիրտ իմ զգացումն , որ թուէր ինձ անզիջանելի ․ և հարսնացուցի զնա ինձ ։ Օրհնեաց Արամազդ 'ի բարձանց զահոյից իւրոց զքաղցր զօդ մեր , և 'ի շնորհել ինձ կին առաքինի և ամուսնասէր՝ վարձատրեաց զամենայն որ ինչ վասն իւր արարեալ էր իմ ։ Այլ , աւա՛ղ , աւուրք բարեբաստութեան իմոյ ոչ ընդերկար տևեցին ։ Կայաք մեք ընդ Ոքսանեայ 'ի Պիւրոս ․ և աշա-

կերպք իմ, որոց զմտադրութեան կալեալ էր զանուն, ցուցեալք յիւրաքանչիւր կայս՝ պաշտէին զկրակ, գործէին զերկիր, և ուղղէին զառաքինութիւն:

Փախչէր արքայ նախնուէացուց ներքէր նոցա, որպէս և ամենայն թագաւորք մեծամեծք. և փափկէր զաչս առ կրօնս՝ որ ոչ ածէին զհպատակս իւր ոչ յապստամբութիւն և ոչ ՚ի զեղծումն: Այլ զգօն արքայն հասեալ յալիս ծերութեան, հատոյց զհարկ բնութեանն, և եթող զաթոռն ՚ի Սարդանապաղ որդի իւր: Սա շուառ արքայորդին ՚ի տարաժամ հասակի թագաւորեալ, և շուրջ պատեալ և հրապուրեալ ՚ի շողոքորթից, եթող ՚ի նոսա զերասանակ պետութեանն, մոռացաւ զխրատսն հայրենիս զժողովուրդ իւր և զպարտս, ընկլաւ խորատոյզ ՚ի չարաչար շուայտութիւնս: Յանցութիւնք՝ որ ապականեցին զարքունիս նորա, հասին և ՚ի Նինուէ, և անտի ընդ ամենայն սահմանս ինքնակալութեանն ճարակեցան: Յետ զերկեամ թագաւորութեան նորա, մայրաքաղաք նորա և մարզք առ հասարակ էին զառածեալ յապականութիւն: Թագաւորն խաղալիկ լեալ պաշտօնէից իւրոց, ստրուկ ներքինեաց, բռնաւոր ՚ի վերայ ժողովրդեան, ոչ ևս յիշէր զի ոչ առ ՚ի ստորագրել եւեթ հրովարտակս անողորմս թագաւորէր, ոչ առ ՚ի հրամայել հարկապահանջութիւնս, և ոչ առ ՚ի յագեցուցանել անպարտ արեամբ ժողովրդեան իւրոյ զվատթար հաճոյս իւր և զանարգ շողոքորթս:

Ընծայն ինչ 'ի վաճառ եղանէր 'ի Հռոմէ. պատիւ և առատութիւն և արդարութիւն ախտացեալ էր պաշտեալ, որք առաւելագոյն հաստատուցանէին զինս. կանայք պոռնիկք իշխէին պետութեանն, հրամայէին ընդ ծաղր զաւեր գաւառաց, և պարծանս համարէին զրուել 'ի խնճոյս ուրեք զինչս բիւրաւոր տանց: Աղախնարարք վարք և անողորմք, թշնամիք աշխարհին և ժողովրդեան, արհամարհողք տէրանց իւրեանց և անձանց, 'ի վաճառ հանէին հրապարակաւ զհանգիստ իւրեանց, վաճառէին անպատկառ զժառանգութիւնս որդւոց և զազատութիւն անձանցն: Կատաբազմողք պանծային 'ի մեղկասիրութիւն, դատաւորք ոչ ևս ամաչէին ընդ անիրաւութիւն. յանենայն կարգս քաղաքացւոց յափշտակութիւն 'ի փոյթ էր. և ռամիկն չքաւորեալ 'ի հարկաց, զոհ առագանւոյն իշխանաց դատաւորաց և սպըրկաց իսկ թագաւորին, ռամիկն հարստահարեալ առ ոսն կոխեալ՝ կարկառէր յերկինս զձեռսն աղերսաւորս:

Մեղկութիւն և անգթութիւն կցորդէին զրեթէ միշտ: Սարդանապաղ՝ ընկղմեալ 'ի զարշ պղծութիւնս, յարոյց հալածանս ընդդէմ մոգաց. կոտորող դարձեալ նա 'ի պատերազմէ, և հանաբեալ զայրացեալս զդիս իւր, դիւրին ևս վարկաւ խնդրել զվրէժ նոցա ապանութեամբք, քան առաքինութեամբք հաշտ առնել զնոսա: Հրամայեաց բնաջինջ առնել մինչև զքրմին յաշակեր-

տաց իմոց, խոստացաւ քանքարս տասն ոսկւոյ՝ որում կենդանւոյն զիս 'ի ձեռս իւր մատնէր, և դատապարտեաց զիս անդստին 'ի տանջանս նորանշանս ։

Նոյնհետայն սուր և հուր աւերեցին զբնակութիւնս մոգաց, տունք նոցա ճարակ եղեն բոցոյ, և արիւնք նոցա յապաւէնս նոցա հեղան ։ Խուժադուժ զօրք Սարդանապաղոյ, որոց այնքան փառութեամբ ընդ Թշնամիսն պատերազմեալ էր, լի նախանձու ընդդէմ քաղաքայնոցն իւրեանց ցուցան ։ Սուսեր 'ի ձեռին զհետ մտին տակաւուց փախստէիցն մոգաց, խողխողեցին առհասարակ զորս ըմբռնեցինն, զենին զմայր առ գստեր՝ բռնաբարեալ զնոսա նախ ․ և զամենայն օրէն համարէին չարիս, 'ի նախանձ դիցն իւրեանց գործելով ։

Փախչէի ես կնաւ իմով ․ բազում անգամ խորհուրդ 'ի մտի եղև ինձ գնալ յանդիման լինել Սարդանապաղոյ, առ 'ի զրաւ առնել հալածանացն ․ բայց անողորմ բռնաւորին դատապարտեալ էր զամենայն զմոգս, և մահ իմ ոչ զոք կեցուցանէր ։ Նա դարձեալ զի Աքսանէ կրէր յարգանդի զգրաւական ամբիծ սիրոյ մերոյ, և հայրակոչն լինելոյ իղձ՝ ցանկալի առնէր ինձ զկեանս ։ Քաջալերեալ 'ի կնոջէ իմմէ, խրախուսեալ յարիութենէ նորա, Թափառական ընդ անապատս, անօք անօգնական, և յաճախ իսկ սովալլուկք, անցաք ընդ Պարսս ընդ Սոգդիս ընդ Բակ-

տուրս , հանապազ 'ի վտանգի անկանելոյ 'ի ձեռս հալածչաց , և մերժեալք միշտ կամ մատնեալք յայնցանէ՝ առ որս խնդրէաք ապաստան ։ Այլ յայնքան 'ի վտանգս մինչ հարստահարէին զմեզ չարիք , զմտաւ ածեալ զի վասն ճշմարտութեան կրէաք զայն ամենայն , քաղցրանային վիշտք մեր . վշտաց իւրաքանչիւր նորանոր հատուցմունս նկատէաք հանդերձեալս , զօրացուցանէր զմեզ յոյս , և սէր յաւելոյր մեզ սփոփանս ։

Միջամուխ լեալ ապա յանապատս Արաբիոյ , մտաք յայր մի խորին՝ ուր էր 'ի միջի շիրիմ , վէմ նորա Թաւալեալ , և 'ի ներքս անդ շիրմին գոյր և ոչ ինչ ։ Բայց Թիթեղն սակի դիպաւ աչաց իմոց . և առեալ զայն , յաղօտ նշոյլ՝ որ յայր անդր մտանէր՝ ընթերցայ գրեալ 'ի տառս մեհենականս . Զրադաշտ , աւանդեսջիր աստ զմատեան որոց օրինացն զԶանդիկ կեշտն , զոր ազդեցութեամբն Արամազդայ գրեցեր ։ Եւ ես հասեալ է ժամանակն , յորում զաստուածազդեցիկդ այդ մատեան ծանիցեն մահկանացուք , և կրօնք քոյին տակաւին ընդերկար հալածեսցի 'ի ժողովրդոց . բայց մինչ այլ օրէնսդիր համանուն քոյին ծնցի 'ի լրումն սահմանեալ ժամանակին , և առաջնորդեալ 'ի յայր այսր՝ գտցէ զմատեանդ սուրբ . և ցուցեալ զայն Ասիոյ , կացուսցէ 'ի պահոյս կանոն ազգաց և ազանց ։ Իսկ դու կատարեցեր զպաշտօն քո . Լեր արդ դիմագրաւ մրրկաց ծովու , Երթ խնդրեա քեզ յարևմուտս խաղա_

ղաւէտ հայրենիս, ուր անուն քոյին անծանօթ զերծուցէ զքեզ 'ի հալածչաց ։ Այսպէս կամի Արամազդ. հնազանդ լեր և անտրտունջ ։

Ընթերցայ երկիցս զբանս զայսոսիկ, և զիտացի աներկբայ՝ զի 'ի հրեշտակէ դրոշմեալ էին ։ Այդր պարձեալ երկիւղածութեամբ զտախտակն ոսկի 'ի չիրիմ անդր, և աւանդեցի անդ ընդ նմին զմատեանն սուրբ՝ յորում էին օրէնք աստուածայինք. և փակեալ զշիրիմն վիմաւն՝ որ թաւալեալն կայր, և խոնարհեալ երկիր պագի Արամազդայ ։ Այւ օրհնեցի զանուն նորա, և ելեալ յայրէն՝ դէմ եդի 'ի մեծափառթանն Տիւրոս. անտի ընդ սիրելւոյն իմում Աքսանեայ ելեալ 'ի նաւ, գնայի ապաստանել առ ազգս հիւրասէրս Սիկեղայ և Իբերիոյ ։ Բայց նաւ մեր վարեալ 'ի մրրկէ ընդ ջանդրին անդունդս, եկն խորրեցաւ 'ի ծովեզերս փրենտացւոց ։ Կարդացի առ Արամազդ, և փրկեաց զհարսն իմ. ածի զնա 'ի վերայ բազկաց իմոց 'ի շէն մի Մարսից, ուր գտի ասպնջականութիւն. և անդ սիրեցեալն իմ Աքսանէ, ո՜հ, տկար և նուաղեալ և պարտասեալ 'ի տառապանացն ընդ ծով, ըմբռնեցաւ յերկանց, և արար զիս հայր ուստեր միոյ և դստեր միանգամայն ։ Խորհուրդ կալայ բնակել 'ի Մարսիս. և ընդ ականց ոմանց գոհարաց, որ միայն մնացեալ էին ինձ 'ի նախնի մեծութեանց իմոց, ստացայ տնակ մի գեղջուկ ։

Մինչդեռ առաջի կայր մեզ բարեբաստու-

Թիւն, մինչդեռ առաջի կայր մեզ վայելել յան-
դորր, 'ի պաշտել զաստուած մեր և 'ի դաստիա-
րակել զորդիս, և ահա պեղլիգնացիք անողորմք,
որ պատերազմ տային յանժամ ընդ մարսիկս,
հասեալ 'ի գիւղ մեր՝ յանձինն դարձուցին զայն։
Այլ յարձակեալ 'ի խրճիթ մեր, ուր կայի ես
յանկողնի ընդ Աքեմենեայ և ընդ երկուսին որ-
դեակս մեր, խողխողեցին անագորոյնքն զկին իմ և
զուստրիկ. ոչ արտասուք, ոչ աղաղակ և ոչ ձիգն
կարացին պաշտպանել նոցա։ Զդստրիկ իմ և եթ
կեցուցի ծածկեալ զնա ընդ ինև. յանձն ընկա-
լայ զամենայն հարուածս, զորս վագերքն այնո-
քիկ կամէին տալ նմա։ Այլ նովաւ հանդերձ փա-
խուստեայ ընդ հրդեհն և ընդ դիակոյտ, շաւիղ
յարենէ իմմէ թողլով զհետ իմ, հասի 'ի հովիտ
այսր. ուր ձեռք իմ կառուցին զխրճիթս զայս,
և ուր ուսուցի զդստրիկն իմ սիրելի զԱնայիս,
զմիակ և զվերջին մխիթարութիւն ութնամեայ
աղետից իմոց։ Հաւասիկ վասն որոյ ցանկամ
կեալ. առաքինութիւնք նորա և տխալք կերպա-
րանաց յուշ ածեն ինձ հանապազ զԱքեմենէ։

Այլ զայս ասացեալ, անկաւ ծերունին զպարա-
նոցաւ դստերն։ Նայց Վեռնոդ ընդ լուր վկայացն
'ի փղձուկ հարեալ, կալաւ զձեռանէ ծերոյն,
սեղմէր զայն. և արտասուալից և խանդաղատելի
աչօք հայեցեալ 'ի նա, ասէ. Նուռ, և յորում
գեղջ կորուսեր զորդեակն քո։ Ծերունին ասէ.
Յաւլիա առ եզր Նտերնեայ գետոյ։ Վեռնդիոս

ասէ. Ոչէ՞ թէ որդեակն քո այն, զոր ողբաս, կրեր յուլան զմրուխտ քանդակեալ։ Այո, ասէ ծերունին զարմացմամբ. մայր նորա կախեալ էր զայն զպարանոցէ որդեկին, և անուն Արամազ-դայ 'ի նմա քանդակեալ 'ի տառս պարսիկս . . . ։ Այս գոչեաց յայնժամ Ղևոնդ, դիմեալ 'ի գիրկս նորա. Ա՛հ ապա գիրկս արկ զորդեկաւ քով, նոյն ինքն իսկ եմ բարեբաստիկ որդեակ քոյին. ահա զմրուխտն քանդակեալ։ Գտայ ես կիսամեռ յԱպուլիա, 'ի ծոցի իմում կրեմ զայդ սուսերին՝ որով հարին զիս պելիգնացիք։ Յորէ անտի տեսանելոյ իմոյ զքեզ, խայտայր սիրտ իմ. աղապատանք և բերումն սրտի ինքնաշարժ զգացուցանէին ինձ 'ի քէն ընկալեալ զկեանս ։

Ոչ ևս ծերունին բարբառել կարէր. ծանեաւ զգոհար ակնն քանդակեալ, ընթերցաւ 'ի նմա զանուն Որմզդի. փարեցաւ թևապարփակ զորդւոյն, համբուրէր զնա, և շնչասպառ 'ի խնդութենէն՝ յոգիս ապաստան կայր ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱՅ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Աղմուկք 'ի Հռովմ, և բախտ Նումայ ։ Լևոնդիոս խնդրէ 'ի հօրէ իւրմէ զԱնայիս 'ի կնութիւն բարեկամին իւրում. Զինադադար ոչ հաւանի ընդ այն ։ Ճառ Նումայ, և համոզել զԶինադադար ։ Մերձ 'ի հարսանիսն հասանեն հրեշտակք Հռովմայեցիք գումարել զաղէտս Հռովմայ, զճարտակել սրածութեան, զմահ Հռոմուլեայ, և աւետել զընտրութիւն Նումայ ։ Նումա չառնու յանձն թագաւորել. Անայիս ջանայ համոզել զնա. Նումայ կայ անողոքելի ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ Ժ.

Արհաւիրք յանժամ և աղմուկք էին 'ի Հռովմ. սաբինացիք յուսահատեալք մահուամբն Տատիոսի և աքսորանօքն Նումայ, առ զարհուրանաց ևեթ մարդախոշոշ բռնաւորին հնազանդէին: Գարշէին և 'ի Հերսիլեայ, համարելով զնա չարեացապարտ սոսկալի մահուն Տատեայ: Պառակտեալք ևս քան զևս 'ի հռովմայեցւոց, և երկաքանչիւր կողմանք զմիմեանց կասկածեալ, և ոչ զմթերեալ 'ի սրտի ոխն թագուցեալ, կազմ և պատրաստ կային հանապազ 'ի խողխողել զմիմեանս: Կասկած և թշնամութիւն յամենայն իսկ 'ի տունս տիրէին. և եթէ չէր խոհականն Մետիոս, քաղաքական պատերազմի յաճիւն դարձուցեալ էր զՀռովմ:

Հռոմուլոս անձնատուր 'ի զայրոյթ դառն, որ յաւագանիին եղեռնաւոր զխղճի մտաց ունի զտեղի, առ 'ի նուաճել զժողովուրդ իւր՝ յաւելոյր 'ի

Digitized by Google

վերայ նորա հարկս, հեզգոյր զարիւն ազնուականաց, և ահարկութեամբ ևեթ իշխէր : Իսկ Հերսիլիա, դուստր կարի իսկ հարազատ նորին, պարապէր 'ի Թունից նախանձու և կատաղութեան : Այլ ինչ երկբայեալ զի յայլմէ ումեքէ ոտախէ գրաւեալ էր սիրտ Նումայ, յղէր զօր հանապազ պատուիրակս անծանօթս յամենայն ազգս Իտալիոյ, հետազօտել զոտոխն, առնուլ զրոյցս զՆումայ, սպառնալ զգէնսն հայրենիս ընդդէմ թագաւորաց՝ որ տայցեն նմա ապաստան, և զինս հատանել գլխոց նոցա :

Յայնմ ժամանակի ամրացեալ Նումա խաղաղաւէտ 'ի խորս Ապենինեանց ընդ հաւատարիմ բարեկամս, արտասուէր առ ցնծութեան՝ շնորհապարտ առ Օրադաշտ և առ Լեոնդ, և կցորդէր հրճուանաց նոցա՝ տեսանելով զերջանիկ հօրն ողջագուրել զորդին իւր : Իսկ բարեգորով ծերունին ոչ յագենայր 'ի տեսանելոյ 'ի լսելոյ և 'ի գիրկս արկանելոյ որդւոյն, և ասէր. Գտի ուրեմն զքեզ որդեակ իմ, տեսանեմ ուրեմն ըզքեզ. ա՜հ, ես ոչ խաբէի. յառաջնմէ օրէ գալըստեան քո 'ի հիւղ իմ՝ կապեցաւ ոգի իմ ընդ քեզ անհրաժեշտ բերմամբ, ծանեաւ զքեզ անդըստին սիրտ իմ. քանի քաղցր է ինձ ակնարկել 'ի քեզ, քանի գեղեցիկ ես, քանի վեհ. եկ արդ 'ի գիրկս իմ, եկ լեր ինձ արդ հայրակոչ, զի զամենայն զգուանս մանկութեան քո պարտիս դու ինձ :

Digitized by Google

Իսկ Լեոնդ արտասուէր ևեթ. և Կամիլլա լուռ ևեթ կացեալ լինէր: Ապա առեալ Լեոնդեայ զձեռանէ հարսինն, ած զնա առ Օրադաշտ, և ասէ. Ահաւասիկ, հայր իմ, զոր սիրեաց անձն իմ. ահաւասիկ որ գրաւեաց զսիրտ իմ. կորուսաք զմիմեանս ընդ երկար, այլ յաջողեաց մեզ ապա գոլ ամուսինս: Սաստիկ էր յոյժ սէր մեր ընդ միմեանս. բայց եթէ գիտէաք թէ առաջի կայր մեզ բախտ գտանելոյ զհայրդ իմ, ո՜հ, մի երկբայիցիս՝ զի մնայաք ժամուս այսմիկ, որպէս զի օրհնութեամբ քով զհարսանիս մեր կատարէաք. թո՛ղ մեզ զբարեբաստութիւն մեր, և յաւել մեզ զայն հաճութեամբդ քով: Եւ զոյգ ընդ բանին եդ ծունր Կամիլլա. սիրտ նորա բաբախէր, աչք նորա ցածուն, գլուխ խոնարհեալ, երեսք կարմրագեղ, և հազիւ իշխէր նա հայել պատկառանօք 'ի Օրադաշտ, և մնայր անձկանօք կոչելոյ նորա զինքն դուստր. ոչ երբէք այնքան լեալ էր 'ի նմա իղձ երևելոյ գեղեցիկ, և ոչ յաչս սիրեցելոյն իւրոյ Լեոնդեայ, և անմռունչ կացեալ՝ թուէր իմն ասել ծերունւոյն, մի 'ի դէմս իւր հայել՝ այլ 'ի սիրտն արժանաւոր նմին:

Յայնժամ յարուցեալ զնա ծերունւոյն, ասէ. Դստրիկ իմ, գեր 'ի վերոյ քան զվիշտս իմ պատահէ ինձ բարեբաստութիւն. միակ կորուսի որդեակ, և գեղեցկանսեհս ինձ այս օր երկուս պարգևէ:

Այլ զայս առասցեալ գիրկս եարկ գեղանւոյն Կամիլլայ. և խանդաղատելի տեսարանին լրումն արար Լեոնդ պատմութեամբ արկածիցն իւրոց. և սրտեռանդն կարեկցութիւն ծերունւոյն և դստեր նորա ընդ այնոսիկ՝ յաւել զզգացումն ազդեալ՝ի բնութենէ ՝ի սիրտ նոցա ։ Խնդակից լինէր նոցա և՝ Նումա. և ՝ի ծանօթս գալ օրիորդին՝ զի էր քոյր Լեոնդեայ, գեղեցկագոյն ևս թուէր յաչս նորա. նորանոր առաքինութիւնս հանապազ նկատէր ՝ի նմա, և անդադար զնմանէ խօսէր ընդ բարեկամին. և բարեկամութեանն ևեթ անուն ոչ ևս թուէր նմա բաւական ։

Իբրև հաստատէր նա տակաւ յառողջութիւն, ելանէր ընդ առաւօտս ՝ի զբօսնուլ. և երթայր միշտ ՝ի վայրս՝ ուր Ննայիս զհօտն արածէր, և ինքն իսկ հովուէր՝ առ ՝ի կալ ընդ օրիորդին ։ Այլ մինչ Լեոնդ և Կամիլլա ելանէին յորս վասն ծերունւոյն, ինքն զանցս իւր պատմէր օրիորդին, և լսէր հրճուանօք զմտածութիւնս նորա և ըզ-խորհուրդս, զարմացեալ ընդ հանճար նորա և ընդ իմաստութիւն յայնմ ՝ի մատաղ հասակի. և վարժէր առ նմա հանապազօր ՝ի խոհականութիւն և յառաքինութիւն ։ Ո՛երթ եղեգունս յիրեարս յարեալ մոմով, նուագէր նոքօք, և կցորդէր սրնգաւն գողտրիկ ձայնի հովուուհւոյն. և յաճախ ևս յեղյեղէր զտաղս և զերգս ուսեալս ՝ի նմանէ ։ Ոչ ինչ խորհէր նա ՝ի սէր, այլ ախորժագոյն ինչ զգայր ՝ի սրտի և մեղմագոյն ։

Digitized by Google

Ընդ ծագել այգուն, կանխէր առ նա. ոչ խայտայր 'ի տեսիլ նորա, այլ կարօտէր տեսոյ նորին. ոչ այլայլէր յերեսաց նորա, այլ նովաւ ևեթ էր բարեբաստիկ։ Հեռի 'ի նմանէ գտանէր անզգայեալ, հեռի 'ի նմանէ ոչ ևս կեայր։ Այսպէս արևադէմն Կլիտիա խանդակաթ անկանի թառամեալ և նուաղեալ 'ի մեկնելն 'ի նմանէ Ապոլոնի. իսկ 'ի ծագել անդրէն լուսաճաճանչ դիցն, ամբառնայ զգլուխ իւր 'ի վեր, և զդէմս 'ի՝ յաստղն հաստատեալ տունջեան՝ շրջի զտեղամբն իւրով ընդ շրջագայել նորին, և անկառոյց 'ի նա կայ մինչև յընկղմել նորա 'ի ծոց Թետեայ։

Իսկ պարկեշտն Անայիս, որոյ ոչ 'ի սիրտ իւր և ոչ 'ի ՙԵուսայն էին ինչ պատճառք երկիւղի, անձնատուր լինէր 'ի բերումն անդր՝ որ ձգէրն զնա։ Սիրէր զազատիչ իւր և զկեցուցիչ հօրն իւրոյ. շնորհընկալ գոհութիւն պարտ անձին վարկանէր զայն, և առաքինութիւնք ՙԵուսայ ցանկալի զայն առնէին։ Քաղցր էր նմա խօսակցել ընդ համբակին վարժելոյ առ ոտս Տուլլեայ զզարմանալեաց բնութեան, զընթացից աստեղաց, զայլ և այլ ազգաց և զտեսչութեանց, զկրօնից՝ որ ամենայն ուրեք զանազանին, և զբարոյական օրինաց՝ որ առ ամենայն ուրեք նոյն են։ Երկաքանչիւր հաստատուն 'ի կրօնս իւրեանց՝ մեկնէին զայն և պաշտպանէին. և անմիաբանք 'ի պաշտօն, միաբանք էին 'ի պարտս. հաշտք էին սիրտք նոցա 'ի

հակառակել մտացն . և Նումայ՝ որ ոչն յագէր 'ի զարմանալեաց ընդ ներհուն իմաստութիւն օրիորդին , օրըստօրէ յաւելուին մեծարանք առ նա ։

Լեւոնդիոս նախ իրազեկ եղև ըղձից նոցա առ մխիթեանս , և ցանկայր յոյժ խնամութեան բարեկամին իւրոյ ։ Ի միում աւուրց եհարց ցնա , և ասէ . Սիրես դու զքոյր իմ , ասա ինձ համարձակ ։ Իսկ Նումա շառագունեալ այլայլէր ։ Յաւել Լեւոնդիոս . Այս ընդէր ամաչես , 'ի դից անտի բնաւորեցաւ 'ի մեզ սէր առ 'ի սփոփանս վշտաց մերոց և առ 'ի վարձ առաքինութեանց ։ Եթէ սիրտ քո լուծեալ իցէ 'ի սպառ յանարժան կապանացն Հերսիլեայ , եթէ սիրես դու զԱնայիս՝ որչափ սիրէ զքեզ Լեւոնդ , ընկալայց զնա քեզ 'ի հօրէ իմմէ . խօսեաց , ասա ինձ միայն՝ թէ կամիս բարեբաստիկ զքոյր իմ կացուցանել , և հաւաստացից բանիւ քում որպէս դիցն մերոց պատգամաց ։ Ետ պատասխանի Նումա . Սիրեցեալդ իմ , անուն Հերսիլեայ տակաւին զդողանի տայ ինձ հարկանել , իսկ Անայիս աներկևան առնէ զիս . զգացումն , զոր քոյր քոյին ազդէ յիս , յոյժ աննման է այնմ՝ որ Թշուառ և հէք զիս կացուցանէ ։ Տեսանեմ հանապազօր զԱնայիս , կամ ընդ նմա անմեկին , և ոչ 'ի միտս իմ անկանի խօսել ընդ նմա զսիրոյ և զհարսանեաց . այլ խելամուտ եմ , բարեկամ , զի եթէ բարեբաստութեան մարթ իցէ բնականալ յերկրի՝ լիցի նա բնակակից ամուսնոյ քեռ քո ։

Զայն իբրև լուաւ Լեոնդ, գիրկս էարկ նմա. և առեալ զձեռանէ նորա, ած զնա առ Զրադաշտ։ Ոչ ինչ երկմտէր ընդ հաւանութիւն նորա, և խնդրեաց ՚ի նմանէ զԱնայիս ՚ի հարսնութիւն բարեկամին իւրում և կեցուցչի նորա, և որ քան զամենայն մարդիկ սիրելին էր իւր և մեծարոյ։ Եւ քանի՜ ապշութիւն եղև նմա և վիշտ, իբրև ետես զի Զրադաշտ լուեալ նմա լուրջ և անժպիտ՝ տխուր ետ պատասխանի. Որդեակ իմ, սիրեմ ես զԵւումա, նորին պարգևք են կեանք իմ, և օրհնեցից զօրն յորում լիցի ինձ փոխարինել պարգևաց նորա. բայց դուստր իմ զմոգաց պաշտէ զդեն, որոց գտանիմ ես դենպետ. և օրէնք՝ զորս քարոզեմ՝ արգելուն զխառնամուսնութիւն ընդ կռապաշտս։ Ոչ ինչ զանխուլ է ՚ի քէն, զի ՚ի վերայ օրինացս այսոցիկ սրբոց զամենայն ինչ փոխանակեցի, զպատիւ զգանձս և զհանգիստ, և զամենայն ինչ զոհեցի նոցա. և կամիցիս զի մերձ ՚ի վախճան կենաց իմոց, ՚ի պահու՝ յորում առաջի կայ ինձ ընդունել զվարձս վաստակոց, կորուսից զայն ստուգանելով օրինացն՝ զորս ես ինքն ուսուցի։

Եւ ընդմիջեալ Լեոնդեայ սրտառուչս իմն ասէ. Ապերախտութիւն ուրեմն ուսուցեր։ Զրադաշտ ասէ. Ոչ, որդեակ իմ, այլ խոհեմութիւն. ոչ կամեցայ զի ոք ՚ի մոգաց արկցէ զանձն ՚ի վտանգ ուրացութեան, այլադեն ածեալ կին. կալայ զառաջս իշխանութեան սիրոյ, և

զբնաւոր յօժարութեան դիւրագոյն սրտի 'ի խոնարհել զօրէն սիրելւոյն ։ Դուստր իմ սիրեացէ զՆումա, ընկալցի զհաւատս նորա, թողցէ զըկրօնս մեր, և ես վասն այսր ամենայնի առաջի մեծին Մարմնազդայ գտայց մեղապարտ ։ Շատ իսկ վիշտ է ինձ զի որդի իմ, զաւակն Զրադաշտայ, դաստիարակեալ 'ի կռապաշտից հեռի յինէն, պաշտէ այլ ինչ դէն, և ոչ զհայրենիսն. կամիմ գէթ զդուստր իմ պահել աստուծոյ, վասն որոյ այսչափ ինչ կրեցի. կամիմ 'ի բաց կացուցանել զՆումայիս 'ի վտանգէ թողլոյ զնա ։ Որչափ մեծարոյ է Նումա, այնչափ մեծագոյն է վտանգըն. ո՜հ, ոչ հալածանք և ոչ դաշինք սասանեցուցանեն զհաւատս, այլ օրինակ առաքինութեան յայլադէն 'ի կրօնս ։

Դարձեալ զի և դժպհի են տակաւին կրօնք իմ առ ամենայն ազգս. և Նումա առելի բոլորումն լիցի Իտալիոյ յածել իւր 'ի կնութիւն հարսն մոգակրօն, գուցէ և դուստր իմ ոչ այնպէս սիրելի լիցի նմա... Ներեա ինձ, Նումա, եթէ թշնամանեմ և տրտմեցուցանեմ զքեզ. առաւելազանց արդեօք թուեսցի քեզ նախանձայուզութիւն իմ, և թուեցայց քեզ ապաշնորհ. այլ ես հաստատամ 'ի կրօնս իմ, սիրեմ զդուստր իմ, չկարեմ արկանել զնա 'ի վտանգ անհաւատութեան, կամ բերելոյ քեզ յօժիտ զատելութիւն ազգի քո ։

Եւ լռեաց ծերունին 'ի խօսելոյ. և Լևոնդ

կարկեալ կայր , զաչս 'ի վայր արկեալ տխրագին , զի ոչ կարէր զօրաւորագոյնս ընդդէմ ծերունւոյն ածել պատճառս ։ Իսկ Նուման մտադիւրագոյնս լուեալ զամենայն , և զուարթ 'ի նա ակնարկեալ , ասէ .

Զրադաշտ , յորմէ հետէ ծնեալ եմ, դիք՝ զորս պաշտեմն՝ ցուցին առ իս զզօրութիւնս իւրեանց . սիրեմ զնոսա , երկնչիմ 'ի նոցանէ , և լաւ համարիմ մեռանել՝ քան յուրաստ 'ի նոցանէ կալ ։ Այլ քաւ լիցի ինձ անարգել զայլս 'ի կրօնից , որ ընդ տիեզերս . եթէ դիք ներեն այնոցիկ , ճոր իւրատագոյն քան զդիսն գտանիցիմ ։ Կորիցեն արք արիւնահեղք , որք զօրէն Սարդանաբաղայ սուր 'ի ձեռին հալածեն զայնոսիկ՝ որք ոչ ըստ նոցա խորհին , առաջի եղեալ նոցա մահ և զաղանդ , և յաճախեն վկայս ընդ ոճիրս իւրեանց , որոց մարթէր բարերարութեամբքն առնել եկամուտս ։ Աչ Թշուառ մահկանացուացս է անկ ըղվրէժ դիցն խնդրել , և ստանձնել զհոգ նոցին . մրջիւնք 'ի յանդի ոչ սպանանեն զմիմեանս վասն տեառն անդոյն , այլ ժառանգեն 'ի խաղաղութեան զբարիսն՝ զոր 'ի նմանէ ունին ։ Գերագոյն 'ի կատարելութիւնս դիցն է բարութիւն . և թըշնամիք նոցին չարագոյնք՝ են հալածիչք , զի կապտեն 'ի նոցանէ զքաղցրագոյն բերկրանս ներելոյ տկարաց ։

Այս են կրօնք իմ, ո՛ Զրադաշտ . քեզ արդ անկ է դատել, թէ հաւատք դատերն քո լիցին

առ իս 'ի վտանգի ։ Մեծարեցից ես զկրօնս նորա , և մեծարեսցէ նա զիմս ․ պաշտեսցէ նա զԱրա-մազդ , և պաշտեցից ես զՊիկոս ։ Այլ Արամազդ և Պիկոս զնոյն մեզ պատուիրեն ․ սիրել զքեզ , յարգել զպալիս քո , գթալ 'ի միմեանս , սփոփել զթշուառս , զայսոսիկ պատուիրէ աստուածն քո , զայսոսիկ և իմն ինձ հրամայէ ։ Սիրտք երկոքան-չիւրոցս , 'ի հնազանդել նոցին , սերտագոյնք կը-ցորդեսցին ․ և խառնեսցին յիրեարս որպէս վտակք կրկին ակնակիտք , որոց աղբերականք այլևայլք իցեն , և ջուրք նոցա զուգախառնեալք ։

Հանդերձ զի առնելի եղէց ազգին իմում, զնո-գակրօն ածեալ ինձ կին ։ Իմ այսուհետև չիք ազգ , և ոչ հայրենիք ․ կորուսի զՏուլլոս , կորուսի զՏատիա , և աշխարհ ինձ արդ սահմանի 'ի խրձիթ Օրադաշտայ ․ սիրտ իմ վկայէ ինձ , զի չեղէց երբէք առնելի ։ Տարածեա ինձ հայր զգիրկս քո , ընկալ զիս քեզ յորդի ․ շնորհեա ինձ 'ի միում վայրկեան ժամանակի զամենայն , որ ինչ 'ի պարագայս ամաց բարձին յինէն դիք ․ տուր ինձ զԱնայիս , և երկայնաւուրս քեզ պատ-րաստեսցուք ։ Կեցցուք խաղաղութեամբ 'ի հովտի աստ , ուր որդիք ուստեր քո և դստեր բնակեցուսցեն գաղթական՝ որ դարուց 'ի դարս օրհնեսցէ զՕրադաշտայ անուն ցանկալի ։ Հրա-կեսցես դու 'ի նորածին ազգատոհմի քում, զօ-րավեսցի նա զքև , և քև լիցի բարեբաստիկ ։ Դուստր , որ ծնանիցի ինձ , կոչեսցի Սքանէ ․

Digitized by Google

և անուանս այն ցանկալի քեզ՝ քաղցրագոյն զու-
ծեցէ զզգուանս նորա. հարք և որդիք, փեսայք
և հարսունք, առ 'ի սէր ևեթ քոյին կեցցուք.
և զօրհանապազ ընդ առաւօտս ազգատոհմք եր-
կաքանչիւր 'ի միասին գումարեալ սպասեսցուք
յառնելոյ քո նուէրս բերկրութեամբ և մեծարա-
նօք, որով աշակերտք քոյին դէտակն ունէին ծա-
գելոյ աստեղն տունջեան ։

Եւ զոյգ ընդ բանիցն ծունր եդ Նումա. իսկ
ծերունին 'ի գութ շարժեալ տակաւին կամէր
ընդդէմ կալ, բայց Լեոնդ 'ի վերայ եհաս. Դա
կեցոյց զքեզ, դա ինքն զերծոյց զԱնայիս ։ Յայն-
ժամ ասէ ծերունին. Բարւոք է, լիցի նմա Անայ-
իս 'ի վարձ, և Նումա լիցի ինձ յորդի ։ Զայն
իբրև լուաւ Նումա, ձայն բարձեալ՝ դիմեաց ան-
կաւ զպարանոցաւ ծերունւոյն, և ոչ կարէր բե-
րել զհրճուանսն, և ոչ զշնորհակալիսն յայտ ա-
նել ։ Կամէր և Լեոնդեայ գիրկս արկանել, այլ
նորա փութացեալ էր 'ի խնդիր քեռն իւրոյ. և
'ի դառնալ նորա ընդ նմա, յաւել ծերունին.
Դուստր, ահա փեսայն քո, ետու զքեզ կեցու-
ցչին քում. յետ ութ աւուրց կատարեսցին հար-
սանիք ձեր ։ Յիս ևեթ պատուհաս մեծին Արա-
մազդայ, եթէ չիցեն նմա հաճոյ հարսանիքդ
ձեր ։ Եւ զայս ասացեալ, ողջագուրեաց զաղ-
դստերն և զՆումայ պնդապէս 'ի սիրտ իւր ։

Յածոյց Անայիս 'ի պատկառանաց զաչս իւր,
և ապա քաղցր 'ի ժպիտ տիրացոյց զխոստումն՝

զոր հօրն իւրոյ տուեալ էր զհարմնութենէն ։

Յայնուհետեւ բարեբաստիկն Նումա և արժանաւոր բարեկամ նորին և գեղանին Կամիլլա ոչ յայլ ինչ պարապէին, բայց 'ի պատրաստութիւն հարսանեացն ։ Լեոնդիոս ընդ Կամիլլայ չոգան հարկանել փայտ 'ի լեռնէն, որպէս զի կառուցէ իւր Նումա բնակարան մերձ 'ի հիւղ ծերունւոյն ։ Իսկ կառոյց զայն Նումա ընդ արեւելս, որպէս զի հարսնն բարեպաշտօն կարասցէ հանապազօր ընդ զարթնուլն ուղերձել մաղթանս առ աստղն տունջենային. և պատսպարեաց զայն մորթովք գազանաց և խիտ առ խիտ ոստովք, անթափանց 'ի ճառագայթից արեգական յանձրեւէ և 'ի ցրտոյ ։ Իսկ 'ի ներքս անդ որ ինչ մարթէրն 'ի դիւրութիւն և 'ի բերկրանս՝ հնարաւորեաց, այնու ճարտարութեամբ և կիրթ աշխաժակօք զարդարեալ զայն, որ սիրոյ եւեթ մարթէին գոլ արգասիք ։ Իսկ առ բնակարանաւն պարտէզ, զոր Նումայ այնպէս ճահաւորեալ՝ զի յատմիկն վայրենի կամարաձեւ, ընդ որով տեսեալն էր նախ զՆայիս, 'ի միջավայր պարտիզին անկանէր ։ Իսկ 'ի վտակէ անտի արար ջրադարձ, որ ընդ մէջ ծաղկանց սողոսկէր. և ծառք պտղաբերք անդ ինքնաբոյսք պիտանի զպարտէզն առնէին, և ցանկ դալարագեղ պատսպարէր զայն յայծեմանց՝ որոց մարթէր ճարակել 'ի մատաղատունկս ։

Նայիս 'ի վերայ կայր վտակացն, և 'ի տե-

սիլ նորին զօրանայր Նումա, և կամէր միայնակ կատարել նա զվաստակն. բայց Կամիլլա և Լևոնդ եկին օգնել նմա բռնի: Ամենեքեան մնային անձկանօք լրանալոյ առ վաղիւ աւուրցն սահմանելոց 'ի ծերունւոյն, վաղ զամենայն վաստակսն կատարեալ: Կամիլլայ զմարգս շրջակայս կապտեալ 'ի ծաղկանց, և հիւսեալ պատրաստեալ էր պսակս, և բոլորեք ծաղկանց զարդարեալ զխորշիթն: Արեւն ծածկեցաւ յալիս, և վերադարձ նորին ծագելոց էր 'ի բարեբաստութիւն տարփաւորացն երկոցունց. և ահա ընդ երեկս 'ի պահուն, յորում ժողովեալ ամենեքին 'ի խորշիթ Օրագաշտայ՝ բազմէին 'ի սակաւապէտ ընթրիսն, բախումն դրան լսելի եղև: Ագղողանի հարաւ Նումա, իրագգաց իմն լեալ պատանելին զգայուն: Յարեաւ նախ Լևոնդ զարմացմամբ, և առեալ զլախտն՝ ընթացաւ 'ի դուռնն. ոչ թշնամիք հասեալ էին, այլ ծերունի պատկառելի հանդերձ երկոքումբք զօրականօք խնդրէր ասպնջականութիւն: Նա հիւրընկալեալ զնոսա Լևոնդեայ ած 'ի ներքս: Այն ինչ 'ի նշոյլ կանթեղին՝ որ լուսաւորէր զխորշիթն՝ փայլեցին դէմք նորա, ձայն եբարձ Նումա հիացմամբ, և դիմեաց գիրկս էարկ ծերունւոյն. Դու ինքն իցես, Մետիէ, մտերիմդ Տատիոսի և հօր իմոյ, միակ զօրաւիգն և յետին պատսպարան Սաբինաց:

Յապուշ հարաւ Մետիոս՝ ծանուցեալ զՆու-

մա , և չհաւատայր Նուաղելոց աչացն իւրոց . և ասէ . Տէր իմ և բարեկամ, գտի ուրեմն զքեզ՝ զոր ընդ ամենայն Իտալիա խնդրէի : Ո՛հ , թոյլ տուր ինձ , զի մինչ չև զպապս մեծարանաց մատուցեալ՝ բազուկք իմ դողդոջք փարեսցին զքև միւսանգամ, և սիրտ իմ վայելեսցէ 'ի յետին վայրկեանս՝ յորս օրէն է ինձ բարեկամ զքեզ անուանել : Այս զոյգ ընդ բանիցն հաւատարիմն Մետիոս գգուէր ստէպ և ողջագուրէր զՆումա : Այլ ապա դարձեալ առ զօրականսն երկուսին ուղեկիցս իւր , ասէ . Սոլէս և Պրոկուլ, պատահեցայք խնդրոյ մերում, գտաք զարքայն մեր : Յայնժամ հռովմայեցիքն երկոքեան ընդ Մետիոսի ծունր կրկնեալ մեծարանօք , ասեն ցՆումա . Ողջոյն ընդ քեզ արքայդ Հռովմայ : Իսկ Նումայ բռնադատեալ զնոսա յոտն կալ, ասէ . Ո՜ ինչ խօսիք , չեմ ես թագաւոր ձեր , և ոչ արժանի և ոչ ցանկացող թագաւորութեան : Կրկնեալ անդրէն Մետիոսի ասէ . Թագաւոր ես , և թագաւոր ըստ գեղեցիկ և ըստ օրինաւորագոյն իրաւանց . ժողովուրդն միաբարբառ ընտրեաց զքեզ . հռովմայեցիք և սաբինացիք պատրաստեալք 'ի հեղուլ զարիւնս միմեանց առ 'ի տալ յաջորդ Հռոմուլեայ , ոչ գտին զայլ ոք՝ բայց միայն զՆումա 'ի Ճահ երկաքանչիւրոցն ազգաց . անուն և եթ քոյին ցածոյց զվայրոյթ և միաբանեաց զնոսա : Թագաւորեցեր , Նումա . ժողովուրդ քոյին քեզ ակնկալեալ մնայ :

Հիացեալ՝ Նումայ միանգամայն և տրտմեալ, բազմեցոյց զպատգամաւորսն 'ի սեղան Զրադաշտայ, և խնդրեաց պատմել զանցս իւրացն զմեծամեծս. և զօրավարն ծերունի հնազանդեալ՝ ասէ.

Ի լրումն հասեալ էին չարիք մեր. Հռոմէոյս դժպհի լեալ սաբինացւոց, և առեալ ժողովրդեան իսկ իւրում, տայր հեծել Հռովմայ ընդ գաւազանաւ երկաթեաւ. ոչ ևս աշխարհակալ մեծայաղթ զթշնամեաց ևեթ աշխարհին ճապաղէր զարիւն, այլ քունաւոր ամեհի՝ որոյ խուժադուժ քաղաքավարութիւն հարստահարէր զժողովուրդն առ 'ի նուաճել զնա, և ընդ դուզնաքեայ պատճառանաց հեղոյր զարիւն պատրըկաց: Ոճիրք զոճիրս այսպէս զհետ իւրեանց առեալ ձգեն. և իբրև շաղախի ոք 'ի նոսին, կապտի յամենայն առաքինութեանց, և բնակեն 'ի նմա ամենայն յոռութիւնք:

Զայրացան յախժամ դիք, և զաստուածասաստ վրէժխնդրութիւն իւրեանց ցուցին սոսկալի հարուածովք. սրածութիւն անմարդի արար զՀռովմ, ժանտախտին այնորիկ ոչ երբէք այնպիսեօք ճարակեալ արկածիւք. հուր ծախիչ տոչորէր զկուրծս և զընդերս. աչք հրացայտք և արիւնռուշտք հազիւ 'ի կապիճս իւրեանց թաւալէին. բերան վիրալից բուրէր նեխ ժանտ. լեզու աղտեղի և թանձրամած 'ի քիմսն կցեալ՝ հեղձամղձուկ զախտակրեալն առնէր, Ջիղք կար-

կամեալք , անդամք 'ի սարսուռ հարեալք , և ցուրտ մահուն տակաւ ընդ մարմինն ծաւալեալ, չկարէր շիջուցանել զբոցն փաղաղին՝ որ զոսկերսն ծախէր ։ Ոչ բաւէին տունք առ հէք ճարակս ախտին , և լցան նոքօք պողոտայք հրապարակք և մեհեանք դից ․ անդ էր տեսանել զախտացելոց բազմութիւն յոգիս ապաստան , փախըստեայս 'ի մահճայն կիսամերկս , փախստեայս 'ի թերափիւն հուրեանց , աղերսաւորս 'ի խնդրել ջուր ։ Հոսէին զանձինս 'ի Տիբեր , թաւալէին յաղբիւրս և 'ի տիղմ․ ոչ ումեք լսէին , ըմպէին անբոյժք 'ի ծարաւոյ , և 'ի մէջ ալեաց փչէին զոգի ։ Քաղցր զօդ բարեկամութեան , զգացումն բնութեան , 'ի մոռացօնս անկեալ ամենայն , և ամենայն ինչ անծանօթ ․ որդի թափառական առ ցաւոց՝ հրաժարէր 'ի հայրենի գրկաց ․ եղբայր յեղբօրէ խորշեալ ահիւ վարակման ախտին , և մայր օրհասական թողեալ լքեալ յառնէ 'ի տառապանս մահուն , աչք շրջեալ , զատամունսն կրճտելով , մերժէր կարկամ բազկօք զաղկաղկ մանկիկն՝ որ լայր և ձեռն կարկառէր առ ցամաքեալ ստինսն մայրենիս ։ Միակ յամենեսին էր զգացումն , ցաւ ․ ամենայն ուրեք վիշտ , ամենայն ուրեք մահ ․ մանուկն և երիտասարդ և ծեր միանեալք առ հասարակ 'ի կորուստ և կործան անկեալք ։ Բորբոքէին անշէջ խարոյկք փայտակոյտք , և նորոգէին անդադար ․ և բազմութիւն նոցին ամբաւ չբաւէր դիականցն , և վէճք զայն-

Digitized by Google

ցանել լինէին. և կառուցողաց նոցին հարկ լինէր պատերազմաւ անդամնոր տեղի ազգականացն իւրեանց զատանել:

Համուշեայ ընդ կորուստ զօրականին վշտացեալ, հրամայեաց զոհ աշխարհաժողով յեղտիւրս Պետրեայ 'ի հաշտութիւն դից: Աստղագուշքն առ հասարակ, կամ մանաւանդ դոյզն մնացորդ ժողովրդեանն գումարեցան անդր. կատարողապետք և քուրմք և քաղաքացիք ոժգոյնք և նիհարք մատեան յառաջ հիւանդաքայլ 'ի բագին անդր, և զօրքն անզրահք մերձենային յամբաշարժք՝ յեցեալք 'ի գեղարդունս իւրեանց, հազիւ զաչս 'ի վեր յարծուենշան անդր իւրաքանչիւր գնդացն կարէին ամբառնալ: Կանայք և ծերք յեցք 'ի ցուպ՝ զձեռանէ կալեալ մանկանցըն, նեցուկք տկարք՝ 'ի միասին ընդ նոսա գլորեալ անկանէին: Աշխատաւորդք, ծերք, հիւանդք և գեռաբոյժք անկանէին 'ի քարշ քան թէ գնային. ոչ ոք զօրէր ձիկ հանել. և ազգն հռովմէական հզօր, ազգն ահարկու Մասինոյ, թուէր գունդ իմն ձիւաղաց՝ զորս վհուկ թետաղացի վերակոչէ 'ի դժոխոց:

Հեղան քաւութիւնք, զենան զոհք, և քըրմապետն զնեալ զփորոտին՝ յօդուց եհան ընդ հմայան. եւ աստուածարեալ յեռոտանին սուրբ, յուզէր յաւիւն դիւցական, աչք նորա փայլակնացայտ, թերան փրփրեբախ, թաղուկք ձգտեալք, գլուխ վեր 'ի վայր խոնարհեալ, հերք քըստ-

մնեալք և ընդ պսակն սարդենի 'ի վեր դիզացեալք, 'ի զուր աստուածամարտ մաքառէր . պարտեցաւ յոսոխէն , և նուաճեալ տեղի ետ խիթմանն . և զայսոսիկ հեւալով ետ պատգամս . Ժողովուրդ Հռովմայ , ոճիր սոսկալի անպատուհաս՝ իջցէ 'ի գլուխ քո զցասումն աստուածասաստ . եթէ ոչ ոճիրն այն քաւեսցի , ցորչափ եղեռնաւորքն տեսցեն զլոյս , մի ակն կալցիս դիցն հաշտութեան ։ Ճարակեսցի ախտն ժանտ 'ի պարիսպս քո , ցորչափ արիւնն անպարտ . . .

Եւ մինչդեռ բանքն 'ի բերան նորա կային , խոժոռ 'ի նա ակնարկեալ Հռոմուլ , և հեղձամղձուկ արար զնա ահ ։ Եւ ահա մթացան երկինք , արեգակն նսեմացեալ , և խաւար թանձրամած ծածկեաց զերկիր , ճայթեցին խիտ ընդ խիտ ամպրոպք . թուէր տարերաց խառն 'ի խուռն տալ պատերազմ, և էից առ հասարակ 'ի համապարփակն անդրէն խորասուզել 'ի վիհ ։

Սամիկն ահիւ և դողութեամբ 'ի ծունր անկեալ առ դիմն պաղատէր , առաջի աչաց նկատելով զմահ ։ Այլ յետ սուղ ինչ պահու ցածեաւ մրրիկն , փարատեցաւ մութն , փայլեաց արեգակն անամպ , դարձաւ կապուտակն երկնից 'ի տեսիլ , հանդարտեցին օդք , հուպ ընդ հուպ և սիրտք ։ Հայէին ընդ միմեանս հռովմայեցիք , և ծանօթս տային միմեանց . Հռոմուլ միայն չերեւէր 'ի միջի , և ընդ վայր խնդրէին զնա թիկնապահքն և դրանիկք . Երագունքն ասպետք ,

հաւատարմագոյնք արքային՝ որ անպատուհաս զնոսին կացուցեալ էր, սպառնային ընդդէմ պատրկաց՝ ամբաստանեալ զնոսա 'ի սպանութիւն Թագաւորին ։ Մինչդեռ ռամիկն պատրաստէր 'ի պաշտպանութիւն ախոյեանց, և ճապաղիք արեան 'ի վերայ կային, և ահա Պռոկուլ՝ զոր տեսանէաք, մի 'ի հռովմայեցւոց անտի պատկա-ռելեաց աւագութեամբն և հասակաւ, և մա-նաւանդ խստակրօն առաքինութեամբ, յառաջ մատեաւ, և ճարտար խաբէութեամբ ցածոյց զխռովս, ասելով. Պաղատեցէք, ո՜ հռովմայեցիք, 'ի խնդրելոյ զՌոմուլոյ. տեսի ես, իմովք իսկ աչօք տեսի զհայր նորա զՄարէս իջեալ յերկնից, և յարփինաթաթաւ 'ի կառս յափշտակեալ զնա. և լուայ զբարբառ Թագաւորին, որ ասէր ցիս. Պռոկուլէ, 'ի լրումն հասին փառք իմ, յաղթեցի, յաղթանակեցի, կառուցի քաղաք՝ որ տիրեսցէ ընդ տիեզերս, լցի զամենայն զպարտս իմ, և արդ աստուածն զօրութեանց յաւերժականացն իւրոց հաղորդ զիս առնէ փառաց ։ Պատմեա դու զայս հռովմայեցւոց. ասա ցնոսա, զի Մարէս և Ռո-մուլ առաջնորդեսցեն միշտ բանակաց նոցա. և զի կարդասցեն առ իս յայսմ հետէ, կոչելով զիս Կուիրինոս ։

Այս 'ի խօսելն զայսոսիկ Պռոկուլեայ, ցածեաւ ամբոխն ։ Եւ իշխեցին Ազնուագոյնքն երկմտել ընդ դիւցական առասպելոյն զԹագաւորէն, զոր ա-րէին. և ժողովուրդն մնայր զերծեալ 'ի բռ-

նաւորէն , լաւ համարեցաւ տալ նմա յերկինս կայեան , քան խնդրել և պատուհասել զայնոսիկ՝ որք ապստամբեցին 'ի նմանէ զերկիր : Բայց հարկ էր ընտրել զոք յաջորդ Հռոմուլեայ , և 'ի զուր Հերսիլիա խնդրէր թագաւորել . սաբինացիք գրգռեալք ընդդէմ նորա , սպառնացան դառնալ 'ի Կուրս , եթէ դուստրն Հռոմուլեայ ամբառնայր յաթոռ . և հռովմայեցիք իսկ ամօթ համարէին անձանց՝ հնազանդել կնոջ : Հերսիլիա յերկաքանչիւրոցն իսկ մերժեալ 'ի ժողովրդոց , մեկնեցաւ 'ի Հռովմայ՝ սպառնալով դառնալ անդրէն զօրօք . և ժողովուրդն դարձեալ 'ի մի վայր գումարեցաւ , ընտրել իւր թագաւոր :

Բայց ազգն այն թշուառ , փոքր միւս ևս , և դարձեալ անձամբ զանձն մատնէր 'ի կոտորած : Հռովմայեցիք հռովմայեցի զոք խնդրէին 'ի թագաւոր , իսկ սաբինացիք զսաբինացի . զի ասէին սոքա , թէ յետ Տատիոսի մեռանելոյ՝ թողաք մեք խաղաղութեամբ թագաւորել Հռոմուլեայ , և ժամ է արդ՝ զի 'ի մերոց քաղաքայնոցս ոք թագաւորեսցէ : Ոչ պարտութեամբ նուաճեցաք ընդ ձեօք . բարեկամք ձեր եմք և եղբարք , և ոչ երբէք եղաք մեք ձեզ ստրուկք : Ոչ ազնուականութեամբ , ոչ արիութեամբ , և ոչ առաքինութեամբ ստորև ինչ քան զձեզ գտանիմք . աստրտին ապա 'ի բաց դիցուք որ ինչ իրաւանց հաւասարութեան և դոյզն ինչ գործէ մնաս :

Մինչդեռ սաբինացիք զայսոսիկ բարբառեալ

ընթանային 'ի գէն, աղջեալ յայնժամ 'ի դիցն՝ գոչեցի. Լուարո՛ւք ինձ ո՛ ժողովուրդք. երկաքանչիւր խնդրէք թագաւոր, և խնդրէք ընտրել զայն 'ի ձէնջ. երկաքանչիւր թողէք միմեանց զկէս իրաւանցն՝ զոր պահանջէք. որ ոք յերկաքանչիւրոցդ ընտրել կամիցի զթագաւորն, 'ի միասին ընտրեսցէ զնա: Ընտրեցէ՛ք ձեզ թագաւոր, ո՛ հռովմայեցիք, այլ 'ի սաբինացւոց զոք. և կամ լիցին սաբինացիք ընտրողն տէր, այլ ընտրեսցեն 'ի ձէնջ զոք:

Հաճոյ թուեցաւ խրատն իմ, և խաղաղութիւն եղև անդրէն. միաբանեցին ազգք երկաքանչիւր, և թողաւ ընտրութիւնն 'ի հռովմայեցիս՝ ընտրել զոք 'ի սաբինացւոց. և ամենեքին միաբարբառ ընտրեցին զարդարակորովն զՆուման: Ի լուր անուանն ազգք երկաքանչիւր մոռացան զատելութիւն, և խնդակից լինէին միմեանց. և զիրկս արկեալ իրերաց, զաղաղակ ցնծութեան արտասուախառն հարկանէին, թէ դարձցի ուրեմն դարն ոսկեղինիկ՝ թագաւորութիւն Աստրեայ, և իշխեսցէ մեզ Նումա:

Ծխէր խունկ 'ի բագինս, վտակօրէն արիւն զոհիցն գնայր, հնչէին առ հասարակ մեհեանք 'ի շնորհակալիս, և գոհութիւնք առ դիս ընթանային վասն ամենայն բարեաց ակնկալեաց: Շնորհեցին դիք զխնդրուածսն. դադարեաց սրածութիւն, և հողմն կենդանարար էած առողջութիւն. ցօղեաց ցօղ բարեբար 'ի յոյս երկրա-

Digitized by Google

գործոյն կրկնապատիկ հնձոց . գիւղք և մարգիկ , երկիրք և երկիր թուէին զուարթացեալ ընդ թագաւորել առաքինութեան :

Հրամայեցան փափկագոյնք պատգամաւորք . խնդրեցի և ես լինել ընդ Նոսա : Եկեալք ՚ի Կրոտա , ուր յուսայաքն գտանել զքեզ . և ոչ զրոյց ինչ անգամոր զքէն եղև մեզ ունել : Դարձաք ՚ի սահմանս Սաբինաց , ուր կարծէի ՚ի բարեկամութենէ Տատեայ գտեալ զքեզ . այլ ոչ տաւել յաջողեցին մեզ անդ արշաւանք : Ջանայաք ապա խնդրել զքեզ ՚ի հռետական երկրին Հռչակաւորս քաղցրութեամբ քով և մարդասիրութեամբ , և առաջնորդեցին մեզ այսր գիւք : Ե՛կ արդ աղքայդ Հռոմայ , ազգք երկրին գետափոյն կացեալ սպասեն քեզ , ՚ի քեզ միայն յուսացեալ են . փափկեմանք իւրաքանչիւր , որ անցանեն , զոզոմք են սիրոյ մերոյ և հասարակաց բարեբախտութեան :

Իբրև լուեալ Մետելոս ՚ի խօսելոյ , հայեցաւ ՚ի Նա Նումա քաղցր ՚ի ժպիտ , և հանդարտութեամբ ասէ . Լսեցէք , ո բարեկամք , ժամանակ մտերմութեան խոյ՝ յորում իշխանասիրութիւն և մեծափառութիւն և սէր խօլական ազնկէնին զկեանս իմ : Մարթեր ինձ շլանալ ՚ի ձաձանչ թագի , յորժամ բազմոքեալ սիրտն Հերսիլեայ՝ յարձակէր առ ՚ի ձեռին արժանի լինել Նմա դիմանդրութ ՚ի պատերազմունս . յորժամ կարացեալ մեծութեամբ՝ զոյն գործէր փարժել յա-

րուեստս ապեանհեղութեան մարդկան , և զար-մանայր ընդ Իդոմենեւ՝ որչափ առաւել ազէտս ՚ի նմանէ ուսանէր զործեալ ։ Ունկաւ քօղ ՚ի գլխոյ խմոյ , բացան աչք իմ , և զոհութիւն դիցս՝ որք ոչ քիչն դիս , և ճշմարտութեանս խմամ՝ որ խրատեացն զիս . զոհութիւն մատուցիմ բարեկա-մութեան և սուրբ սիրոյ՝ որ քաջալերեն զիս . միտք իմ և սիրտ լուսաւորեալ , ոչ ևս մեծարեն ինչ՝ բայց որ արգասն է , և ոչ ևս սիրեն ինչ՝ բայց որ արժանին է սիրոյ , առաքինութիւն և խաղա-ղութիւն ։

Ոչ իսկ ՚ի ձեռն Լիցի ինձ ունել զաթոռ Հոռո-մոլեայ . ժողովուրդ նորա խորոխա և պատերազ-մող հազիւ նուաճէր ընդ ձեռամբ թագաւորի աստուածորդւոյ և զօրավարի մեծի . իսկ ես մահկանացուի հօր որդի , զարշիմ ՚ի պատերազ-մէ , ատեամ զարուեստն նենգաւոր պատրաստելոյ զարգս առհամանակիցս՝ առ ՚ի յաղթել նոցա , զի-նուորելոյ զբազմաց ընդդէմ հզօրին՝ առ ՚ի նուա-ճել զերկաքանչիւր , և համարելոյ ժառանգու-թիւն իմ՝ որ ինչ մարթ իցէ ինձ յափշտակել ։ Ո՜վ , Մենտոր . աշխարհակալի ումեք անկ է ձեզ թագաւորել . ՚ի զուր իցէ ինձ նուաճել ըզ-կեանս իմ ՚ի բարեբաստութիւն հռովմեայեցւոց . անգոսնեցեն նոքա զթագաւոր խաղաղասէր , որ ոչ յայլ ինչ պարապեսցէ՝ բայց ՚ի կրօնս և յօրէնս և ՚ի հոգս մշակութեան ։

Մենտոր , իմ զայս այսպէս հաստատութեամբ

Digitized by Google

եղեալ է 'ի մտի. լցի զպարտս իմ առ հայրենիս, հեղի զարիւն իմ վասն նորա, փրկեցի զքաղաքացիս՝ զաքսոր յանձն առեալ, զպաշտօն իմ կատարեցի, և ոչ այլ ինչ խնդրեմ արդ փոխարէն՝ բայց կալ և մնալ յաքսորանս իմ։ Ոչ ևս կամիմ կոխել 'ի Հռովմ, ցանկալի է ինձ հովիտս առաւել յոյժ քան զԿապիտոլն, և կամիմ կեալ աստ ընդ հօր իմում, ընդ բարեկամի, ընդ քեռ և ընդ արժանաւոր հարսին։ Բարեբաստիկ և աներկեան կեցից ես աստ քան զՀռոմուլ յԱղրագունս իւր 'ի Թիկնապահս։ Հիւղս այս հանգստագոյն է ինձ և գեղածիծաղ քան զարքունիս թագաւորաց ձերոց. աստ զաւուրս իմ անցուցից սրբութեամբ և խաղաղութեամբ 'ի պաշտօն դից, և 'ի բարեբաստութիւն հօրն իմոյ և հարսին, և բարեբաստիկ առ նոսա գտայց. և յօրհաս մահուս չիցէ ինձ պարտ զբիւրաւորաց մարդկան տալ դից զհամար, եթէ ոչ կարացից զնոցայն յարդարել բարեկենդանութիւն, որ գրեթէ անհնարին իսկ է մարդոյ մահացուի։

Յանժամ Անայիս 'ի վերայ ածեալ համարձակաձայն, ասէ. Բայց տացես դու համար, Նումա, 'ի փոխանակել քո զազգս երկուս ընդ սիրոյ իմում և ընդ սիրոյ հանգստեան։ Կարծիցես ուրեմն զի երկինք վասն քո և եթ ետուն քեզ զայդքան առաքինութիւնս. կարծիցես հաճոյ լինել աստուծոյ 'ի կեալ քո վասն անձին և եթ։ Ոն գերաբուն առ ոչինչ համարի զմտածու-

թիւն անգործ. խնդրէ նա զժիր առաքինութիւն, և յաճախ լաւ պահանջեսցէ համար զաւուրց իւրաքանչիւր՝ զորս առանց բարեգործութեան իցէ նորա անցուցեալ. զի որ արարն զաշխարհ, ոչ սիրէ զոք՝ բայց որ 'ի բարեբաստութիւն աշխարհի վաստակիցեն:

Դու զդիւցազն զոք պատերազմող համարիս 'ի ճահ հռովմայեցւոց քան զթագաւոր խաղաղասէր: Այլ որչափ պատերազմասէր է ազգն, այնչափ առաւել կարօտի զգօն թագաւորի՝ որ նուաճեալ 'ի չափու կալցի զխեռութիւն նոցա, և ցածուսցէ արդարութեամբ զպատերազմական աշխայժս նորին՝ որ զառածանի 'ի վայրենութիւն: Չիք ոք, չիք ուրեք թագաւոր այնպիսի բաց 'ի քէն, Նումա. երկիւղածութիւն քո 'ի դից և խաղաղասիրութիւն պարտ առնեն քեզ իշխել ժողովրդեան, որոյ կարևորագոյն են առաքինութիւնքդ այդոքիկ:

Այս ևս ինչ պարտ անձին վարկանիս առնել վասն հայրենեաց քոց, զի դիմագրաւեցեր վասն նոցին 'ի պատերազմ: Այլ ասէ, զինչ աւելի գործեցեր դու քան զսինլքոր զօրականն. և վկայ զքեզ ինքն կոչեմ, վասն Հռովմայ եթէ վասն Հերսիլեայ եդեր զկեանս քո 'ի կշիռ: Եթէ հեղեալ իսկ էր քո զարիւնդ 'ի վերայ հայրենեաց, ցորչափ շիթ մի մնայ 'ի քեզ, այն իսկ նոցին է անկ. ոչ է մարթ լնուլ բովանդակ զպարտս առ հայրենիս, բարերար է նա միշտ առ մեզ:

Digitized by Google

Մ՚ի ինչ մնայ ինձ յաւելուլ առ քեզ. եթէ վասն վարելոյ ընդ Նումայիս կենցաղ նման, և վասն տարապարտ հալածանաց կրօնից իւրոց մերժես զթագաւորութիւն, այժմէն իսկ հրաժարեմ ՚ի քէն. որպէս զի մի՛ յամենայն կեանս իմ կշտամբեցայց ՚ի խղճէ մտաց՝ խափան եղեալ բարեբաստութեան երկուց ազգաց, և զրկեալ զնոսա ՚ի բարւոյ թագաւորէ՝ քան զոր զեղեցկագոյն ինչ չկարեն երկինք պարգևել երկրի։ Պատճառացն ինձ կեանք իմ ՚ի թախիծս յայսսիկ մտաց, և աղօտացոյց յիս բաց խանդաղակաթ սիրոյն՝ զոր դու յիս վառեցեր։ Շատ լիցի քեզ ասել, ՙՆումա. գիտեմ ես զպարտս իմ և զքոյս. եթէ չառնուս դու յանձն պիտանի լինել մարդկան, զինև անկցի պատուհասն։

Զայսոսիկ Նումայիս բարբառեցաւ, և Զբաղաշտ և Լենտող յաւելլին պաղատագարան լինել բանից նորա. միայն Կամիլլա կուսակից գտաւ ՙՆումայ։ Յայնժամ Մ՚ետիոս և հրեշտակքն հռովմայեցիք անկեալ առ ոտս նորա, արկանէին աղերս յոգնաթախանձ առ ՚ի հաւանեցել զմիտս նորա և ողոքել զսիրտ. այլ ՚ի զուր։ Կանգնի նա իբրև զժայռ, յոր բաղխեալ խորտակին ալիք, կայր մնայր անդրդուելի։ Յամառեալ քաղցրութեանն ընդդէմ աղերսանացն և փաստից, և զիրկս արկեալ ծերունւոյն Մ՚ետեայ, ասէր. Հայր իմ, եթէ սիրես զիս, մի՛ ևս խօսիր զթագաւորութենէ՝ որ դժպհի է ինձ քան զգերեզ-

մանն․ կամիմ մեռանել 'ի հովտիս, կամիմ կեալ 'ի հիւղիս։ Ազատ ծնեալ եմ, և վայելեցից յի-րաւունս բնութեան ամենայն մարդոյ, բնակել ուր հաճոյ իցէ նմա, և ուր քաղցրագոյն ան-ցուցանիցէ զաւուրս։ Յուսամ զի և ոչ ընդդէմ կամաց դիցն այսուիկ գործիցեմ․ այլ եթէ և այս հասանէին ինձ արկածք, լաւագոյն համարէի ողո-քել զնոսա յամենայն կեանս իմ և զէնընկէց զնոսա առնել, քան ածել թագ 'ի գլուխ՝ յորմէ գարշիմ և մերժիմ։ Աստի ապա գիտասջիր, Մետիէ, զի ըն-դունայն են աղերսանք քո և յաւելուն ինձ վիշտս, խնայեա զիս յայդցանէ։ Եւ հանգիր և դու 'ի հիւղիս, ոչ ընդ արքայի քում, այլ ընդ բարե-կամի։ Նաղիւ 'ի ծագել այգուն՝ դարձցիս տալ հռովմայեցւոց պատգամ, զի եթէ սիրեն զՆումա, յառհաւատչեայ սիրոյ իւրեանց թողցեն զնա յաննշան կեանսն 'ի բարեբաստութեան։

Եւ զայս ասացեալ, ել 'ի բաց․ 'ի զուր զհետ նորա ձայնէր Անայիս, զայն առաջին նուագ չլուաւ Նումա ձայնի սիրուհւոյն։ Չոգան հրեշտակքն տրտմութեամբ գիշերել 'ի խրճիթ նորին նորա-կերտ․ և Մամիլլայ պաշտպանեալ ընդ երկար ընդդէմ օրիորդին զխորհուրդ Նումայ, մեկնե-ցաւ 'ի հանգիստ ընդ սիրելւոյն իւրում Լեոն-դեայ․ և մնացին Զրադաշտ ընդ դասեր իւրում, խորհել 'ի կատարումն մեծի գործոյն։

Digitized by Google

ՆՈԽՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Յայտնիքն 'Նումայ ատուերք Տատիոսի ։ Անայիս խոյս տայ 'ի Նումանէ հանդերձ հարբն ։ Յուսահատել Նումայ, և հնազանդեալ գիցն՝ յանձն առնուլ զթագաւորութիւն ։ Լեռնդեայ դիմել 'ի խնդիր քեռ իւրոյ ։ Հասանել Նումայ 'ի Հռոմ, և որ ինչ անդէն 'ի սկզբան առնէ ։ Երթ նորա յանտառն Եգերեայ, և խոստակցութիւն ընդ յաւերժահարսինն յընտրութիւն պաշտօնէից իւրոց և վասն պատերազմի և քաղաքավարութեան և կարգաց քաղաքաժողով ընկերութեան և օրինաց և կրօնից ։ Կարգ տեւչութեանն Նումայ ։

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԺԱ.

Նումայ խոյս տուեալ 'ի խորս իւրոց խորհրդին, չկարէր փակել զաչս իւր 'ի քուն. ամենայն բանք Անայխոսի դառնացեալն 'ի միտս նորա, և ասէր 'ի մտի. Սպառնացաւ նա հրաժարել յինէն, եթէ ոչ տէր նորա վերջացայց 'ի պարտուցն իմոց առ հայրենիս՝ սատանգանեալ գլոց: Աղէտք անհնարին, եթէ անհաճոյ յաչս անմահից՝ միանգամայն և սիրուհւոյն իմոյ զաւայց Անայխոսի: Այլ եթէ յանձն առից զխաղ, որպիսի՞ ինչ զհանդէս սկըզբան թագաւորութեանս իմոյ կացուցեն հարսանիք ընդ մնգակրօն օրիորդին. 'ի մտի եղեալ է իմ՝ թագաւորել կրօնիւք, և անդէն 'ի սկզբան գահակից ինձ կալայց զոսոխն կրօնիցս իմոց: Սակայցի ժողովուրդն 'ի տեսանելն զնա յաթոռ իմ. և հանդերձ ամենայնիւ առաքինութեամբքն ատելի լիցի նա ամենեցուն: Ո՛չ, մի լիցի ինձ արկանել զնա յայն վտանգ. քաւ և մի լիցի ինձ

փոխանակել զսէր ընդ մնոտի յուսոյ բարւոք տես-չութեան Հռովմայ : Յարդ զոհեցի զկեանս իմ այլոց . ժամէ արդ կեալ վասն իմ :

Ընդուստ և Թախիծք դառնացուցանելոյ զայգն , և երկիւղ բարկացուցանելոյ զդիս , սա-սանեցուցանէին զհաստատութիւն մտացն Նու-մայ : Տատանեալ 'ի յոյզս խորհրդոցն հակառա-կաց , ձգեալ այսր 'ի սիրոյ և անդր 'ի գթու-թենէ՝ 'ի տարակուսի կայր , և ոչ կարէր վճռել ինչ 'ի միտս իւր . հանգոյն ծառոյ , որ հարեալ տապարաւ՝ կայ 'ի կործանումն առ դոյզն ինչ ցըն-ցիւն , և սպառնայ յամենայն կողմանս տապա-լումն :

Այգն 'ի յերփնունակ 'ի կառս իւր ոպալեայս՝ այն ինչ զդրունս բանայր տունջեան , Նումա պարտասեալ՝ ետ զանձն քնոյ : Նա 'ի քաղցր սփոփանս անդ՝ ստուերք ծերունւոյ ծածկեալ արիւնաշաղախ զրգլեկաւ եկին կացին յանդի-ման նորա : Նումայ յարհաւրաց անտի քստմնե-ցան հերքն . այլ իբրև ծանեաւ՝ զի էր նա Տա-տիոս , ողի առեալ՝ ասէ . Ո՛վ հայր իմ , ով Թա-գաւոր իմ , ո՞ հարկ արար քեզ մեկնել յԵլիւ-սեայ . առ ի՞նչ արեամբ շաղախեալ են ձորձք քո անշուշտ 'ի նշանակ արիւնհեղութեանն Հռո-մուլեայ : Ո՜ ինչ հրամայես , խօսեաց ուրուդ ահարկու և ցանկալի . երդուեալ Նումայ հնա-զանդել քեզ :

Յայնժամ ստուերն մեծասաստ բարբառով

տաէ . Ե՛րթ ապա 'ի Հռովմ, հրաման է քեզ 'ի ղից Թագաւորել. պատգամաբեր նոցին 'ի նսե- մաստուեր օթևանաց անտի գամ առ քեզ , չև ևս յե՛ղիւսեան բնակեալ 'ի դաշտս : Զի զդուզ-նաքէից բարեգործութեանցն իմոց մինչև ընկա-լեալ զվարձս , զչարեացն՝ զորս ոչ արգելի՝ կրեմ 'ի Մինովայ զպատուհաս : Պարտ է ինձ կալ և մնալ 'ի Տարտարոսն մինչև ժողովուրդն հռովմէա-կան կացցէ բարեբաստագոյն քան զամենայն ազգս . լեր դու , Նումա , ինձ աջատարար : Եւ զայս ասացեալ, անհետ ստուերքն եղեն : Պիրկս արկանէր Նումա ունել զնա . այլ զթեթև փա-րէր զհողմով, որ 'ի գիշեր անդր վաղվաղակի կո-րեաւ :

Զարթեաւ Նուման , և քիրտն ցուրտ հոսէր 'ի մարմնոյ նորա . ծունր եդ , երկիր եպագ դիցն անմահից , և քաւութիւնս արար գինեաւ՝ հե-ղեալ 'ի հուր : Եւ 'ի ծագել արեգականն՝ դիմէր առ Անայիս փարատել 'ի նմանէ զաղմուկն . այլ 'ի զուր խնդրէր զնա , 'ի զուր ձայնէր զԱնայիս . Անայիս ոչ ևս նմա տայր պատասխանի : Նումայ խռովեալ 'ի լռութենէն , եմուտ 'ի դաշտ անդր Զրադաշտայ , և էին խշտիքն ամայի . տախ-տակ ևեթ եգիտ անդ գրեալ, և ընթեռնոյր 'ի նմա այսպէս .

ԱՆԱՅԻՍ ԱՌ ՆՈՒՄԱ

Մեկնիմ 'ի քէն, և ոչ ևս տեսցես զիս. ցորչափ առ քեզ եղէց, կամ մերժեսցես դու զաթոռն՝ զոր տայ քեզ աստուած 'ի բարեբաստութիւն ազգաց երկոցունց, և լիցի անընդունելի ինձ նուէրդ. և կամ բազմեսցիս 'ի նմա, զահակից քեզ ունելով զիս, և լիցիս անհաճոյ ժողովրդոցդ։ Յօգուտ քոյին և 'ի փառս՝ պարտ է ինձ փախչել յերեսաց քոց, Նումա. և փախչել այսօր իսկ, յաւուր՝ յորում... Երդուաք իմ թանկան զգիրս. Մնա խաղաղութեամբ Նումա, երթ թագաւորել, լեր բարեբաստ՝ թէ հնար իցէ քեզ, այլ մի մոռանար զԱնայիս։ Յուշ լիցի քեզ, զի յաղքատին իմում յարկի հոգացայց միշտ զքէն. յուսամ զի օրհնեսցի անուն քո, և ցնծացայց 'ի լուրն, թշուառութեամբ իմով առացեալ զփառս՝ յոր դու վայելեսցես, զբարեբաստութիւն ժողովրդեան քո, և զհաւատարիս կելոյ 'ի սիրտ քո 'ի սպառ։

Երկիցս ընթերցաւ Նումա զգիրն, և չկարէր հեղուլ չիթ մի արտասուաց՝ ընկճեալ 'ի յեղակարծ մորմոքմանէն։ Ոչ ողբայր, ոչ գանգատէր, հայէր 'ի գիրն անթաց աչօք և ապշեալ։ Նոյնպէս ձնձղուկ դարձաւոր՝ բերելով ձագուցն ձարակ, ոչ ևս զբոյն իւր գտեալ՝ զկայ.առնու ան-

շարժ 'ի կողեր , արկանէ զձեռանն 'ի կոցէն , և ակնկառոյց կայ 'ի տեղլին՝ ուր ձագուցն էր բոյն ցանկալեաց :

Եւ ապա ուր ուրեմն վտանգք կրկին իջանէին յաչացն սփոփիչք Նումայ , և հետ ընդ հետ հեկեկանօք յոգւոց ելանէր · Անայիս Անայիս , գոչէր սրտառուչ , իմն Անայիս զիա՞րդ թողեր զիս · կարծիցես թէ կարիցեմ կեալ յետ կորուսանելոյ զքեզ · կարծիցես թէ ոչ ընդ ամենայն աշխարհ զհետ քո ընթանայցեմ մինչև գտից զքեզ իմն Անայիս : Աւաղ , յաւուր հարսանեաց մերոց լքեր զիս , զանց զհիւղիւս արարեալ՝ որ գեղեցկազարդ մնայր ընդունել զքեզ , և ոչ կամեցին առ սովագնացք քո , և կարայեր · · · Ո՛հ , յուսահատութիւն ընկճէ զիս · · · Օ՛ն անդր , 'ի բաց կացցէ յինէն այսուհետև իմաստութիւն , կորիցեն փառք և առաքինութիւն , և ամենայն որ ինչ ոչ կարացին ընկրկել զԱնայիս : Պարշիմ 'ի կենաց , զի ոչ կարեմ կեալ նմա · անմիտ այսուհետև դտայց , զի զմիտս իմ յափշտակեաց Անայիս :

Եւ զոյգ ընդ բանիցն անկեալ թաւալէր 'ի փոշւոջ · դիմեցին 'ի ձիչ նորա Կամիլլա և Լեոնդ · աւա՛ղ , անգիտանային երկաքանչիւր զմեկնել Օրադաշտայ և դստերն : Եւ 'ի տեսանելն Նումայ զնոսա , ձայն բարձեալ գուժէր · Մեկնեցաւ գնաց , ոչ ևս լիցի մեզ տեսանել զնա : Հարցանէր զնա Կամիլլա , և նա զնոյն վերստին կրկնէր՝ թէ մեկնեցաւ գնաց : Հայեցաւ Լեոնդ

'ի տախտակն, և ետես 'ի միւս կողմն նորին հրաժարական ողջոյնս գորովականս գրեալ առ Նումա 'ի ծերունւոյն, և յաւելեալ. Օ՜ի ոչ էր քեզ մարթ ընտիր առնել ընդ հայր քոյին և ընդ բարեկամ, գութ սրտի իմոյ խնայեաց 'ի քեզ և 'ի բազմավիշտ մարտէն զերծոյց զքեզ: Հարկ եղև ինձ թողուլ զքեզ, որդեակ իմ. այլ չզօրէի երբէք թողուլ, եթէ չէր ինձ յոյս աներկևան տեսանելոյ զքեզ դարձեալ:

Նա իբրև զյետինն զայն լուաւ Նումա զբանն, դիմեաց էառ զտախտակն, ընթեռնոյր և դարձեալ ընթեռնոյր զայն, և սփոփէր այնուիկ յուսահատութիւն նորա: Ողբակից լինէր նմա Լեոնդ, քաջալերէր զնոսա Կամիլլա, և ծերունին Մետրոս հասեալ 'ի վերայ՝ գիրկս երկաքանչիւրոցն արկանէր դիւցազանց, և յանձն առնոյր թողուլ զամենայն և գնալ 'ի խնդիր Օրադաշտայ: Կամէր և Նումա գնալ նոյնժամայն. ոչ ևս խորհէր 'ի թագաւորութիւն, այլ հասանել զհետ սիրուհւոյն՝ մինչև հեռացեալ էր նորա: Այլ ընդ անկանել նորա յուղի, և ահա շանթք 'ի վերուստ սպառնալիցք անկանէին բարկաձայնք առ ոտս նորա, և բարբառ որոտընդոստ 'ի հրացայտ ամպոյ լսելի լինէր. Նումա, յուշ լիցի քեզ Տատիոս: Նա զարհուրեալ Նումայ, զկայ էառ. և ամաչէր ընդ փոխանակել սիրոյ զպարտս իւր, և անկեալ տարածեալ ընդ երկիր ժամս ձիգս մաղթէր թողութիւն յուրուէն

Տպաւորսի․ և յարուցեալ խաղաղագոյն դիմօք, ասէ ցպատգամաւորս․ Ահաւասիկ կամ թագաւոր ձեր, ածէ՛ք զիս առ ժողովուրդն իմ։

Իբրև զայն լուան Մետիոս և ընկերք նորա, ոչ իշխէին յայտնել զխնդութիւն իւրեանց, տեսանելով թէ քանի ծանր էր նմա հրաժարել յըղձից անտի՝ որ առնել քան զկեանս իւր սիրելի էր նմա․ այլ խնդակից եւեթ լեալ միմեանց լռելեայն, պատրաստէին ածել ՚ի Հռովմ զայն՝ որում ամենեքին սպասէին որպէս դիցն իւրեանց և փրկչի։ Նոյն Լեոնդեայ յորդորեալ զբարեկամն ՚ի չու, մշտանայր զի չմարթէր ուղեկից լինել նմա, զհետ հօրն իւրոյ և քեռ գնալով ՚ի խնդիր․ և Կամիլլա պատրաստէր գնալ ընդ նմա։ Պոլեկս եպարկ նա բազում անգամ Հռոմայ, և խոստանայր և երդնոյր դառնալ առ նա՝ յետ շըրջելոյ զամիսս երիս զհետ Զրադաշտայ։ Ամեկնեալ Հռոմայ ՚ի սիրուհւոյն և ՚ի բարեկամէն միանգամայն, դիմէր տխուր ՚ի Հռովմ, գնալ բազմել յաթոռ՝ որ ոչն սփոփէր զսիրտ նորա։

[1] Զու արար, առաջնորդեալ ՚ի հրեշտակացն․ և անցեալ ընդ Ապեննեան լեառն, եւ ՚ի կառս՝ որ մնայր նմա ՚ի սահմանագլուխս․ անց փութանակի ընդ երկիրն, և ետես ՚ի հեռաստ զբարձրաբերձ պարիսպս Հռովմայ։ Պահականք ՚ի նոսա ազդք կրկին, զօր հանապազ մնային գալստեան արքային իւրեանց․ և իբրև տեսին զկառս նորա,

աղաղակ բազմաձայն մինչև յերկինս ամբառնայր·
Ահաւասիկ արքայն մեր , ահաւասիկ դիւցազն
և հայր մեր , ահա սիրելին դից , փրկիչն Հռով-
մայ ։ Կանայք , մանկունք , ծերք , և զօրքն առ
հասարակ խուժեցին ընդ դրունս , ծածկեցին
զդաշտն , և դիմեցին ընդ առաջ Նումայ · կէսք
ծաղկունս բարձեալ բերէին , այլք ոստս ձիթե-
նւոյ · կէսք ամբառնային զայնոսիկ 'ի տեսիլ նորին ,
այլք առ ոտս նորա արկանէին , խոնեալ զկառօք
նորա և կասեցուցեալ զանիւս նորա ։ Հռովմայե-
ցին և սաբինացի զնոյն խնդութիւն ունէին ,
և հաւասար էր նոցա իղձ , և մի երկաքանչիւրոց
ազգացն սիրտ ։

Նոյն Նումա 'ի կառացն , և յամենայն բերանոց
հնչէին օրհնութիւնք , և համբուրից ձեռաց նորա
և քղանցից ոչ լինէր վախճան ։ Մի ևս թողուր
զմեզ , ասէին հառաչմամբ , լեր միշտ ընդ մեզ ·
դիք շնորհեն մեզ հայր , կացցէ նա միշտ ընդ
որդիս իւր ։ Իսկ Նումա արտասուօք տարածանէր
զձեռս իւր առ նոսա , և առ փղձուկ սրտին չկա-
րէր բարբառել · բայց լռութիւն նորա և կեր-
պարան և արտասուք խոստանային զամենայն՝
որ ինչ ժողովուրդն ցանկայր ։ Յառաջ մատչէր
Նումա հանդարտաքայլ , խափանեալ 'ի ցնծու-
թենէ և 'ի միահամուռ բարբառոյ ժողովրդեանն՝
որ ևս քան զևս յաճախէր ։ Այսպէս լաւագոյ-
նըն 'ի թագաւորս , շուրջ պատեալ 'ի խռանէ
հպատակացն , և խառն ընդ նոսա եմուտ 'ի

Digitized by Google

Հռովմ, յոյժ 'առաւել վեհ երեւեալ քան զաշ-խարհակալ 'ի յաղթական կառս բազմեալ և շուրջ պատեալ 'ի գերեաց ։

Իբրեւ եհաս նա 'ի հրապարակ քաղաքին, ըն-դերցուցին նմա զզարդս արքունականս, և առաջ-նորդեալ ածին զնա 'ի Կապիտոլն ուր կամէր նա գոհութիւնս դիցն մատուցանել ։ Ծխէին խունկք անուշունք, ձայնակէր արեան զոհիցն, և ընդերք նոցա հմայէին բարեբաստութիւն ։ Եւ եդեալ Նումայ զգաւազան իւր և զԹագ 'ի բագնին Պիփայ, աղօթեաց և ասէ. Ո՜վ զաւակդ Սատուր-նեայ, եթէ 'ի խուռն հռովմայեցւոցս՝ որ պաղա-տանս ընդ իս քեզ մատուցանեն՝ իցէ ոք առաւե-լագոյն քան զիս վառեալ տենչիւ բարեբաստու-թեանն ժողովրդեանս, ցոյց ինձ, և եդից զԹագս 'ի գլուխ նորա ։ Իսկ եթէ այսպէս քեզ կամք իցեն՝ զի ես զայն կրեցից, յիշեա զաղօթս իմ. և յաւուր յորում անցից զօրինօք արդարութեան, կամ ոչ լուայց աղքատին, կամ ոտնհար եղէց Թը-շուառին, տապալեսցեն զիս շանթիք քոյին 'ի գահոյից՝ յոր գնամ բազմել ։ Պայմանաւս այսուիկ ընդունիմ զայն, հայրդ անմահից և մահկանա-ցուաց. ցանկալի է ինձ շնորհ քո այդ քան ըն-յաղթութիւնս ընդդէմ Թշնամեաց ։

Եւ իբրեւ լռեաց յաղօթիցն, յանձնախեցին ա-ղաղակք ցնծութեան. և զկնի եղեւ զոհիցն մա-տուցման, զեղեալ ամենեցուն 'ի հրճուանս ։ Եւ յելանելն Նումայ 'ի մեհենէն՝ անդեղք եր-

կոտտաման ընդ աջմէ նորա թռուցեալ մինչև յարքունիս անդր ուղեկից լինէին ընդ Նմա ։

Այլ հրաման ետ արքայն նորապսակ քանալ զգանձս Հռոմուլեայ, և զկէս նոցին բաշխեաց ժողովրդեան, զմնացորդսն պահեալ գեղջէից ։ Այլ և արգել անդարձ զԱրպագունս զթիկնապահաց գունդ ահարկու, և ասէ. Բաւականք են ինձ 'ի թիկնապահս մեծարանք և սէր ժողովրդեան իմոյ. զմին իշխանութեանս իմով, և զմիւսն առաքինութեանս ձգեցից յանձն ։ Արքայունքն ինձ չեն ինչ պիտոյ, դարձցին 'ի քաղաքացիս. երկու 'ի նոցանէ դաւաճանեցին զՏատիոս, զնոսա 'ի ձեզ առնեմ ապաստան ի սաբինացիք. սուսեր արդարութեանս իմոյ իցէ զնոցին և եթ հեղոյր յամենայն աւուրս թագաւորութեան իմոյ զարիւն մեղապարտ. յանկարծ ժողովուրդ իմ առաքինի խնայէր զիս 'ի դժնդակագունէն 'ի պարտս իմ ։

Այլ կատարեալ 'ի սկզբան անդ թագաւորութեանն զերկոսին զկարևորագոյն պարտս թագաւորի, խնամել զաղքատն և պատուհասել զմեղապարտ, խոյս ետ յապարանս իւր և եկաց անդ զաւուրս բազումս, առնուլ ճշգրիտ զհամար զօրաց աշխարհին և զգանձուց, և մանաւանդ զհարկաց՝ զորս մարթէրն բառնալ. և խորհէր ընդ երկար 'ի փոփոխմունս կարևորս ։ Այլ մինչ չև ձեռն արկեալ 'ի գործ, կամեցաւ գնալ յանտառն Եգերեայ, կարդալ յօգնութիւն զՆթե-

նաս , և ողջունեաց զԱնայիս անտես համարձակ ։ Եւ 'ի Հռովմայ , և մեկնեալ յիւրոցն՝ եմուտ միայնակ յանտառն դիցանուէր , և եհաս 'ի կամարն դալարագեղ՝ ընդ որով նախ ետես զդուստրն Հռոմուլեայ 'ի քուն ։ Ի տեսիլ վայրացն՝ ուր էր Ամազոնն այն , սոսափիւն զոսկերօքն դայր , բաբախէր ուժգին սիրտ նորա , և զօրութիւն նորա նուաղէր ։ Փութացաւ խոյս ետ 'ի տեղւոջէն , այլ ոչ կարաց առանց հառաչանաց խուսել . այսքան տպաւորագոյնք են հետք նախընծայ սիրոյն ։

Տեղի տուեալ 'ի դալարագեղ յարկէն՝ նստաւ առ ծառով միով , հանդարտել 'ի յուզմանէ ոգւոցն ։ Նա իբրև յինքն եկն , ետ զանձն 'ի քաղցըր տխրութիւնն՝ որ տայ անխռով հեղուլ արտասուս . յիշէր զաւուրսն զառաջինս , որ է զի ածեն վիշտս , այլ սիրելի են միշտ զգայուն սրտի ։ Ըմտաւ ածէր զնախկին երթ իւր 'ի Հռովմ , զերագն՝ զոր առ աղբերբն Պանայ ետես , զյաւերժահարսնն Եգերիա՝ յոր ոչ կարէր հայել , և զխրատս իմաստութեան՝ զորս 'ի նմանէ ընկալաւ . զտարփանսն ընդ Հերսիլեա զաղբիւրս աղետից իւրոց . զսէր իւր ընդ Անայիս՝ որոյ անուն և եթ սփոփէր զնա , ընդ Անայիս՝ զոր կորոյսն , այլ պատկեր սիրուհւոյն զհետ նորա ամենայն ուրեք գնայր , և պահէր զսիրտ նորա 'ի վտանգաց՝ որ տակաւին սպառնային նմա , և 'ի խորս սրտի նորա թողոյր զքաղցր յիշատակ ընդ

յուսոյ՝ որ սփոփէր զնա 'ի վշտաց և խրախուսէր յառաքինութիւն ։

Նուման հանդարտեալ 'ի սպառ՝ յարեաւ, և երթայր ընդ Ճանապարհն՝ որ տանէր 'ի մեհեան անդր Միներուայ. այլ մոլորեալ յուղւոյն՝ գտաւ 'ի խորս թանձրախիտ մայրեաց անտառին, և եհաս յաղբիւր Ջրոյ կենդանւոյ՝ որ բղխէր 'ի բլրակի ուրեք, որում սարոյք հովանի առնէին բարձրաբերձք ։ Ոչ խաշին երբէք և ոչ հովուի պղտորեալ էր զականակիտ ալիս զբացակայ աղբերն. ոչ թռչուն առ 'ի բուժել զծարաւ, և ոչ ուղէշ երբէք անդր անկեալ, վէտս վէտս զմկանունս նորին ճօճեալ էր և ծուփս 'ի նմա գործեալ ։ Օսարք՝ որ զնովաւն կային, ընդ միմեանս թևապարեալ՝ գործէին շուրջանակի թաւ ամուր անթափանց. Թուփք անհամար, վարդենիք անթիւք վայրենիք զափամբք աղբերն բուսեալք՝ ընուին զխոտամաստ բնոց ծառոց ։ Այրն այն անշըշունջ և խաղաղաւէտ առ 'ի խորհուրդս սուրբս թուէր նուիրական. այսպիսի արդեօք էր վայրն անտառին Գարգափեայ, ուր յանդուգնն Ակտէոն հաս 'ի վերայ դստերն Լատոնայ. այսպիսի անշուշտ էր ապաստանն, ուր Փեբէ իջանէր յերկնից՝ հանդէս առնել գեղոյ իւրոյ առ տարփաւորն իւր Էնդիմիոն ։

Նումա յուշի կալաւ զվայրն զայն առանձին, և եդ 'ի մտի յաճախել անդր ։ Նա մատուցեալ յաղբերականունսն անդր, և խոնարհեալ ճաշակել

ափոյ ջուր, 'ի մատուցանել զայն 'ի շրթունս և աՀա բարբառ մեծասաստ. Ո՞յր Հրամանաւ, մահկանացուդ ժպիրհ, իշխես ճաշակել յաղթերեց: Կասեաւ Նոնա, և թօթափեալ զալլիսն 'ի ձեռանէ, ետ պատասխանի դողութեամբ. Ներեա անգիտութեանս իմում, ով յաւերժահարսն. ոչ գիտէի՝ զի քեզ աղբիւրս իցէ նուիրականս. պարտ էր ինձ 'ի գեղոյ ալեացն գուշակել զայն: Արկանեաց բարբառն հեզագոյն. Ներեմ. բուժել քեզ 'ի դիմա զծարաւ. սիրելի միշտ եղեր դու ինձ Նոնա, և 'ի բազմաց հետէ ակն կալեալ մնայի քեզ աստ. յուշ լիցի քեզ յաւերժահարսնն Եգերիա, զոր խորհրդական քեզ եցոյց Դեմետրէ. աստանօր օթևան է նորին: Լուիցես դու բարբառոյ իմոյ, այլ ոչ տեսցես զիս, և մի՛ անցցես դու այսր քան զթաւ ամուրդ. այսպէս դիցուհւոյն է հրամանն: Պարծիր յաղթիւր այսր 'ի կարօտել քո խրատուց, եկ 'ի պատմել զօրէնս քո ինձ՝ մինչ չև զայնոսիկ հաստատեալ. մատիր այսր յայտնել ինձ զխորհուրդս քո և զերկիւղ և զյոյս: Տաց քեզ խրատս, առանց բռնադատելոյ զքեզ 'ի նոյնս. խորհրդակից քեզ եղէց, և ոչ պատգամատու: Դու զիս հարցանիցես որպէս զդիցուհի, և ես խօսեցայց ընդ քեզ որպէս սիրելի: Ե՛րթ խաղաղութեամբ, Նոնա. մնամ քեզ աստ յետ աւուրց երից:

Լռեաց բարբառն, և Նոնա տակաւին կայր անդ ընդերկար 'ի հիացմանէ. և ապա լի ցնծու-

թեամբ չնորհապարտ սրտիւ ծունր եդեալ, երկրպագեալ դիցուհւոյն, ոչ դադարէր 'ի գոհանալոյ զԷգերեայ, մանզթանս առ նա կոչկոչագին հեզոյր, համարձակէր հարցուածս դարձեալ մատուցանել նմա. այլ ոչ ևս բարբառն այն պատասխանէր: Յանկձիաս կայր, ունկն դնէր, այլ 'ի զուր. ոչ ևս ինչ լսելի լինէր յանտառէն՝ բայց միայն ախորժ և հեզիկ շըշիւն տերևոց շարժելոց 'ի զեփիւռ: Հայէր դիտէր շուրջանակի, այլ ոչ ինչ տեսանէր բաց 'ի թանձրախիտ ծառոց: Եւ առ երկիւղածութեան ոչ ևս իշխեալ 'ի վայր անդր սուրբ լինել խորամուխ, մեկնէր ակամայ յաղբերէ անտի. և վստահութիւն առեալ ընդ դիցն օգնականութիւն առ 'ի տեսչութիւն ինքնակալութեանն, լի խրախուսանօք դառնայր 'ի Հռովմ:

Անդստին 'ի ժամէ անտի սկսաւ նա պատրաստել զկարևոր մասունս օրէնսդրութեանն, զոր խորհէր յաւէրժհարսինն 'ի քննութիւն մատուցանել. և վաստակն այն երկայն և տաժանաւոր սթափեցոյց զնա 'ի վշտացն, զորս ներգործէր 'ի նմա սէր: Սփոփէր երբեք երբեք յուսով դարձի օրիորդին, ակն ունելով փոխարէն վաստակոցն ընդունել զշնորհն զայն 'ի դից. և այս ցանկալի ևս առնէր նմա զբարեբաստութիւն ժողովրդեան իւրոյ:

Անցին աւուրքն երեք՝ զորս յաւէրժահարսինն էր սահմանեալ, և դարձաւ Նումա յաղբիւր

անդր . կարդաց զԵգերիա, և լուաւ բարբառ . Պո՛հ իցես Նումա, կարացե՞ր զժողովրդեան քո յարդարել զբարեբաստութիւն : Ետ պատասխանի . Աւա՛ղ, դիւրին իմն թուի այն . այլ 'ի բազմել յաթոռ, չարիք ևեթ առձեռն պատրաստ կան թագաւորի 'ի գործել : Այլազգ 'ի տեսելոցս տուաւ ինձ համար տեսչութեան իրաց աշխարհիս . կամէի բառնալ զզեղծմունս 'ի բաց, և կարևորս ինձ զայնոսիկ ցուցին, և զդժնդակագունից չարեաց առաջի եդին ինձ երկիւղ . որոց մարթէին ձեռնտու լինել ինձ 'ի բարերարութիւն, ցանկան կալոյ և մնալոյ չարեաց : Ճշմարտութիւն խուսէ յերեսաց իմոց, շուրջ պատեն զիս խաբեբայք : Կասկածանք զնոցանէ իրաւացիք հարկ առնեն ինձ գործել ինձէն զամենայն . և երկար և տաժանաւոր լինի ինձ կատարումն խորհրդոց կարի իսկ բարեաց : Մի՛ արդեօք և ես ծանրացի բեռնս այս 'ի վերայ տկարութեանս իմոյ, և այնու ևեթ լիցի ինձ գերազանցել քան զթագաւոր յոռի, զի գտայց առաջին 'ի հեծել ընդ չարիս՝ զորս չկարիցեմ խափանել :

Երկնեալ անդրէն յաւէրժահարսնն ասէ . Սխալես Նումա, լի մոլորութեամբք են բանք քո, համգոյն բարեսէր որերոյ՝ որ յամենայն ինչ ձեռնարկեն առ 'ի հաստատել ըղձից իւրեանց, և դոյզն ինչ խոչ ձեռնթափ առնէ զնոսա : Եթէ դիւրին ինչ էր բարւոք թագաւորել, զինչ փառք էին թագաւորաց մեծամեծաց : Հնարեսցին

իսկ պատրել զքեզ, լարեսցեն իսկ որոգայթս զքեւ. մարդահաճութիւն մեծափառութիւն խորամանկութիւն և հրապոյրք ցանկութեան դարանակալք են գահոյից. 'ի դիմակս խաբուսիկս դէտանք 'ի սիրտ թագաւորի խնդրեն նոքա պարապ մտանելոյ նման ընդ մեղկանալ նորին: Անձնաւորութիւն տաց նոցա հսկել անքուն. և եթէ վայրիկ մի 'ի քուն լիցի թագաւոր, հատանէ նմա պարտութիւն: Այլ թշնամիքդ այդորիկ վտանգաւորք ընդ գաղտ 'ի յայտ՝ ոչ եւս են ահարկուք. լիցի ապա գլխաւորագոյն պարապումն քո և կարևորագոյն փոյթ 'ի ճանաչել զնոսա: Որք պատեալ պաշարեն զքեւ, որք զամենայն ինչ առ ձեռն պատրաստ քեզ ցուցանեն, որք զախորժակս քո հրապուրեն, որք միշտ համախոհքն իցեն քեզ, նոքա թշնամիք քո են: Սարսափիր զնոսա 'ի բաց, Նումա. ոչ յարքունեաց քոց որոց հասցէ նոցա գող անմնացորդի, այլ 'ի սրտէ քումմէ և 'ի խորհրդակցութենէ. արհամարհեա զնոսա, և մի երկնչիր յայտ առնել նոցա զարհամարհանս քո: Ապա թէ թերևս յաջողեսցի քեզ զարհուրեցուցանել զյաջողութիւն նմանեաց նոցին:

Բայց զգոյշ լեր, մի յամենեսին զարհամարհանս քո տարածանել. կասկածդ այդ և կարծիք չար զհանուրց՝ անիրաւ է և բազմավտանգ, զի տայ անխտիր զով ոք և իցէ յառաջ մատուցանել 'ի բարձ և յաւագութիւն. ուստի ծնանին ամենայն չարիք: Թէպէտ և թագաւոր իցես, ոչ

աւելի ինչ ես քան զմարդ. սէր առաքինութեան որ 'ի քեզդ է, մարթի գոլ և յայլս ։ Մեծարեսջիր ապա զմարդիկ, մեծարեսջիր և զամենս յա-տամենիկ մարդկանէ. զի են իսկ 'ի նոսա առաքինասէրք հայրենասէրք և տիրասէրք ։ Լու-կան ինքեանք, այլ ժողովուրդն խօսի զնոցանէ. ոչ թեկն ածեն զաւագութեան, այլ ազգն ինքնին մատուցանէ նոցա զայն ։ Մ՚ի երկնչիր լինել համախոհ ընդ ժողովրդեան, մի՛ ամօթ համարիր եղանել 'ի խնդիր որոց ոչն գան առ քեզ. ոչ նուաստասցին այդուիկ փառք քոյին, բարձրացուսցես դու զնոսա առանց խոնարհելոյ. և քանիւ միով, և 'ի ցոյց ինչ սիրոյ՝ որ ոչ ինչ դժուարին է բարեգութ սրտի, յաւելցես կրկնապատիկ զհանճար նոցա և զառաքինութիւն, և ս առաւել զսէր նոցա ընդ քեզ ։ Ո՛հ, զի՛ գեղեցիկ է տեսանել զթագաւոր անամբարհաւաճ յաթոռ իւր 'ի կենակցելն ընդ այնոսիկ, որ ներգոյս են նորին ։ Լիցի նա ահարկու չարաց, խիստ առ մարդահաճոյս, այլ բարեկամ բարեաց, և հեզութեամբն իւրով իբր այն թէ ասիցէ. Հաւասարս ինձ համարիմ զնմանեալս ինձ սըրտիւք ։

Կրկնեալ անդրէն Նումայ, ասէ. Քաղցր է ինձ և սիրելի մեծարել զայնպիսիս, և զամենայն փոյթ 'ի մէջ ածից խնդրել զնոսին և գտանել. բայց օգնականութեամբ իսկ նոցա կարիցեմ բարերարել ընդերկար ։ Ժողովուրդ իմ սովորեալ

'ի հայթայթել զկեանս իւր աւազակութեամբ մարտի, թշուառ զանձն վարկանի 'ի խաղաղութեան, զրգռի անգործութեամբ, խռովի և վայրենանայ: Ազգք կրկին են 'ի նմա, յաճախագոյն հակառակք իրերաց, զորս ոչ է ինձ մարթ միաբանել՝ բայց միայն իմաստուն օրինօք. վաստակս այս մեծ խնդրէ երկայն մտածութիւն. կարևոր է ինձ խաղաղութիւն և պարապ, և ամենուստ սպառնալիք ինձ 'ի վերայ կան: Պոռոզն Հերսիլիա յարուցանէ 'ի վերայ իմ զՊոտալիա առ հասարակ, և ընդ հուպ հասցէ նա պաշարել զպարիսպս իմ: Ազգք նուաճեալք խորհին թօթափել զլուծ. ժողովուրդն յաւեր կայ, կեղեքեալ 'ի հարկաց ընդ Հռոմուլեաւ՝ ոչ ևս կարէ հատուցանել զայնոսիկ. պատերազմ լռումն արասցէ կորստեան իմում. իսկ առ 'ի խափանել զայն և պառակտել զթշնամիս՝ խնդրի արուեստ անընդհելական ինձ, այն որ քաղաքավարութիւնն կոչի, և 'ի վեր է քան զմիտս իմ, և դժպհի սրտի իմում: Ո՜ ինչ պարտ իցէ ինձ առնել, ի՞բր զայժմուս թառնալ զչարիս, ի՞բր զառաջիկայսն խափանել:

Արկնեալ անդրէն Եգերեայ ասէ. Նումա, հաստատուն և անսխալ ճշմարտութիւն, յոր թագաւորաց մանաւանդ պարտ է զակն պիշ ունել, ուսուցանէ յաղթող ամենայնի զառաքինութիւն զարիութիւն և զհանճար. երեքումբքն ևս ճոխանաս բարեմասնութեամբք, մնայ ևեթ

քեզ 'ի կեր արկանել զայգոսին : Խորհեսցուք արդ 'ի մօտալուտն վտանգ : Կարեւորագոյն քեզ պէտք են խաղաղութեան, պատրաստեալ ապա 'ի պատերազմ. պատուէրս այս ժամանակակից է աշխարհի : Հռոմուլ եթող քեզ բանակ մեծ, և զօրավարս քաջս և հմուտս պատերազմի. յարգեսջիր զնոսա և մեծարեսջիր, և կալ 'ի պատուի 'ի վեր քան զամենայն կարգս զկարգ պաշտպանողաց հայրենեաց : Որչափ ատելի է պատերազմ, այնչափ առաւել պարտ է սիրել ըզզօրականն. զինուորակիցս քեզ կոչեսջիր զնոսա, առատաձեռնեալ նոցա զմեծարանաց անուանս և զօքէնս պատուոյ. ոչ արծաթ, այլ պատիւ խրախուսեսցէ զնոսա. մեծութիւնք մեղկեն զզօրականն : Յուշ լիցին քեզ, Սուլլա, զորքն կամպանիացիք, զորս Լեւոնդ եղծ անաշխատ. զեղխութիւն եղև նոցա պատճառ կորստեան : Մի 'ի մերժել զայն 'ի զօրաց քոց, արտաքսեսջիր նախ յարքունեաց. օրինակ իշխանի բաւական է առ ամենայն, և դիւրագոյն յոյժ մարթ է ուսուցանել գործովք : Լեր անպաճոյճ 'ի հանդերձս, սակաւապէտ 'ի կերակուր, արհամարհեա առաջի ամենեցուն զմեղկութիւն, և տեսցես զմանկտին հռովմայեցի առ հասարակ հետևող առաքինութեանց արքային իւրեանց :

Այլ ոչ բաւեսցեն առաքինութիւնք առանց խիստ հրահանգաց. թէպէտ և յաղթուականաց որք իցէ հարիւրապետ, հնազանդեսցի հազարա-

պետոյն իւրում որպէս զյետոյն զինուոր․ ոչ ինչ ընդհատ և հաղաղապատպետն կացցէ հաստատուն զօրավարըն ։ Սան ՚լեգէոնաց քոց , զի որ կրէ սուր յաղթեր՝ պարտի մեծարել զայր անզէն․ զի պարտ է զինուորի զօլ առիւծ առ Թշնամիս , և գառն առ քաղաքացիս․ զի քաղաքացին և զօրականն եղբարք են , մին պահ ունի հայրենի տան , միւսն պարապէ ՚ի յանձանձանս ընտանեաց , և հայթայթէ զպարէն իւր և զպաշտպանողաց իւրոց ։

Այսպիսի լիցի քեզ բանակ․ և եթէ յանձնեսցես դու զայն քաջի զօրավարի , և պատնէշք ամուրք իցեն քո , և զինարանք սպառազէնք , ժառանգեսցես դիւրաւ զխաղաղութիւն , պահեսցես զայն առանց կարօտելոյ հնարից քաղաքավարութեան՝ որ պատապարանն է տկարաց , և պատրուակ չարաց ։ Ոչ միշտ յաղթող յանկացանել բանիւք զմարդիկ , իսկ գործովք յաղթող անվրէպ անհնածելի զօլ նոցին ։ Թագաւոր եթէ արդար իցէ և հաւատարիմ , դժկամակ ՚ի յարձակել , և կազմ ՚ի դիմամարտ , ոչ երկիցէ նա ՚ի դաւանաց ՚ի կարի իսկ հաւատաղրուժ դրացեաց ։ Վստահութիւն շփոթէ զխորամանկութիւն․ է նա արծուի դիմամարտ օձի․ ՚ի զուր գալարի առղունն վատ , խոյանայ ՚ի նա յամպոց բարձանց հաւն Դիւայ , հարկանէ զնա դժնեայ կտցաւն , և ոչ ինչ ՚ի յաղթութիւն իւր խորտակեցեալ՝ դառնայ առ վեհն աստուածոց ։

Լեր ապա միշտ արդար առ սահմանակիցս քո․

և միշտ թաւական 'ի վանել զանիրաւութիւնս նոցա ․․ այսպէս ոչ միայն ոչ աղմկեսցեն զխաղաղութիւն քո, այլ և դաշնակցութեան քում լիցին հետամուտ․ պատկառելի կացցէ Հռովմ, և դու կարիցես յայնժամ յօգուտ 'ի կիր արկանել զանդորր պանծալի խաղաղութեան՝ առ 'ի տալ օրէնս ժողովրդեան ։ Այլ նախ քան զհաստատութիւն նոցին, արասցես դու քեզ օրինակ կարգաց միաբանութեան, և ապա առաջի արասցես զայն ժողովրդեան քում․ յայնժամ լաւագոյնք յօրինաց յանդիման լիցին մտաց քոց, և ժողովուրդն ընկալցի զայնոսիկ մտադիւրութեամբ ։ Յուշ լիցի քեզ, զի մարդիկ ազատօրէն 'ի մի վայր եկեալ են 'ի քաղաքաժողով ընկերութիւն, առ 'ի գտանել զնպաստս կարևորս յապահովութիւն իւրեանց և առ 'ի պէտս և 'ի սփոփանս կենաց ։ Ի խելամտութենէ ճշմարտութեանս այսորիկ յառաջ գան ամենայն տարերք օրինաց ։

Նախկին արգասիք օրինաց քոց լիցին կեանք դիւրին և աներկեան, զոր երկրագործութեան է հայթայթել․ վասն որոյ համարեսցիս պիտանեգոյն զգաս մշակաց, 'ի յարգի զնոսա կալցիս, յապահովեսցես զգոյս նոցա, օգնեսցես յաճումն նոցա, և արուեստին՝ որ կերակրէ զմարդիկ՝ մատուսցես զարժանին պատիւ ։ Ոչ բարգաւաճէ երկրագործութիւն առանց այլոց արուեստից․ ծնանի նա զնոսին, և վարձատրէ ։ Լիջիր դու նոցա պաշտպան, հրաւիրեսջիր զնոսա յաշխարհ

քո, և տեսցես զի արուեստք դիւրացուսցեն ըզ-
վաստակս մշակութեան, պարապեցուցեալ յայն
և կերակրեալ անտի բազմութիւն յոյժ քաղա-
քայնոց: Եթէ դաշտք և բլուրք տացեն զար-
դիւնս իւրեանց, գտցին մշակք ճոխք արարովք՝
որոց կարօտ իցէ այլ երկիր. և աստի յառաջ
գայցէ վաճառաշահ, որում օգնեսցես՝ Թողլով
զնա ազատ: Այլ յիշեսջիր միշտ, զի վաճառա-
շահ՝ որ տայ բարգաւաճել արուեստից՝ չկարէ
ինքն բարգաւաճել, բայց ըստ բարգաւաճանաց
մշակութեան:

Հաստահիմն կացուցեալ զերեսին զայսոսիկ
խարիսխս յաջողութեան պետութեանց, զմշա-
կութիւն ասեմ և զարուեստս և զվաճառաշահ,
պարապեսցես ապա 'ի սահմանել զայլ օրէնս՝
որոց անխտիր ամենայն կարգք քաղաքայնոց հպա-
տակ կացցեն: Նուազունք իցեն օրէնք քո Թուով,
որպէս զի ամենայն ժողովուրդն կարասցէ ուսա-
նել զայնոսիկ. և հիմն նոցա իցէ մարդասիրու-
Թիւն, որ է առաջին և սրբազան քան զամենայն
օրէնս, միայն 'ի բնութենէ սահմանեալ:

Զսա կալեալ քեզ կանոն անսխալ, կացուսցես
զտկարն յապաստանի 'ի բռնութենէ հզօրաց. և
տացես նմա զօրավիգն 'ի կեանս, և վրէժխնդիր
յետ մահու: Սահմանեսցես զիրաւունս առն ընդ
կնոջ, հրամայեսցես նոցա միաբանութիւն հա-
ւատարմութիւն և հեզութիւն. և Թոյլ տացես
նոցա զապահարզանս: Տացես հարց իշխանու-

թիւն անսահման 'ի վերայ որդւոց․ մի՛ երկիցես թէ գուցէ գերծանիցիս նովաւ․ բազումք են որդիք ապաշնորհք, սակաւք հարք անողորմք։ Շնորհեսցես պատրկազանց զքաղցր իրաւունս պատսպարան լինելոյ ռամկին, պաշտպանելոյ զնա և ճոխացուցանելոյ։ Պատուհասեսցես ըզստութիւն և զապերախտութիւն, և սպառնասցիս ամենայն յոռութեանց։ Օ քաղաքայնոց առ հասարակ աներկեան կացուսցես զպատիւ և զխաղաղութիւն, մեծատանց զինչս, աղքատաց ըզնպաստս, և որբոց զպատսպարան։

Յայնժամ Նումայ 'ի վերայ ածեալ, ասէ․ Ոչ ինչ զկրօնից ինձ ասես, ո՛ յաւէրժահարսն, որոց առաւելապէս շնորհապարտ գտանիմ։ Ընդդրստին 'ի տղայութենէ իմմէ խնամակալու եղև ինձ Դեմետրէ․ նա խոստացաւ ինձ խրատտու զԷգերիա․ և իբր զարժանի նմա կարիցեմ մատուցանել սպաս․ կրօնիւք լցի ինձ ածել 'ի քաղաքականութիւն զժողովուրդ իմ, և զգօնացուցանել զվայրենի բարս նորա։ Բարեպաշտութիւն բարեգութ առնէ զսիրտ․ և պարտ է 'ի սէր դից յորդորել զմարդիկ, առ 'ի տալ նոցա սիրել զմիմեանս։ Խորհիմ կացուցանել քրմապետս նորա, և սպասս զոհից առաւել մեծավայելուչս․ կարգել տօնս՝ որոց հանդէս մեծաշուք ձգեսցէ զմարդիկ 'ի կրօնս, միաբանեսցէ զնոսա առաւել ևս ընդ միմեանս, և կացուսցէ եղբարս 'ի մեհենի զայնոսիկ՝ որ քաղաքակիցք ևեթ են

միմեանց ։ Է և այդ ինչ խորհուրդ 'ի մտի իմում, ո՛վ յաւերժահարսն, զոր երկնչիմ յայտնել քեզ․ այլ քանզի ծածկագէտդ ես, ոչ ինչ երկբայիմ զի՛ ներեսցես ամբիծ դիտաւորութեան և աղիողորմ և խանդաղատելի կրից, որ տան ինձ 'ի խորհուրդն յայն մտաբերել։

Խոր 'ի սիրտ իմ տպաւորեալ բերեմ, Եգերիա, կրօնասէր մեծարանս առ դիս․ և լաւ համարիմ մեռանել քան յուրաստ կալ 'ի նոցանէ և մեղանչել իւիք առ նոսա ։ Բայց է ինչ էակ քան զամենայն ինչ որ է 'ի վերայ երկրի կատարելագոյն և սիրելի և առաքինի, որ զդիս իմ ոչ պաշտէ․ զնա կորուսի, և ողբամ զկորուստ նորա հանապազ ; և առանց նորա ոչ անդորր և ոչ բարեբաստութիւն քաղցրանան ինձ․ և անուն նորա կոչի Անայիս ։ Անայիս, անուն ցանկալի, որ արտասուս գորովոյ և ցաւոց տայ ինձ հեղուլ 'ի յօդելն իմում զայն, Անայիս մոգական դենին է պաշտօնեայ․ միակ պաշտէ նա աստուած, և երկրպագէ նմա 'ի պատկերս նորին յարեգական և 'ի հուր ։ Արեգակն և հուր են նոքին իսկ դիք մեր Ապոլոն և Հեփեստոս, զորս պարտ է և ինձ պաշտել․ կանգնեցից երկաքանչիւրոցն մեհեան ։ Եւ ոչ աստանօր զկայ առնուն իղձք իմ, այլ քաղցր է ինձ ընծայել հարկ իմն մեծարանաց և սիրոյ իմում Անայիսի, և կացուցանել քրմուհիս չորս, որոց միայն իցէ պաշտօն պահել անշէջ զհուր սուրբ 'ի բագնին Եստեայ․ հուրն այն միշտ կենդանանորոգ, հուր

սուրբ և անմահ, լիցի ժողովրդեան իմում նշանակ բնութեան, իսկ ինձ նշանակ սիրոյ իմոյ։ Քրմուհիքն չորեքին եստեանք՝ լիցին կուսանք. և առ 'ի մտանել 'ի պաշտօնն հարկ իցէ նոցա տալ առհաւատչեայ զամբիծ և զանապական կենացն, որպիսի էրն Նայիս։ Հանգոյն նմին պաշտօն մատուսցեն հրոյ, յորոյ 'ի պահ կան. և 'ի յիշատակ նորին, զոր 'ի դէմս ածցեն ինձ, գեր 'ի վերոյ զյարգ նոցա և զմեծարանս կացուցից, և տաց նոցա ժառանգել պատիւ արքունի։ Ակն ունիմ զի ներեսցես ինձ, ո՛ յաւերժահարսն, մատուցանել զայս խանդակաթ սպաս սիրուհւոյն իմոյ, որում շնորհապարտ դտանիմ վասն դուզնաքէիցս՝ որ են 'ի յիս՝ առաքինութեանց, և զոր ոչ ևս լիցի ինձ արդեօք տեսանել, այլ յիշատակ նորա ցանկալի յաւերժ անմահ կացցէ 'ի սրտի իմում։

Առ 'ի լռել յաւերժահարսինն վայրիկ մի, տագնապէր ընդ այն Նումա. այլ հուպ ընդ հուպ դադարեաց տագնապ նորա 'ի կրկնել բարբառոյն՝ որ ասէր. Արքայդ Հռովմայ, մեծարեմ զհաստատութիւն մտաց քոց, և ակն ունիմ զի ընկալցիս զփոխարէնն. ոչ արգելում չպատուել քեզ զՆայիս, այլ երկնչիմ զի մի՛ գուցէ առաւելազանց ընծայեսցես դու նմա պատիւ, և զանցանիցես 'ի սպաս կրօնից։ Դաստիարակեցար դու 'ի մեհենի. զգոյշ լեր, զի մի՛ քրմաբար Թագաւորեսցես։ Երկիւղածութիւն որչափ բարձրացու-

ցանէ զայր՝ որ 'ի պատշաճ չափուն ունի զայն , նոյնչափ և նուաստացուցանէ զանցեալն ըստ չափ ։ Սիրտ բարեգործով՝ դիւրաւ զառածանի յայն . և աղէտք սիրոյ յաճախեն զվտանգն . պարտ է մտաց քոց խուսել 'ի վտանգէն՝ խելամուտ առնելով զքեզ , զի մարթ է թագաւորի երկիւղածի գոլ այր մեծ , այլ նանրահաւատ թագաւորի ոչ ևս ։

Ոչ յապերախտութիւն և 'ի մոռացօնս դից խրատեմ զքեզ , քաւ լիցի , պատուեա զնոսա , Նուման , քանզի և պարտիս իսկ . այլ պատուեա զնոսա , ծառայելով մարդկան ։ Ո՛չ ճախողակի երկիւղածութեան զճղճիմ սպասդ , զորս նա ինքն հնարեցաւ . և պահեսջիր զպատուէրս կարևորս , զորս քեզ ուսուցանէ ։ Նա մանաւանդ գոհացող լեր զԴեմետրեայ . ընթա ընդ անդաստանս՝ զգեցեալ զձև մշակի , խառնեա՛ց 'ի պարս վաստակաւորաց 'ի դաշտի՝ որք զքեզ համարեսցին եղբայր վաստակակից . խօսեա՛ց առ նոսա զօրինացն Նումայ . խելամուտ լեր զեղծմանց և դժնդակ հետևանաց նոցին . դատեա զայնոսիկ առ 'ի խրախուսել և զայլս 'ի դատումն , և ցանկա լսել պարսաւանս ինչ զայնցանէ քան զգովասանութիւնս բազումս ։ Այց արա 'ի հիւղ գեղջկին , լեր ականատես կարօտութեանց նորին . գգուեա զմանուկ անձորձ՝ որ լայ առ մահիճս ախտակիր մօրն , և մխիթարեա զհայր նորա . յուսադիր լեր նոցա օգնականութեան յերկնուստ կամ յարքունուստ ։

Այլ 'ի դառնալ քում յարքունիս, առաքեա նոցա հաց և ձորձս և ցորեան առ 'ի սերմանել։

Ահա ապաս՝ զոր մարթ է քեզ մատուցանել Դեմետրեայ. ընդ այս հաճեսցի նա առաւել քան ընդ արիւն բիւրուց երնջոց. և զբարեպաշտութեանդ քո ընկալցիս ընդ հուպ զվարձս։ Ծաղկեսցեն հունձք զերեսս երկրի, լցցին բնակութեամբ գիւղք և աւանք. առատութիւն տիրեսցէ ընդ դաշտորայս, հօտք բազմահօյլք բառաչեսցեն ընդ դալարագեղ արօտս. հնչեսցեն հովիտք 'ի նուագս ցնծութեան, և հովիւք և մշակք ձոխք և խաղաղաւէտք երանաւէտեալք խնամովք քովք՝ ոչ հանգիցեն 'ի քուն՝ առանց մաղթելոյ 'ի դից պահել զբարեգութ արքայն իւրեանց։

Այլ 'ի բարբառել յաւէրժհարսինն այսպէս, գոչեաց Նումա 'ի խնդութենէն. Ո՛վ դիք խնամակալ, յորմէ ակն ունիմ բարեբաստութեանս իմում և բարեբաստութեան ժողովրդեանս առ հասարակ. որ հարկ և որ ճակատագիր անողորմ խափանէ զերեսս քո յինէն. դու որ լնուս զիս պարգևօք բարերարութեանդ, դու որ այդպէս գորովանօք կարեկից լինիս ինձ, զո՞ւրկ մինչև 'ի սպառ թողուցուս զիս 'ի քաղցր բերկրանաց տեսանելոյ զբարերարդ իմ, և ծածկեցես 'ի սպառ յաչաց իմոց 'ի քօղ անթափանց։

Կրկնեալ անդրէն բարբառոյն, ասէ. Ո՞ր խորհրդեր, Նումա, բառնալ զքօղն. կորուսանիցես դու զիս անդարձ. այլ եկ զհետ խրատուց իմոց,

և զուն գործեա յարդարել աներկևան զբարե-բաստութիւն ժողովրդեան քո, և ես խոստանամ քեզ և երդնում յիշխեցողն երկնից, զի յաւուր՝ յորում լիցիս դու վեհ 'ի Թագաւորս՝ ծանիցես և տեսցես զԵգերիա ։ Եւ զայս ասացեալ, ոչ ևս պատասխանէր բարբառն, ոչ առ հարցուածս և ոչ առ շնորհակալիս Նումայ ։

Իսկ Նումայ փութացեալ զյաւէրժհարսինն յօգուտ արկանել զխրատս, դարձաւ յարքունիս իւր 'ի խորհել. և 'ի վաղիւ անդր պարապէր 'ի կացուցանել իւր ատեան խորհրդոյ ։ Եւ ընտրեաց խորհրդականս իւր 'ի պատրկազանց զհմուտս և զառաքինիս, յաւելեալ 'ի նոսա նոյնչափ և 'ի ռամկէն. և 'ի զարմանալ ազնուականացն ընդ խառնումն իւրեանց ընդ ռամկին, ասէ Նումա. Ա՜ ինչ դժպհի է ձեզ խառնուրդս այս 'ի պատերազմունս, խորհրդականք իմ. և արդ ինձ օգտակար իսկ է յատենիս ։ Ըստ առաւել յոյժ զռամկէն լիցի ինձ հոգ քան զազնուականաց. պարտ է ապա զի գլխաւորք ռամկին պաշտպանեսցեն աստ զիրաւունս իւրեանց ։ Պարտ է զի խորհրդականքդ այդոքիկ առաքինիք, որք ոչ կեան յարքունիս իմ, խօսեսցին ընդ իս համարձակ և խրատութեամբ իսկ, որպէս ոչ են սովոր խորհրդականք դրանիկք. պարտ է զի յըմբռնել իմում 'ի պատրանս ամբարտաւանութեան կամ փաղաքշանաց ընդդէմ բարեբաստութեան ժողովրդեանս իմոյ, ռամիկքդ այդոքիկ ասասցեն ցիս. Արքայդ

Հռովմայ, մի հաւատար դոցա, զի ճանաչեմք մեք զթշուառս :

Օգնականութեամբ ատենին, որում նախա-գահ կացոյց զծերունին Մետիոս, հնարէր Նումա հնարս նախ քան զամենայն 'ի շիջուցա-նել զհեռ հռովմայեցւոց ընդ սաբինացիս, որ մի-այն բաւական էր եղծանել զբարեբաստութիւն աշխարհին : Այլ առ 'ի խառնել ընդ միմեանս զազգսն երկոսին, բաժանեաց զամենայն բնակիչս Հռովմայ 'ի ցեղս. և նոյնհետայն ցեղք իւրա-քանչիւր, կազմեալք անխտիր 'ի հռովմայեցւոց և 'ի սաբինացւոց, ազատք 'ի կուսակցութենէ՝ վա-ռեցան 'ի նոյն նախանձ հայրենեաց : Այլ արքայն իմաստուն, 'ի կացուցանել ընդդէմ ազգային խրոխտանաց զնախանձ օգտի հասարակաց, ե-տես անդէն խափանեալ զհերձուածս, և զազգսն զերկոսին 'ի մի կացեալ :

Յայնժամ կառոյց մեհեան միաբանութեան, և միւս այլ՝ հաւատարմութեան գթութեան և արդարութեան. կարգեաց պաշտօն Տերմինեայ դիցն սահմանաց՝ յառհաւատչեայ իւրաքանչիւր ստացուածոց. և կանգնեաց բագին բարեկամու-թեան հասարակաց, որ է գլուխ առաքինու-թեանց և ծնօղ այլոցն ամենեցուն :

Վառեալ 'ի սէր ժողովրդեան իւրոյ՝ յառնէր վաղ քաջ ընդ առաւօտն, հետազօտել զաղբիւրս չարեաց և խորհել զօգտակարս. և վաստակեալ առանձինն մինչև 'ի ժամ գումարելոյ ատենին,

անդ առաջի առնէր խոհականութեան բարեկա-
մացն զտեսութիւնս մտաց իւրոց, կամ մանա-
ւանդ զթելադրութիւնս սրտի իւրոյ. և վէճ'ի
ներքս արկանէր զայնցանէ որպէս ոք 'ի խորհրդ-
դականաց: Այլ 'ի չհաւանել մտաց իւրոց ընդ
փաստս հակառակ կարծեաց, վճռէր որպէս ինք-
նակալ:

Թէ վստահէր 'ի հանճար իւր առաջնորդական,
և օրէնս ինձ եդեալ էր անձին՝ որով դուն ուրեք
վրիպէր. զի զորոց խորհէրն, ընդ նոսա զանձն
իւր դասէր: Եթէ զմշակաց օրէնս տայր, ընդ
մշակս զանձն համարեալ՝ ասէր ընդ միտս իւր.
Եթէ ես էի, զինչ խնդրէի 'ի թագաւորէ. յա-
պահովել զինչս իմ, խնամել զարարս իմ, և պաշտ-
պանել ինձ ընդդէմ թշնամեաց և քաղաքայնոց
հզօրաց: Իսկ 'ի վայելել 'ի շնորհս յայսոսիկ՝ ար-
ժան է, զի հանից նմա մասն ինչ 'ի հնձոց՝ զորս
քրտունք իմ բերցեն. այլ պարտ է զի մնասցէ ինձ
բաւական առ 'ի կերակրել զկինն իմ և զորդիս,
և առ 'ի սերմանել անդրէն զերկիր իմ: Զայսո-
սիկ խորհեցեալ Նումայ այսպէս, ձեռնարկէր
ապա 'ի հրովարտակն. և երկրագործք գոհք
գտանէին:

Եթէ պատերազմ նմա առաջարկէր ատեանն,
խնդրէր համար ճիշդ զծախուց առ այն, և զօգ-
տիցն որ անտի: Իսկ ապա 'ի հաշիւ ածէր որ
ինչ մարթէրն նմա նովին արծաթով առնել, բա-
նալ առուս, զլինձս ցամաքեցուցանել, մշակել

զխոպանս. և համեմատեալ զհաւաստիս զայսոսիկ շահս ընդ յաղթութեանն՝ որ միշտ էր կեղակարծ, շառագունանս սովին պարզ համեմատութեամբ ածէր այնոցիկ՝ որ 'ի տարակուսի կային: Իսկ Յուլիա առանց կշտամբելոյ զվրիպակ կարծիս նոցա, յաւելոյր ևեթ. Թողում զճապաղիս մարդկայնոց արեանց, որոց գեր 'ի վերոյ են արժանիք քան զոսկւոյ:

Զմեծ մասն աւուրն պարապեալ 'ի կարգաւորութիւն կարևորացս այսոսիկ և յանձնել իրաւունս, սեղանակիցս ապա անպաճոյճ ճաշուն իւրոյ առնէր զխոհականագոյնս և զծերագոյնս 'ի խորհրդականացն: Իսկ ապա երթայր յանձանօթս ածել նպաստս ումեք 'ի թշուառաց. ոչ 'ի հասարակաց գանձուց առեալ զպարգևսն, քանզի խնայէր յայնոսիկ արքայն առատաձեռն՝ ևս և առ 'ի սփոփել զտառապեալս, այլ ասէր. Այսոքիկ զքօսանք իմ են, և ոչ է պարտ աշխարհին տուժել ընդ իմ: Իսկ ծախէր 'ի բարերարութիւնս յայսոսիկ զարծաթն սահմանեալ 'ի թոշակ թիկնապահաց՝ որոց ոչ կարօտէր, 'ի ռոճիկ սեղանոյ իւրոյ՝ որ սակաւապէտն էր, և 'ի պէտս հանդերձից իւրոց՝ զորս ոչ ստէպ նորոգէր:

Այսպէս զբաղումն բարեգործով մարդկան ըսթափեցուցանէր զնա 'ի պաշտամանց թագաւորի. և զօրհանապազ ընդ երեկս 'ի կատարել զամենայն զպարտս իւր՝ երթայր տալ համար Եգերեայ զամենայն գործոց իւրոց, և խօսակցութեամբ առնուլ 'ի նմանէ խրատս վասն վաղուին:

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

Digitized by Google

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Հերակլիա գումարեալ ընդ Թագաւորս բաղումս, գայ պաշարել զՆումա 'ի Հռոմ: Հասանեն Կամիլլա և Լեոնդ, ածեալ զերի: Գիշերախառն ասպատակ Լեոնդեայ: Հասանել մարսից յօգնութիւն հռովմայեցւոց, և ճակատել բանակայն երկոցունց 'ի մարտ: Ատենաբանել Նումայ, և զէնընկեց առնել զթշնամիս: Մահ Հերակլեայ, և խաղաղութիւն աշխարհին: Փակել Նումայ զմեհեան Յանոսի, և դնեալ անդրէն զՄինայիս՝ առնուլ զնա 'ի կնութիւն:

Digitized by Google

ՆՈՒՄԱ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍ

ԳԻՐՔ ԺԲ.

Այնքան բազմահոգ խնամք և վաստակք առ 'ի յարդարել զբարեբաստութիւն հռովմայեցւոց, գրեթէ ոչ ինչ սփոփէին զվիշտս Թագաւորին : Նուման, հեռի 'ի սիրուհւոյն, ինքն ևեթ յամենայն ինքնակալութեան իւրում էր ողբալի : Արձակեալ էր նորա առ ամենայն ազգս Իտալիոյ խնդրակս զԵրադաշտայ և զգստերէ նորին, և ոչ ուստեք առեալ զրոյց · քաջն Լևոնդ ոչ ևս դառնայր, և ժամանակն անցանէր : Արքայն ևեթ սգաւոր, 'ի մէջ ժողովրդեան՝ որ պաշտէրն զնա, ողբայր զսիրուհին իւր, կարօտէր բարեկամին իւրում, և զարհուրէր 'ի Հերսիլեայ :

Ոչ յամեաց Ամազոնն կատաղեալ յայտնել զզայրոյթ իւր · և ահա փոշի մրրկեալ եղանէր դիզանայր յանկարծ յերեսաց Լատինի : Փարատեցաւ մառայլն, և փայլատակէր նիզակախուռն սպառազինութիւն : Շուկ խառնաձայն, աղաղակ զօրաց, խրխնջիւն երիվարաց, կոփիւն վա-

հանաց գայլին և սաստկանայլին . հանգոյն հիւսի-սայնոց սաստիկ հողմոց, որ 'ի խորոց անձաւաց յերկրի մռնչմամբ 'ի դուրս յարձակեալ, և մըր-րիկս և աւերածս զհետ ձգեալ, զան հասանեն՝ արմատախիլ զմայրիս առնելով և զծայրս :

Ընդ հուպ 'ի բարձանց պարսպացն Հռովմայ նշմարին բիւրք բիւրուց զօրաց : Առաջի նոցա Ռու-տուլք պարածածկեալք զրահիւք, զինեալք 'ի տէգս երկայնս՝ որոց ծայրք պողովատիկք կազմէին զռազմն առաջին : Խաղայլին գայլին կուռ զմի-մեամբք մածեալք, վահան ընդ վահան կցեալ, սա-ղաւարտք ընդ սաղաւարտս յարեալ, և ցցունք նոցա ծածանէին ընդ օդս որպէս որայք 'ի դաշ-տի : Տուրնոս զօրավար նոցա, խրոխտն Տուրնոս, Թոռն արժանաւոր դիւցազին համանուան իւ-րոյ, խիզախէր հասանել մարտնչել ընդ զաւա-կըն տրովականն . և հարեալ 'ի գեղ Հերսիլեայ, երդմամբ խոստանայր մատնել 'ի ձեռս նորա զերի զՆումա :

Զհետ նոցա գայլին կամպանիացիք, դունդ տկար՝ այլ բազմամբոխ . և զօրավար նոցա նոյն ինքն Թագաւորն, զոր Լեոնդ կալաւ յԱպքսենտ : Զհետ նոցա Սոլկացն գումարտակք, աղե-ղամբք և նեթ զինեալք . և զօրավարեր նոցա քաջն Արիսբէ, որոյ զբօսանք էին կապել ընդ իրեարս զոյգս աղաւնեաց, և արձակեալ զնոսա 'ի Թռիչս՝ հասանել նետիւ զկապ նոցա, առանց մեղանչե-լոյ 'ի Թռչունսն :

Պայլին խառն 'ի խուռն զհետ հիրպեցիք զի-նեալք լախտիւ, և մորթովք գազանաց ծած-կեալք։ Որք պարտեալ 'ի Հռոմուլեայ, առ 'ի խնդիր խաղաղութեան հարկեցան թողուլ նմա կառուցանել 'ի մէջ աշխարհին իւրեանց ամրոց անառիկ, և պահականապանս 'ի նմա բնակեցու-ցանել հռովմայեցիս. և որք 'ի վրէժխնդրութիւն նախատանացն գուն գործեալ տիրել ամրոցին, և 'ի դերև ելեալ, կամէին զվրէժ քինու իւրեանց հանել ընդ Հռովմ։ Սայրենւոյ ազգին զօրա-վարէր վայրենագոյն ևս ոք մարսիկ՝ ահարկուն Րէլոն զաւակն Կակոսի, որ և ինքն բոլորոքէր տարփմամբքն Հերսիլեայ, և մաշէր նախանձու ընդ փառս Ռոմուղեայ՝ զոր կարծէր 'ի Հռովմ առ Կրումայ. և էր նորա արգելեալ զօրացն՝ մի յարձակել յերկասին ևս յատախան, անձին պա-հեալ զփառս մարտնչելոյ ընդ նոսա։

Զհետ ամենեցուն գային վեստացիք, որք աղեղամբ ևեթ մարտնչէին՝ պատսպարեալք յաս-պար 'ի սպիտակ. զրահք նոցա թուխք և մրրուսք ձաղկահերք արկանէին արհաւիրս։ Ծերունին Մեսապոս հայր Կամիլլայ թագաւորէր նոցա տակաւին. որ յետ կորստեան դստերն՝ անձնա-տուր լեալ 'ի նիզակակիցս իւր 'ի հիրպեցիս, հնազանդէր նոցա. և թէպէտ չէր ինչ նմա փոյթ զՀերսիլեայ, զինուորէր 'ի պատերազմն դրդեալ 'ի նմանէ։

Երևելի 'ի մէջ բանակին, որպէս արմաւենի

'ի մէջ Թփոց պատանեաց , ամբառնայր օրիորդն դուստր Հռոմուլեայ ։ Արկեր նա 'ի գլուխ սաղաւարտ փայլուն՝ պատեալ 'ի պսակ ոսկի , յաջումն գեղարդունս կրկնակ , և 'ի ձախումն զվապարն պարգև Դեմետրեայ՝ առհաւատչեայ անշուշտ յաղթութեան , զոր Նումայ իսկ թողեալ էր 'ի նա ։ Ամազոնն այն խրոխտ հեծեալ 'ի կառս՝ զոր ձգէին ձիք սեաւք , գնայր գայր և սրանայր ընդ ռազմն առ հասարակ զօրացն , ումեմն զուարթերես , այլում սպառնանկատ , զերկչոտս խրախուսէր , զյամառագոյնս և ևս գրգռէր . և ցուցեալ զպատնէշս Հռովմայ , ասէր . Ով ինուորակիցք իմ, ահա ստացուած իմ, ահաւասիկ ժառանգութիւն իմ. դարձուցէք զդա յիս , և հատուցից ձեզ զամենայն աշխարհակալութիւնս հօր իմոյ ։ Սիրտ իմ և աջ , երդուեալ 'ի դիս , լիցին մրցանակ գլխոյ Նումայ ։

Զայն իբրև լուաւ ամեհին Նելոն , դիւրագին յոյժ զմրցանակն զայն զմեծ բողոքէր ։ Բայց Տուրնեայ ժպտելով ընդ խրոխտումն խուժադուժ մարսկին , ակնարկեաց 'ի նա արհամարհանօք , և դարձեալ հայեցաւ սիրատարփ աչօք յօրիորդն արքայազն ։ Իսկ վոլսիկն Նրխալէոս անտես ըզհրապոյրսն արարեալ զսիգլին Հերսիլեայ , պանծայր զի ինքն միայն վասն փառաց մարտնչէր ։

Տարածանէր 'ի դաշտին զօրն բազմամբոխ , մերձենայր գայր 'ի Հռովմ, և ոչ յոյժ 'ի բացեայ 'ի պարսպացն բանակ հարկանէր ։ Նրհա-

ւորք կալան զքաղաքն, և բնակիչք դաշտացն հանդերձ ընտանեօքն արտաստուալիցք, բարձեալ բերելով՝ որ ինչ մարթէրն նոցա զերծուցանել, հասանէին անդր յամենայն կողմանց. ծերք և կանայք դիմէին 'ի մեհեանն, և տղայք սրտատուչ կական բարձեալ ողբային. քաղաքացիք առ հասարակ 'ի զէն ընթանային, մինչև երկնչել զօրականին Մնալ ապազէն. ժողովուրդն համօրէն զարհուրեալ յերեսաց բազմութեան թշնամեաց, ոչ յայլ ինչ յուսայր՝ բայց 'ի թագաւորն իւր:

Բայց Նումա նախատես ամենայնի՝ անխռով 'ի տեսիլ վտանգին կայր. ոչ պարէնք պակասէին նմա, ոչ զէնք, և ոչ գունդք քաջամարտիկք և յոգնախումբք: Սակայն խնայէր զնոսա յաշխատութենէ ընդունայն պահպանութեանց, խնամէր զզօրութիւն նոցա, հսկէր պիտոյից նոցա, և փարատէր զերկիւղ 'ի բնաւից: Աստահ 'ի նախահոգ զգուշութիւնս իւր, ոչ այլ ինչ հոգ էր նմա՝ բայց զի Լեոնդ ոչ էր անդ, և զի թշնամիք արգելուին զանտառն Էգերեայ: Նա իբրև այսպէս անօգնական 'ի խորհրդակցաց՝ խորհէր միայնակ 'ի գիշերին հնարս պառակտելոյ զբազմութիւն թշնամեաց., ապա եղև նմա զի զօրականք երեք առ դրունս Հռովմայ ձերբակալեալք՝ խընդրէին յանդիման լինել նմա. և հրաման ետ ածել զնոսա առ ինքն: Նա ընդ ակնարկելն 'ի նոսա՝ ծանեաւ զԼեոնդ, և դիմեալ գիրկս

էարկ նմա ձայնիւ ցնծութեան. Ո՜վ եղբայր իմ, տեսանեմ ուրեմն զքեզ վերստին. և ո՞ւր է Լէնայիս, ո՞ւր կարիցեմ գտանել զնա, իցէ՞ 'ի վերայ իմ դաստակնիք ողբալոյ զնա մինչև 'ի սպառ։

Իսկ Լեոնդ փարեւալ զնովաւ խանդաղատանօք, ասէ. Ի դերև ելին ամենայն հետազօտութիւնք իմ. անցի ընդ ամենայն հարաւակողմն Իտալիոյ, և չեղև ինձ գտանել զհետս օրիորդին և զծերունւոյ հօր նորա։ Այլ լուայ զվտանգն՝ որ հասանէ քեզ, տեսի զազգս գումարեալ 'ի վերայ քո՝ գալ պաշարել զքեզ 'ի Հռովմ, և փութացայ յօգնութիւն քոյ։ Յոյս գտանելոյ քեզ նիզակակիցս՝ համարձակեցայց զիս գնալ առ Մարսս. իշխեցի կոչել զնոսա 'ի մի վայր, և ածեմ.

Քաղաքակիցք իմ, հրամայեցիք դուք ինձ գնալ տարագիր յաքսոր. այլ իղձք օգնելոյ ձեզ յաղթեցին յիս երկիւղի յանդիմանն լինելոյ ձեզ ընդդէմ հրամանի ձերոյ։ Թէպէտ բարեկամք և թէ թշնամիք իցէք հռովմայեցւոց, ահա դէպ ժամանակ ընկճելոյ զնոսա կամ յանկուցանելոյ 'ի ձեզ 'ի սպառ։ Դուստր անողորմ յելուզակին Հռոմուլեայ՝ որ եկն յարձակեցաւ 'ի յարկս մեր՝ յարուցանէ զազգս ընդդէմ Հռովմայ, և ընդդէմ արդարոյն Նումայ՝ որ հզօրագոյն պատսպարան եղև ձեզ պանծալի խաղաղութեանն։ Ի գումարել ձեր ընդ դստերն Հռոմուլեայ՝ դրժէք աշխարհական ուխտին, ապաշնորհք գտանիք և

վերջացեալք 'ի լաւութենէ ։ Թերեւս օգտակար լիցի ձեզ պատերազմդ. բայց թերեւս օգտակարագոյն առաքինութիւնդ ձեր յօգնելդ Նումայ ։ Նուման զերծեալ ձեօք 'ի վտանգէն՝ դարձուսցէ 'ի ձեզ զՄ՝ւրոմնկս , շնորհեսցէ ձեզ զպատիւ քաղաքացւոյն Հռովմայ , և կացցէ զձեզ առ եղբարս ։ Ո՛ր արարն ընդ ձեզ արդարութիւն՝ և գթութիւն մինչ թշնամին ձեր էր , զի՞նչ ոչ արասցէ ընդ ազատարարս իւր ։ Մ՝իշտ իսկ արդեօք , այլ առաւել ևս աստ , ով Մարսիկք , օգտակարագոյն կողմն գտանի առաքինութեան. սակայն ընտրեցէք , կամ յաւելուլ յամբոխ խուժադուժ ազգացն՝ որոց առաջնորդէ զուսար անողորմ ձերոյ թշնամւոյդ , վաղ իսկ շաղախեալ յոճիրս բազումս , և որ արդ մխէ զդաշոյն 'ի կողս հայրենեացն , և կամ դիմել յօգնութիւն արդարագունին և լաւագունին 'ի թագաւորս , դիւցազին՝ որ եղև ինձ յաղթող , և որ պաշտպան եկաց իրաւանց ձերոց 'ի կռել զուխտ խաղաղութեանն , յոր տակաւին կապեալ կայք ։

Մ՝ինչ չև աւարտեալ իմ զբանս , և ահա ձայն բարձին ամենեքեան միաբարբառ. Հա՛պա դիմեսցուք յօգնութիւն Նումայ , և Լեւոնդ կացցէ մեզ զօրավար ։ Յայնժամ ասեմ. Բա՛ւ լիցի հայրենակիցք իմ բարեգութք , այլ յողդողդք . որ սիրէքդ զիս , այլ տարագիր զիս արարիք . չկարեմ զօրավարել ձեզ ։ Մ՝արսկի ումեք պատիւդ այդ անկ է . իսկ ես , յորմէ հետէ թագաւո-

բեաց՝ Նումա 'ի Հռովմ, եղէ հռովմայեցի ։ Ի բեկանելն իմում դիցն օգնականութեամբ զկաղամախսն՝ զոր 'ի վիճակ ընտրութեան զօրավարի սահմանեցիք , դրդուեցաւ ծառն այն 'ի զօրութենէ չորից ոստոցն իւրոցն՝ որ հզօրագոյնք արդեօք էին քան զիս ։ Երկու 'ի նոցանէ , Լիգեր և Պենթէոս , անկան 'ի պատերազմի ։ Աւլոն զօրավարէ հիրպեցւոց , իսկ ծերունին Մոփանոր ոչ ևս է ։ այլ կեայ տակաւին կորովին Աստոր , հանբակն Ապողոնի ցանկալի , այն որ 'ի տղայ տիոց եկաց նշանաւոր ։ Եթէ մանկութիւն նորա զձեզ երկմտեցուցանէ , պարծանք նորա գեր 'ի վերոյ քան զհաստակն են , և մանկութիւն յաճախէ ըզպարծանս նորա ։ կորովին Աստոր կացցէ ձեզ զօրավար , ով մարսիկք ։ և Ապողոն ինքնին , որում սիրելի է նա , առաջնորդեսցէ բանակիդ ձերում ։ Իսկ ես փութամ ձեպիմ և չկարեմ մնալ չուոյ զօրականիդ , դիմեմ աւետել՝ Նումայ՝ զի Մարսք առաքինագոյնք յամենայն ժամանակի քան զամենայն ազգս գտանին ։

Բարբառք բիւրաւորք կարձնեցին զձիսս իմ ։ պատանին Աստոր դիմեաց 'ի գիրկս իմ, և իմ յանդիման կացուցեալ զնա Մարսից , կալեայ զասպարն 'ի վեր՝ յորոյ վերայ կարդացին զնա զօրավար ։ Եւ զի փութայր նա հասանել քեզ յօգնութիւն , աճապարեցի ես կանխել քան զնա յափշտակել 'ի սաբինացւոց իսկ զպարծանս նախայարձակ շահատակելոյ 'ի վերայ քո ։

Digitized by Google

Իբրեւ զայն լուաւ Թումա , անկեալ զպարանոցաւն Լեւոնդեայ՝ ոչ եւս կարէր բաժանել 'ի նմանէ : Իսկ չքնաղագեղն Կամիլլա հանեալ ըզսաղաւարտն 'ի գլխոյ իւրմէ , մատեաւ առ Թումա , եւ ասէ . Այս ո՞չ իսկ ճանաչես զիս : Այս ձայն բարձեալ Թումայ , կալաւ զձեռանէ նորա , եւ համբուրէր զայն ստէպ եւ թանայր արտասուօք . եւ մինչդեռ քաղցր բերկրանօք մերթ 'ի Կամիլլա եւ մերթ 'ի Լեւոնդ զաչսն դարձուցանէր , յառաջ մատոյց Լեւոնդ զպատանի զոմն մարտիկ , որ զտեսանէր իւր դնէր առ ոտս Թումայ : Զարմացաւ թագաւորն . հայէր 'ի նա , եւ տեսք կերպարանաց պատանւոյն ոչ անծանօթք թուէին նմա . այլ ոչ կարէր յիշել թէ ուր տեսեալ էր զնա : Յայնժամ Լեւոնդիոս ասէ . Ո՞չ յիշեցես զորդի արքային Կամպանիոյ , որ հրաժարեաց 'ի զօրավարութենէ հայրենի բանակին՝ առ 'ի կալ հարիւրապետ 'ի զօրս Հռոմուլեայ , եւ որ ապա տուաւ Մարսից պատանդ խաղաղութեան : Այս արդ զի արքայն Կամպանիոյ դրժեաց դաշինսն , քեզ զորդի նորա աւանդեն Մարսք , դերի զնա ածեմ առ քեզ : Իսկ Թումայ կարկառեալ զաջ իւր առ արքայորդին , ասէ . Ոչ դերի , այլ բարեկամ է դա իմ . եւ լիցի դա ինձ սիրելի , թէպէտ եւ հայր դորա գումարեալ իցէ ընդ թագաւորս՝ որ պաշարեն զիս 'ի մայրաքաղաքիս :

Յայնժամ եհարց Լեւոնդ զհանգամանս բանակի միաբանելոցն , եւ անձկայր գործել ինչ 'ի վա-

զիւ անողը գործ քաջութեան ։ Իսկ Նումայ զաչս ՚ի վայր արկեալ՝ յոգւոց հանէր , յիշեցուցանելով նմա , զի առ Հերսիլեայ կայր վահանն սուրբ , առհաւատչեայ յաղթութեան կրողին զայն ։ Այլ յաւելոյր՝ թէ յորչափ վահանն այն կայր ՚ի ձեռին նորա , ոչ կամէր ինքն փորձել զբախտ պատերազմի ։ Լեոնդեայ իսկ հաճոյ թուեցաւ խոհականն զգուշութիւնն , և վախճանն արար բանիցն՝ որ շառագունանս ածէին սիրելոյն ։ Այլ ապա էած Նումա զԿամիլլա և զԼեոնդ ՚ի գեղեցկագոյն կողմն ապարանիցն . և զԿապիս յանձնեալ սպային , լի խնդութեամբ մեկնեցաւ գնալ տալ զանձն քնոյ ։

Յայնմ վայրի բարեկամութիւն թելադրեաց Լեոնդեայ խորհուրդ քաջայանդուգն . այլ ծածկէր զայն ՚ի Կամիլլայ , թէ գուցէ չկամիցի դիմադրաւել ընդ իւր ՚ի վտանգ ։ Այլ ՚ի քուն լինել նորա՝ յարեաւ էարկ զիւրև զառիւծենին , և զինեալ լախտիւն՝ դիմէ հանդարտաքայլ ՚ի մի ՚ի դրանց քաղաքին , որ բացաւ առաջի նորա ։ Աև այնակ ՚ի դաշտին ակնարկեալ շուրջանակի՝ ետես զբանակ թշնամեաց , և զհուրս առաջապահիցն գրեթէ շիջեալ . դիտէր թէ ընդ որ կողմն մարթէր նմա մատչել անտեսաբար . այլ լուսին ՚ի ճաճանչագեղ կառացն իւրոց սփռէր լոյս պայծառ ։ Ուխտ եդ Լեոնդ աստեղն գիշերոյ , և զայս մատոյց նմա աղօթս .

Ո՛վ քեզ կարդամ , ո՛վ Փեբէ , ստուերացն

զճառագայթս քո ։ Դու ոչ երբէք ձեռնտու լինիս եղեռան . ոչ աստ յանդուգն տարփաւոր զառիթ բաղձիցն խնդրէ յափշտակել , և ոչ մարտիկ 'ի փառասիրութենէ դրդեալ . քաւ լիցի , դիցուհիդ սիրող զգաստութեան . ազնուականագոյն իղձք խրախուսեն զիս , սուրբ և անապակ սէր բարեկամութեան ։ Գնամ թափել զժառանգութիւն սիրելւոյ իմոյ , գնամ քաւել զմեղս զոր ետ նմա գործել Սէր , անողորմագոյնն 'ի դից' որում դու ոսոխդ պարծիս գոլ ։ Ո՛վ դիցուհիդ , պատերազմն այս քո է և առաքինութեան ։

Մինչ դեռ բանքն 'ի բերան նորա կային , և ահա ամպք ածեալ զլուսնիւ' ծածկեցին զարծաթափայլ անիւ նորա ։ Ի տեսիլ բարեգուշակ նշանին քաջալերեալ , դիմեաց դիւցազնն 'ի բանակ անդր , հաս յառաջապահս . նոքա 'ի դիտակ դիւցազինն հայեցեալ և 'ի լախտ , համարեցան զնա զոք 'ի հիրպեցւոց անտի ։ Դիտէր իսկ Լեոնդ զբարբառ նոցա , և անցեալ զնոքօք անխափան' միջամուխ եղև 'ի բանակն , ուր զօրականն ծանրացեալ 'ի քնոյ և 'ի գինւոյ' նիրհէր խառն 'ի խուռն տարածեալ առընթեր զինուցն և կառաց ։ Մարթէր նմա սրախողխող զբազումս 'ի նոցանէ առնել , այլ անազդ էր մարտն , և չէր հնար Լեոնդեայ մտաբերել 'ի նախճիրն ։

Ոչ երկիւղ և ոչ զայրոյթ աղմկէր զնա . ետես նա զՍ՝ւլոն տարածեալ ընդ երկիր , ասպար ընդ գլխով , և տապար անհեթեթ առընթեր . յու-

զեալ տագնապեալ յերագ անդոհական՝ Թոթո-
վէր նա զանուանս Լեոնդեայ և զՎրումայ անի-
ծիւք ։ Յայնժամ դիւցազնն անդէն զառաջինն
վերացուցեալ զվախտ իւր , ապա իբրև յինքն
եկն՝ ամփոփեաց զայն իսկոյն , և զտապար ևեթ
ամեհուոյն Տուլոնի եբարձ ։

Նոյնպէս ապա զխորան Հերսիլեայ ամայի 'ի
պահապանաց , և եմուտ անդր աներկիւղ ։ Ննջ-
էր դուստրն Հռոմուլեայ խոր 'ի քուն ․ բայց
Լեոնդեայ պատաղեալ 'ի խնդիր ասպարին քան
'ի տեսիլ արքայազն օրիորդին , դիտէր շուրջա-
նակի զգանձն անտես 'ի մԹան ։ Նա ահա ան-
ցին 'ի բաց ամպք յերեսաց լուսնի , և ճառա-
գայԹք նորա դողդոջունք ցոլանային ընդ վա-
հանն ոսկի ։ Յափշտակեաց զայն Լեոնդ , և
ստանձեալ զաւարն ցանկալի և զտապարն Տու-
լոնի , դարձաւ ընդ նոյն ճանապարհ , անց միւս-
անգամ ընդ բանակն , և 'ի բաց ել անխափան յա-
ռաջապահից անտի ։ Նա մինչ դեռ աներկեան և
լի խնդուԹեամբ մատուցանէր գոհուԹիւնս Փե-
բեայ և Պիշէրոյ և բնաւից իսկ դից , լսելի
լինէր յետկուսէ աղաղակ և շաչիւն զինուց , այն
ինչ արևածայրք արձակէին ։ Պակեաւ Լեոնդ ,
լուաւ , հայեցաւ , ետես կին մի աղեղնաւոր փա-
խըստեայ յերեսաց Ջոկատի միոյ Հռուտուլաց
որք երեքէք երեքէք ընկըրկէին 'ի սպառնալեաց
նետից նորա ։

Ուշ 'ի կուրծս անկաւ Լեոնդեայ մինչև

աչաց նորա ծանուցեալ զնա, զի էր ինքն Կամիլլա։ Դիմեաց, կոչեաց զնա յանուանէ, հաս առ նա, ետ 'ի ձեռս նորա զասպարն սուրբ, յարձակեցաւ 'ի Հռուտուլս, հար զնոսա տապարաւն և լախտիւ, դարձաւ առ սիրելին իւր, քաջալերեաց զնա, և թեւարկեալ զնովաւ՝ ած զնա մերձ 'ի պարիսպս քաղաքին, և դարձաւ անդրէն 'ի հարուածս որոց իշխէինն յառաջ մատչել։ Այսպէս կինն վայրենի հալածեալ 'ի յանդուգն վոհմակէ շանց, խուսէ և դառնայ ստէպ դարձադարձիւք հարկանել զյառաջամատոյցսն 'ի վոհմակէն։

Ահաբեկեալ Հռուտուլք ձայն ետուն զինուորականն. ընդոստ 'ի քնոյ զէն առին զօրքն, դիմեցին յամենայն կողմանց։ Գունդ մի հիրպեցւոց յառաջ մատեաւ պաշարել զՂևոնդ, և ջոկատ մի Վոլսկաց փութայր հատանել զճանապարհ նորա 'ի քաղաքն։ Օկայ էառ Ղևոնդ առ Կամիլլայ՝ որ զնա ասպարաւն ոսկւով պատըսպարէր բանի. և զՀռուտուլից և զՀիրպեցւոց միահաղոյն զդէմ կալեալ, փոխեաց յանկարծ զճանապարհն, և շրջան առեալ՝ հաս 'ի Տիբեր։ Յայնժամ աղաղակ ցնծութեան հարկանէին թշնամիքն, անշուշտ համարեալ զկորուստ նորա. պատեցին զնովաւ մահկաբար, և տակաւ մատչէին յառաջ՝ 'ի նեղ արկանել զփախըստեայս 'ի մէջ զինուցն և գետոյն։ Բայց Ղևոնդեայ այն ինչ 'ի գետափն հասեալ, թռոյց

կորովի բազկաւ զլախտն և զտապար յայնկոյս, և 'ի Թիկնամէջս իւր առեալ զԿամիլլա, և խրոխտ 'ի Թշնամիսն ակնարկեալ՝ որ ապշեալ կային, արկ զանձն յալիս անդր. և Թէպէտ սրըընԹաց էր գետն, և Թէպէտ տեղային յեր-կուսէ նետք Վոլսկաց, հաս յայնկոյս, էառ ըզ-զէնս իւր, և դիմեալ գնայր 'ի Հռոմ:

Այն ինչ զերծեալ 'ի վտանգէն դիւցազն ա-մեհի խանդաղատեալ 'ի գորով, ասէ. «Ներեա ինձ ով սիրեցեալդ իմ Կամիլլա, ներեա ինձ զի զմի ինչ զայս ծածկեցի 'ի քէն. այլ սէր քոյին պատուհասեաց զիս: Ընկէր 'ի վտանգ անհրա-ման 'ի քէն զկեանս իմ, որ քո իսկ են. դու զիս դողացուցեր զքոյոյդ. քաւուԹիւն յանցանաց իմոց եղև լինելի: Պատասխանի ետ Կամիլլա և ասէ. Դու կարծէիր, ո ապաշնորհ, Թէ կարէի ես մնալ դարձին քում. համարէիր Թէ շատա-նայր գուԹ իմ ընդունայն արտասուօք: Զօրա-կանք նուազ քան զքեզ անողորմք ցուցին ինձ զշաւիղս քո, բացին առաջի իմ զդրունս՝ ընդ որս դու անցեր, և միայնակ 'ի մԹան առաջի զօրաց Թշնամեաց՝ ոչ ընդ այլ ինչ հոգայի, բայց Թէ գուցէ չգտանիցեմ զքեզ:

Զայսօրիկ աղերսական յանդիմանուԹիւնս առնէին միմեանց սիրակցորդ ամուսինքն. և վը-տանգն՝ ընդ որ անցին՝ յաճախէր զգորով սիրոյ նոցա, եԹէ էր ինչ հնար յաւելուլ յայն: Բայց ստացուած վահանին ոսկւոյ լնոյր զնոսա ցնծու-

Digitized by Google

թեամբ ։ Մտին ՚ի Հռովմ ՚ի ծագել ճառագայթից արեգական . և դիմեալ յարքունիս , մնային յառնելոյ թագաւորին՝ առ ՚ի մատուցանել նմա զաստառն դիւցական ։ Որպիսի՜ ինչ եղև Նումայ խնդութիւն ընդ այն . ոչ բերել զայն կարէր ՚ի սրտի , և ոչ թացատրել . փարէր և դարձեալ փարէր գիրկ ընդ խառն զԱւրելեան , և ՚ի ծունկս անկանէր Կամիլլայ , և ասէր . Քանի՜ շնորհապարտ ձեզ գտանիմ, որ կանգնեք զաթոռ իմ և զփառս . ո՛հ , ձեր է աթոռ իմ, ձեր է և սիրտ . ձեզ անկ է իշխել Հռովմայ , որ իշխէքդ ՚ի սիրտ Նումայ ։

Այս վաղվաղակի համախմբեալ զժողովուրդն , եցոյց նոցա զաստառն սուրբ . և պատմեալ նոցա զոր ինչ արարն Լեւոնդ , կացոյց զնա անդէն զօրավար զօրացն հռովմայեցւոց ։ Այս մինչդեռ միաբարբառ անհամար բազմութիւնն զաղաղակ բարձեալ՝ հաստատէր զիրաւացի ընտրութիւնն , պահապանք պատնիշացն ազդ առնէին զաւետիս գալստեան Մարսից ։ Քանզի պատանին Աստոր պատրեաց զթշնամիս , և ընդ վերկոյս Տիբերի մերձ յակունսն անցեալ յայսկոյս՝ ՚ի զգոյշ ՚ի չու հաս ՚ի ստորոտ պարսպաց քաղաքին յետրուրական կուսէ , որ միայն ազատ էր ՚ի պաշարողաց ։

Հրաման ետ Նումա բանալ զդրունս , և դիմեաց ընդ առաջ նիզակակցացն ։ Այս եմուտ Աստոր ՚ի քաղաքն բիւր արամբք . և ընդ տեսանել

Digitized by Google

զարքայն , յառաջ մատեաւ՝ երդնուլ նմա հնա-
զանդութիւն և բարեկամութիւն ։ Պիրկս եարկ
նմա Թագաւորն խանդաղատանօք , և ժողովուր-
դըն զաղաղակ հարկանէր ցնծութեան . և մինչ-
դեռ Նումա յապարանս իւր ածէր զՄարտ ,
իւրաքանչիւր ոք 'ի քաղաքայնոց հիւրընկալեալ
զոք 'ի զօրացն մարսկաց՝ մեծարէր զնա իբրև
զեղբայր ։

Յայնմ վայրի Հերսիլիա և Մելոն մոլեգնեալք
'ի տեսիլ զօրացն՝ որ յայնմ կողմանէ Տիբերի մր-
տանէին խաղաղութեամբ 'ի Հռովմ , և չկարէին
զնոցին ազմկել զչու , և կորակոր դարձեալ ամա-
չեցեալք՝ զի միոյ ուրուք մարտիկի յափշտակեալ
էր զմիոյն զասպար և զմիւսոյն զտապար , Հերսի-
լիա և Մելոն 'ի նոյն բոց վրէժխնդրութեան
վառեալք , խիզախէին 'ի յարձակումն , ձայն
տուեալ միաբարբառ . Հապա 'ի զէն ։ Վոլսիկք ,
և հիրպեցիք , կամպանիացիք , Հռուտուլք և
վեստացիք զէն առին . ելին առ հասարակ 'ի
բանակէն , գունդ կազմեցին , և բարձեալ զեր-
կայնաձիգ զանդուղսն՝ դիմէին 'ի պատնէշս
անդր , վարեալ զառաջեաւ զբաղխատր և զբա-
բան ։

Ազդ եղև Նումայ զի յարձակէին Թշնամիք ,
և ոչ ինչ զարհուրեցաւ 'ի վտանգէն ։ Անխռով
'ի պատերազմի որպէս առ բագինս դից , հրամանս
ետ Վեոնդեայ ելանել զօրօքն հռովմայեցւովք 'ի
դաշտ . զնոյն պատուէր ետ և Մստորի . իսկ ար-

Digitized by Google

քայորդւոյն կամպանիացւոյ կալ՝ ՚ի մէջ գնդացն Մարսից, և գեղանւոյն Կամիլլայ ՚ի մէջ լեգէոնացն Հռովմայեցւոց։ Այս երկաքանչիւրոցն զօրավարաց արգել ամենևին, չթողուլ զօրացն ձգել և ոչ նետ մի։ Ֆարքունականն ապա զգեցեալ զարդս, ած ՚ի գլուխ իւր պսակ, և պաւազան արքունի և ուղէշ ձիթենւոյ ՚ի ձեռին, և նուիրակք յառաջոյ, գնայր ընդ մէջ երկուց բանակացն։

Հիացեալ թշնամեաց ընդ տեսիլն, զկայ առին կարգեալք ՚ի ճակատ՝ մնալով Հռովմայեցւոց։ Նոքա հասեալ մերձ իբր նետընկէց մի, ճակատեցան կացին հանդոյն իմն թշնամեաց։ Աստի և անտի աղեղունք լարեալք, և սուսերք թերաքամեալք, և Տիսիփոն ՚ի միջոց ասպարիզին տատանէր զօձս իւր, և դէտակն ունէր նշանին ՚ի պատերազմ։ Բայց թագաւորն Հռովմայեցւոց յառաջ մատուցեալ, ամբարձ վերոյ գագաթան զուղէշ ձիթենւոյն. և քարոզքն աղաղակեցին լսել Նումայ, և բիւրք բիւրուց կրկնեցին զնոյն բարբառ։ Բայց թէպէտ և Հերսիլիա և Աւլին արգելուին, արքայն վեստացւոց և զօրավարք Վոլսկաց և Հռուտուլեաց մատեան ՚ի լուր արքային Հռովմայեցւոց. հարկ եղև յայնժամ և Աւլինի անսալ նոցա. և Հերսիլիա իսկ մնչելով առ ցասմանն՝ մատեաւ ՚ի լսել որ ինչ իշխէրն Նումա առաջարկել։ Իսկ նա քաղցր և համարձակաձայն բարբառով ասէ. Արքայք և դիւցա-

դուք, որ լուէք ինձ, առ ինչ ածէք 'ի վերայ իմ պատերազմ. միթէ զսահմանս ձեր աւերեցի, կամ զկանայս և զորդիս ձեր յափշտակեցի, և կամ ուխտի դաշանց ինչ դրժեցի. զի՞նչ խնդրէք յինէն, զի՞նչ պահանջէք։

Ապաշաւեաց Մելոն. Ո՜ իջցես յաթոռոյ՝ զոր յափշտակեցեր, և թողցես զստերն Հռոմուլեայ զժառանգութիւնն հայրենի. առ այս զինուորիմք, գամք թագաւորեցուցանել զնա, և զվրէժ նորին խնդրել։

Արկնեալ անգթէն Նումայ, ասէ. Ո թագաւ զայս՝ զոր դու խլել 'ի գլխոյ իմմէ կամիս, Մելոն, ոչ ես խնդրեցի, և ոչ ցանկացայ սմա. ծանր իսկ էր ինձ ընդունել զսա. այլ դիք հրամայեցին, և հնազանդ եղէ նոցա։ Ժողովուրդս այս ընտրեաց զիս թագաւոր, այն որ և զՀռոմուլ ընտրեաց։ Հռովմէականն գահ անկ այնմիկ է, զոր ազգն ընտրեաց, որ և թագաժառանգ է սաբինացւոց՝ կիսոց ժողովրդեանն Հռովմայ։ Եղեռն զհետ եղեռան յաջորդեալ, զորս չկամիմ յուշ ածել ձեզ, մնացի յետին 'ի թագաւորս Սաբինաց. և արդ դիք, և իղձք ժողովրդեան, արիւն արքայազն, և օրէնք հրաւիրեն զիս յաթոռ։ Իսկ դուք առ ոչ ինչ զայս ամենայն իրաւունս համարեալ, գայք պաշարել զիս 'ի պարիսպս իմ անազդ պատերազմաւ։ Ոչ ինչ տրտունջ է ինձ զձէնջ, այլ մանաւանդ շնորհ ունիմ ձեզ, զի զարդարութիւն առնէք ինձ կուսանկից և զդէպ ձեռնտու։

Digitized by Google

Ա՛զգայք Իտալիոյ, մեծարեմ զձեզ. ՚ի կամս ձեր է սիրելի լինել ինձ, այլ ոչ եք ինձ ահար-կուք. ահա բանակ հաւաքեցելոց յազնուա-խումբ, հաւատարմագոյն միահամուռ ձերումն բա-նակի. ահա Մ՚արդք, որ զպաշտպանութեանց ձերում խաղ արարեալ՝ հասին ինձ ՚ի Թիկունս. ահա զօրութիւն առ զօրութիւն ։ Մ՚արթ էր ինձ, թէպէտ և ՚ի Ճակատամարտս բազումս անպարտանայցեմ, արգելուլ զձեզ առ պարապարքս զամն բազումս. և եթէ ՚ի միում ևեթ Ճակատու պարտիցիք, չիցէ այլ ապաստան ։ Մ՚ի կարծիցէք թէ զՄ՚արոս ևեթ կարիցեմ հանել ձեզ ՚ի Ճակատ. եղբարեսցիք խոկ և ապաւինեցիք և ներգուրասցիք հասցեն ընդ հուպ յօգնութիւն ։ Ի յարձակել միահամուռ այսքանեաց ՚ի վերայ ձեր ազգաց, ոչ կարիցէք զդէմ ունել նոցա, և կործանիցիք առ հասարակ ։ Ա՛ եստացիքդ ևեթ հանդիպեցելն տղայութեան. յանհնարին ժամանակի ողոքս ընդ Մ՚արոս եղեն որպէս եղբարք, և համարելով ընդ-դատա նիզակակիցս ինձ, և երդմամբ նոցա յան-դիմանել ձեր՝ ոչ կարև ընդ թշնամիս վարել ընդ նոսա ։

Նորա զայն բանս Ն՚ելոն և Տ՚ուրնոս և Ֆ՚րլու-քէոս, հայէին ՚ի ծերունոյն աչքայն վերատեսուց, և կասկածանք ՚ի դէմս նոցա նկարեցին ամենայն ։ Ի՛նձ Ն՚ումայ յաղթողեալ արկանել ՚ի նոսա հեր-ձուած, յառաջ ածեալ զբանս իւր՝ ասէ.

Ն՛եստոր, ինձ նախ լիցի ողբալ զյաղթութիւնս

որ կորուստ 'ի վերայ այնքանեաց ածցէ ազգաց , և լուացից արտասուօք զդառնին արիւնաթաթաւս : Մրքայք զինուորակիցք իմ , ինձ առաւել քան զամենայնիւ ցանկալի է խաղաղութիւն . և առանց մտանելոյ 'ի պարտութիւն , և վստահ իսկ 'ի յաղթութիւն , առաջի առնեմ ձեզ զայն առ 'ի յօգուտ ձեր : Տաց ձեզ , ո՛ հիրպեցիք , զքերդեանն , զոր Հռոմուլ կառոյց յաշխարհիդ ձերում . մնիբաւեցաւ նա , պարծանս ինձ համարիմ փոխարինել անիրաւութեանն : Սոլսիկք և Հռուտուլք , հրաւիրեմ զձեզ 'ի նիզակակցութիւն և յիրաւանս քաղաքակցութեան հռովմայեցւոց : Մրքայդ Կամպանիոյ , որ այդպէս վաղ մոռացար զյետին պատերազմ քո ընդ Մարսս , դարձուցից 'ի քեզ զորդի քո , զոր 'ի ձեռս իմ ետուն թշնամիք քո : Իսկ քեզ արքայդ վեստացւոց , որ 'ի բազմաց հետէ ողբաս զդուստր քոյին՝ զոր ծովամիջն համարիս կորուսեալ , հատուցից քեզ դքոյդ Կամիլլա : Ակայք Կամիլլա և Կլոզիս , մտանիք 'ի գիրկս ծնողաց ձերոց :

Իսկ զայդ ընդ բանիցն Կամիլլա և Կլոզիս դիմեցին 'ի գիրկս արքային վեստացւոց և արքային Կապուայ : Իսկ ծերունիքն երկոքեան ոչ կարէին հաւատալ աչացն , արտասուս առ ցնծութեանն հեղուին , և ողջագուրէին 'ի ծոցս իւրեանց զորդիս իւրեանց՝ զորս չյուսային երբէք տեսանել :

Իսկ ապա յաւել Նումա . Մնարտերուք այսու-

հետեւ ընդ իս. վաղ իսկ արդար էր պատերազմն իմ, կամեցայ արդարագոյն զայն յարդարել. յափըշտակօղք եւեթ էիք, արդ եւ ապաշնորհք գտանիք. մարտերուք, եթէ հաճոյ իցէ ձեզ։

Յայնժամ արքայքն երկոքին փոխանակ պատասխանւոյ անկան յոտս նորա, եւ փարէին զծընգովքն. իսկ քաջն Տուրնոս եւ հանճարեղն Արիսքէոս, այլ կարկառեալ՝ գոչէին Ազատութիւն. եւ Ազատութիւն զօրքն առ հասարակ կրկնէին։ Աչիլոն միայն կամէր բարբառել. բայց Լեոնդեայ դիմեալ՝ի վերայ նորա, ասէ. Եթէ արեան իցես ծարաւի, աՀաւասիկ ես. դարձուցանեմ ՚ի քեզ զտապարդ, զոր բարձի ՚ի քէն ՚ի քուն։ Իսկ նորա սասանեալ՝ի բանից անտի եւ ՚ի զօրութենէ քաջին Լեոնդեայ, հայեցաւ ՚ի նա եւ լըռեաց։ Յայնժամ դիւցազնն յաւել. Հա՛պա, ո՛ւմ կաս. սոսկայ սիրտ իմ ներկանել զձեռս յարիւն մարսիկ. ընտրեա հրաժարել ՚ի հայրենեացդ, կամ ընդունել զաջ իմ։ Եւ Աչիլոն ՚ի վերայ էած. Ընտրեցի. եւ ետ զաջ իւր նմա։

Յայնմ հետէ բարձան ամենայն խոչք խաղաղութեան, եւ յամենայն կողմանց հնչէին ձայնք ցնծութեան. եւ բանակքն երկոքին, թողեալ զիւրաքանչիւր կայս, խառնէին ընդ միմեանս։ Բայց Հերսիլիա, որ մինչեւ ցայնվայր յուսացեալն էր յԱչիլոն, Հերսիլիա ամեհին այն մոլեգնեալ, աչք հրացայտ, գոյնք երեսաց նորա հատեալ՝ի սրտմտութենէ, գոչեաց. Սատք, ա-

պաշնորհք և հաւատաղրուծ նիզակակիցք , որք մատնէք զիրաւունս թագաւորաց . մի կարծիցէք զիս կցորդ վատութեանդ ձերոյ ։ Եւ դու՝ Նումա , զոր առեալ որչափ սիրեցի , զի չկարեմ տպաւորագոյն ևս բացատրել զհեռ իմ , ընկալ զշարագոյժ ողջոյն իմ հրաժարական ։ Տուայտեսցիս չարատանջ ’ի սիրոյ , որչափ յաւելեր ինձ տանջանս . լացցես ’ի գահոյս զաղէտս չկարելոյ գահակից ունել քեզ զոր նախամեծար արարեր քան զիս . ազգն հռովմէական , որ զքեզ ընտրեաց թագաւոր , լիցի ոխերմագոյն թշնամի թագաւորաց . հալածեսցէ զնոսա ընդ ամենայն երկիր , վարեալ զքեզ կամ զյաջորդս քո զանարժանս ’ի պարսպաց իւրոց ։ Յանտաժուտ ձիւաղք զժոխոց հետամուտ լիցին քեզ ’ի սպառ , յանդիման աչաց քոց տալ քեզ նկատել միշտ զդիակն Տատիայ՝ կենազրաւ ’ի թունից իմոց , և զՀերսիլեայն խողխողեալ ’ի սրոյ՝ զոր խուժադուժ ձեռն քո տայ մխել ։ Եւ զայս ասացեալ , մխեաց ’ի սիրտ իւր ցերախակալ անդր զսուսերն ։ Դիմեցին հասին ’ի վերայ , այլ տարաժամ . ոչ ևս էր շունչ ’ի նմա , և տակաւին զայրոյթ ’ի ցուրտ դիմս նորա կայր նկարեալ ։

Լալաց Նումա ’ի վերայ նորա , և հրամայեաց յուղարկաւորել զնա արքունական շքով ։ Եւ մինչ դեռ խարոյկն պատրաստէր , եզեն նա զոհս , երդուաւ զխաղաղութիւն ըստ պայմանացն խոստացելոց , և դարձաւ եմուտ ’ի Հռովմ , շուրջ

պար առեալ յարքայէցն պարտելոց յարդարութենէ : Եւ հասեալ ընդ նոսա 'ի Կապիտոլ, մատոյց անդ զոհ Դիայ . և առաջարկեաց հաստատել նիզակակցութիւն 'ի հաստատութիւն խաղաղութեան և յաղթութիւն Իտալիոյ : Արքայքն առ հասարակ պատկառեալ յառաքինութենէ Նումայ, զնա ինքն խնդրէին իրաւարար 'ի մէջ իւրեանց : Եւ նորա քննեալ զիրաւունս իւրաքանչիւրոց, արար փոխարէնս տուժիցն, և տոյժս ինքնին յանձն առեալ, յօրինեաց զպայմանս ուխտին՝ զոր կռեցին ամենեքին մտադիւր : Եւ կազմէին 'ի չու նոր նիզակակիցք Թագաւորին Հռովմայ, մեծապարգև մեծարեալք 'ի նմանէ, վստահք 'ի հաւատարմութիւն նորա, և լի սիրով և պատկառանօք յերեսաց նորա :

Թագաւորն Կապուայ դարձաւ 'ի սահմանս իւր հանդերձ որդւովն, որ դիւցազնացեալն էր 'ի Մարսս : Արքայէն վեստացւոց չեղև հնար յորդորել ածել զդուստր իւր 'ի Ալենդիլիա . Կամիլլայ հրաժարեալ 'ի ժառանգութենէ Թագաւորութեան՝ ընտրեաց կալ 'ի Հռովմ ընդ Լաւինեայ և ընդ Նումայ, և զբախտ նորա գեղեցկանսեհ՝ յոր վայելչերն՝ շատ համարեցաւ հայր նորա 'ի բարեբաստութիւն իւր : Մովսիկք և Հերպեցիք և Հռուտուլք, զերծեալք յանիրաւութեանցն Հռոմուլեայ՝ զորոց բողոքէին, դարձան յաշխարհս իւրեանց, օրհնելով զՆումա : Մարսք լցեալք պարգևօք, և ընկալեալ անդրէն զժառանգու-

թիւն Սչրոնկաց, դարձ արարին 'ի Սարրոքիա,
մրմռքեալ յոյժ Սպտորի 'ի մեկնել անդ յառա-
քինի նիզակակցէն: Իսկ ժողովրդեանն Հռով-
մայ տեսանելով վախճան լեալ պատերազմին ա-
ռանց հեղման արեան և ոչ միոյ ուրուք 'ի քա-
ղաքայնոց, պաշտէր զթագաւորն իւր և օրհնու-
թիւնս տայր նմա:

Այլ յապահովեալ հանճարեղ արքային զխա-
ղաղութիւն Իտալիոյ, փութայր գնալ աղխել
հանդիսիւ զդրունս մեհենին Յանոսի, որք առ
Հռոմուլեաւ 'ի բաց կացին միշտ: Ճռնչէին դռ-
ռունքն պղնձիք 'ի ժանգահար ծղխնիս իւրեանց,
և ոչ տեղի տային ուժոյ առ 'ի փակել: Յայն-
ժամ Նումայ 'ի ծունր իջեալ առաջի դրցն, ա-
ղօթեաց 'ի ձայն բարձր և ասէ. Ո՛վ Յանէ, որ
թագաւորեցերդ յԻտալիա արդարութեամբ և
խաղաղութեամբ, պատսպարան լեր խաղաղա-
սէր խորհրդոց իմոց. փակեա զմեհեանդ ահար-
կու, և զխոստս մեր յարդարեսցուք քեզ օ-
թևան՝ պաշտել զքեզ անդ: Մատուցանեմ քեզ
սպաս նոր. ամիս նուիրական Արիսի սկիզբն տա-
ներ ցարդ թերակատար տարւոյ, յաւելցումա-
մբս կրկին 'ի լրումն թերւոյն, և նախասկիզբն
ամսոց կացցէ Յանուար. արժան իսկ է, զի աս-
տուածն պատերազմի տեղի տացէ դիցն խաղա-
ղութեան:

Այլ զոյգ ընդ բանիցն շրջեալ ինքնակի դռունքն
'ի ծղխնիս, փակեցան ահեղ շառաչմամբ: Այլ

ապա նուիրեաց Նումա զասպարն ոսկի ՚ի մէջ տաճարին յաղթ զօրութիւն հռովմայեցւոց ընդդէմ ամենայն ազգաց. և կացոյց ՚ի պահ նորին քուրմս, Սաղիացիկս * զնոսա կոչեցեալ։ Եւ յետ կրօնականն պաշտամանցն պատրաստէր գնալ անդրէն յանտառն եգերական, ածեալ ընդ իւր անդր և զԿամիլլա և զԼեոնդ։ Ուլպի մի անհամբեր խնչ յաւէրժհարսինն թուեսցի, եթող զախորժելիսն իւր ՚ի բացեայ յաղբերէն. և մատուցեալ անդր մենակ, կարդաց զԵգերիա, բողոք կալեալ զի ՚ի բազմաց հետէ չլսէր զբարբառ նորա, և պատմեաց նմա որ ինչ ցայն վայր գործեալն էր, և յաւել ահիւ և պատկառանօք. Եթէ թէ հաճ իցես և հաւան։ Եւ պատասխանի բարբառն. Այո, հաճ եմ և հաւան. և յայսմ հետէ կացցես դու վեհագոյն ՚ի թագաւորս։ Եցեր դու զամենայն ակնկալութիւնս իմ, ինձ այսուհետև անկ է խուլ զոր խոստացայն. ասա ուրեմն ծանիր զԵգերիա։

Եւ զայս ասացեալ՝ եկն յերեւան, և էր ինքն Նայիս։ Յապուշ հարաւ Նումա, և կարկեալ եկաց ընդ տեսիլն. աչք նորա պշուցեալ, բերանաբաց և բազկատարած։ Եւ ապա յանկարծ հեկեկանօք անկեալ առ ոտս օրիորդին, Ջանայր բարբառել՝ այլ ՚ի զուր, չկարէր նա այլ ինչ՝ բայց հեղուլ զարտօսր։ Յայնժամ ասէ ցնա Նայիս.

* Քահանայք կայթիւք զայն ածէին քուրմք ՚ի հանդէսս։

Յայտն կաց, չէմ ես յաւէրժահարսինն Եգե-րիա. մարդ եմ մահկանացու, և առաւել քան զպաշտօն դիւցականն հաճոյ է ինձ սիրելի լինել քեզ: Ծանուցեր դու ինձ զանեսիլն՝ զոր առ ապքերբն Պանայ փեսեր, և զայս քոյին խրա-տելդ յԵգերեայ. և խորհուրդ կալայ ընդ հօր իմում արդիւնացուցանել զայս քո: Ախտեալք բաժանել 'ի քէն, որպէս զի յանձն առնուիր բարերարել ազգի քում, եկաք թագչել յան-տառիս՝ ուր անշուշտ համարէաք դառնալ քեզ ընդ հաւպ: Յաջողեցին ամենայն խորհուրդք մեր. խօսեցայ առ քեզ 'ի դէմս Եգերեայ, ետու քեզ խրատս զթելադրեալսն ինձ 'ի դե-րահանձար իմաստութենէ հօրն իմոյ: Դու կարծէիր յաւէրժհարսինն բարբառել քեզ. խաբէութիւնդ այդ կարևոր 'ի փառս քո՝ քաղցր էր սրտի իմում: Տեսանէի զքեզ ընդ սաղար-թախիտ ուղէշս ծառոց յորժամ գայիրն խորհր-դակցել ընդ Եգերեայ, և բարեբաստագոյն քան զքեզ կայի առ քեզ՝ յորժամ լայիրն զԱնայիս:

Մինչ դեռ Նումա հիացեալ կայր 'ի լուր բա-նից նորա, և աչս եդեալ զՕ բաղդաշտ. դիմեաց 'ի գիրկս նորա, փարէր զնովաւ սաստ. և մեկ-նեալ հազիւ ուրեմն 'ի գրկաց նորա, ընթացաւ խնդրել զԱնաքսիլաս և զԼեոնդ, և գոչէր. Նա է Անայիս, ասէ. էկ փութա, հայր քո և քոյր մեռան քեզ: Նայց Լեոնդ չկարէր հաւատալ

բանիցն, սակայն փութացաւ եհաս անդր. և Օրանդաշտ անկեալ զպարանոցաւ նորա, գիրկս արկանէր նմա ասելով. Որդեակ իմ, սիրեցեալ որդեակ, գտաք դարձեալ զմիմեանս, և կեցցուք ընդ միմեանս 'ի սպառ: Իսկ Լեւոն արտասուէր Զէթ անբարբառ, և սիրելին Կամիլլա ողջագուրէր զՈւնայիս. ցնծութիւն և բարեկամութիւն թուէին յիմարեցուցեալ զբարեգործն ծերունին, և զհորեմին տարփաւորս:

Իսկ ապա յուր յուրեմն իբրև արտասուք սփոփեցին զնոսա, ած զնոսա Օրանդաշտ 'ի հիւղ իւր, և ասէ. Ես ծածկեցաք, ամտ կատարեսցուք զկեանս մեր. տամ քեզ, Լուսին, զՈւնայիս. բայց ժողովուրդ Հռովմայ մի գիտասցէ երբէք զզօդ ձեր, և Ունայիս մի երբէք մտցէ 'ի Հռովմ. զոր ամենայն պատճառանօք զյաւերժահարսն հարցանելոյ գայցես առ հարսն քոյին; և բարերարութեանցդ քոց վարձ լիցին ընծրկանք պատմելոյ մեզ զայնոսիկ: Այսպէս դուստր իմ Հաւատարիմ 'ի կրօնս իւր կացցէ. զաղտնութիւն յաւելցէ զբերկրանս բարեբախտութեանն Լուսնայ, և Օրանդաշտ երանանէտ ընդ բարօրութիւն նորա կատարեսցէ խաղաղութեամբ 'ի միջի ձերում զնշխարեալ աւուրսն, որ սահմանեալ են նմա յԱրամազդայ: Հաճոյ իցէ քեզ խորհուրդս այս: Իսկ Լուսին փոխանակ պատասխանւոյ անկաւ յոտս նորա. Ծածեցաւ Ունայիս խոնարհեալ կայր իւր. և Կամիլլա և Լեւոն առ խնդին ծափս հարկանէին:

Ի վաղիւ անդր կատարեցան հարսանիքն Նումայ ընդ օրիորդին 'ի հիւղի անդ առանց շքոյ և հանդիսի, և չէր ոք անդ խրախճանակից բաց 'ի ծերունւոյն և 'ի Լեոնդեայ և 'ի Կամիլլեայ: Բարեբաստիկն Նումա գայր այնուհետև հանապազօր 'ի հիւղ անդր. և առաքինասէրն Անայիս և հայր նորա ազդէին 'ի նա ևս քան զևս զցանկութիւն և զհնարս առ 'ի յաւելուլ յարդարութիւն և գերազանցել 'ի թագաւորս լաւութեամբ:

Նա եկեաց ընդ նոսա Օրպաղաշտ մինչև 'ի խոր ծերութիւն: Լեոնդ զօրավար հռովմայեցւոց հաստատեաց զբնակութիւն իւր 'ի Հռովմ ընդ կնոջ իւրում, յորմէ զանունն կալաւ Կամիլլոս, և եկաց հայր ազգատոհմին դիւցազանց՝ յորոց գերահռչակեալն փրկեաց զՀռովմ 'ի Գաղղիացւոց: Նումա սիրեաց միշտ զԱնայիս և սիրեցաւ 'ի նմանէ 'ի սպառ, թագաւորեալ զամս քառասուն և հինգ: Ընդ ամենայն ժամանակս թագաւորութեան նորա չերևեցաւ թշնամի 'ի սահմանս Հռովմայ, և դրունք մեհենին Յանոսի երբէք ոչ բացան, և ընդ պետութեամբն Նումայ չեղև ոք թշուառ 'ի հարստահարութենէ կամ 'ի թերութենէ օրինաց:

ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ ՊՈՄՊԻԼԻՈՍԻ ՆՈՒՄԱՅ ԳԻՐՔ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ:

Digitized by Google

ՎՐԻՊԱԿՔ

ԷՋ	ՏՈՂ	ՎՐԻՊԱԿ	ՈՒՂԻՂ
8	25	*եբր*	*իբր*
12	19	*Սարբինա*	*Սարբինիա*
13	16	*արիւնաշաղաղ*	*արիւնաշաղախ*
43	24	*Անտիմնացւոց*	*Անտեմնացւոց*
131	6	*Արեբանեայ*	*Տրեբանեայ*
200	9	*զորացն*	*զօրացն*
245	1	*ողջոյյ*	*ողջոյն*
293	8	*մեծարին*	*մեծարեն*
315	6	*գորժել*	*գործել*
331	10	*այսուիկ*	*այսոցիկ*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04146 9050
Digitized by Google

Digitized by Google